

DOMJÁN DÁNIEL FERENC

KÉNYSZERPÁLYÁK ÉS KÜLÖN UTAK

**HÍRSZERZÉS, DIPLOMÁCIA
ÉS A MAGYAR-JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK 1945—1956**

RETÖRK!

Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár

DOMJÁN DÁNIEL FERENC

**KÉNYSZERPÁLYÁK ÉS
KÜLÖN UTAK**

**HÍRSZERZÉS, DIPLOMÁCIA ÉS
A MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK
1945–1956**

DOMJÁN DÁNIEL FERENC

KÉNYSZERPÁLYÁK ÉS KÜLÖN UTAK

**HÍRSZERZÉS, DIPLOMÁCIA
ÉS A MAGYAR-JUGOSZLÁV
KAPCSOLATOK**

1945–1956

RETÖRK!

Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár

**Budapest
2022**

RETÖRKI Könyvek 48.

Domján Dániel Ferenc:

Kényszerpályák és külön utak.

Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok
1945–1956

Szakmai lektor: Szekér Nóra

Műszaki szerkesztő, tördelő: Házi Balázs

Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó

Az első borítóhoz felhasznált kép:

Gerő Ernő, a MDP KV első titkára (b) és Alekszander Rankovics, a JKSZ VB titkára (j) koccintanak a Jugoszláviába látogató magyar kormányküldöttség tiszteletére rendezett fogadáson.
(Belgrád, 1956. október 16.) MTI Fotó: Bartal Ferenc

A hátsó borítóhoz felhasznált képek:

A világháborúban Jugoszlávia területén harcolt partizánok összefüvetele.
(Budapest, 1945. augusztus 26.) MTI Fotó/MAFIRT

A jugoszláv népi milícia tíznapos magyarországi látogatásának vizionzására Jugoszláviába utazó magyar rendőrküldöttség tagjai elutazásuk előtt a Budaörsi repülőtérén.
(Budaörs, 1947. október 10.) MTI Fotó: Kovács Géza

Rajk László belügyminiszter, Joszip Broz Tito kormányfő találkozója a két ország közötti barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megtárgyalása alkalmából.
(Budapest, 1947. december 6.) MTI Fotó: Rév Miklós

Joszip Broz Tito, jugoszláv kormányfő, Péter Gábor, az ÁVO vezetőjének és Karlo Mrazovics, Jugoszlávia budapesti követének társaságában a csepeli Weiss Manfréd gyárban.
(Csepel, 1947. december 8.) MTI Fotó: Rév Miklós

Gerő Ernő, a MDP KV első titkára, Szvetozar Vukmanovics, a JKSZ VB tagja, Alekszander Rankovics, a VB titkára és Joszip Broz Tito jugoszláv köztársasági elnök (b–j) a Jugoszláviába látogató magyar kormányküldöttség tiszteletére rendezett fogadáson.
(Belgrád, 1956. október 16.) MTI Fotó: Bartal Ferenc

Fedélterv: Medgyesfalvi Máté (Super11 Creative Zrt.)

© Domján Dániel Ferenc, 2022

© RETÖRKI, 2022

ISBN 978–615–6541–01–7

Kiadó: Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár

Felelős kiadó: Nyári Gábor, ügyvezető

Tel.: +36 1 301 8070

e-mail: retorki@retorki.hu

Nyomdai munka: Olvasni Menő Kft.

Felelős vezető: Csabai Márk

„Aki csak egyszer élvezte ezt a hatalmat: a más teste, vére, Krisztus törvénye szerinti felebarátja, ugyancsak Isten teremtménye feletti korlátlan hatalmat; aki szabad kezet kapott, hogy egy másik, Isten képére teremtett lényt a legkegyetlenebbül megalázhasson, az már eleve elveszti uralmát tulajdon érzései felett. A zsarnokság megszokás dolga; a zsarnokság kifejlődik, elhatalmasodik, s végül betegséggé válik. Határozottan az a véleményem, hogy e megszokás által a legjobb ember is eldurvulhat, eltompulhat olyannyira, hogy végül vadállattá válik. [...] A zsarnokokból örökre kipusztul az ember és a polgár, és az emberi méltósághoz, a megbánáshoz, az újjászületéshez szinte lehetetlen a visszatérés.

(Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Feljegyzések a holtak házából*)

Tartalomjegyzék

Bevezetés	11
A szakirodalom és a források áttekintése	12
Történelmi előzmények (1918–1945)	23
Kapcsolatok a két világháború között	23
A jugoszláv partizánháború	27
Megtorlás	29
A Petőfi-brigád	32
A kapcsolatok főbb állomásai	
A közeledés időszaka: magyar–jugoszláv kapcsolatok (1945–1948)	37
Jugoszlávia a világháború után	38
A kommunista hatalomátvétel főbb állomásai Magyarországon	42
A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a jóvátétel	47
Külpolitikai érdekegyesítés	52
Területi kérdések, lakosságcsere-tervezet	55
Delegációk	60
A Kominform-konfliktus közvetlen hatása a kapcsolatokra (1948–1949 szeptembere)	64
Gócpontok a szovjet–jugoszláv kapcsolatrendszerben	65
A konfliktus közvetlen hatása a magyar–jugoszláv viszonyra (1948–1949)	69
Az első összecsapás a magyar–jugoszláv „fronton”: Miloš Moić halála	70
Fokozódó szembenállás	73
Kiutasítások	82
A konfliktust befolyásoló kisebb ügyek	85
A Rajk-per	88
Szerződésfelbontások, a hivatalos kapcsolatok minimumra redukálódása	93

Ott kezdődik a háború, ahol a diplomácia véget ér (?) (1949 szeptembere–1953 márciusa)	97
A hidegháború kiéleződése.....	97
Magyarország felkészítése a háborúra.....	101
Határincidensek.....	104
A viszony normalizálódása (1953 márciusa–1956 októbere)	112
A szovjet–jugoszláv közeledés.....	112
Lassú javulás a magyar–jugoszláv kapcsolatokban.....	115
Határrendezés, incidensek felülvizsgálata.....	122
Kereskedelmi kapcsolatok, pénzügyi kérdések.....	124
A viszony javulásának további állomásai.....	129

Diplomácia és hírszerzés Belgrádban

A belgrádi magyar követség 1947–1956 közötti története	135
Kölcsönös követküldés, a külképviselet első éve.....	135
A Kominform–határozat következménye a diplomáciai kapcsolatokra.....	136
Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton.....	141
A kapcsolatok rendeződésének hatása a követségre.....	146
A belgrádi rezidentúra felállítása és működésének nehézségei (1953–1955)	151
Kis magyar hírszerzési szervezettörténet.....	151
A belgrádi rezidentúra felállítása, feladatai és munkatervei.....	154
Személyi ügyek.....	157
A Jugoszlávia elleni hírszerző munka hiányosságai a belgrádi rezidentúra munkájának tükrében.....	161
Jugoszláv hírszerző szervek	165
Kis jugoszláv hírszerzési szervezettörténet.....	166
A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenysége.....	174

A zágrábi kémper története és Urbán Aranka szerepe

A perhez vezető út	182
A zágrábi per	188
Urbán Aranka pere	192
Állambiztonsági önellenőrzés	195
A per értékelése	196

Összegzés	197
Köszönetnyilvánítás	201
Források és felhasznált irodalom	208
Summary	219

Bevezetés

A második világháborút követő évtized egyik legérdekesebb és legkomplexebb eseménysorozata a Szovjetunió és Jugoszlávia között kialakult konfliktus, amely az egész szocialista tömböt megrengette. Magyarországot „frontországként” érzékenyen érintette a Moszkva és Belgrád között történt szakadás, amely a két ország belpolitikájára is nagyban kihatott. Önálló magyar külpolitikáról a korszakban nem beszélhetünk, Budapest döntéshozóinak kezét Moszkvából irányították, így a szovjet–jugoszláv viszony regionális leképződésének tekinthetjük a magyar–jugoszláv kapcsolatokat. Kötetünk címe is ezt tükrözi; míg a magyar kommunista vezetés a Moszkva által kijelölt kényszerpályán haladt, Tito és a jugoszláv vezetés a Szovjetuniótól független, külön utat követett.

Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata 1940 és 1956 között egy hullámvasút pályáivét írta le. A világháborút követően mindkét ország a királyság államformáját megszüntetve – a helyi kommunista pártok hatalomátvétele után – a szocialista táborba tagozódott be, majd a két állam kapcsolatai pozitív irányba fejlődtek. Ez az állapot nem tartott azonban sokáig, ugyanis a kapcsolatokban a szinte teljesen megsemmisítő zuhanást 1948-ban éppen hogy a jugoszláv kommunisták *kiátkozása* okozta. A kapcsolatok szinte a nullára redukálódtak, egy belső hidegháborús helyzet alakult ki a szocialista térségben. Joszif Visszarionovics Sztálin¹ 1953-as halálát követően egy lassú békülési folyamat indult meg, és a kapcsolatok – bár nem problémamentesen, de – normalizálódtak. Ahogy a háború kezdetén a német, úgy a háború után a szovjet hatalmi érdekek befolyásolták a két állam egymáshoz való viszonyát. Amíg az 1940 decemberében aláírt örökbarátsági szerződést követően négy hónapnak kellett eltelnie, hogy a két ország háborúba keveredjen, az 1947. decemberi barátsági szerződés után hat hónap telt el, amíg a viszony ismét ellenségesé vált. A háborút követően a két állam kapcsolata – ahogy az a szocialista térségben általános jelenségnek tekinthető – lényegében a Jugoszláv és a Magyar Kommunista

¹ Joszif Visszarionovics Sztálin Dzsugasvili (1878. december 18.–1953. március 5.) szovjet diktátor, a „generalisszimusz”. 1922-től haláláig a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, emellett 1941-től kormányfő.

Párt viszonyaként írható le, akik a kezdeti baráti viszonyt követően váltak ellenségekké.

A kötet elsősorban ennek a konfliktusnak a történetét mutatja be, ugyanis bár a Magyarország és Jugoszlávia 1945–1956 közötti kapcsolatának főbb állomásai, illetve annak bel- és külpolitikai vonatkozású eseményeit a téma szakértői már részben feldolgozták, célunk a kapcsolatok politikatörténeti vonatkozásainak eddigi legrészletesebb bemutatása. Munkánkban emellett igyekeztünk a diplomácia és a hírszerzés működését is ismertetni a vizsgált korszakban. A belgrádi követségen a munkavégzés a konfliktus eszkalálódásával párhuzamosan vált egyre lehetetlenebbé, a követségi dolgozóknak ellenséges környezetben kellett ellátni munkájukat, és Magyarország érdekeit képviselni. Alábbiakban ismertetni kívánjuk továbbá a belgrádi rezidentúra² 1953–1955 közötti történetét, amely bár érdemi munkát működése során a kapcsolatok javuló tendenciája miatt nem végzett, munkatervei átfogó képet adnak Budapest akkori céljairól. A szakirodalomban ez idáig sem a belgrádi követség, sem a belgrádi rezidentúra történetét nem mutatták be, így a könyvvel az egyik célunk, hogy ezt a hiányt lehetőség szerint pótoljuk. A kötetben bemutatjuk a jugoszláv hírszerzés szervezeti felépítését és Magyarország elleni tevékenységét, illetve részletesen kitérünk a zágrábi perre és annak magyar vonatkozásaira, amely ez idáig szintén nem képezte alaposabb tudományos feldolgozás tárgyát.

A szakirodalom és a források áttekintése

A szovjet–jugoszláv konfliktus, illetve témánk, a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti történetének különböző aspektusait, illetve annak következményeit már számos magyar, illetve külföldi történész feldolgozta magas színvonalú munkákban. A vizsgált konfliktus mind térben, mind időben a történelem egy relatív nagy szeletét foglalja magában, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Magyarország egymáshoz való viszonya az

² A rezidentúra „az állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – feladatok ellátására felkészített konspirált szervezeti forma. Vezetője a rezidens”. Gergely Attila: Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980, idézi Bank Barbara: *Egyharmad és III/I. Hírszerzés és gazdasági manipuláció az 1980-as évek végén*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2014, 4.

események komplex és szerteágazó láncolatát alkotta. Ennek következtében a kérdéskörrel foglalkozó szakirodalom is szerteágazó, a következőkben ezeket, a tárgyunkkal foglalkozó fontosabb munkákat mutatjuk be, kezdve azokkal a művekkel, amelyek elsősorban a konfliktus elhelyezését segítik a történelmi térben és időben.

A kelet-európai térség hidegháborús történetéről több átfogó munka is született. Berend T. Iván *Terelőúton*³ című könyvében a közép- és kelet-európai országok hidegháborús történetét mutatja be, hiányosságaként talán megemlíthető, hogy a tárgyalt, keleti blokként is ismert térség országainak sajátosságait nem emeli ki eléggé, így megállapításait is általánosságban teszi. Stefano Bottoni *A várva-várt Nyugat*⁴ című munkája szintén a kelet-európai szocialista országok történetét dolgozza fel, a mű számunkra nagy erénye – ahogy arra a szerző is kitér előszavában –, hogy eredetileg az olasz olvasóközönségnek készült, így eddig kevésbé ismert nézőpontból, mintegy „kívülállóként” dolgozta fel az eseményeket. Mai napig meghatározó alapműnek számít Fejtő Ferenc *A népi demokráciák története*⁵ című műve, amely első a témakörben készült munkák közül, azonban számos megállapítása mára meghaladottá vált.

A Balkán-félsziget történetéről monográfiai szinten Barbara Jelavich kétkötetes műve jelent meg magyarul, amelynek második kötetében olvashatunk a térség 20. századi történelméről.⁶ A konfliktus egyik főszeplője Jugoszlávia történetét monográfiai szinten Juhász József dolgozta fel részletesen nagy ívű művében,⁷ emellett A. Sajti Enikő *Tito*⁸ életrajza foglalkozik a délszláv állam történetével a jugoszláv diktátor életének tükrében. Az A. Sajti Enikő, Juhász József és Molnár Tibor szerkesztette *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*⁹ című kötet korszakunk jugoszláviáját bemutató több tanulmányt tartalmaz, amelyek

³ Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944–1990*. Budapest, Vince Kiadó, 1999.

⁴ Stefano Bottoni: *A várva-várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014.

⁵ Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története, I–II*. Budapest–Párizs, Magvető–Magyar Füzetek, 1991.

⁶ Jelavich, Barbara: *A Balkán története*, II. kötet. Budapest, Osiris Kiadó–2000, 1996, különösen 173–353.

⁷ Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest, Aula Kiadó, 1999.

⁸ Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, Pannonica, 2000.

⁹ *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Szerk. A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor. Szeged–Zenta, 2013.

közül elsősorban Juhász József *A titói Jugoszlávia első évtizede*,¹⁰ illetve A. Sajti Enikő *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*¹¹ című munkái nyújtottak segítséget a korszakban való eligazodáshoz. Az előző művel egy sorozatban jelent meg a Molnár Tibor szerkesztette *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*¹² című tanulmánykötet, amely közül elsősorban Vukman Péter Barátból ellenség – ellenségből barát(?)¹³ című munkáját használtuk fel kötetünk elkészítéséhez, amely a magyar és a jugoszláv kommunista párt kapcsolatát mutatja be. A jugoszláv külpolitika mozzatárugóinak megértéséhez a témát 1950–1961 között vizsgáló *Spoljna Politika Jugoslavije*¹⁴ című tanulmánykötet nyújtott segítséget. A Jugoszlávia és Magyarország között kialakult konfliktus összefüggéseinek megértéséhez elengedhetetlen a moszkvai politikai folyamatok ismerete, ehhez Kenéz Péter *A Szovjetunió története*¹⁵ című munkája adott támpontokat, amely részletesen bemutatta a Kreml falain belüli – és esetenként kívüli – politikai eseményeket.

Ugyan kötetünk csupán érintőlegesen foglalkozik Jugoszlávia és Magyarország második világháború előtti és alatti kapcsolatának történetével, azonban fontosnak tartjuk kiemelni a témában született műveket, ugyanis az előzmények ismerete nélkül a két ország hidegháborús kapcsolata sem értelmezhető. Hornyák Árpád *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel*¹⁶ című könyvében nemcsak a kapcsolatokat mutatja be egy tanulmány keretében, hanem számos fontos, Magyarországgal kapcsolatos jugoszláv dokumentumot közöl. A. Sajti Enikő *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*¹⁷ című monográfiájában mind az újvidéki razziát, mind az ezt követő megtorlásokat bemutatja, ezzel szemben a Cseresnyésné Kiss Magdolna és Szabó Pál Csaba

¹⁰ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede*. In *A titói rendszer megszilárdulása...* i. m. 7–24.

¹¹ A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*. In *A titói rendszer megszilárdulása...* i. m. 133–161.

¹² *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Szerk. Molnár Tibor. Zenta, Történelmi Levéltár, 2016.

¹³ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát(?)*. A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In *Fejezetek a titói...* i. m. 45–80.

¹⁴ *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950–1961*. Főszerkesztő: Selinić, Slobodan. Beograd, Institut za Noviju Istoriju Srbije, 2008.

¹⁵ Kenéz Péter: *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig*. Budapest, Akkord Kiadó, 2006.

¹⁶ Hornyák Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel. Délsláv levéltári források Magyarországról, 1919–1941*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–MTA BTK TTI, 2016.

¹⁷ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

szerkesztette *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*¹⁸ című tanulmánykötet témája elsősorban a szerbek által végrehajtott bosszúhadjárat. A két mű között alapvető értelmezésbeli különbségek fedezhetők fel, amelyekre Megtorlás című fejezetünkben mutatunk rá részletesebben.

Magyarország 1945–1956 közötti történetét rendkívül részletesen mutatja be Gyarmati György *A Rákosi-korszak*¹⁹ című munkájában, amely nem csupán a téma politikatörténeti vetületét vizsgálja, hanem a társadalmi, gazdasági, esetenként katonai vonatkozásokat is ismerteti. Szintén hazánk történetével foglalkozik a szocialista éra alatt Borhi László *Megalkuvás és erőszak*²⁰ című munkája, amelyben a Szovjetunió magyarországi térhódítását vizsgálja az Egyesült Államok politikájának tükrében. A szovjetek világháború utáni magyarországi térnyerését, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működését Földesi Margit vizsgálta *A megszállók szabadsága*²¹ című munkájában, továbbá Balogh Sándor mellett ő a társszerkesztője a magyar háborús jóvátétel kérdéseit vizsgáló, *A magyar jóvátétel és ami mögötte van*²² című dokumentumkötetnek. Szintén a SZEB magyarországi munkáját ismerteti *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947*²³ című forráskiadványában Feitl István. A magyarországi szovjet tanácsadók magyarországi tevékenységét mutatja be Baráth Magdolna *A szovjet tényező*²⁴ című munkájában, amelyben „tematikusan” veszi sorra, hogy a belpolitikai színtér mely területén, milyen módon és mértékben nyertek teret a szovjet tanácsadók a második világháború utáni Magyarországon. Különleges dokumentumkötetnek számít a Rákosi Mátyás és Gerő Ernő 1962-es kihallgatása (pártvizsgálata), amelyben a két kommunista vezető önmentegőztől sem mentes visszaemlékezéseit publikálta Baráth Magdolna és Feitl István.²⁵ A konfliktus magyar belpo-

¹⁸ *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyéssé Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk, 1944–45 Alapítvány, 2012.

¹⁹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon, 2013.

²⁰ Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó–MTA TTI, 1997.

²¹ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága. A hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.

²² *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945–1949*. Szerk.: Balogh Sándor – Földesi Margit. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

²³ *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947*. Szerk.: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

²⁴ Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.

²⁵ *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*. Szerk.: Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó–ÁBTL, 2013.

litikára gyakorolt egyik legismertebb hatása a Rajk-per, amelyet Zinner Tibor dolgozott fel monumentális, „*A nagy politikai affér*”²⁶ című, kétkötetes munkájában. A szerző a könyvben a perhez vezető utat, így a magyar-szovjet–jugoszláv viszony főbb állomásait is bemutatja. Szintén a pert mutatja be Hajdu Tibor *A Rajk-per háttere és fázisai*²⁷ című tanulmánya is. A magyarországi Tito-ellenes perek katonai vonatkozását ismerteti Ötvös István *Koncepcióváltások*²⁸ című munkájában, amelynek egyik legnagyobb érdeme, hogy a szerző nem csupán az eseményeket ismerteti, hanem elsősorban elemzőként, a „nagyobb képet” vizsgálva a perek természetét és hátterét is bemutatja.

Historiográfiai áttekintésünkben elérkeztünk azon művek ismertetéséhez, amelyek konkrét témánk, a magyar–jugoszláv viszony 1945–1956 közötti történetét, illetve a szovjet–jugoszláv konfliktust vizsgálják. A Moszkva és Belgrád között bekövetkezett szakadást, illetve annak okait Juhász József²⁹ és Leonyid Gibianszkij³⁰ tanulmányai mutatják be részletesen. A Sztálin halála után megkezdődött szovjet–jugoszláv kapcsolatok normalizálódásáról Svetozar Rajak *Yugoslav–Soviet Relations, 1953–1957*³¹ írt doktori disszertációt, amelyben részletesen ismertette Hruscsov belgrádi látogatását is. Elsősorban brit forrásanyagra támaszkodva mutatja be a szovjet–jugoszláv viszony történetét Vukman Péter *Moszkvától Londonig*³² című doktori disszertációjában, azonban Nagy-Britannia szerepén túl munkájában többször kitér a magyar–jugoszláv kapcsolatokra is. Szintén ő a szerzője az elsődlegesen a jugoszláv politikai emigránsok magyarországi tevékenységét bemutató, *Harcban Tito*

²⁶ Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér*”. *A Rajk–Brankov-ügy*, I–II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2013.

²⁷ Hajdu Tibor: *A Rajk-per háttere és fázisai. Társadalmi szemle*, 2012/11. online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1992/adatok.html (letöltve 2020. 11. 11.), 17–36.

²⁸ Ötvös István: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2012.

²⁹ Juhász József: *A Kominform és Jugoszlávia. Grotius online folyóirat*, online: http://www.grotius.hu/doc/pub/KXXUHH/2013-10-14_juhasz-jozsef_a-kominform-es-jugoszlavia.pdf (utoljára letöltve: 2019. 03. 19.).

³⁰ Gibianszkij, Leonyid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. Múltunk*, 1994/4. sz., 116–121.

³¹ Rajak, Svetozar: *Yugoslav–Soviet Relations, 1953–1957: Normalization, Comradeship, Confrontation*. PhD disszertáció. London School of Economics and Political Science, 2004.

³² Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953)*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, 2010

és *Rankovics klikkje ellen*³³ című könyvnek, amely egyben a magyar–jugoszláv kapcsolatok főbb állomásait is ismerteti, így jelen kötetünk témájával azonos eseményeket dolgoz fel, az emigránsok történetét egészen 1980-ig mutatja be. Témaválasztásunk azonosságát szem előtt tartva könyvünkben igyekeztünk azokra a kérdésekre is nagyobb súlyt fektetni, amelyek eddig kevésbé voltak ismertek a történészszakma előtt, illetve esetenként a történeteket más megvilágításba helyeztük. Hiánypótló tanulmányokat tartalmaz a Hornyák Árpád és Bíró László által szerkesztett *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*³⁴ című tanulmánykötet, amelyből elsősorban Juhász József,³⁵ Bíró László,³⁶ A. Sajti Enikő,³⁷ Hornyák Árpád³⁸ és Vukman Péter³⁹ tanulmányai segítették munkánkat. Szintén a kétoldalú kapcsolatokat dolgozza fel, azonban elsősorban a két kommunista párt kapcsolatán keresztül Ripp Zoltán Példaképből ellenség⁴⁰ című tanulmányában. Délsláv „résről” a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetét Katarina M. Kovačević szerb történész dolgozta fel *Jugoslovensko–mađarski odnosi 1953–1956*⁴¹ című doktori disszertációjában, amelyben nemcsak a Sztálin halála utáni időszakot, hanem témaválasztása szempontjából az előzményeket, a második világháború utáni kapcsolatokat is bemutatja. Munkájában részletesen ismerteti az 1956-os forradalom és szabadságharc és Jugoszlávia viszonyát is.

Az 1950–1953 közötti időszakban egy Jugoszlávia és a Moszkvához hű szocialista országok közötti háború valós veszéllyé vált, ennek megfelelően

.....
³³ Vukman Péter: *Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest–Pécs, 2017.

³⁴ *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016.

³⁵ Juhász József: Királyságból a szocialista föderációba. In *Magyarok és szerbek...* i. m. 19–38.

³⁶ Bíró László: Pártdirektívák és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban. In *Magyarok és szerbek...* i. m. 55–84.

³⁷ A. Sajti Enikő: „A nemzeti lelkiismeret őrállója”. Cseres Tibor: Hideg napok és a „még hidegebb napok”. In *Magyarok és szerbek...* i. m. 97–108.

³⁸ Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délslávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In *Magyarok és szerbek...* i. m. 315–336.

³⁹ Vukman Péter: Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon, 1948–1949. In *Magyarok és szerbek...* i. m. 373–405.

⁴⁰ Ripp Zoltán: Példaképből ellenség, A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In *A fordulat évei, 1947–1949*. Szerk.: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1998, 45–62, online: <http://www.rev.hu> (utoljára letöltve 2020. 04. 05.).

⁴¹ Kovačević, Katarina M.: *Jugoslovensko–mađarski odnosi 1953–1956*. Doktori disszertáció. Belgrád, Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, 2018, online: <https://nardus.mpg.gov.rs> (utoljára letöltve 2021. január 23.).

szükséges volt megismerni a témával kapcsolatos hadtörténeti munkákat is. Okváth Imre *Bástya a béke frontján*⁴² című, alapműnek számító könyvében a magyarországi katonapolitika változásait mutatja be a korszakban. Az újabb kutatások eredményeit is tartalmazó, *Magyarország az atomháború árnyékában*⁴³ című munka Horváth Miklós által írt első részében a szerző a második világháború utáni magyar hadseregfejlesztést, illetve háborús terveket mutatja be, számos térképpel és adattal alátámasztva megállapításait. A Jugoszlávia ellen vívandó háború kérdéseit és lehetőségeit járja körbe Ritter László *War on Tito's Yugoslavia?*⁴⁴ című tanulmányában, amelyben számos forrásra támaszkodva vizsgálja felül a korábban a témában született művek megállapításait azzal kapcsolatban, hogy Sztálin vajon valóban tervezett-e háborút indítani a délszláv állam ellen. A két állam kapcsolatának romlása 1950–1953 között a szinte folyamatossá váló határincidensekben realizálódott, ezért a határsáv és a korszakban létrejött „zöld ÁVO” működését is szükségesnek tartottuk ismertetni. Ehhez nyújtott pótolhatatlan segítséget Orgoványi István munkássága, elsősorban a déli határsáv 1948 és 1956 közötti történetét bemutató,⁴⁵ illetve Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között⁴⁶ című tanulmányai.

Kötetünkben részletesen ismertetjük a Jugoszlávia és Magyarország között lezajlott „ügnőkháborút”, ehhez elengedhetetlen volt a két ország állambiztonsági szerveinek történetét is mélyrehatóan ismerni. Az Államvédelmi Hatóság szervezeti felépítése az általunk vizsgált korszakban – a magyar belpolitikai eseményekhez igazodva – sokszor változott, ezt a folyamatot rendkívül jól mutatják be a Gyarmati György szerkesztette Államvédelem a Rákosi-korszakban⁴⁷ tanulmánykötet szerzői, akik időrendi

⁴² Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika, 1948–1956.* Budapest, Aquila Könyvkiadó, 1998.

⁴³ Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016.

⁴⁴ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategy*, online: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/coll_tito/documents/introduction_ritter.pdf (utoljára letöltve: 2020. 09. 09.).

⁴⁵ Orgoványi István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között.* Bács-Kiskun megye múltjából, 17, 2001, 253–285.

⁴⁶ Orgoványi István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között, I–II. rész. Betekintő folyóirat*, 2015/1–2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés: 2020. 12. 01.).

⁴⁷ Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.

sorrendben ismertetik a szervezetben bekövetkező változásokat. A magyar állambiztonságról szóló munkák közül az egyik legkorábbi, és mint ilyen, alapműnek számító könyv Kiszely Gábor ÁVH⁴⁸ című munkája. Szintén az ÁVH 1945–1956 közötti történetét dolgozza fel Müller Rolf *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*⁴⁹ című könyve, amelynek könnyed nyelvezete a szélesebb olvasóközönség számára is érthetővé teszi a szervezet működését és természetét. A magyar politikai hírszerző szerv az általunk vizsgált korszakban rendkívül sokszor változtatott struktúrát, nevet, illetve vezetőt, az ebben való eligazodásban nyújtott pótolhatatlan segítséget Tóth Eszter A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata⁵⁰ című, elsősorban adatközlő tanulmánya. A szervezet számunkra kritikusan fontos, 1950–1953 közötti működését ismerteti Cserényi-Zsitnyányi Ildikó Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)⁵¹ című tanulmányában. Déli szomszédunk állambiztonsági szervezetének felépítéséről és működéséről Magyarországon eddig kevés munka jelent meg, ennek elsősorban – ahogy arra a Jugoszláv hírszerző szervek című fejezetünkben részletesen kitérünk – az az oka, hogy a belgrádi levéltárak vonatkozó anyagai csak korlátozottan kutathatók. Sorvezetőként, illetve a magyar források afféle „ellenjegyzőjeként” elsősorban Bojan Dimitrijević Intelligence and Security Services in Tito’s Yugoslavia 1944–1966⁵² című tanulmányát használtuk, amelyben a szerző az írott források mellett a még élő, a jugoszláv hírszerzésben tevékenykedő személyekkel készült interjúkra is támaszkodott. A Magyarország és Jugoszlávia között lezajlott állambiztonsági háborúval eddig a legrészletesebben Ritter László foglalkozott Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955⁵³ című tanulmányában. Dimitrijević-hez hasonlóan Ritter is készített interjúkat a munkájához, amely így máshol nem megismerhető információkat is tartalmaz. Tanulmányának eredményeit igyekeztünk kiegészíteni az újabb kutatásaink eredményével, illetve rámutatunk azokra az esetleges ellentmondásokra, amelyek a fennmaradt állambiztonsági iratokban megtalálhatók.

⁴⁸ Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Budapest, Korona Kiadó, 2000.

⁴⁹ Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.

⁵⁰ Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő* folyóirat, 2011/2, <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020. 12. 10.).

⁵¹ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő* folyóirat, 2009/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020. 12. 10.).

⁵² Dimitrijević, Bojan: Intelligence and Security Services in Tito’s Yugoslavia 1944–1966. *Istorija* 20. veka 2/2019, 9–28 (online: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=786751>).

⁵³ Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955. *Történelmi Szemle*, LIV. 2012/1, 133–159.

Végezetül a források egy kritikus szeletére, a korszak meghatározó politikai szereplőinek önéletírásaira szeretnénk kitérni. Talán nem túlzunk, ha általánosságban kijelentjük, hogy a visszaemlékezések műfajukból fakadóan rendkívül szubjektívek, ugyanis magukban hordozzák az alkotó személy önnön szerepének más – általában pozitívabb – fényben történő megvilágítását. Halmozottan igaz ez Rákosi Mátyás rendkívül részletes, két kötetben megjelent *Visszaemlékezések*⁵⁴ című munkájára, amelyben a magyar diktátor nagyon gyakran igyekszik másra hárítani a felelősséget a magyarországi „regnálása” alatt elkövetett bűnökért. A szovjet–jugoszláv konfliktussal kapcsolatban megkerülhetetlen Milovan Đilas *Találkozások Sztálinnal*⁵⁵ című írása, amelyben a jugoszláv politikus a Szovjetunióba tett látogatásainak emlékét közli. Az ÁVH-nál betöltött szerepe miatt fontos forrás Farkas Vladimir *Nincs mentség*⁵⁶ című munkája, amelyben a szerző bár szembenéz múltjának bizonyos eseményeivel, azonban magát gyakran csak a parancsot teljesítő áldozatként mutatja be.

A magyar–jugoszláv kapcsolatokról relatív nagy mennyiségű iratanyag maradt fent a magyar levéltárakban. Kötetünk politikatörténeti részéhez elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (továbbiakban: MNL OL) a Jugoszláviával kapcsolatban született külügyminisztériumi iratait, illetve a belgrádi magyar követség iratanyagát használtuk fel, ezen kívül a zágrábi per bizonyos szereplőinek sorsával kapcsolatban a Fogház és Tolonc ügyosztály vonatkozó iratait néztük át. A belgrádi magyar követség 1945–1956 közötti iratai több mint 30 vaskos dossziében található meg szintén az Országos Levéltárban.

A jugoszláv–magyar hírszerző-háborúval, illetve a jugoszláv állambiztonsági szervek működésével kapcsolatban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL) folytattunk kutatásokat. A konfliktussal kapcsolatban számos irat megtalálható az intézetben, ugyanis a két állam nagyon aktív hírszerző-tevékenységet folytatott egymás ellen, emellett folytonos volt az ellenségkeresés, így az elhárítás is sok személyt vizsgált mint jugoszláv kémgyanús egyént. Ki kell emelnünk, hogy az ÁBTL rendkívül „nyílt” levéltár, a kutató minden segítséget és szakmai támogatást megkap a kutatásához kötődően, adatbázisa pedig jól kereshető, ezért az alábbiakban felsorolt nehézségeket nem a levéltár működése, illetve módszerei okozták. Az állambiztonsági iratok kutatása

⁵⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940 – 1956*, I–II. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

⁵⁵ Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.

⁵⁶ Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990.

két okból kifolyólag is nehéz feladat, egyrészt az iratok mennyisége és kutathatósága, másrészt azok tartalma miatt.

Egyrészt az operatív nyilvántartás archiválása nem levéltárosi logika szerint történt. Másrészt a korszakunkban keletkezett (állambiztonsági) iratok egy része az évek során elveszett, selejtezésre került, megsemmisült. A kutatás során számos olyan aktával találkoztunk, amelyek oldal-számozása nem folytonos, esetenként pedig a jelentések, feljegyzések olyan dokumentumokra hivatkoztak, amelyeknek bár meg kellene lenniük, hiányoztak a levéltárból. Természetesen a források jellegéből fakadóan számos olyan irat létezhet, amelyet a magyar szervek tartanak vissza akár a mai napig, azonban azzal is tisztában vagyunk, hogy sajnálatos módon számos irat talán már sosem lesz kutatható. Az időben legelső, forrással alátámasztható, a magyar–jugoszláv kapcsolatokat érintő iratmegsemmisítés az 1953–1954. január közötti időszakban történt Belgrádban, amikor is Kárpáti Tibor, a HM IV. Csoportfőnökségének telepített ügynöke elégette a titkos és szigorúan titkos anyagokat a követségen.⁵⁷ A következő, témánkat is érintő iratmegsemmisítés/irateltüntetés – amelyről információval rendelkezünk – 1956 novemberében történhetett, erről Dáni János rendőrezredes beszámolójából szerezhetünk tudomást, akinek Mátyás László ezredes utasítására fontos operatív iratokat kellett volna megsemmisítenie.⁵⁸ Az iratok egy részét a belügyminisztérium páncéltármébe sikerült mentenie, azonban az elbeszélése szerint a Piros László volt belügyminiszter páncélszekrényében található iratok – többek között a jugoszláv vonatkozású operatív anyagok – eltűntek.⁵⁹ A rendszerváltás zűrzavaros évei sem kedveztek az állambiztonsági iratok fennmaradásának, a mai napig számos legenda kering nagyméretű iratmegsemmisítésekről, illetve az állambiztonsági iratok eltűn(tet)éséről.⁶⁰ Igaz, hogy a '90-es évek elején elsősorban az „aktuálisabb”, tehát a '80-as években keletkezett iratok állhattak a megsemmisítés célkeresztjében, azonban sejthető, hogy számos, a Rákosi-korszakban keletkezett irat is eltűnt.

⁵⁷ Az esetről részletesen beszámolunk a Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton c. fejezetben.

⁵⁸ Baráth Magdolna: Iratkezelés és selejtezések. In *A Szakértői Bizottság jelentése (Kenedi-jelentés), 2007–2008.* A Bizottság vezetője Kenedi János. 2008, 130. online: <https://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ A „totális” iratmegsemmisítés mítoszát Kenedi János bővebben ismerteti a Szakértői Bizottság jelentésének Bevezetőjében. Kenedi János: Bevezető. In *A Szakértői Bizottság jelentése...* i. m. 4–18, különösen 14–18.

Az iratok kutatásának nehézsége nemcsak azok hiányából, hanem az állambiztonság működésének természetéből is fakad. Ahogy Gyarmati György tanulmányában⁶¹ is rámutat az ügynökakták példáján keresztül, az iratokból csupán egy többszörösen módosított valóságot ismerhetünk meg, amelyet az informátorok, ügynökök, tisztek és esetenként a politikai hierarchia élén állók személyes érdekei, motivációi, illetve a létező vagy vélt elvárásoknak való megfelelési kényszerük formált. További problémát jelent az állambiztonságban jelen levő konspiráció is. Az iratok visszaellenőrizhetősége a már említett selejtezések miatt is nehézkes, így nem tudhatjuk bizonyosan egy-egy forrásról, hogy az mennyiben felel meg a valóságnak. Halmozottan igaz ez esetünkben, amikor a szerb levéltárakban található iratanyagok csak nagyon korlátozottan kutathatók, lényegi információt tartalmazó dokumentumokat pedig szinte lehetetlen kikérni.

Abban az esetben, ha a fennmaradt forrás egy a párhierarchiában alacsonyabb beosztásban levő személy számára készült, előfordulhat, hogy számára – és így áttételesen a kutató számára is – csupán egy szűrt, esetleg torzított valóság jutott el, a döntéshozók ugyanis nem feltétlenül avatták be az ügyek minden részletébe a hierarchiában alacsonyabban állókat. Ebből kifolyólag gyakran nem állapítható meg az adott ügy mögött húzódó politikai motiváció, a konspirációs szabályok miatt a legtöbbször ezek a későbbiekben sem derültek ki, nem is beszélve egy esetleges nemzetközi állambiztonsági játszmaról, amikor a döntéseket esetleg Moszkvában hozták meg. További probléma, hogy a jelentésekről nehezen dönthető el, hogy azok írói az eseményekben betöltött szerepüket felnagyítják, vagy éppen a felelősséget próbálják másra hárítani. Gyakori, hogy az adott pozíciót újonnan betöltő személy az elődje által hozott döntéseket hibásnak, az általa elvégzett munkát rossznak tüntette fel.

Az Egyesült Államok Központi Hírszerző Ügynökségének (továbbiakban: CIA) bizonyos iratai – az információs szabadságról elfogadott törvény értelmében – online formában elérhetők, a vonatkozó iratokat felhasználtuk kötetünk elkészítéséhez.

⁶¹ Gyarmati György: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem? *Kommentár* folyóirat, 2012/6, 64–79.

Történelmi előzmények (1918–1945)

Kapcsolatok a két világháború között

Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttétől kezdve egészen Jugoszlávia széthullásáig szinte alig jutott nyugvópontra, a két állam viszonya a baráti közeledés és a nyílt ellenségeskedés folyamatos váltakozásaként írható le. Az 1918. december 1-jén létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság mind etnikailag, mind vallási értelemben sokszínű ország volt, ráadásul az új állam különböző területein élők számára más-más orientáció volt fontos, míg a déli, délkeleti területek a Balkánhoz, addig a tenger melléki részek Olaszországhoz és Albániához, a Pannon-medencéhez tartozó részek pedig Közép-Európához vonzódtak, így egységes külpolitikát is nehezen tudtak képviselni.⁶² Magyarország déli szomszédjával ellentétben a háborút követően területei nagy részének elvesztésével számolhatott, ráadásul külpolitikailag is elszigetelt helyzetbe került, azonban mindkét ország tudatában volt annak, hogy az így kialakult status quo törékeny, és Magyarország hosszú távon területei visszaszerzését tűzi ki külpolitikája céljának.⁶³ Az 1920–1921-es években a Magyarországgal szomszédos országok, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia egyezményeket kötött, amelyben igyekeztek biztosítani az újonnan megállapított határokat. A szövetség később „kisantant” néven vált ismertté, az államok azonban nem képviseltek közös külpolitikai célokat, Jugoszlávia Olaszország, Románia a Szovjetunió, Csehszlovákia pedig Németország irányában viseltetett ellenséges érzelemmel.⁶⁴ A magyar külpolitikának tehát volt lehetősége, hogy a kisantant országai közé éket verjen.

⁶² Hornyák Árpád: Jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarságképe, 1918–1945. In Hornyák Árpád: *Találkozások–Ütközések*. Pécs, Bocz Nyomdaipari Kft., 2010, 89.

⁶³ Uo. 90.

⁶⁴ Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula Kiadó, 1998, 142.

1926-ban, a mohácsi csata 400. évfordulóján Horthy Miklós kormányzó beszédet mondott az emlékhelyen, amely egyértelműen a délszláv állam irányába történő nyitásként értelmezhető: „Attól a jó baráttól viszont, akivel oly soká fűzött össze minket a déli végeken a közös védekezés életbevágó érdeke, utóbb, sajnos mélyreható ellentétek választottak el. Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.”⁶⁵ Mind a magyar, mind a nemzetközi sajtó beszámolt a beszédéről, és szinte azonnal elemzés tárgyává váltak a kormányzó kijelentései, illetve a mögöttük meghúzódó magyar külpolitikai motivációk. Ugyan a jugoszláv–magyar közeledésről már többször tárgyaltak a két ország politikusai 1924–1925 folyamán Genfben, az esetleges közeledés az államok között csak Horthy beszédét követően vált nyilvánossá. Az elképzeléseket korábban az olasz diktátor, Benito Mussolini is támogatta, azonban 1925–1926-ban Albánia lényegében olasz védnökség alá került, amely miatt az olasz–jugoszláv viszony ismét feszültté vált, így Budapest döntéshelyzetbe került, amely szerint vagy Belgráddal, vagy Rómával fűzi szorosabbra a kapcsolatait, Magyarország pedig az olasz–magyar viszonyt tartotta fontosabbnak.⁶⁶

Az 1930-as évek derekán a magyar–jugoszláv kapcsolatokat egy újabb szerencsétlen esemény befolyásolta, a marseille-i merénylet. I. (Karađorđević) Sándor 1929. január 6-án feloszlatta a parlamentet, királyi diktatúrát hozott létre, és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot Jugoszláv Királyságra nevezte át. Döntésével a sokszínű ország etnikai problémáira szeretett volna megoldást nyújtani, létre akarta hozni az egységes jugoszláv nemzetet. A különböző nacionalista csoportok azonban a szerb hegemon törekvéseket látták kibontakozni Sándor politikájában, és 1934. október 9-én Marseille-ben merényletet hajtottak végre ellene, amelybe a mellette ülő francia külügyminiszter, Louis Barthou is belehalt. A merénylet szálai Magyarorszáig (és Olaszorszáig) vezettek, Franciaország és Jugoszlávia népszövetségi vizsgálatot sürgetett. A vádak szerint a horvát nacionalista mozgalom (usztasa) tagjait Magyarországon, Jankapusztán képezték ki a merénylet előtt, ezért, bár Olaszország is támogatta az usztasa mozgalmat, mégis Magyarország került a célkeresztbe.⁶⁷ Az ügyben Gömbös Gyula

⁶⁵ Vizi László Tamás: „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”: Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. In *Közép-európai közlemények* (6), 4, 2013, 11.

⁶⁶ Fülöp-Sipos: *Magyarország külpolitikája...* i. m. 146.

⁶⁷ Pálvölgyi Balázs: Az állam felelősségének nyomában. A marseille-i merénylet (1934) jogi dimenzióinak értelmezése a magyar kormány számára készült egykorú tanulmányokban.

miniszterelnök és Mussolini is egyeztetett, és az olasz diktátor a teljes támogatásáról biztosította Magyarországot. Az incidens aztán komolyabb következmények nélkül ért véget Magyarország számára, a Népszövetség december 10-ei javaslata a magyar alsóbbrendű hatóságok számlájára írta a mulasztást, amikor nem ellenőrizték kellően a Magyarországra érkező horvát emigránsokat.⁶⁸

A '30-as évek második felére az Adolf Hitler vezette Németország egyre erősebb hatalommá vált, ráadásul a többi nagyhatalom tévesen úgy vélte, hogy apróbb engedményekkel kordában tarthatják. A nagyhatalmi politika a régió diplomáciai erőviszonyait is megváltoztatta, az 1930-as évek második felére a kisantant országai hajlandónak mutatkoztak tárgyalóasztalhoz ülni a magyar féllel, amelyet Kánya Kálmán külügyminiszter úgy értékelte, „mintha a kisentente államainak most majdnem egyidejűleg megindult barátságos hangnemben tartott nyilatkozatai közös megegyezés alapján történnének”.⁶⁹ Jugoszlávia azonban nem „belső indítatásból” cselekedett, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország is szorgalmazta Magyarország és a kisantant közti viszony rendezését,⁷⁰ Belgrád, Bukarest és Prága szövetsége pedig a nagypolitika változásával párhuzamosan gyengült, miközben a magyar külpolitika lehetőségei bővültek, elsősorban a kibontakozó Németország-orientáció miatt.⁷¹ 1938 augusztusában Bledben találkoztak a kisantant képviselői, Magyarországot pedig Bakách-Bessenyei György belgrádi nagykövet képviselte. Az utolsó kisantant konferencián az államok elismerték Magyarország egyenlőségét a fegyverkezés terén, továbbá lemondtak minden erőszakos eszköz alkalmazásáról, a megegyezés azonban elsősorban Magyarország pozíciójának megerősítését szolgálta volna Németország ellenében, így kiváltotta Hitler ellenszenvét.⁷² Pár hónappal később, 1938 novemberében azonban újabb szeg került a kisantant koporsójába: a bécsi Belvedere palotában közzétették az olasz és német külügyminiszterek határozatát a magyar és csehszlovák megbízottakkal, amely szerint Magyarország visszakapott 12 000 km² és

.....
Jogtörténeti Szemle, 2012, 2. szám, 13.

⁶⁸ Fülöp-Sipos: *Magyarország külpolitikája...* i. m. 176.

⁶⁹ Uo. 187.

⁷⁰ Magyarország számára Jugoszlávia maradt az utolsó ablak Nyugat felé; Németország a Szovjetunió elleni támadás érdekében nyugalmat akart a Balkánon; Olaszország a Róma–Belgrád–Budapest tengellyel igyekezett erősíteni pozícióját Németország ellenében; Nagy-Britannia remélte, hogy Jugoszlávia meg tudja őrizni függetlenségét. Hornyák Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel...* i. m. 33.

⁷¹ Uo. 31.

⁷² Fülöp-Sipos: *Magyarország külpolitikája...* i. m. 188.

több mint 1 000 000 főt Csehszlovákiától. 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszatért Észak-Erdély 43 104 km² területével és több mint 2,3 milliós lakossággal.

Magyarország területi gyarapodása a két bécsi döntést követően, majd a második világháború kitörése arra sarkallta a jugoszláv vezetést, hogy átértékelje viszonyát Magyarországhoz, egyrészt a magyar területi igények, másrészt a tengelyhatalmakkal való viszony miatt.⁷³ A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést 1940. december 12-én írták alá Belgrádban, azonban nem sokáig volt érvényben. A Teleki-kormány a szerződéstől Magyarország mozgásterének bővülését várta, mivel Jugoszlávia ekkor még Nagy-Britanniával is jó kapcsolatokat ápolt. 1941. április 6-án Hitler megindította offenzíváját a délszláv állam ellen, a támadásból pedig Magyarország is kivette a részét, április 11-én a magyar haderő megkezdte bevonulását a Délvidékre. Április 30-án Werth Henrik vezérkari főnök elrendelte a *rendszeres* katonai közigazgatás bevezetését, polgári csoport alakult, amely átvette a belügy, tanügy, földművelésügy, pénzügy, szállításügy és igazságügy irányítását.⁷⁴ A visszafoglalt területeken a kommunista partizánok 1941 nyarától kezdődően kisebb-nagyobb szabotázsakciókat hajtottak végre, július és október között összesen 35 ilyen cselekmény történt Bácskában. Október 13. és november 21. között a Werthet posztján váltó Szombathelyi Ferenc által vezetett rögtönítélő bíróságok 99 halálos ítéletet hoztak, amelyből 71-et végre is hajtottak. Az év végére azonban megszorodtak a fegyveres összetűzések a Sajkás-vidéken szerveződött partizánalakulat és a katonaság között, ezért 1942 januárjában razziát rendeltek el a vidékre, amely során közel 900 „partizángyanús” személyt végeztek ki.⁷⁵

1942. január 20-a éjjelén Újvidékre is kiterjedt a razzia, a várost körülférták, és megkezdtek a – hivatalosan partizánvadász akciónak nevezett – leszámolást, amely január 24-éig tartott, és számtalan ártatlan áldozatot követelt.⁷⁶ Az időszak később „hideg napokként”⁷⁷ vonult be a magyar történelembe, ugyanis az események során több ezer főt, legnagyobb

⁷³ Hornyák Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel...* i. m. 32.

⁷⁴ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 181.

⁷⁵ Uo. 270–271.

⁷⁶ A. Sajti Enikő: „A nemzeti lelkiismeret őrállója”... i. m. 99.

⁷⁷ Cseres Tibor regénye az újvidéki razziáról 1964-ben jelent meg *Hideg napok* címmel. A regény születésének körülményeiről és „folytatásáról”, a *Vérbosszú Bácskában*ról bővebben ld. A. Sajti Enikő: „A nemzeti lelkiismeret őrállója”... i. m. Cseres Tibor két regényét egy kötetben is kiadták, Cseres Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú Bácskában*. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2014.

számban szerbeket és zsidókat mészároltak le a magyar katonák.⁷⁸ Az áldozatok pontos száma egyes magyar adatok szerint 3309 fő,⁷⁹ más magyar adatok szerint 3340 fő volt.⁸⁰ A szerb történészek 3809 áldozatról emlékeznek meg.⁸¹

A jugoszláv partizánháború

A világháború előrehaladtával a Josip Broz Tito⁸² vezette partizánok egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá a volt és leendő Jugoszlávia területén és megindult a politikai keretek kialakítása is. A létrehozott népfelszabadító bizottságokat a Legfelsőbb Parancsnokság fogta össze, amelyet Tito vezetett, tagjai pedig nagyjából azonosak voltak a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetőségével.⁸³ 1942. november 26-án Bihács (*Bihać*, ma Bosznia-Hercegovina) városában megalakult a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ),⁸⁴ elnöke Ivan Ribar⁸⁵ lett, a hatalom azonban *de facto* Tito kezében maradt. Az egy évvel később, 1943. november 29–30-án, Jajcában (*Jajce*, ma Bosznia-Hercegovina) megtartott második ülésszakon már elkészítették az ország háború utáni berendezkedésének tervét is,⁸⁶ az AVNOJ önmagát a legfőbb népképviselői és törvényhozó szervnek nyilvánította és ideiglenes kormányt hozott létre. II. Péter királyt kitiltották az országból, a monarchia kérdésének rendezését

⁷⁸ Dr. Gulyás László: A 20. századi magyar–szerb közös történelem vitás pontjai (1918–1945), különös tekintettel a délvidéki magyarirtásra (1944–45). In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2012, 28; továbbá Cseres Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú Bácskában...* i. m. 217.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán*, i. m. 8.

⁸¹ Uo.

⁸² Josip Broz „Tito” (*1892. május 7. [hivatalosan május 25.]–1980. május 4.), jugoszláv diktátor, az el nem kötelezettek mozgalmának egyik meghatározó vezetője. A második világháború alatt a partizánok vezetője volt. 1966-ig a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, majd haláláig elnöke. 1945–1953 között a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság miniszterelnöke, majd 1980-ig a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke volt.

⁸³ Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 23.

⁸⁴ Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

⁸⁵ Ribar, Ivan (1881. január 21.–1968. február 2.), a jogtudományok doktora. 1945–1953 Jugoszlávia *de jure* elnöke.

⁸⁶ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 100.

azonban a háború utánra halasztották.⁸⁷ Az ekkor elfogadott, a második Jugoszlávia alapító okiratának tekinthető nyilatkozatban hangsúlyozták minden nemzet önrendelkezési – és így kiválási – jogát a születendő államból. A második pontban deklarálták az öt nemzet, hat tagállam elvén nyugvó föderáció tervét: „Hogy megvalósulhasson Jugoszlávia nemzeteinek szuverenitása, és hogy Jugoszlávia az összes nemzeteinek igazi hazájává válhasson, továbbá hogy soha többé ne válhasson valamely hegemonista klikk birtokává, Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és crnagoraiak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteinek teljes egyenjogúságát.”⁸⁸ Az AVNOJ ülészaka egybeesett a teheráni konferenciával (november 28.–december 1.), ahol a nagyhatalmak döntöttek arról, hogy a partizán erőket fogják a továbbiakban támogatni. A jugoszláv vezetés tudatosan választhatta az időpontot, hogy ezzel is kifejezzék a nagyhatalmak előtt: ők döntenek a saját jövőjükéről. Korábban sokáig nem volt egyértelmű, hogy a Tito vezette partizánok vagy a Dragoljub „Draža” Mihailović vezette monarchista csetnikek nyerik-e el a szövetségesek támogatását. Amíg a partizánok aktívan harcoltak a megszálló erők ellen, és ezzel motiválták saját egységeiket, addig a csetnikek gyakran taktikáztak és kivártak, a tétlenségre ítélt osztagok pedig szétszéledtek vagy átálltak a partizánok, esetleg a Nedić-kormány⁸⁹ oldalára.⁹⁰ A partizánoknak volt egyedül az egész országra kiterjedő szervezeti hálójuk, továbbá ők voltak a legszervezettebbek, de sikerük kulcsa volt az is, hogy a csetnikekkel ellentétben mozgalmuk szocialista aspektusából fakadóan megoldást kínáltak a szociális feszültségekre. Ráadásul a JKP egy többnemzetiségű erő volt, mely elviekben felette állt az etnikai kérdéseknek.⁹¹ A partizánháború természetéből következett az *aki nincs velünk, az ellenünk van* politikai viselkedésforma jugoszláv megfelelője, amit a délszláv szakirodalom *erdei pszichózisnak* nevez.⁹² A háború végén, illetve a háborút követően a politikai ellenfelek megsemmisítése

⁸⁷ Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 23. A király a világháború alatt Görögországba, majd Egyiptomba és Angliába menekült, ahova a kormány is követte.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Milan Nedić (1878. szeptember 2.–1946. február 4.), a német megszállás idején, 1941. augusztus–1944. október között a szerb bábkormányt vezette

⁹⁰ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 96.

⁹¹ Uo. 92–94.

⁹² A. Sajti Enikő: A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken: a történetírás eredményei és kérdőjelei. In *Impériumváltás a Vajdaságban* (1944). Szerk.: Biernacki Karol – Fodor István. Szeged-Zenta, Csongrád Megyei Levéltár–Zentai Történelmi Levéltár, 2010, 18.

teljes erővel megkezdődött, az Aleksandar Ranković⁹³ irányítása alatt álló OZNA⁹⁴ egységek parancsot kaptak a „nép ellenségeivel történő drasztikus leszámolásra, a bírói ítélet nélküli, minél rövidebb idő alatt végrehajtandó tömeges kivégzésekre”, a JKP ellenségeinek nemzeti hovatartozásától és társadalmi státusától függetlenül.⁹⁵

Megtorlás

A Vörös Hadsereg 1944. szeptember 6-án lépte át a szerb határt, majd a partizánokkal együtt nekikezdek a Bánát visszafoglalásának.⁹⁶ 1944. november 20-án megkezdődött a magyarok internálása és munkaszolgálatra történő behívása.⁹⁷ 1944. október 17-én a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonai közigazgatást vezetett be, amelynek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezték ki, aki egyértelművé tette az egyik, október 22-ei felhívásában, hogy az intézkedésre „a nemzet jövője és e területek délszláv jellegének megőrzése” miatt van szükség.⁹⁸ A katonai szervek szinte azonnal megkezdtek a délvidéki „bűnös” magyarság elleni bosszúhadjáratot, a *Slobodna Vojvodina*⁹⁹ című újság 1944. október 28-án az alábbiakról számolt be: „A német és a magyar hódító hordákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé vetettük, de az általuk széthintett mérges gyomot még nem irtottuk ki gyökeresen. [...] A nép érzi, hogy szükség volt erre a határozott lépésre, ahogy szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.”¹⁰⁰ A délvidéki magyarság legtragikusabb időszaka 1944 ősze volt, a szerb lakosság, az irreguláris csapatok, illetve az OZNA egységek különös kegyetlenséggel álltak bosszút az 1942-es razziáért. Az akciókat a jugoszláv legfelsőbb vezetés tudtával

.....
⁹³ Aleksandar Ranković (1909. november 28.–1983. augusztus 20.) vezető szerb származású jugoszláv politikus, Tito harcostársa. 1946-tól belügyminiszter, illetve az államvédelem vezetője. 1966-ban kegyvesztetté vált, és kizárták a pártból.

⁹⁴ *Odeljenje za zaštitu naroda* – Népvédelmi Osztály. A szervezetről részletesen lásd a „Jugoszláv államvédelmi szervek” c. fejezetet.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 314.

⁹⁷ Uo. 322.

⁹⁸ Bank Barbara: Mit kell tudni a partizánokról? In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba... i. m. 75–81.

⁹⁹ A *Slobodna Vojvodina* (Szabad Vajdaság) a *Magyar Szó* magyar nyelvű újság előzménye.

¹⁰⁰ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 320–321.

és Aleksandar Ranković belügyminiszter irányításával hajtották végre.¹⁰¹ A magyar lakosság ellen elkövetett kegyetlenkedés nem volt egyedülálló, a kommunista partizánok a társadalom minden, általuk ellenségesnek vélt csoportja felett totális irányításra törekedtek.

A vérengzésről már a háború vége előtt érkeztek jelentések Magyarországra, majd 1946. július 17-én Mindszenty József hercegprímás juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszterhez a „Magyar sors a Délvidéken” és „A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban” című anonim iratokat.¹⁰² A jelentésekre a magyar külügyminisztérium érdemben nem reagált, a 40–50 000 kivégzetről szóló adatokat abszurdnak találták. Budapest a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál nem tiltakozott a bácskai bosszú miatt.¹⁰³ A múltfeltárást nehezítette a háborút követő évek magyar–jugoszláv alá-fölé rendeltségi viszonyának természete, ahogy később látni fogjuk, a magyar külpolitika Jugoszlávia irányába elfogult volt, ugyanis innen várta az elszigeteltségből való kitörés lehetőségét, a későbbiekben pedig a magyar kommunisták az internacionalizmus jegyében nem kommunikáltak nemzeti/etnikai alapú népiertást. Tito magyarországi látogatásakor, 1947-ben, Dinnyés Lajos miniszterelnök igyekezett a vérengzések etnikai voltát az osztályharcos narratívába erőltetni, minthogy a *munkás* és a *paraszt* nem szívesen vett részt a vérengzésben, csupán a *nagybirtokos* osztály és a *nagytóke* által volt ráerőltetve.¹⁰⁴ Az elnyomó osztályokon kívül a vérengzésekért Horthy Miklóst tette felelőssé, aki „vérfürdőt rendezett a békeszerető és Magyarország ellen semmit sem vétő vajdasági délszláv polgári lakosság körében”.¹⁰⁵

A vérbosszú magyar áldozatainak pontos száma sajnos a mai napig ismeretlen, a kutatási eredményekben azonban nagyságrendbeli különbségek vannak, a legalacsonyabb publikált adat 5000 főre teszi a veszteségeket,¹⁰⁶ a legmagasabb becsült szám „bizonyára meghaladja a negyvenezret”.¹⁰⁷ A levéltári kutatásokon alapuló adatbázisban eddig 7489 magyar áldozat

.....
¹⁰¹ A. Sajti Enikő: Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 2015, II. évf., 1. sz., 11.

¹⁰² Uo. 10.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964., 6. doboz, 4/b, 4764/pol. (1947. 12. 11.) Dinnyés Lajos beszédei

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Aleksandar Kasaš történész az OZNA-listákra támaszkodva állapította meg ezt a számot. A. Sajti Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken...* i. m. 21.

¹⁰⁷ Cseres Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú Bácskában...* i. m. 369.

szerepel.¹⁰⁸ Jugoszlávia fennállása alatt az eseményekről nem beszéltek, azonban 1990 után megkezdődött a múltfeltárás, akkor még elsősorban a vajdasági (hely)történészek áldozatos, kitartó munkájának köszönhetően. 2001 januárjában megalakult az 1941 és 1945 között a Vajdaságban történt események valósághűségét megállapító tényfeltáró bizottság,¹⁰⁹ majd 2009. november 10-én a Szerb Igazságügyi Minisztériumon belül az 1944 szeptembere után kivégzett személyek eltitkolt sírhelyeinek feltárásával megbízott bizottság.¹¹⁰ Egy évvel később, 2010 decemberében megkezdte működését a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság.¹¹¹ Az események feldolgozásával foglalkozik a Keskenyúton – Délvidéki tragédiánk 1944–45. alapítvány¹¹² is. Több más kiadvány mellett 2012-ben,¹¹³ majd 2020-ban *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*¹¹⁴ címmel tanulmánykötetet jelentettek meg.

A kiadványok kapcsán fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a Délvidék második világháborús eseményei által keltett hullámok még a mai napig is képesek alámosni nem csupán a magyar és a szerb, hanem a magyar és magyar történészek közti konszenzust is. A már korábban említett „számháború” mellett megközelítésbeli és fogalomhasználati ellentétek is vannak. Gulyás László történész véleménye szerint A. Sajti Enikő történész „imperiumváltások” kifejezése – melyet a trianoni békediktátumra és a Délvidék visszacsatolására egyaránt használ – a „szocialista történetírás internacionalista hagyományait” folytatja,¹¹⁵ minthogy ezzel a fogalommal kívánja összeegyeztetni a *visszatérés*, illetve *megszállás* – Gulyás véleménye szerint kibékíthetetlen – fogalomhasználat-beli különbségét. Nehezményezi továbbá, hogy ugyancsak A. Sajti Enikő az 1944 őszi eseményeket *még hidegebb napokként* aposztrofálja, így ugyanis összemossa az 1944–45-ös és az 1942. januári eseményeket. Gulyás szerint a félrevezető fogalom a szerb álláspontot is legitimálja, mivel az áldozatok közötti nagyságrendbeli

¹⁰⁸ <http://martirium.vmmi.org/index.php?page=aldozatok>, 2022. 03. 06.

¹⁰⁹ Eredményeiről ld. Pál Tibor: Az igazság útján. Az 1941-től 1948-ig tartó időszakban történt események valósághű feltárására alakult tartományi tényfeltáró bizottság munkájáról. In *Impériumváltás a Vajdaságban...* i. m. 89–97.

¹¹⁰ *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán...* i. m. 12.

¹¹¹ <http://magyarszerbmult.btk.mta.hu>, utoljára letöltve 2020. 11. 28. A bizottság munkájának eredménye a Hornyák Árpád és Bíró László szerkesztette tanulmánykötet, *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán...* i. m.

¹¹² <http://www.keskenyut.hu> utoljára letöltve 2020.09.28.

¹¹³ *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2012, 28.

¹¹⁴ *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk. Bank Barbara – Cseresnyésné Kiss Magdolna. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2020.

¹¹⁵ Dr. Gulyás László: *A 20. századi magyar–szerb közös történelem vitás pontjai...* i. m. 28.

különbség volt, és amíg a *razzia* katonai-csendőrségi cselekedet volt, addig a *vérbosszú* a szerbség egésze állta, a *hideg napok* – még *hidegebb napok* kifejezések használata azonban ezeket a különbségeket nem emeli ki kellőképpen.¹¹⁶ Nem különben károsnak tartja a túlzásokat is Gulyás, mint például a „rácjárások borzalmai”¹¹⁷ típusú kifejezéseket. Véleményünk szerint a két ország jövőbeli együttműködésének egyik alapfeltétele a délvidéki események közös feldolgozása, ennek a munkának azonban mentesnek kell lennie a személyes sérelmekről mindkét fél részéről.

1945 januárjára a vajdasági németek és magyarok egy jelentős része áldozatul esett a megtorlásnak vagy elüldözték otthonából, a Petőfi Sándorról elnevezett brigádba azonban egyre többen léptek be, ugyanis a menekülés mellett sajnos ez jelentette a háború végéig az egyetlen alternatívát a délvidéki magyarok számára. A már említett *Slobodna Vojvodina* fogalmazott úgy 1945. február 1-jén, hogy a katonai közigazgatás „alapvetően megoldotta a német kérdést a Vajdaságban, a magyar antifasiszták pedig elfogadták, hogy helyük a Tito elvtárs vezette népfelszabadító mozgalomban van.”¹¹⁸

A Petőfi-brigád

A *razzia* és a *vérbosszú* szörnyű eseményei mellett a délvidéki magyarság második világháborús történetének egyik ritkábban említett – azonban a későbbiekben némi legitimációt jelentő¹¹⁹ – fejezete a Petőfi-zászlóalj (majd -brigád) működése. „1943 augusztusára minden feltétel adott volt ahhoz, hogy életre keltsék az 1942. december 25-étől 27-éig tartó zvečevói párttanácskozásokon meghozott Szlavóniára és Szerémségre vonatkozó határozatot, mely szerint meg kell alakítani a nemzetiségek katonai egységét.”¹²⁰ A parancs értelmében jött létre 1943. augusztus 15-én a szlavóniai Petőfi-zászlóalj Darnócon (*Slatinski Drenovac*, ma Horvátország). Két

¹¹⁶ Uo. 29.

¹¹⁷ Vö. Botlik József: Magyarellenes atrocitások a Kárpát-medencében. Különös tekintettel a rác- és oláhjárásokra, 1268–1848/1849. In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba... i. m. 11–28.

¹¹⁸ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...*i.m. 335.

¹¹⁹ Lásd Dilas idézett kijelentését a fejezet végén

¹²⁰ Mészáros Vera: A Petőfi-zászlóalj megalakulásának 40. évfordulójára. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége: Évkönyv. 6., 30.* Közli dr. Mészáros Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története. Parancstól parancsig*. Budapest, Pannónia Nyomda Kiadó, 2013, 40.

fő feladata volt, egyrészt a magyar lakosság körében kellett agitációs- és propagandafeladatokat kifejeznie, másrészt a harci cselekményekben kellett részt vennie, elsődlegesen a Dráva mentén. A kezdeti létszám 60 fő volt, ami később 90-re nőtt. 1944. végén a zászlóalj egyesült közel 1000-1500 bácskai újonccal és magyarországi önkéntesekkel, így az alegységből egység lett, megalakult a Petőfi Sándor Tizenötödik Vajdasági Brigád (*Petnaesta vojvođanska brigada „Petefe Šandor”*). A brigád így már nem a horvát, hanem a vajdasági főparancsnokság alá tartozott, parancsnoka Kis Ferenc maradt, politikai biztosa Jontovics Rudolf lett. A brigád a 16. vajdasági hadosztály részeként harcolt, a 36. vajdasági hadosztállyal együttműködve.¹²¹ A kommunista propaganda úgy érvelt a brigád létrehozása mellett, hogy „a Horthy-fasiszták itt, a leigázott Bácskában és Baranyában gáztetteikkel bemocskolták az egész magyar nép becsületét – a Jugoszláv Kommunista Párt vezette népfelszabadító harchoz csatlakozva lemoszuk a gyalázatot.”¹²² Az Eugen szállóban tartott első toborzó gyűlésen elhangzott, hogy „zentai magyarok, ti hallgassatok! Először menjetek ki a frontra, hozzatok áldozatot és ezzel mossátok le a gyalázatot, amit a magyar megszállók követek el a szerbek ellen.”¹²³

Annak ellenére, hogy a brigád már 1944 novemberében létrejött, 1945 elején született elképzelés arról, hogy ünnepélyes keretek között, hivatalosan is megalakítják a brigádot Pécsen.¹²⁴ A megalapításnak kettős üzenete is lehetett, egyrészt a magyarországi jugoszlávok felé, mivel Magyarország területén alakult meg egy jugoszláv katonai egység,¹²⁵ másrészt a magyarok felé, mivel nemzetiségi alapon alakítottak volna magyar brigádot. A hivatalos megalakítás azonban nem történt meg, ugyanis úgy gondolták, hogy „nincs szükség egy önálló magyar hadosztály felállítására, egyfelől a hiányzó káderek miatt, másfelől mert a brigád is elegendő ahhoz a politikai szerephez, ami miatt egyedül létrehoztuk”.¹²⁶ 1945. március 6-án a németek erős támadást indítottak, ennek a támadásnak lett egyik fejezete a bolmányi (*Bolman* ma Horvátország) csata március 6–21. között, amelynek pontos veszteségeit a mai napig homály fedi. A hivatalos adatok szerint 196 katona esett el, Törköly azonban azt

¹²¹ Dr. Mészáros Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története...* i. m. 12–20.

¹²² Uo. 103.

¹²³ Törköly István: *Akikért nem szólt a harang. Vajdasági magyar frontharcosok vallomása. Életjel* Kiadó, 2001, 139.

¹²⁴ Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 318.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo. 13. lábjegyzet

írja, hogy az alakulat fele odaveszett. A bolmányi csata után a hadvezetés úgy döntött, hogy megszünteti a nemzetiségi alakulatokat, így, ahogy korábban parancs által hívták életre, úgy 1945. március 22-én parancs alapján oszlatták fel a Petőfi-brigádöt.¹²⁷

Bár a brigádöt a kommunista propaganda igyekezett egy önkéntes¹²⁸, elvi alapon szerveződő egységként bemutatni,¹²⁹ a rendszerváltás(oka)t követően, a még élő tagok visszaemlékezéseiből, illetve a helytörténészek munkáiból egy sokkal sötétebb kép rajzolódik ki. A brigádban harcolóknak szegényes volt az ellátmánya, saját ruhájukat kellett használniuk, illetve fegyver sem jutott mindenkinek. Motiválatlanok is voltak, parancsnokuk, Kis Ferenc olykor a kivégzés eszközéhez is nyúlt: „Egy napon jött a parancs, hogy az egész kaszárnya legénysége sorakozzon föl az udvaron: nyilvános kivégzés lesz! [...] Elővezettek hat magyar fiatalembert; 20 év körüliek lehettek. Egy partizántiszt felolvasta a nyilvános, golyó általi halálos ítéletet. Az volt benne a lényeg, hogy hazaárulók, gyáva lógósok [dezertőrök – DDF] voltak, megszöktek a kaszárnyából. [...] eldőrdült a sortűz [...] Így kezdődött felkészítésünk a csatára”.¹³⁰ Felmerül a kérdés, hogy a szlavóniai, délvidéki magyarok milyen módon csatlakoztak az egységhez. Természetesen volt példa arra, hogy valaki meggyőződésből, elvi alapon csatlakozott, Nemes Miklós visszaemlékezésében így fogalmazott: „Egyébként nem dicsekvésként mondom, de én voltam Zentán az első igazi önkéntes.”¹³¹ Ez azonban nem tekinthető tömeges jelenségnek. Más esetekben a fizikai vagy pszichés erőszakkal való sorozás, illetve fenyegetés, vagy zsarolás útján elért jelentkezéssel találkozhatunk. „Mikor hazakerültünk szabadságra, nem voltak, talán hárman-négyen, és bekoccoltak [bekopogtak a partizánok – DDF], és szépen magyarul mondták: Fiam, hány éves vagy? Mondom, húszéves. Azt mondják: jössz velünk, vagy viszünk.”¹³² Voltak, akik a munkaszolgálat helyett választották a bevonulást.¹³³ Becslések szerint

¹²⁷ Dr. Mészáros Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története...* i. m. 174.

¹²⁸ „Bácska felszabadulását követően a vajdasági főparancsnok utasítására mozgósították a 17–30 év közötti korosztályt. Az utasítás külön előírta, hogy a magyarokat, szlovákokat, románokat, németeket stb. csak a szigorú önkéntesség alapján lehet katonai szolgálatra alkalmazni.” *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban*, a Jugoszláviáról szóló részt írta Godó Ágnes. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986, 102.

¹²⁹ Vö. *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban...* i. m.

¹³⁰ Döme Jenő visszaemlékezése. In Törkölly István: *Akikért nem szólt a harang...* i. m. 108.

¹³¹ Nemes Miklós visszaemlékezése, közli uo. 118.

¹³² Személyes interjú Bece Gézával. Szentlászló, 2013. 03. 17.

¹³³ Lásd például Kincses Imre (Törkölly István: *Akikért nem szólt a harang...* i. m. 97) vagy Döme Jenő (Törkölly István: *Akikért nem szólt a harang...* i. m. 104) visszaemlékezését.

a jugoszláviai magyarok közül több ezer főt sikerült valamilyen módon mozgósítani, köztük nagyon sok fiataalt, bár nem meglepő módon – Farkas Nándor visszaemlékezései szerint, aki a Népfelszabadító Bizottság tagja volt Zentán – a magyar fiatalok tartózkodó magatartásúak voltak.¹³⁴

A háború utáni Jugoszláviában a magyarok egyenjogúságának aláátmasztásához, mintegy legitimációs eszköz hozzájárult, hogy részt vettek a „felszabadító” harcban. A magyarok partizántevékenységével kapcsolatban a JKP teoretikusa, Tito harcostársa, majd későbbi kritikusa, Milovan Đilas¹³⁵ a *Borba* című lapban a következőket nyilatkozta: „Nem véletlen, hogy mi Szlavóniában egy esztendővel ezelőtt magyar zászlóaljat állítottunk fel. Ez a körülmény példát mutat arra, miként kell a magyar kisebbségek ellen fellépni. Nem lehet minden magyart Szálasi és Horthy gonosz-tetteiért felelősségre vonni. [...] A nemzeti kisebbségeket a fasizmus elleni harcra kell buzdítanunk, de ugyanakkor Jugoszláviát úgy kell átalakítanunk, hogy úgy érezzék magukat, mint odahaza.”¹³⁶

.....
¹³⁴ Dr. Mészáros Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története...* i. m. 102. Az „önkéntes” bevonulással kapcsolatban keserédes humorral jegyezte meg Farkas Imre: „A kiskőszegi csata után sokan megfogadtuk, hogy többé még lakodalomba sem megyünk önként” (Törkőly István: *Akikért nem szólt a harang...* i. m. 28).

¹³⁵ Milovan Đilas (1911. június 12.–1995. április 20.) politikus és író. Jugoszlávia egyik vezető kommunista ideológusa, kezdetben Tito harcostársa majd rendszerének bírálója lett.

¹³⁶ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 341 – 342.

A kapcsolatok főbb állomásai

A közeledés időszaka: magyar–jugoszláv kapcsolatok (1945–1948)

A második világháború teljesen átalakította a hatalmi viszonyokat az egész világon. Az új, kétpólusú világrendszerben a kelet-közép-európai országok Moszkva befolyási övezetébe kerültek, a szovjethű keleti blokk államai lettek. 1945–48 között ezekben az országokban a kommunista pártok más-más tempóban és módszerekkel, de átvették a hatalmat, és szovjetbarát kormányok kerültek az országok élére. Magyarország és Jugoszlávia a világháborút különböző oldalon fejezte be, míg Magyarország vesztes országgént újra területei és lakossága egy részének elvesztésével számolhatott, addig az ismét egyesített Jugoszlávia – és a Jugoszláv Kommunista Párt – a győztesek oldalán állt neki a „sztálini út” kiépítésének. Azonban nemcsak ebben különbözött a két ország, hanem a helyi kommunista pártok hatalom-átvételi módszereiben is. Stefani Bottoni a kelet-(közép-) európai országokat három csoportra osztja aszerint, hogy milyen módon ment végbe a szovjethű pártok kormányra kerülése a térségben.¹³⁷ Jugoszláviát – Albániával egyetemben – az élenjárók csoportjába sorolja, míg Magyarország – Csehszlovákia mellett – a *megfojtott demokráciák* között kapott helyet. A két állam tehát még a szovjetizáció módjában is a spektrum különböző végén állt.

„...a Magyarországgal való háború utáni kapcsolatainkra jellemző az az élénk rokonszenv, amellyel Jugoszlávia népei kísérik a magyar demokratikus erők törekvését, hogy végleg demokratizálják az országot, és hozzájáruljanak a Duna völgye békéjének megszilárdításához. [...] Ma a magyar–jugoszláv barátság jelentős tényezője a Duna-völgye konszolidációjának. [...] Ugyanakkor Jugoszlávia részéről ezeknek a kapcsolatoknak további elmélyítésére és megszilárdítására való újabb törekvést is jelent” – jelent meg 1947 elején egy cikk a jugoszláv kommunisták lapjában, a *Borbában*.¹³⁸

¹³⁷ Stefano Bottoni: *A várva-várt Nyugat...* i. m. 48–67.

¹³⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád, 78 – 1947, 1. doboz.

Jugoszlávia népein természetesen a JKP-t kell érteni, a *magyar demokratikus erők* eufemisztikus kifejezés pedig a magyar kommunista vezetést fedi. Belgrád élénk figyelme annál is inkább érthető volt, mivel Tito a világháború után a régió újjászervezője és a térség vezetője szeretett volna lenni, célja a Duna menti balkáni regionális és átfogó kelet-európai integráció volt.¹³⁹ Jugoszlávia ráadásul Magyarországon népszerűbb volt a Szovjetuniónál, ezt a tényt Rákosi Mátyás¹⁴⁰ 1947. áprilisi moszkvai látogatásán meg is említette Molotovnak, ezzel talán nem kis fejfájást okozva később önmagának.¹⁴¹ Szántó Zoltán¹⁴² követ 1948 elején, az 1947-es évről szóló összefoglalójában megállapította, hogy „a népi Jugoszlávia államszervezete, közigazgatási rendszere valóban népi és demokratikus és a polgári demokráciák legfejlettebb formáinál is demokratikusabb.”¹⁴³

Jugoszlávia a világháború után

Jugoszlávia a régió többi országához képest különleges helyzetben volt. Bár Churchill és Sztálin híres százalékos elosztása alapján az ország 50–50%-ban került volna a győztes hatalmak „oltalma” alá, a délszláv államban példátlan gyorsasággal ment végbe a sztalinizáció. Még a háború alatt a britek – miután a partizán erők mellett tették le voksukat – meggyőzték II. Péter királyt, hogy egy olyan emigráns kormányt nevezzen ki, amely

¹³⁹ A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal, Budapest–Győr, 2012, 587.

¹⁴⁰ Rákosi Mátyás (*1892. március 9.–1971. február 5.), „Sztálin legjobb magyar tanítványa”. 1945–1956 között a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja fő-, majd első titkára, 1952–53-ban a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke is.

¹⁴¹ Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 6.

¹⁴² Szántó Zoltán (Nagykanizsa, 1893. dec. 17.– Bp., 1977. márc. 26.) kommunista múltjának nagy szerepe volt benne, hogy őt nevezték ki követé. A Tanácsköztársaság idején a Bp., VII. ker.-i munkástanács tagja, a Vörös Hadsereg ezredparancsnoka, hadosztály-politikai biztos volt. Részt vett a KMP újjászervezésében, egy ideig annak balkáni futára volt. A Külföldi Bizottságot képviselte a budapesti titkárságban, miközben részt vett az MSZMP irányításában. 1927. febr.-ban letartóztatták, és az úgynevezett Szántó-perben 8 és fél évi fegyházra ítélték. Szabadulása (1935. szept.) után a SZU-ba ment. Moszkvában a Kommunista Internacionálé (Komintern) végrehajtó bizottságában a KMP-t képviselte. 1945 júniusában hazatért, és tagja lett az ideiglenes nemzetgyűlésnek. 1947. január–1949. július között volt belgrádi követ (Kenyeres Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990*. Budapest, Arcanum Kiadó, 2001, vonatkozó szócikk). Testvére Szántó Béla volt hadügyi népbiztos.

¹⁴³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 932/pol./48 – *A belgrádi követség 1947.évi összefoglaló jelentése*, 5/c, 15. d.

később meg tud egyezni a partizánokkal.¹⁴⁴ A kormányfővé kinevezett Ivan Šubašić horvát parasztpárti politikus és volt bán 1944. június 16-án Viš szigetére utazott, és egyezséget kötött Titóval. A megállapodás értelmében az emigráns kormány az AVNOJ-t ismerte el egyedüli legitim erőnek Jugoszlávia határain belül, így megszakították kapcsolataikat a csetnikekkel. A későbbiekben a megállapodás több ponttal bővült, és ez adta az alapjait a háború utáni jugoszláv berendezkedésnek. Az év további részében a háború eseményei felgyorsultak, a partizáncsapatok egyre több területet foglaltak vissza a németektől a Vörös Hadsereg segítségével, október 20-án Belgrádot, 1945. április 5-én Szarajevót, május 9-én pedig Zágrábot foglalták vissza.¹⁴⁵ Bár a német csapatok kiűzését célzó harcok május 15-ére véget értek, a korábban említett bosszúhadjárat még 1946 végéig tartott a vélt vagy valós ellenséggel szemben.¹⁴⁶

Ugyan a Tito–Šubašić-egyezmények alapján¹⁴⁷ biztosítani kellett volna a JKP-nak a politikai pluralizmust az országban, az 1945. március 7-én, Tito vezetésével megalakult kormányban a régi garnitúra politikusai közül csupán Šubašić kapott komolyabb tárcát, a külügyminisztériumot. Az AVNOJ-t, amely akkor 270 tagot számlált, átminősítették ideiglenes országgyűléssé, és 121 fővel bővítették, főként a polgári pártok delegáltjaival és az 1939-es Skupština olyan tagjaival, akik a háború alatt nem működtek együtt a megszállókkal.¹⁴⁸ A Moszkva befolyási övezetébe tartozó országok közül a népfront tekintetében is különleges helyet foglalt el Jugoszlávia. A Jugoszláv Népfrontot hivatalosan az 1945. augusztus 5–7. között tartott kongresszuson alakult meg, a szervezet azonban nem pártkoalíciós alapon működött, hanem az egyéni tagságra épült.¹⁴⁹ A térség háború utáni kommunista hatalom-átvételi stratégiáinak sorába illeszkedik a JKP eljárása az ellenzéki pártokkal szemben, azzal a különbséggel, hogy a partizánharcokból fakadóan a jugoszláv kommunistáknak valódi legitimációjuk volt. Két ellenzéki párt, a Horvát Parasztpárt (HSS) és a főként szerb érdekeket képviselő Demokrata Párt (DS) tudott valamelyest számottevő politikai erőként fellépni, azonban részben a saját hibájukból, de főként a JKP

.....
¹⁴⁴ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 104.

¹⁴⁵ Uo. 105.

¹⁴⁶ Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 25.

¹⁴⁷ A Tito–Šubašić-egyezményekről lásd bővebben Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk* folyóirat, 2005/1. szám, 33–88.

¹⁴⁸ Uo. 26.

¹⁴⁹ Uo. 26.

hathatós aknamunkájának köszönhetően sikeresen semmisítették meg a Népfronton kívüli pártokat a jugoszláv kommunista vezetők.¹⁵⁰

1945. november 11-én nemzetgyűlési választásokat tartottak a délszláv államban, amely általános, közvetlen, titkos volt, és a nőkre is kiterjedt. A Népfront a Szövetségi Képviselőházban a szavazatok 90,4 %-át, a Nemzetek Képviselőházában pedig 88,9 %-át kapta meg, igaz, az ellenzéki pártok bojkottálták az eseményt, és a választás tisztasága is megkérdőjelezhető volt. A választójoguktól hivatalosan a választók 2,3 %-át megfosztották, a gyakorlatban azonban ez az arány még nagyobb volt, a hadsereg katonái között pedig a szavazói korhatárt 14 évre szállították le. A választás tisztaságát kérdőjelezte meg továbbá a *vak urnák* használata, amelynek lényege, hogy csupán a Népfrontra, illetve a Népfront ellen lehetett szavazni, azonban a két urna más-más anyagból készült, így a bedobott szavazó golyó más-más hangot adott ki, a szavazóbiztosok így pedig tudhatták, melyik választó kire szavazott.¹⁵¹ A választással kapcsolatban Rex József is jelentést küldött Budapestre,¹⁵² amiben beszámolt arról, hogy a választásokon a magyar kisebbség magatartása meglepetést okozott, ugyanis a szavazatok 80 %-a esett „vakskatulyába”, vagyis a Népfront ellen. Ahogy írta, a jugoszláv sajtó egy része a Katolikus Egyház, a bácskai papok, Mindszenty József hercegprímás és Alojzije Stepinac bíboros pásztorlevelének¹⁵³ tudták be a magyar kisebbség szavazáson tanúsított Népfront-ellenességét, tehát egy Magyarországról szervezett akciót láttak a háttérben. Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes egy beszélgetésen Rexnek azt mondta, hogy a magyarok a Népfront elleni szavazásukkal igazából maguk ellen szavaztak, mert ha nem Tito, akkor Mihailović csetnikjei „alá kerülnek”, ami sokkal rosszabb lett volna nekik.¹⁵⁴

A novemberi választások után a Népfronton kívüli pártok körül elfogyott a levegő, a Népfronton belüli kis pártok pedig súlytalanok voltak a JKP-val szemben, így 1945 végére lényegében kiépült az egypártrendszer jugoszláviában.¹⁵⁵ November 29-én az új nemzetgyűlés eltörölte a monarchiát, és kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot. Az AVNOJ

¹⁵⁰ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 116.

¹⁵¹ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 16.

¹⁵² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 21-Res. Pol. – 1945. 12. 12. Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union), 15. doboz.

¹⁵³ Mészáros István: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele. *Vasi Szemle*, 2. sz, online: <http://www.vasiszemle.hu/2002/02/meszaros.htm>, utoljára letöltve 2018. 03. 02.

¹⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 21-Res. Pol. – 1945. 12. 12. Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union), 15. doboz.

¹⁵⁵ Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 27.

korábbi rendeleteit december 1-jén törvényesítették, 1946. január 31-én pedig elfogadták az új szocialista alkotmányt, amely teljes mértékben az 1936-os szovjet alkotmány másolata volt.¹⁵⁶ Természetesen gazdasági téren is a szovjet mintát követték, 1946. december 5-én elfogadták az államosítási törvényt, amely a mezőgazdasági, a kisipari és a kiskereskedelemi szektor kivételével megszüntette a magántulajdont, azonban egy 1948. április 28-ai törvénnyel ezeket a területeket is állami felügyelet alá vonták.¹⁵⁷ A háború után sürgető volt az újjáépítés, 1946-ra a vasútvonalak 90 %-át helyreállították, 1947-ben pedig az ipari termelés már meghaladta a háború előtti szintet, ez nagyobb részt nem a jugoszláv vezetésnek, hanem az UNRRA¹⁵⁸ segélyeknek volt köszönhető.¹⁵⁹ Az ország külgazdasági orientációját is természetesen keletre állították át.

Az, hogy a JKP Tito vezetésével a térségben egyedülállóan gyors tempóban tudta kiépíteni a sztálinista rendszert, több tényezőnek is köszönhető volt, egyrészt nemzetközileg elismerték őket, továbbá teljesen ők birtokolták a hatalmat az államalakulaton belül, a partizánháborúból fakadó legitimációját pedig már korábban is érintettük.¹⁶⁰ Az államot – az 1943-as AVNOJ ígéreteinek megfelelően – föderalista elven rendezték be, a már említett öt nemzet, hat köztársaság elvén, azonban a föderalizmus ekkor még csak névleges, valójában Jugoszlávia egy centralizált állam volt. A köztársasági határok a történelmi határokat követték, néhol azonban az etnikai elveket is figyelembe vették.¹⁶¹ A szövetségi parlament kétkamarás volt, a Szövetségi Tanács az állampolgári képviselőkre épült, a Népek Tanácsa pedig a tagállami képviselőkre. A föderalista elvet az ideológia szintjén is leképezték, a délszláv állam legfelsőbb vezetői különböző nemzetiségűek voltak: Tito Kumrovecben látta meg a napvilágot (ma Horvátország), horvát-szlovén szülők gyerekeként, Aleksandar Ranković szerb származású, Milovan Đilas montenegrói, Edvard Kardelj¹⁶²

.....
¹⁵⁶ Uo. 28.

¹⁵⁷ Uo. 29.

¹⁵⁸ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, az Egyesült Nemzetek újjáépítése és segélyszervezete. Célja volt, hogy támogassa az újjáépítést a tengelyhatalmak által megszállt területeken. (Uo. 18.)

¹⁵⁹ Uo. 18.

¹⁶⁰ Uo. 17.

¹⁶¹ Például a Vajdasághoz került Kelet-Szerémség, illetve Montenegróhoz a Kotori-öböl (Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 30).

¹⁶² Edvard Kardelj (1910. január 27.–1979. február 10.) politikus, a JKP teoretikusa.

szlovén származású volt, Andrija Hebrang¹⁶³ horvát, Boris Kidrič¹⁶⁴ pedig szlovén gyökerű. Az internacionalizmus máza alatt azonban a szerbek felülreprezentáltak maradtak a fegyveres testületekben, a horvátországi és bosznia-hercegovinai köztársasági vezetői posztokon, továbbá a szövetségi vezetésben is, a királyi korszakkal ellentétben azonban nem a szerbiai, hanem a horvátországi és a boszniai szerbek.¹⁶⁵

A kommunista hatalomátvétel főbb állomásai Magyarországon

A jugoszláv vezetőkkel ellentétben a leendő magyar diktátor, Rákosi Mátyás nem partizánhadserege élén, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet missziójának vonatával érkezett meg későbbi működési területére 1945. január 30-án.¹⁶⁶ Kevesebb mint fél évvel korábban, 1944. szeptember 28-án Faragho Gábor vezérezredes vezetésével fegyverszüneti küldöttség indult Moszkvába.¹⁶⁷ Az előzetes fegyverszüneti megállapodást október 11-én írták alá, a nyilaspuccs miatt azonban sosem lépett életbe.¹⁶⁸ 1944. december 21–22-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Nemzeti Kormány szovjet „támogatással”, december 23-án pedig elhatározták, hogy fegyverszünetet kérnek a Szovjetuniótól.¹⁶⁹ A küldöttség megérkezése után, január elején indultak meg újból a fegyverszüneti tárgyalások. Moszkvában a három győztes nagyhatalom 1945. január 15-én három értekezletet tartott, amelyből az egyiken a csehszlovák és a jugoszláv képviselők is részt vettek. Január 18–19-én a magyar delegációt is meghallgatták,¹⁷⁰ majd a fegyverszüneti szerződést január 20-án aláírták.¹⁷¹

A háború utáni első nemzetgyűlési választásokat 1945. november 4-én tartották meg, a választáson a Független Kisgazdapárt (FKGP) 57 %-os,

¹⁶³ Andrija Hebrang (1899. október 22.–1949. június 11.), a partizánháború alatt negyedik titkár. A szovjet–jugoszláv konfliktus kirobbanása után megvádolták, hogy a Tájékoztató Irodát támogatja, kizárták a pártból, majd bebörtönözték, ahol eddig tisztázatlan körülmények között elhunyt.

¹⁶⁴ Boris Kidrič (1912. április 10.–1953. április 11.), a szlovén partizánok vezetője, majd Szlovénia kormányfője 1945–1946-ban. 1946-tól haláláig a jugoszláv gazdasági élet első számú vezetője volt.

¹⁶⁵ Juhász József: *Királyságból a szocialista föderációba...* i. m. 30.

¹⁶⁶ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 57.

¹⁶⁷ Uo. 43.

¹⁶⁸ Uo. 44–45.

¹⁶⁹ Uo. 46.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Az előzetes fegyverszüneti egyezmény szövegét ld. *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei...* i. m. 373 – 379.

abszolút győzelmet szerzett, ezzel szemben a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt is csupán 17–17 %-ot kapott.¹⁷² Az eredményeket összevetve a korábban részletezett jugoszláv eredményekkel markánsan kirajzolódik a két kommunista párt támogatottsága közötti különbség *saját* országaikon belül, még akkor is, ha a délszláv eredmények tisztaságát számos csalás szennyezte be. A Nemzetgyűlés elnöke Nagy Ferenc lett, a kormányfő pedig Tildy Zoltán. Noha az FKGP önállóan is alkothatott volna kormányt, a jaltai megállapodásból fakadóan koalíciós alapon kellett kormányt alakítani, továbbá a SZEB vezetője, Vorosilov személyesen járt közben a belügyminiszteri tárca elosztását illetően, amit végül Nagy Imre¹⁷³ kapott.¹⁷⁴ A többi miniszteri tárcát egyenlő részben osztották el az FKGP és koalíciós partnerei között, azonban a választást követő hónapokban a Kommunista Párt fokozatosan átvette a koalíciós pártok által vezetett minisztériumokat.¹⁷⁵ Magyarország államformájának kérdéséről 1946. február 1-jén született döntés, az ország demokratikus köztársaság lett. A köztársasági elnök Tildy Zoltán, a miniszterelnök pedig Nagy Ferenc lett, a Nemzetgyűlés elnökének Varga Bélát választották.¹⁷⁶ 1946 elejétől megindult a rendszer politikai ellenfeleinek ellehetetlenítése, illetve a velük való leszámolás. A kommunisták *lopakodó üzemmódban* igyekeztek átvenni a hatalmat, tehát próbálták fenntartani azt a látszatot, hogy a parlament normálisan működik, miközben szalámitaktikájuk révén tették tönkre politikai ellenfeleiket.¹⁷⁷ Feloszlatták a cserkészcsapatokat, illetve az utolsó katolikus politikai szervezetet, a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testületét (KALOT). Számos kisgazdapárti képviselőt nyilvánítottak *reakciónak*, és vették el mandátumukat, az adminisztrációban pedig több mint 60 000 politikailag *nem megbízható* tisztviselőt cseréltek le.¹⁷⁸ 1947 elején a Magyar Testvéri Közösség „leleplezésével” nagyobb lendületet vett a Kisgazdapárt *felszeletelése*. 1947. február 26-án a SZEB a sajtóban közölte,

.....
¹⁷² Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 62.

¹⁷³ Nagy Imre (1896. június 7.–1958. június 16.) 1945. november–1946. március között belügyminiszter, 1947. szeptember–1949. június között az Országgyűlés elnöke, 1949. szeptemberében kizárták a Politikai Bizottságból. A Sztálin halála utáni politikai csatározások eredményeként a Minisztertanács elnöke lett, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt ismét miniszterelnök. A forradalmat követően egy politikai per során halálra ítélték, és kivégezték.

¹⁷⁴ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 66.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Uo. 69.

¹⁷⁷ Gyarmati György: Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban. In *Remény és realitás. Magyarország, 1945*. Szerk.: Horváth Zsolt – Kiss Réka. Budapest, NEB, 2017, 50–51.

¹⁷⁸ Stefano Bottoni: *A várva-várt Nyugat...* i. m. 66.

hogy Kovács Bélát „földalatti szovjetellenes, fegyveres terrorista csoport kialakításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés megszervezésében való aktív részvétel miatt” a szovjet szervek letartóztatták. Tették ezt annak ellenére, hogy az országgyűlés nem függesztette fel a mentelmi jogát, ez azonban a szovjet hatóságokra nem vonatkozott.¹⁷⁹ Kovács letartóztatásának hatására további ötven kisgazdapárti képviselő mondott le mandátumáról, ekkor már a képviselők eredeti létszámának csupán harmada volt aktív, közülük is sokan ún. kriptokommunisták voltak, tehát a Magyar Kommunista Párt „szekerét tölték”.¹⁸⁰ A Magyar Közösség-perek nem győzték meg a közvéleményt, felmérések alapján az emberek csupán 20–25 %-a hitte el, hogy valóban köztársaság-ellenes összeesküvés részesei voltak a kisgazda politikusok.¹⁸¹ Ez természetesen nem akadályozta abban a kommunista vezetőket, hogy sikerre vigyék a hatalomátvételtől szőtt terveiket. Nagy Ferenc május közepén Svájcba utazott, ahonnan már nem tért haza, ugyanis a kommunisták fenyegetésének hatására, miszerint az ő neve is felmerült az összeesküvés kapcsán, az emigrációt választotta. Lemondását meg sem várva, utódául a kommunistákat feltétel nélkül kiszolgáló Dinnyés Lajost nevezték ki.¹⁸²

1947. augusztus 31-én ismét választásokat tartottak Magyarországon, amely esemény *kékcédulás választások* névvel vonult be a történelembe. Nevét azokról a kék színű ideiglenes választói névjegyzékkivonatokról kapta, amelyet azoknak a személyeknek állítottak ki, akik a választás napján nem tartózkodtak lakhelyükön. Az előző, csúfos választási vereségből okulva a kommunista vezetők nem bízták a véletlenre a választás kimenetelét, és csaláshoz folyamodtak. Egyrészt az említett cédulákból a Magyar Kommunista Párt tagjai számára is nyomtattak, amivel a kommunista érzelmű választópolgárok több helyen is leadták szavazataikat. Ezzel az MKP nagyjából 63 000 plusz szavazatot kapott.¹⁸³ Volt azonban egy másik csalási módszer, amellyel a Blokk ellenében leadott szavazatokat igyekeztek Rákosiék minimalizálni: azoknak a választópolgároknak, akikről úgy gondolták, hogy nem a blokkpártokra szavaznának, nem kézbesítették az összeíró íveket, így nem tudtak részt venni a választáson. A választás egyértelmű vesztese a Kisgazdapárt lett, az 1945-ös 57 % helyett már csak

¹⁷⁹ Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017, 42.

¹⁸⁰ Stefano Bottoni: *A várva-várt Nyugat...* i. m. 66.

¹⁸¹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 101.

¹⁸² Uo. 103.

¹⁸³ Uo. 107.

15 %-ot kaptak, azonban a kommunisták sem könyvelhettek el sikereket, bár Rákosi a választások előtt még azt kommunikálta Moszkva irányába, hogy az ellenzéki pártok együttesen sem érik majd el a 15 %-ot, a valóságban azonban több mint 39 %-ot kaptak.¹⁸⁴ A háború után ez már a második fiaskó volt az MKP és személyesen Rákosi számára. A Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt a Választási Bizottsághoz fordult az egyértelmű csalások miatt, az intézményrendszert átszövő kommunista befolyás következtében azonban végül épp a Magyar Függetlenségi Pártot vádolta meg az MKP csalással – és találta a Választási Bizottság *bűnösnek*. A párt összes mandátumát megsemmisítették, így a kommunista párt növelni tudta mandátumainak arányát.¹⁸⁵

A hatalomátvétel tempóját azonban lassúnak találta Sztálin, a világpolitika alakulása is az események felgyorsítását eredményezte. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony egyre ellenségesebbé vált, a bipoláris világrend egyre határozottabban körvonalazódott. Harry S. Truman 1947 márciusában meghirdette a feltartóztatás politikáját, melynek részeként kihirdették a Marshall-tervet, amely az európai újjáépítést támogatta. Moszkva azonban megtiltotta a fennhatósága alá tartozó országoknak, hogy felvegyék a segílyt, ezen országok még szorosabb felügyelete érdekében 1947 szeptemberében életre hívták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform).¹⁸⁶ A szovjet akaratnak megfelelően a Magyar Kommunista Párt az eddigieknél is erőteljesebben lépett fel az egypártrendszer kiépítése és a teljes hatalom megragadása érdekében. A Szociáldemokrata Párt kriptokommunista tagjainak segítségével szétrobbantották a párt önállóságát, 1948 júniusára elérkezett a bekebelezés végső aktsa, létrejött az új, egyesített párt Magyar Dolgozók Pártja (MDP) névvel.¹⁸⁷ Az új párt főtitkára és a hatalom valódi birtokosa Rákosi Mátyás lett, helyettesei pedig Szakasits Árpád, Kádár János és Marosán György. A szinte semmilyen hatalommal

.....
¹⁸⁴ Uo. 109.

¹⁸⁵ Uo. 110.

¹⁸⁶ 1943-ban feloszlatták a Kommunista Internacionálét (Komintern), ezt követően 1947 szeptemberében létrehozták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját. A szervezet bár nem rendelkezett nagy apparátussal, hamar kiderült, hogy lényegében a szovjet érdekek érvényesítésének eszköze. Zsdanov az alakuló ülésen mondta el híres-hírhedt beszédét, melyben a közép-európai országok kommunista pártjai számára megadta a jelet a hatalomátvétel felgyorsítására. A Kominform létrehozásának legenergisabb szereplői a szovjetek mellett a jugoszlávok voltak, központja is Belgrádban volt.

¹⁸⁷ *Magyarország története*. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 858.

nem rendelkező elnöki funkciót Szakasits Árpád töltötte be.¹⁸⁸ A magyarországi kommunista hatalomátvétel teljessé vált.

A magyar történelem 1945–1950 közötti időszakával kapcsolatban a mai napi számos értelmezés, illetve korszakolás él történész körökben is. A legfőbb kérdés, hogy az 1945 után éledező magyar demokrácia valós lehetőség volt, vagy csupán színjáték a későbbi teljes szovjet kontroll előtt, mi több, tekinthető-e egyáltalán önálló korszaknak, vagy csupán a későbbi Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszak előzménye, és mint olyan, szerves része volt-e?¹⁸⁹ Ravasz László¹⁹⁰ 1945-ös értékelése szerint „Magyarországon a háború elvesztésével az egész politikai rendszer szélsőjobboldalról olyan erővel vágódott át a szélsőbaloldalra, hogy ezt az átcsapódást méltán nevezhetjük az egyik legnagyobb magyar forradalomnak.”¹⁹¹ Gyarmati György¹⁹² az 1945–1956 közötti időszakot három nagy részre osztja fel, úgy mint presztalinizálás (1945–1947), sztalinizálás (1948–1952) de, illetve resztalinizálás (1953–1956), így az átmeneti éveket is a Rákosi-rendszer részeként értelmezi. Gyarmati korszakolása egybecseng a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásával is: az 1948-as nyár folyamán a magyar kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési aktusa a végéhez ért, megalakult a Magyar Dolgozók Pártja, amit a június 12–14. között tartott egyesülési kongresszus „koronázott meg”,¹⁹³ mindeközben a szocialista tábort és így a magyar–jugoszláv kapcsolatokat is felbolygatta a JKP kizárása a Kominformból (június 28).

Magyarország és Jugoszlávia kétoldalú kapcsolatait illetően azonban még egy fordulópontot be kell iktatnunk, 1947 februárját, amely szintén egyszerre hozott belpolitikai és külpolitikai téren is fontos változásokat: pár nap különbséggel megtörtént a kölcsönös követcsere a két állam között (február 7.), illetve Magyarország aláírta a második világháborút lezáró békeszerződést (február 10.). Véleményünk szerint az ún. koalíciós korszak önmagában nem, csak mint részkorszak, a Rákosi-éra előzményeként értelmezhető, ugyanis a bipoláris világrend kialakulásának hajnalán, a nagypolitika (Moszkva) érdekeinek megfelelően sajnos nem volt realitása

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ A kérdést nagyon alaposan körbejárja Ständeisky Éva művében. Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2015, különösen 18–31.

¹⁹⁰ Ravasz László (1882. szeptember 29.–1975. augusztus 6.) református lelkész, a Duna melléki református egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig.

¹⁹¹ Ravasz László XXIII. és XXIV. püspöki jelentése. Budapest, 1945., 18, idézi Földváryné Kiss Réka: Köszöntő. In *Remény és realitás...* i. m. 9.

¹⁹² Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m.

¹⁹³ Uo. 125.

egy önálló, a nyugati világhoz tartozó Magyarország létrejöttének annak ellenére, hogy erre számos politikus kísérletet tett.

Ahogy említettük, a fegyverszüneti szerződés aláírásával természetesen még nem álltak helyre automatikusan a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és déli szomszédja között, épp ellenkezőleg, Magyarország szinte teljes külpolitikai elszigeteltségben volt, azonban mint látni fogjuk, a jugoszlávok voltak azok, akik, – természetesen jól felfogott érdekük szerint – segítettek kilábalni Budapestnek a diplomáciai száműzetésből. Az 1947-es követcseréig Budapest és Belgrád között a kapcsolatokat a Magyarországon is létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv missziója tartotta fent.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a jóvátétel

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságokat – különböző országokban más-más elnevezéssel – a vesztes országokban állították fel, hogy a fegyverszüneti szerződés és a békeszerződés aláírása közötti időben a fegyverszüneti rendelkezéseket felügyelje.¹⁹⁴ Magyarországon az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés 18. pontja alapján jött létre. A három győztes nagyhatalom úgynevezett SZEB-missziót működtetett hazánkban, mivel azonban a háború alatt Magyarország a Szovjetunió művelési térségébe tartozott, ezért annak tevékenységét a legnépesebb¹⁹⁵ szovjet misszió, illetve annak vezetője, Kliment Jefremovics Vorosilov határozta meg.¹⁹⁶ Tagjai január 30-án érkeztek meg Debrecenbe. Vorosilov 1946. februári távozása után a korábbi alelnök, majd ügyvezető alelnök Vlagyimir Petrovics Szviridov lett *de facto* a Bizottság vezetője.¹⁹⁷

1945. február 23-án érkezett meg Debrecenbe a brit misszió 86 fővel. Katonai vezetője Oliver P. Edgecumbe tábornagy, politikai vezetője pedig Sir Alvary Douglas Frederic Gascoigne volt. A brit misszióban összesen több mint háromszázan teljesítettek szolgálatot a működése alatt.¹⁹⁸ Az USA misszió katonai vezetője William S. Key, politikai vezetője pedig Arthur Schoenfeld volt. A három nagyhatalom mellett a SZEB berkein belül, elsősorban a jóvátételi kötelezettségek ellenőrzése miatt jóvátételi

¹⁹⁴ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 13.

¹⁹⁵ Működése alatt a katonai személyzetet nem számítva 700–800 fő vett részt a szovjet misszióban (Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 66).

¹⁹⁶ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 40.

¹⁹⁷ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 61.

¹⁹⁸ Uo. 70.

albizottságot tarthatott fent Csehszlovákia és Jugoszlávia is. A jugoszláv misszió március 10-én érkezett meg Debrecenbe kezdetben öt tiszttel, illetve egy altiszttel, akikhez később még 14 bizottsági tag csatlakozott,¹⁹⁹ székhelyük *április végén* már Budapesten volt.²⁰⁰ A delegációt Obrad Cicmil²⁰¹ ezredes vezette, helyettese Jovan Lončar alezredes volt, a gazdasági szakértők pedig Vladimir Gavrilović és Mirko Vukotić.²⁰² Tagjai között találjuk Mihajlo Javorski őrnagyot, Pal Kovač és Grujo Spahić századosokat, Djordje Milanić és Rajko Popović főhadnagyokat,²⁰³ továbbá Lazar Brankov²⁰⁴ századost is, aki a Kominform-konfliktus alatt a budapesti jugoszláv követség első titkáráként emigrált, majd a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként lett országosan ismert a neve.²⁰⁵

Az albizottságok hivatalosan a jóvátétel ügyében²⁰⁶ képviseltették magukat Magyarországon. A fegyverszüneti egyezmény 12. pontja hazánkat összesen 300 millió dollárnyi jóvátétel megfizetésére kötelezte, 200–70–30²⁰⁷ millió dolláros arányban megosztva a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia között. A konkrétan számszerűsített jóvátétel mellett az Egyesült Nemzetek államai és állampolgárai szintén nyújthattak be jóvátételi igényt,²⁰⁸ a jóvátételi Hivatal 1948-as összesítése szerint

.....

¹⁹⁹ Uo. 80.

²⁰⁰ Uo. 84.

²⁰¹ Obrad Cicmil (?–?), a partizánháború alatt Crna Gorában vezetett egy partizánegységet, később Nagy-Britanniában és Kanadában teljesített diplomáciai szolgálatot (A. Sajti Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...* i. m. 590).

²⁰² A. Sajti Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947...* i. m. 7.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Lazar Brankov (1912. július 17.–2011. december 3.) jugoszláv kommunista politikus. A második világháborút követően a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegációjának a vezetője volt. A szovjet–jugoszláv viszony kiéleződését követően szembefordult Titóval, és Magyarországon maradt, de 1949-ben letartóztatták, és a Rajk László nevével fémjelzett koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Életéről bővebben legújabbban Id. Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*. I. m. főként 221–230.

²⁰⁵ Lazar Brankov életéről részletesen Id. Vukman Péter: *Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949)*: Lazar Brankov. *Századok*, 148 (4), 959–981.

²⁰⁶ A jóvátétel kérdéséről lásd bővebben Gábor Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2013, különösen 186–237.

²⁰⁷ Csehszlovákia és Jugoszlávia számára összesen 100 millió dolláros jóvátételt állapítottak meg, a két kormány 1945. november 22-én állapodott meg Prágában, hogy a csehszlovákok 30, míg a jugoszlávok 70 millió dollárnyi jóvátételt kapnak (Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 128).

²⁰⁸ Például épületek, gyári berendezések, mezőgazdasági létesítmények után igényt nyújtott be többek között Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Argentína, Belgium, Chile, Mexikó, Kolumbia, Dánia, Franciaország, Norvégia, Nicaragua, San-Salvador, illetve Uruguay is (*A magyar jóvátétel, és ami mögötte van...* i. m. 8).

160–170 millió dollárnyi követelés be is érkezett.²⁰⁹ 1945 márciusában a magyar külügyminisztériumon belül megalakult egy jóvátételi osztály, amelyet ugyanazon év júliusában felváltott a Tárcaközi Jóvátételi Hivatal. Ez a szervezet sem működött sokáig, ugyanis 1945. augusztus 5-én létrehozták a Jóvátételi Kormánybizottságot ugyanilyen hatáskörrel.²¹⁰ A szervezeti átalakulások sora azonban csak 1946. február 12-én ért véget, amikor is megalakult a Jóvátételi Hivatal, Erőss János vezetésével.²¹¹ A jóvátételi egyezményt 1946. május 11-én írta alá Erőss János és a jugoszláv misszió vezetője, Obrad Cicmil.²¹² Az egyezmény értelmében a törlesztésnek 1945. január 20. és 1951. január 20. között kellett megtörténnie, az elszámolási ár az 1938-as világpiacon volt, az ipari berendezések árát megemelve 12 %-kal, a többi áruét pedig 10 %-kal.²¹³ A jóvátétel címén „gépeket, berendezéseket, vasúti gördülőanyagokat és úszó objektumokat, üzemanyagot, állatokat, gabonaféleségeket és más árukat”²¹⁴ szállított Magyarország. Az egyezmény értelmében létrehozták a Jugoszláv Jóvátételi Bizottságot is.

A jugoszláv jóvátételi albizottság magyarországi tevékenysége túlmutat kizárólag a jóvátétel kérdésén. Hazánk és déli szomszédja között a világháború után, illetve a kapcsolatok hivatalos újbóli felvétele előtt a jugoszláv misszió volt a legfőbb, mindennapi információs csatorna, a két állam azonban nem egyenrangú félként vett részt ebben a relációban. A misszió vezetője, Cicmil 1945. március 20-ai, Gyöngyösi János külügyminiszternél tett látogatásán biztosította a külügyminisztert, hogy „azon lesznek, hogy a két nép erkölcsileg és gazdaságilag is közelebb hozassék egymáshoz.”²¹⁵ Magyarországnak ebben az időszakban semmilyen képviselője nem volt Belgrádban, a SZEB jugoszláv missziójának tagjai azonban szinte bármilyen információt könnyűszerrel megszerezhettek: „De a jugóknak Magyarországon nem volt probléma bármiről információkat kapni a legelsőbb kezekből. Bármelyik KP vezetőhöz fordultak, ezek elvtársi alapon mindenről informálták őket! Mindenről! [...] Cicmil ezredes, Brankov őrnagy,

.....
²⁰⁹ *A magyar jóvátétel, és ami mögötte van...* i. m. 8–9.

²¹⁰ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 124.

²¹¹ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 124.

²¹² A jegyzék szövegét ld. *A magyar jóvátétel, és ami mögötte van...* i. m. 93–94. „Egyezmény, mely a Magyar Köztársaság Kormánya és a Föderatív Jugoszláv Népköztársaság Kormánya között amaz áruk (anyagok) szállítása tárgyában kötött, amelyeket Magyarország Jugoszláviának a hadműveletek és jugoszláv területek megszállása által okozott károk megtérítése címén szállítani köteles.”

²¹³ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 128.

²¹⁴ *A magyar jóvátétel, és ami mögötte van...* i. m. 94.

²¹⁵ A. Sajti Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...* i. m. 590.

Mrázovity követ és Brankov tanácsos úgy jártak be mindegyik KP-vezetőhöz, ahogy akartak, azt kérdezték, ami érdekelte őket, és minden további nélkül kaptak felvilágosítást, információt. Egészen kb. 1948 elejéig.”²¹⁶ Az információszerzés egyoldalúságát azonban nem csak Rex memoárja bizonyítja, a jóvátételi egyezmény 8. szakasza, amely létrehozta a Jugoszláv Jóvátételi Bizottságot, hivatalosan is aszimmetrikus kapcsolatként határozza meg a két állam viszonyát, amikor úgy fogalmaz, hogy „a Jugoszláv Jóvátételi bizottság az összes diplomáciai előjogokat fogja élvezni, ideértve a személyek, a tulajdon és az irattárak sérthetetlenségét, valamint a rejtjeles táviratok és diplomáciai futárútján való érintkezés jogát is.”²¹⁷

Anélkül, hogy a kapcsolatokat tovább elemeznénk, csupán a jóvátételi fizetés alakulását szeretnénk bemutatni pár mondatban. A szállítások el is kezdődtek, azonban a Tájékoztató Iroda határozata után a magyar fél megpróbálta a jóvátétel csökkentését elérni. Ekkor már érezhető volt, hogy a viszony elhidegülésével a magyar kormány ki akar bújni a kötelezettség alól. A jugoszláv fél 1948. július 16-án jegyzékben utasította el a magyar fél kérelmét a jóvátétel összegének csökkentésére, de a fizetés 1948 folyamán abbamaradt, amit a jugoszlávok sérelmeztek. A válasz sem maradt el, a jugoszláv hivatalos közlöny, a *Službeni List* október 23-ai számában közölt egy rendeletet, melyben az 1947. szeptember 19-én életbe lépett békeszerződésre hivatkozva közölték, hogy minden magyar egyesület, társaság, jogi személy, állampolgár, akinek értéke Jugoszlávia területén van, augusztus 1-jei hatállyal a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság állami tulajdonát képezik, magyarul államosították a jugoszláviai magyar javakat.²¹⁸ Az államosításra válaszul a magyar kormány felszólította a budapesti jugoszláv követséget, hogy a Jugoszláv Jóvátételi és Visszaszolgáltatási Bizottság szüntesse be tevékenységét Magyarországon, és 1949. május 29. 12:00-ig hagyja el az ország területét.²¹⁹ Eddig az időpontig Magyarország 20,9 millió dollár értékű áruval és dollárral csökkentette kötelezettségét.²²⁰ 1949. június 18-án a magyar kormány érvénytelennek nyilvánította az 1947 júliusában megkötött ötéves gazdasági együttműködési szerződést, így

²¹⁶ Rex József: A Magyar–jugoszláv Társaság története (1945. október–1949 vége). Sajtó alá szedte: A. Sajti Enikő. *Forrás folyóirat*, 2011/2. szám, 55.

²¹⁷ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 129, továbbá *A magyar jóvátétel, és ami mögötte van...* i. m. 97.

²¹⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 429/biz – 1948, 3. doboz.

²¹⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 4990 – 1949, 7. doboz.

²²⁰ Honvári János: Magyar jóvátételek a II. világháború után. In *Rubicon*, 2012/11, online http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan (letöltve: 2015. március 24.).

megszakadtak a magyar jóvátételi szállítások Jugoszláviába.²²¹ A jóvátételi tárgyalások majd csak 1955-ben indultak újra, és Magyarország 1964-re teljesítette a fizetési kötelezettségét.²²²

A párizsi békeszerződésben a jóvátétel és a – később tárgyalat – területi kérdések mellett szerepelt még egy pont, amely a „kulturális javak” vissza- szolgáltatását szabályozta, a pénzügyi/ipari jóvátétel mellett egy kulturális jóvátételnek tekinthető. A békeszerződés értelmében Magyarországnak 18 hónapon belül át kell adnia „Jugoszlávia és Csehszlovákia szellemi örökségét alkotó azokat a tárgyakat, amelyek ezekről a területekről származtak, s e területek felett 1919 előtt Magyarország által gyakorolt uralom következtében kerültek 1848 után a Magyar Állam vagy magyar közintézmények birtokába”. Átadandók Jugoszláviának a szerződés alapján:

- gyűjtemények;
- történelmi levéltárak;
- könyvtárak;
- okmányok;
- művészeti, tudományos és irodalmi tárgyak;
- Illyr Küldöttségnek, az Illyr Bizottságnak és Illyr Kancelláriának a XVIII. századra vonatkozó levéltárai.²²³

A Kominform-konfliktus során a két állam között életre hívott szerződések felmondták, Jugoszlávia kulturális jóvátétel iránti igénye sem teljesült. Eredetileg 5052 darab tárgy volt, melyet vissza kellett volna szolgáltatni Belgrádnak, a magyar külügyminisztérium 1949-ben egy jegyzékben azonban jelezte a budapesti jugoszláv követségnek, hogy a jugoszlávok által követelt 5052 tétel közül csupán egyet tartanak jogosnak, a Titelből a Magyar Országos Levéltárba 1941-ben átszállított anyagot. A különböző tárgyak visszaszolgáltatását különböző indokokkal utasították el, az alábbi táblázatban összegzem, hogy a fent listázott kulturális javak közül hány darabot, milyen indokokkal utasítottak el.²²⁴

.....
²²¹ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága...* i. m. 131.

²²² Bővebben Honvári János: *Magyar jóvátételek...* i. m.

²²³ 1947. évi XVIII. tc. II. rész 11. cikk 1–4. § (<https://net.jogtar.hu>).

²²⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 14/biz – 1949, 7. doboz alapján.

Tárgy (db) / pontos megnevezés	Visszautasítás oka
664	Nem található közgyűjteményben
Illír Udvari Comissio	Mindenki „illír”, aki görögkeleti, nem csak a jugoszlávok, így más is tarthat rá igényt
1135	Megsemmisült a háború alatt
16	Ismétlés
87	A Magyar Állam megvásárolta
51	A Magyar Állam ajándékba kapta
17	Hagyaték
3	Örökletét
820	1848. előtt került Magyarországra
1	Egyházi tulajdonban van
2	Magántulajdonban van
4	Nem jugoszláv területen keletkezett
1	Soha nem képezett jugoszláv tulajdont
733	Származási területe ma is Magyarország része
1	1918 után keletkezett
507	Nem jugoszláv szellemi termék
762 könyv	Nem köteles példány
255 könyv	Nem Jugoszlávia területéről származik

Érdekesség, hogy ha összegezzük a követeléseket, 5061 tételt kapunk, a jelentésben azonban 5052 darab szerepel.

Külpolitikai érdekegyesítés

A magyar-jugoszláv viszony értekezésünk korszakában lényegében a magyar és a jugoszláv kommunista pártok kapcsolataként értelmezhető. Ahogy említettük, Tito a Duna-völgye térségének vezetőjeként szerepet vállalt volna fellépni, ehhez azonban fontos volt, hogy Jugoszlávia északi szomszédjával is békés legyen a viszony, és Magyarország egy baráti, kommunista állam legyen. Budapestnek rendeznie kellett a vitás kérdéseket Csehszlovákiával, hogy hathatósabban tudja képviselni érdekeit a nemzetközi porondon. Ezen kívül a szomszédos országokkal kialakult

rossz viszony és a szövetséges országok hiánya a régióban Magyarország számára szükségessé tette, hogy a győztes országok közül olyan támogatót tudjon maga mellé állítani, amely támogatja a békekonferencián az érdekeit, illetve felvételét az ENSZ-be. A magyar érdekek továbbá abban is találkoztak a jugoszláv érdekekkel, hogy Belgrádnak a belpolitikai sikerek mellett Trieszt hovatarozásának kérdését is meg kellett oldania, amiben a magyar vezetés támogatta Belgrádot.²²⁵ A háborút követően a jugoszláv vezetés hozzáállása a jugoszláviai magyar kisebbséghez ellentétes volt a csehszlovák vezetés magyar kisebbségpolitikájával. Ahogy korábban és a későbbiekben is idézett vezető jugoszláv politikus beszéde bizonyítja, Belgrád nem kívánt a kollektív bűnösség elvével élni a kisebbségekkel szemben, amíg Prága ezt az utat választotta.

1945. július 17-én Belgrádban megbeszélést folytatott Titóval Rákosi Mátyás és Rajk László, ahol a jugoszláv vezető ígéretet tett, hogy támogatni fogja a magyar álláspontot a csehszlovákok ellenében.²²⁶ A későbbi magyar diktátor augusztus 30-án már Budapesten tárgyalt Obrad Cicmil ezredessel és Lazar Brankov tanácsossal, ahol a Titóval folytatott megbeszélésére hivatkozva szeretne volna elérni, hogy amennyiben a jugoszlávok rá tudják venni a csehszlovákokat, akkor legalább a választások végéig hagyjanak fel a magyarok kitelepítésével.²²⁷ Gyöngyösi János külügyminiszter a jugoszláv misszióval folytatott megbeszélésén ígéretet kapott, hogy Belgrád a béke-előkészítés során, illetve a békétárgyalásokon támogatni fogja a magyarokat „minden olyan kérdésben, amely nem ellenkezik Jugoszlávia érdekeivel”, cserébe azonban Budapest támogatását kérte Jugoszlávia Triesztre vonatkozó követelésével kapcsolatban.²²⁸ Ugyan a két ország közti közeledés jó irányba haladt, Tito nem foglalt állást egyértelműen a magyar–csehszlovák helyzetet illetően, sőt, a magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírását is ahhoz kötötte, hogy rendeződnek-e a magyar–csehszlovák vitás kérdések, mivel a már említett Duna-menti összefogás érdekében a térség országai közötti viták nemkívánatosak voltak.²²⁹ Még 1945 végén egy interjúban a jugoszláv vezető úgy nyilatkozott, hogy „Ami a csehszlovák kormány intézkedését illeti – a magyar kisebbséggel szemben –, bevallom eleinte nem tudtam magamnak tiszta képet alkotni. A magyarok

²²⁵ A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2010, 7.

²²⁶ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 48.

²²⁷ Uo.

²²⁸ A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény...* i. m. 7.

²²⁹ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség...* i. m.

Csehszlovákiában [...] az expansio hívei voltak, és a szláv lakosság [...] elmagyarítására törekedtek. [...] úgyhogy az a véleményem, hogy a csehszlovák kormány helyesen jár el, amikor a lakosságcserét sürgeti. Ez eljárásnál egyedül az antifasisztákat kell más bánásmódban részesíteni. [...] Az új Jugoszlávia sohasem fogja megengedni, hogy kisebbségei más országot tekintsenek hazájukként.”²³⁰

1947 márciusában, már a békeszerződést követően, az MKP Külügyi Bizottsága javasolta, hogy derítsék ki Belgrádban és Moszkvában, hogy a magyar–csehszlovák kérdést „letárgyalná-e” a két érintett kommunista párt.²³¹ A magyar–csehszlovák viszony rendezése elsőrendű fontosságú volt, Gerő Ernő által az MKP külpolitikai irányvonaláról az MKP PB ülésére írt előterjesztésében úgy fogalmazott, hogy „e nélkül sem a szovjetek, sem a jugoszlávok nem fogják magukat a magyarok mellett exponálni”. Úgy vélte továbbá, hogy – természetesen a szovjetek beleegyezését követően – Belgrádot kell felkérni, hogy közvetítsen a vitás kérdések rendezésében a két ország között.²³² A kérdést a későbbiekben a Kominform alakuló ülésén is napirendre vették, a román küldöttség hivatalosan, a jugoszlávok és a bolgárok pedig informálisan biztosították a magyar delegációt, hogy a kérdésben a magyar felet támogatják.²³³

Tito magyarországi látogatása alatt dr. Sebestyén Pál beszélgetést folytatott Vladimir Velebit²³⁴ külügyminiszter-helyettessel december 8-án. Velebit szóba hozta a magyar–csehszlovák kérdést, és „nagy hévvel” jegyezte meg, hogy az egész probléma megoldását csak attól lehet remélni, ha Csehszlovákia a külpolitikájában döntő változásra szánja el magát. Megjegyezte továbbá, hogy Jugoszlávia a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja a csehszlovák–magyar viszony rendezésének, mert e nélkül a kelet-európai államok összefogása nem valósítható meg „minden lánc olyan erős lévén, mint a leggyengébb láncszem”.²³⁵

A délszláv vezetők, bár belpolitikai céljaik egy részét hamar megvalósították, számos megoldatlan diplomáciai üggyel kapcsolatban a magyar vezetők részéről is szeretnék volna megkapni a támogatást. Az érdekek

²³⁰ MNL OL XIX – J – 1 – j – Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 21-Res.Pol. – 1945. 12. 12. Belgrádi jelentés, adta Rex (Belgrád, Hotel Union), 15. doboz

²³¹ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 49.

²³² Uo.

²³³ Uo. 50.

²³⁴ Velebit, Vladimir (Zára, 1907. augusztus 19.–2004. augusztus 19.) jugoszláv diplomata.

²³⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 532-pol.res., dr. Sebestyén követ feljegyzése Velebittel való beszélgetéséről, 6. doboz.

tehát találkoztak, mivel a magyar kormánynak rendkívül nagy szüksége volt győztes országok támogatására, többek között a béketárgyaláson, ráadásul a magyar kommunisták példaképként tekintettek jugoszláv elvtársaikra. A kölcsönös érdekek mentén kialakult helyzetben a délszláv vezetők ígéretet tettek arra, hogy amennyiben a magyar kormány támogatja Jugoszláviát Trieszt kérdésében, segítenek érvényesíteni a magyar érdekeket a békekonferencián, illetve – mint a következő években be is igazolódott – Jugoszlávia támogatni fogja Magyarország felvételét az ENSZ-be.²³⁶ A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése már 1945 őszén felvetődött jugoszláv részről, 1946. szeptember 25-én pedig Stanoje Simić²³⁷ jugoszláv külügyminiszter jegyzékben jelezte a magyar kormánynak, hogy készek felvenni a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.²³⁸ Október 4-én Ivan Ivanovics Levuskin, a SZEB vezérkari főnöke a kormány tudomására hozta, hogy a kapcsolatok felvétele ellen a SZEB-nek nincs kifogása.²³⁹

Területi kérdések, lakosságcsere-tervezet

Hivatalosan a világháború alatt Jugoszlávia nem állt elő olyan területi kérdésekkel,²⁴⁰ amely túlmutatott volna az első világháború után meghúzott határon, magánakciók azonban előfordultak.²⁴¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a területi követeléseket vagy a népességcsere kérdését ne használták volna fel nyomásgyakorlásra, a külpolitikai céljaik elérésére. A határ menti, délszlávok lakta területeken az OZNA szervei, illetve a volt partizánok népfelzabarádító bizottságokat hoztak létre, sőt, például a Baja környéki sokácok és bunyevácok küldöttséget menesztettek Titóhoz Karagics Antal vezetésével, de a határ menti szerbek képviselői is jártak Belgrádban, hogy a terület Jugoszláviához csatolását kérjék.²⁴² Letenye környékén számos, többségében horvátok lakta településen partizánok kezdtek aláírásgyűjtésbe, hogy a területet Jugoszláviához csatolják, illetve

.....
²³⁶ A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény...* i. m. 7.

²³⁷ Stanoje Simić (1893–1970) jugoszláv külügyminiszter 1946. február 1.–1948. augusztus 31. között.

²³⁸ A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény...* i. m. 7.

²³⁹ Uo. 8.

²⁴⁰ A délszláv területi rendezési tervekről részletesen ld. Hornyák Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, 2010, 162–190.

²⁴¹ Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 316.

²⁴² Uo. 316–317.

a zalai olajtelepek környékén „garázdálkodtak”.²⁴³ Tito és Sztálin 1945 januári találkozásán²⁴⁴ szóba került a Bajai-háromszög Jugoszláviához csatolásának kérdése, ezt azonban a szovjet vezető nem támogatta, bár nem is ellenezte. A kérdés csak 1946. május 28-án került le a napirendről, amikor Sztálinnal való megbeszélésén „Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.”²⁴⁵ Nemcsak a bajai háromszögben, hanem (a magyarországi) Baranyában is Jugoszláviához való csatlakozási igényüket fejezték ki helyi délszláv politikusok és értelmiségiek, amikor 1945. január 25-én megalakították a Baranyai Kezdeményező Bizottságot, amelynek tagjai Ivan Šubašić külügyminiszternél is látogatást tettek.²⁴⁶ Mint ismeretes, a bizottság nem érte el célját.

A területi kérdések mellett egy népcserécsere-tervezet²⁴⁷ is a tárgyalóasztalra került a békeszerződés aláírása előtt egy vízügyi tervezettel együtt. 1946. augusztus 16-án Párizsban Edvard Kardelj, a jugoszláv béke-delegáció vezetője ajánlatot tett Gyöngyösi János külügyminiszternek, amelynek értelmében a jugoszlávok nem fognak területi követelésekkel fellépni a béketárgyalásokon, ha Magyarország beleegyezik egy maximum negyvenezer fős önkéntes lakosságcserébe és a vízügyi megállapodás-tervezetbe.²⁴⁸ Amennyiben az áttelepülni vágyók száma nem éri el a negyven ezret, azt úgy változtatják, hogy mindig egyenlő maradjon az átköltözők száma. A cserének a szerződés aláírása után egy évvel kell megkezdődnie, és három év alatt kell teljesíteni.²⁴⁹ Másnap, augusztus 17-én Jože Vilfan, a jugoszláv béke-delegáció főtítkára ígéretet tett Kertész Istvánnak, a magyar küldöttség főtítkárának, hogy amennyiben a magyar delegáció elfogadja a tervezetet, ők visszavonják a békeszerződés 2. és 3. pontját érintő módosítására beadott indítványukat, amely különleges jogokat biztosított volna a magyarországi délszlávoknak a nemzetiségi jogok és

.....
²⁴³ A. Sajti Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...* i. m. 591.

²⁴⁴ A találkozásról bővebben ld. Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2001, 175–178.

²⁴⁵ Uo. 592.

²⁴⁶ Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 318.

²⁴⁷ A magyar-jugoszláv népcseré-egyezményről részletesen ld. Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946). In *Századok*, 1996/6, 1553–1570, online: www.researchgate.com, utoljára letöltve: 2018. 03. 02.

²⁴⁸ A. Sajti Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947...* i. m. 15.

²⁴⁹ Hornyák Árpád: *Találkozások – ütközések...* i. m. 188.

az oktatás terén.²⁵⁰ A magyar delegáció számára augusztus 19-ét jelölték ki határidőnek, ameddig a tervezetet aláírhatták. Kertész visszaemlékezésében úgy fogalmazott, hogy „az volt az érzésem, hogy a hevenyészett javaslatok a jugoszláv delegáció improvizációjaként születtek. Pesszimistább értelmezések szerint azonban szokatlan jugoszláv nyomásról volt szó [...] Bár időt kellett nyernem, nem akartam szembeszállni Vilfannal, mivel számunkra a konferencia központi kérdése a kétszáz ezer magyar kiűzésére tett csehszlovák módosító indítvány volt.”²⁵¹ A csehszlovák és a jugoszláv lakosságcsere-egyezmények között jelentős különbségek voltak, ugyanis a Szlovákiából Magyarországra költöztetett emberek nem önkéntesen hagyták el lakhelyüket, hanem a csehszlovák kormány üldözte el őket a határ menti területről, ezzel megváltoztatva a határ menti területek etnikai képét. Ugyan a jugoszláv–magyar népcsere-egyezmény *kölcsönösségre* épült a csehszlovák–magyar egyezménnyel szemben, mégsem két egyenrangú fél megállapodásáról volt szó, ugyanis egyrészt az újonnan életre hívott négytagú Vegyes Bizottság javaslatot tehetett a kényszer-kitelepítésekre, másrészt a jugoszláv áttelepítési megbízott a magyarországi, délszlávok lakta területeken propagandatevékenységet és összejöveteleket tarthatott, amíg ezt a magyar fél nem tehetette meg.²⁵² Mivel augusztus 19-éig nem történt meg a megállapodás aláírása magyar részről, a jugoszláv fél beadta módosító indítványait a békekonferencia titkári hivatalához. Augusztus 24-én azonban megbeszéléseket folytatott Kardelj Gerő Ernővel, és megállapodtak abban, hogy a délszláv fél visszavonja a beadott módosító indítványokat, ha a magyarok aláírják a megállapodást.²⁵³ Szeptember 12-én aláírták a lakosságcsere-egyezményről szóló dokumentumot,²⁵⁴ azonban ahogy Kertész is fogalmazott, „Ez a csereegyezmény a párizsi konferencia zűrzavaros légkörében született meg, és sohasem valósult meg.”²⁵⁵ A forrásokból nem derül ki pontosan, miért nem valósult meg a lakosságcsere-egyezmény, azonban egy lehetséges magyarázatként szolgálhat, hogy a jugoszláv és a magyar kommunisták ezzel az üggyel akarták kifejezni, hogy a nemzetközi kommunisták felül tudnak emelkedni minden nemzeti kérdésen, és megállapodásra tudnak jutni.

.....
²⁵⁰ A. Sajti Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947...* i. m. 15.

²⁵¹ Föglein Gizella: *Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet...* i. m.

²⁵² Uo.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 4/h, 96/pol.res. 1946, 9. doboz

²⁵⁵ Föglein Gizella: *Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet...* i. m.

A vízügyi tervezetet augusztus 18-ára datálták, és az első paragrafusban megállapították, hogy az egyezmény aláírásától legalább hat hónapon belül *Általános Egyezményt* kötnek, ennek céljából Belgrádban fognak találkozni a delegációk.²⁵⁶ A második pontban általános alapelveket, illetve témaköröket fogalmaztak meg, amelyekkel az egyezménynek a későbbiekben foglalkoznia kell majd:

1. a megállapodás védje mindkét állam jogait;
2. meglevő hidrotechnikai objektumok jó állapotban való karbantartását;
3. elhanyagolt, megrongált hidrotechnikai objektumok megjavítását a legrövidebb időn belül;
4. irtás (nádas), erdősítés kérdése;
5. hidrotechnikai szisztémák fejlesztése, korszerűsítése, „haladva a korral”;
6. szolgálatok (pl. hidrometeorológiai szolgálat) alakítása;
7. halászat érdekeiről gondoskodás;
8. hidrotechnikai szolgálatok közötti együttműködés;
9. döntőbizottság létrehozása.

A tervezet annyiban hasonlított a népcsere-egyezményhez, hogy bár látszólag két egyenrangú fél kötötte volna meg a megállapodást, például a negyedik paragrafus értelmében a magyar területen levő vízügyi szervezetekbe a jugoszlávok vízügyi szakembereket delegálhattak volna, hogy felügyeljék a munkát, a tervezet még arra is kitért, hogy a magyar félnek szükséges őket mindenben segíteni.²⁵⁷

A korábban részletezett magyar belpolitikai események, a kommunisták választási kudarca arra sarkallta a jugoszláv vezetést, hogy a hazánkban élő délszlávok helyzetét sötétre festve propaganda-hadjáratot indítson Budapest és így a kisgazdák ellen,²⁵⁸ továbbá a délszlávok helyzetével és a területi kérdésekkel együtt nyomást is kívántak gyakorolni a magyar vezetésre.²⁵⁹ A Tanjug²⁶⁰ 1946. január 12-én „A nagymagyar revizionisták folytatják” címmel két és fél hasábos tudósítást jelentetett meg, amelyben a jugoszláv-magyar viszony alakulását ahhoz kötötték, hogy milyen mértékben sikerül eltüntetni a revizionista elemeket a magyar

²⁵⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 4/h, 96/pol.res. 1946, 9. doboz

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 321.

²⁵⁹ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 50.

²⁶⁰ Telegrafiska agencija nove Jugoslavije (Jugoszláv Távirati Iroda). 1943. november 5-én alapították Belgrádban.

politikai életből.²⁶¹ A *Borba*, a *Politika* és a *Glas* újságokban háromhasábos cikk jelent meg január 17-én, amelyben a magyarországi délszlávok elleni állítólagos terrorról számoltak be.²⁶² A JKP politikáját magyar nyelven közvetítő újság, a *Magyar Szó* is éles hangú kritikát fogalmazott meg január 5-én, eszközként a nyékincai (*Nikinci*, ma Szerbia) magyarokat használta fel, akik az újság szerint a következőket nyilatkozták: „A nikincei magyarok, akik egy faluban szabadságban és békességben élnek szerb testvéreik mellett, nem tudják elképzelni és elfogadni azt, hogy máshol a magyarok mellett ne élhessenek a szerbek ugyanolyan szabadságban és békességben.”²⁶³ A magyar vezetés igyekezett Belgrád kedvében járni, így az oktatás területén tapasztalt visszaéléseket orvosolták, illetve megkezdték a magyarországi délszlávok összeírását. A népszámlálás azonban nem sikerült pozitívan, a *Politika* részletesen foglalkozott vele egészen elmarasztaló hangnemben, a problémát ugyanis abban látták, hogy a megkérdezettek nem kaptak megfelelő biztosítékot, hogy nem kerülnek a nemrég kitelepített németek sorsára, ha esetleg vállalják nemzetiségüket. Az újság továbbá hiányolta, hogy a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjával nem működtek eléggé együtt a magyar szervek, és végül arra a megállapításra jutott a lap, hogy a magyarok ismét a régi politikájukat folytatják, és az a céljuk, hogy megosszák az országban élő szlávokat azzal, hogy különböző identitást (szerb, horvát, szlovén, vend, sokác stb.) kínálnak fel nekik, továbbá külön veszik az anyanyelvet és a nemzetiséget, aminek a célja, hogy minél több magyar anyanyelvű szlávot tudjanak felmutatni.²⁶⁴

1947. május 6-án Szántó Zoltán belgrádi követ Gyöngyösi János külügyminiszternek írt jelentésében szintén kételyeit fejezte ki a magyar–jugoszláv viszonyt illetően, szerinte ugyanis a jugoszláv fél a két állam között fennálló *baráti* viszonyt nem demonstrálja kellőképpen a többi államnak. Szántó véleménye alapján ennek oka, hogy „a jugoszláv politikusok szerint Magyarország jövő magatartása még bizonytalan, nem világos még számukra, hogy Magyarország ék vagy kapocs szerepét fogja-e vállalni.”²⁶⁵ Az Aleš Bebler külügyminiszter-helyettestel és Bano Andrejev bányaiügyi miniszterrel folytatott beszélgetésére alapozva ugyanis azt állította, hogy

²⁶¹ Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 325.

²⁶² Uo. 321.

²⁶³ Mészáros Zoltán: *A korai titoizmus propagandája. 1944 ősze–1946 januárja*. Khn., Életjelek Kiadó, 2008, 146.

²⁶⁴ Uo. 326.

²⁶⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945–1964, 158/res./pol. 1947. 05. 06. Jugoszláv kételyek Magyarországgal szemben, 12. doboz.

mivel az angolszász hatalmak be akartak avatkozni Jugoszlávia politikai életébe, Belgrád számára fontos volt a jó viszonya a szomszédos államokkal, hogy biztosítani tudják a délszláv állam függetlenségét. Attól tartottak, hogy Magyarországot megpróbálják a nyugati hatalmak befolyásolni akár kedvező kölcsönökkel vagy területi ígéretekkel. Ha ez megtörténik, akkor „fog kiderülni, hogy Magyarország valóban szakított-e régi politikájával, vagy pedig más változatban ismét vállalja-e a vazallus szerepét szomszédjaival szemben.”²⁶⁶

Az 1947-es választást követően a sajtó is hangnemet váltott, a magyar kommunisták előretörését üdvözölve a *Borba* úgy fogalmazott, hogy Magyarország most már „elég erős ahhoz, hogy ellenálljon ama nyugati körök terveinek, amelyek ma nyíltan támogatják és élesztgetik a fasizmust, hogy ily módon az európai népeket a gyarmatok börtönébe lökjék, mely nagyon is hasonlít a rossz hírű »új rendhez«”.²⁶⁷

Delegációk

A háború utáni években a két ország vezetői a legmagasabb szinteken találkoztak. 1947. október 13. és 15. között magyar küldöttség érkezett Belgrádba, a látogatás célja a Magyar–Jugoszláv Kulturális Egyezmény aláírása, illetve a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megvitatása volt. Karlo Mrazović budapesti jugoszláv követ már szeptember 27-én jegyzékben jelezte Titónak,²⁶⁸ hogy Dinnyés Lajos fogja vezetni a delegációt, és valóban, a küldöttség tagjai a magyar politikai élet prominens személyei voltak: a már említett Dinnyés Lajos miniszterelnök, Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes, Molnár Erik külügyminiszter, Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, Veres Péter honvédelmi miniszter, Dobi István, a Kisgazdapárt elnöke.²⁶⁹ Október 13-án délután

.....

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ A. Sajti Enikő: *Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei...* i. m. 594.

²⁶⁸ Farkas Péter: A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948). In *Belvedere*, 2004/XVI, 7–8, 15.

²⁶⁹ A delegáció tagja volt még dr. Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Heltai György miniszteri tanácsos és Vas-Zoltán Péter miniszteri titkár is. A megbeszéléseken részt vett Szántó Zoltán belgrádi követ is. MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TUK iratok, 1945–1964., 457/pol.res. Bizalmas jelentés a magyar kormánydelegáció 1947. 10. 13–15. közötti belgrádi tárgyalásairól. 6. d. A delegáció egy tizenkét személyes Herendi étkészletet vitt ajándékba Titónak. Filmhíradó, 1947. október, Belgrádba utazik a magyar kormányküldöttség, online: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6538> (utoljára letöltve 2018. 04. 12.).

a delegáció tagjai a belgrádi Fehér Palotába (*Beli Dvor*) mentek, ahol áttekintették a kulturális egyezmény tervezetét, amit a magyar delegáció tagjai megfelelőnek találtak, csupán apró változtatásokat akartak végrehajtani, például a 2. szakasz *stílusa* nem tetszett Gerő Ernőnek.²⁷⁰ A megbeszélésen a jugoszláv fél is a legmagasabb szinteken képviselte magát, jelen volt Tito, Kardelj, Đilas és Ranković is.²⁷¹ Molnár kérdésére, hogy vajon határozatlan időre kötik-e a szerződést, Tito azt javasolta, hogy húsz évre kössék egyéves felmondási idővel. Arra a felvetésre, hogy hol legyen az aláírás, Tito azt javasolta, hogy írják alá Budapesten, majd az okmányokat Belgrádban cseréljék ki. Az egyezményt október 15-én írta alá magyar részről Molnár Erik, jugoszláv részről pedig Marijan Stilinović, a Kulturális és Művelődési Bizottság elnöke. Az este folyamán a követség vacsorát is rendezett a vendégek tiszteletére.²⁷² Az egyezmény értelmében magyar-jugoszláv vegyes bizottságot hoztak létre, melynek székhelye megosztva Budapesten és Belgrádban volt. A szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy a „másik Magas Szerződő Fél állampolgárai és intézményei iránt a lehető legnagyobb jóindulatot és előzékenységet fogja tanúsítani.”²⁷³

A belgrádi találkozónak – mint fentebb jeleztük – nemcsak a kulturális egyezmény aláírása volt a célja, hanem a magyar-jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményről való tárgyalás is. Kevesebb mint két hónappal később, 1947. december 6–8. között Tito vezetésével jugoszláv delegáció érkezett Magyarországra az egyezmény aláírása céljából. A látogatás a második világháború utáni magyar-jugoszláv kapcsolatok csúcspontjának tekinthető,²⁷⁴ ráadásul, ahogy Rex József fogalmazott, a látogatás különösen fontos volt, ugyanis „ezzel Magyarországnak egy győztes hatalom és volt ellenség megadta a tiszteletet.”²⁷⁵ A jugoszláv delegáció december 6-án vonattal utazott Belgrádból Budapestre, a vonaton tartózkodott Szántó Zoltán belgrádi követ és Rex József, a belgrádi követség titkára is.²⁷⁶ Rex József 1949-ben, a megváltozott helyzetben már nem csak az utazás szépségeire emlékezett

.....
²⁷⁰ Uo.

²⁷¹ Rajtuk kívül részt vett a megbeszéléseken jugoszláv részről Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes, Boris Kidrič, Sreten Žujović pénzügyminiszter, Stilinović Mato kulturális megbízott, Vujašinović Todor közlekedésügyi miniszter, Babić tábornok, illetve Karlo Mrazović budapesti jugoszláv követ is. (Uo.)

²⁷² MNL OL XIX-J- 4- a Belgrád 89 – 1947, 1. doboz

²⁷³ 1947. évi XXXI.tc. (forras: www.1000ev.hu)

²⁷⁴ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 54.

²⁷⁵ Rex József: *A Magyar-jugoszláv Társaság története...* i. m. 48.

²⁷⁶ A. Sajti Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947...* i. m. 19.

memoárjában: „Nehezemre esik ünneprontónak lenni, de Tito aranykéssel és villával etette Rosenthal-tányérból sonkával Tigris nevű farkaskutyáját.”²⁷⁷ A jugoszláv–magyar határtól Budapestig valamennyi állomáson ünnepélyesen köszöntötték a küldöttséget, Molnár Erik már Kelebiánál fogadta őket.²⁷⁸ A vonat a Keleti pályaudvarra érkezett meg, ahol ünnepélyes keretek között fogadták a delegációt, Dinnyés Lajos miniszterelnök rövid beszédet mondott, amelyben a Szovjetuniót dicsőítette, „amely felszabadított minket, hogy önálló életet élhessünk”, majd a kapcsolatokat illetve hozzátette, hogy „nincs az az imperialista erő, amely éket tudna verni a dolgozó népek összefogásán”.²⁷⁹ A Keleti pályaudvarról a Vorosilov (ma Stefánia) út 59. számú villához utazott ebédre a delegáció,²⁸⁰ ahol a jugoszláv követ társaságában elfogyasztották az ebédet. Este Dinnyés fogadta Titót a Parlamentben, aki Tildy Zoltánnal is találkozott.²⁸¹

A látogatás második napján a jugoszláv delegáció megkoszorúzta a Kossuth-szobrot a Parlamentnél, majd látogatást tettek Nagy Imrénél, az Országgyűlés elnökénél és a köztársasági elnökénél. Délután Tito fogadta Rajk Lászlót, a Magyar–Jugoszláv Társaság elnökét, illetve Antun Robot,²⁸²

.....
²⁷⁷ Rex József: *A Magyar–jugoszláv Társaság története...* i. m. 48.

²⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, iszn. Tito budapesti látogatása, 6. d. Érdekes, hogy a Tito 1947-es budapesti látogatásával kapcsolatos anyagokat 1964. augusztus 25-én Barity Miklós (Gara, 1929. augusztus 25.–?), a Külügyminisztérium III. Területi Osztály (balkáni országok) vezetője bekérte. Tito 1964. szeptember 11–16. között tett látogatást Magyarországon.

²⁷⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 4764/pol., 6. d.

²⁸⁰ Hat autóban utaztak a delegáció tagjai, tisztség szerint párokban. Az első számozatlan autóban ült Tito és Dinnyés Lajos, majd a továbbiakban: 1. Milovan Đilas tárcanélküli miniszter – Gerő Ernő közlekedési miniszter; 2. Sreten Žujović pénzügyminiszter – Ries István igazságügyminiszter; 3. Boris Kidrič iparügyi miniszter – Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács főtitkára; 4. Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettes – Molnár Erik külügyminiszter; 5. Zvonko kabinetfőnök – Major osztályvezető; 6. Petovan tábornok – Radványi Imre vezérőrnagy; 7. Vlahov ezredes – Sólyom László vezérőrnagy; uo.

²⁸¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964., iszn. Tito budapesti látogatása, 6. d.

²⁸² Antun Rob (Muraszerdahely »Mursko Središće, Horvátország«, 1909. május 17.–Belgrád, 1965. április), Anton Rob, Rob Antal és Roob Anton néven is ismert. Földműves családból származott. Géplakatosnak tanult, majd vasmunkás lett. A kommunista mozgalommal 1927-ben találkozott, Jugoszlávia Kommunista Pártjába 1936-ban lépett be. 1938–1940 között a zágrábi pártszervezet titkára volt. 1943-ban letartóztatták, és két évi fogházra ítélték Szombathelyen. 1944 őszén megszökött rabtársaival (szintén kommunisták) egy építkezésről, majd az újpesti partizáncsoport tagja lett. Rákosi Mátyás egyik unokahúgával élettársi kapcsolatban élt. 1946. május 19-én Baján megtartották a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja délszláv tagozatának első országos nagygyűlését, amin – a tagozat főtitkárává választották. Az 1947-es országgyűlési választásokon képviselői mandátumot szerzett mint délszláv képviselő. A Kominform-konfliktus kirobbanása után, 1948. július 2-án éjjel Lazar Brankov segítségével Jugoszláviába szökött. 1951-ben „Robogó” fedőnévvel az ÁVH 1/3-g alosztályán csoportot hoztak létre, melynek feladata – lehetséges Zala megyei

a Délszláv Demokratikus Szövetség képviselőjét, az este folyamán pedig több ezer fiatal vonult fáklyákkal Tito elé, akit „a világ ifjúságának tanítójaként üdvözöltek”.²⁸³ December 8-án a délelőtti csepeli Weiss Manfréd-gyár meglátogatását követően a Parlamentben aláírták a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Az aláírás után Dinnyés Lajos pohárköszöntőt mondott, a szerződést úgy értékelve, hogy „Tito marsall és Jugoszlávia népei nagylelkűen felénk nyújtották jobbjukat. A magyar nép hálával és mély lelkesedéssel ragadja meg ezt a baráti jobbot abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezzel a két nemzet összefogása kovácsolódik össze, és hogy a népi demokrácia útját járó nemzeteinket soha többé semmiféle reakciós belső vagy külső erő egymással szembe nem állíthatja.”²⁸⁴ Dinnyés háláját fejezte ki Titónak azokért a jogokért „amelyekben Tito marsall Jugoszláviája a vajdasági magyarságot részesíti.” Hozzátette, hogy „a jugoszláv kormány bölcs lenini–sztálini nemzeti politikájának az eredménye a jogegyenlőség teljességének a biztosítása vajdasági testvéreink számára.”²⁸⁵ Tito Dinnyés beszédére válaszul a nemzetiiségekkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „mindenki, aki az igazi népi demokrácia elvét vallja, aki a nemzetiségi kérdés helyes, sztálini megoldásának az álláspontján áll, az a mi testvérünk, az a mi barátunk, legyen az magyar, cseh, lengyel, bárki más, mindegy.”²⁸⁶ A látogatást követően Szántó Zoltán a delegáció vonatával utazott vissza Belgrádba, az úton Tito a magyar hadsereg létszámáról érdeklődött, és úgy vélte, az messze elmarad a többi ország mögött a katonai kiadások terén. Szántó ebből arra következtetett, hogy a jugoszlávok fel fogják vetni a magyar hadsereg fejlesztésének kérdését.²⁸⁷ A jugoszláv delegáció látogatása egy Tito tiszteletére rendezett vadászattal végződött Kelebián, amely később a Rajk-per során új értelmet nyert.

.....
kapcsolatainak felderítése. A nyomozást 1955. február 24-én zárták le. 1965 áprilisában hunyt el Belgrádban, temetése április 6-án volt. A Sajti Enikő: Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon. Rob Antal. In *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012, 277–289 alapján).

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964. 4764/pol., 6. d. Szintén idézi A. Sajti Enikő: *Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947...* i. m. 19.

²⁸⁶ Uo.

²⁸⁷ A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény...* i. m. 6.

A látogatás kapcsán a nemzetközi sajtó²⁸⁸ megragadta a lehetőséget, és hosszú cikkekben számolt be a térséget érintő politikai fejleményekről. Az elemzésekben már megjelentek azoknak az eseményeknek a főbb vonalai is, amelyek bő fél évvel később az egész szocialista blokkot megrázó szakításhoz vezettek. A *Manchester Guardian* egy nagyobb lélegzetvételű cikkben elemezte a szocialista blokk országainak kapcsolatát, és úgy fogalmazott, hogy „sokrétű, kölcsönös ellenszenv jellemezte ezeket a délkelet-európai államokat.”²⁸⁹ A cikk szerint Magyarország kulcshelyzetben van az ilyen szövetségekben, azonban Budapest korábban összekötő kapocs helyett vezető szerepre akart szert tenni, és ez inkább ék volt, mint kapocs. Az elemzésben kitértek az új jugoszláv–bolgár szövetségre is, azt írták, hogy Görögország és Törökország félhet, mert bár Dimitrov és Tito is az ellenkezőjét közli, ha szándékuk támadó, Törökország a Dardanellákat, Görögország Macedóniát, illetve Thesszáliát féltheti. A londoni rádió csehszlovák adása számára a látogatás azt bizonyította, hogy Tito a Szovjetunió segítségével egy kis-Szovjetuniót akar létrehozni a térségben.²⁹⁰

A Kominform-konfliktus közvetlen hatása a kapcsolatokra (1948–1949 szeptembere)

„Maguk azt elfelejtik, hogy akkor Jugoszláviában tízezerrel zárták be és ölték meg a rendes kommunistákat, akik a Kommunista Internacionálé hívei voltak. Maga elfelejti már azokat a lövöldözéseket a jugoszláv határon. Ezeket mind vegye hozzá és általában azt a benyomását. Hát szóval én meg voltam győződve róla, hogy azok a jugoszlávok tényleg ellenség, a vezetők. Abban az én számomra akkor kétség nem volt.[...] Ilyen gondolataim például vannak mind a mai napig, mert az érthetetlen, amit a jugoszlávok csinálnak.”²⁹¹

(Rákosi Mátyás, 1962)

²⁸⁸ Természetesen a hazai lapok címlapon számoltak be a látogatásról, a nemzetközi újságok/ügynökségek közül nagyobb volumenű beszámolót írt többek között az AP (*Associated Press*, New York), az AFP (*Agence France Presse*, Párizs), *Times*, *Combat* (Párizs), *New York Herald Tribune*, *Daily Telegram*, *Observer* (London). MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 524/pol., 6. d.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ *Lehallgatott kihallgatások...* i. m. 90.

Gócponatok a szovjet–jugoszláv kapcsolatrendszerben

A második világháborút követően a szovjet–jugoszláv kapcsolatok szorosak voltak, a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést már 1945. április 11-én aláírták. Mind a JKP, mind az SZKP a leghangosabb szószólója volt a Kominform megalakításának, a szervezet első székhelye Belgrád lett, amely egyrészt értékelhető gesztusként Moszkva részéről, másrészt azonban lehetséges, hogy Sztálin így próbálta meg szorosabb ellenőrzés alatt tartani a jugoszláv vezetőket. A szovjet–jugoszláv kapcsolatokat ugyanis több érdekütközés is terhelte.²⁹² Általánosan megfogalmazható, hogy a két ország közötti feszültség alapproblémája az volt, hogy Sztálin a stratégiai fontos régióban fekvő, jelentős területtel bíró Jugoszláviát, illetve a JKP vezetőit teljes mértékben Moszkva befolyása alatt akarta tudni, és kizárólagos, teljhatalmú vezetője kívánt lenni a szocialista blokknak. Tito azonban számos, a nemzetközi politikát is befolyásoló döntésében nem kérte ki a szovjet diktátor előzetes véleményét, Sztálin ezért félre akarta állítani. Korábban már részletesen bemutattuk, hogy a régióban a kommunista pártok közül a JKP egyedi helyzetben volt, ugyanis a partizánháború során önjelöltől foglalták vissza és egyesítették újra Jugoszláviát. Ez megjelent a jugoszláv kommunista ideológiában is, és Belgrád gyakran hangoztatta forradalmuk egyediségét, amely tovább mélyítette az ellentéteket.²⁹³ A jugoszlávok önálló politikájukat a szovjet figyelmeztetések ellenére sem adták fel, és ambícióikat növelték a Balkánon és Kelet-Közép-Európában. 1947 végére az összes szocialista állammal megkötötték a barátsági szerződést, ezzel lekörözve még a Szovjetuniót is.²⁹⁴ Sztálin és a szovjet vezetők úgy gondolták, hogy Tito könnyen eltávolítható a jugoszláv vezetés éléről, és amennyiben túlságosan a sztálini érdekek ellen cselekszik, nagyobb nehézség nélkül leválthatják. Ahogy a későbbiekben kiderült, Moszkva számítása nem volt pontos a jugoszláv vezetés pozícióit illetően. Egyrészt a JKP a régió többi kommunista pártjával ellentétben számottevő társadalmi támogatottsággal rendelkezett, ráadásul területén nem állomásoztak szovjet egységek. Tito nemcsak belpolitikai támogatást tudhatott maga mögött, a közép-európai szocialista államok vezetése is örömmel fogadta a Jugoszláviával kötött megállapodásokat, „mert úgy látták, hogy a Szovjetunió után Jugoszlávia

²⁹² A szovjet–jugoszláv konfliktus okaira ld. Juhász József: *A Kominform és Jugoszlávia...* i. m. és Gibianszkij, Leonyid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform...* i. m. 39–47.

²⁹³ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 41.

²⁹⁴ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 12.

a legfontosabb forradalmi állam”.²⁹⁵ Belgrádnak problémát jelentett továbbá az 1944–45-ben jugoszláv területeken átvonuló szovjet csapatok erőszakos viselkedése, illetve a szovjet tanácsadók „parancsnoki” viselkedése az országban. Moszkva ráadásul a jugoszláv vezetés háta mögött igyekezett beépülni a délszláv szervezetekbe, és Belgrádot megkerülve szerettek volna ügynökhálózatot kiépíteni.²⁹⁶

A legnagyobb ellentét a Balkán-föderáció tervével kapcsolatban éleződött ki. 1947. július 30. és augusztus 1. között Tito és Georgi Dimitrov²⁹⁷ Bledben találkozott, és baráti és együttműködési szerződést kötött.²⁹⁸ A nyilvánosság előtt Dimitrov beszélt először a megállapodásról 1948. január 17-én,²⁹⁹ ő azonban már egy nagyobb volumenű, az összes kelet-közép-európai szocialista államot is magába foglaló föderáció tervét vázolta fel. A jugoszláv–bolgár-terv azonban már nagyobb volt, mint amit Moszkva támogatott, és Sztálinnak sem állt érdekében a létrehozása.³⁰⁰ A belgrádi szovjet követ már 1947 végén–1948 elején olyan jelentéseket küldött Moszkvába, amelyek szerint a jugoszláv vezetés „letért a marxi-lenini útról”.³⁰¹ Albánia és Jugoszlávia viszonya további ütközőpont volt a szovjet–jugoszláv viszonyban, ugyanis Belgrád lényegében gyámkodott az albán kommunisták felett, Tiranának fontosabb volt a belgrádi, mint a moszkvai kapcsolata.³⁰² Január elején Đilas Moszkvába látogatott, ahol Sztálinnal, Molotovval és Andrej Alekszandrovics Zsdanovval³⁰³ tárgyalt az albán–jugoszláv viszonyról, annak szorosabbra fűzését támogatták is, azonban Sztálin szerint még nem érkezett el ennek az ideje. Đilas azonban „hazaüzent” Belgrádba, hogy Moszkva támogatja az albán–jugoszláv közeledést, ennek hatására Tito táviratot küldött Enver Hoxának,³⁰⁴ amiben javasolta, hogy Dél-Albániában állomásoztassanak egy jugoszláv hadosztályt, megelőzendő

²⁹⁵ Lipkovich Károly: *A szovjet–jugoszláv viszony és a Tájékoztató Iroda. Múltunk folyóirat*, 1990/1, 10.

²⁹⁶ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 13.

²⁹⁷ Dimitrov, Georgi Mihajlov (1882. június 18.–1949. július 2.), a bolgár, valamint a nemzetközi kommunizmus egyik meghatározó alakja. 1935-től a Kommunista Internacionálé vezetője. 1945-ig Moszkvában élt, majd Bulgária első számú vezetője lett, 1946-tól miniszterelnök, 1948-tól pedig a kommunista párt főtitkára volt.

²⁹⁸ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 45.

²⁹⁹ Gibianszkij, Leonyid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform...* i. m. 124.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Uo. 122.

³⁰² Uo. 119.

³⁰³ Zsdanov, Andrej Alekszandrovics (1896. február 26.–1948. augusztus 31.) orosz nemzeti-ségű szovjet kommunista politikus, kultúrpolitikus, párthivatalnok.

³⁰⁴ Hoxa, Enver (1908. október 16.–1985. április 11.) albán kommunista diktátor. 1941–1985 között az Albán Kommunista Párt, majd a Munkapárt főtitkára.

az „angol–amerikaiakkal szövetséget kötő görög monarchofasiszták”³⁰⁵ feltételezett partraszállását. Hoxa igenlő választ adott, azonban az egész tervezetett akcióról Sztálint nem tájékoztatták.

Sztálin február 10-ére Moszkvába rendelte a bolgár és a jugoszláv kommunista vezetőket.³⁰⁶ A bolgár vezetés a legmagasabb szinteken képviseltette magát, azonban jugoszláv részről Tito nem vett részt a találkozón, a hierarchiában alatta állókat, Đilast, Bakarić-ot és Kardelj-t küldte.³⁰⁷ A találkozón a szovjet vezetők három eset kapcsán fejezték ki tiltakozásukat:³⁰⁸

- jugoszláv–bolgár föderációs szerződés;
- Dimitrov bukaresti nyilatkozata egy közép-európai föderációról;
- jugoszláv hadosztály küldése Albániába.

Ugyan egy dualista föderáció elvi lehetőségét nem zárta ki Sztálin, annak jugoszláv és bolgár elképzelését és a Moszkvával való egyeztetés előtti kitergetését kritizálta. A jugoszláv delegáció tagjai minden vádat elfogadtak, de hozzátették, hogy a végső szót *otthon* Tito mondja majd ki. Ezzel szemben a bolgár delegáció vezetője maga Dimitrov volt, így teljes önkritikát kellett gyakorolniuk ott, a helyszínen. A találkozóról Sztálin egy jegyzőkönyvet íratott alá a jugoszláv delegáció vezetőjével, Kardelj-jel, amely arról szólt, hogy a mindkét felet érintő külpolitikai döntések meghozatala előtt ezen túl a jugoszlávok minden esetben konzultálnak a szovjetekkel.³⁰⁹ A feszültséget azonban tovább növelte a Görögországban zajló polgárháború. Sztálin felszólította az albán, jugoszláv és bolgár vezetőket, hogy hagyjanak fel a görög partizánok támogatásával, mivel a szovjetek már amúgy sem küldenek támogatást, ami egyébként is az egyetlen jelentős támogatás volt a görög partizánok számára. Tito azonban február 21-én Belgrádban találkozott a görög kommunista vezetőkkel, akikkel ismertette Sztálin álláspontját, de jugoszláv részről a harcok további támogatását ígérte.³¹⁰ Ez az ígéret már szembenállást jelentett Sztálinnal, a szovjet vezető vélhetően elismerte nyugati érdekszférának Görögországot. A szovjetek már február folyamán felfüggesztették a tárgyalásokat, amelyek a kereskedelmi egyezmény megújítását célozták.

³⁰⁵ Gibianszkij, Leonyid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform...* i. m. 124.

³⁰⁶ A találkozóról beszámol Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal...* i. m., illetve Đilas jelentését magyarul közli Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója, 1948. február 10.* Documenta Historica 64., 2004, online: http://acta.bibl.u-szeged.hu/38306/1/doc_064.pdf (utoljára letöltve 2018. 08. 05).

³⁰⁷ Lipkovics Károly: *A szovjet–jugoszláv viszony...* i. m. 14–15.

³⁰⁸ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 48.

³⁰⁹ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 50.

³¹⁰ Gibianszkij, Leonyid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform...* i. m. 127.

Március elsejére Tito összehívta a JKP KB ülését, amin visszautasították a február 10-ei találkozón elhangzottakat, illetve Moszkva vádjait.³¹¹ Ezt követően március 18–19-én a szovjet katonai és polgári tanácsadókat hazahívták Jugoszláviából, amit hivatalosan azzal magyaráztak, hogy a szakértőket ellenséges légkör vette körül, a diplomatáikat pedig egy szinten kezelték a „tőkés államok” diplomatáival.³¹² Az elkövetkezendő hónapokban több levélváltásra is sor került, a szovjetek a JKP politikájának hibás irányvonalát, a szovjet tanácsadókkal való bánásmódot és a jugoszláv vezetők arrogáns magatartását vetették fel, a délszláv vezetés a vádak elutasította.³¹³ Március 27-én kelt első levelüket a szovjetek nem csak a jugoszlávoknak, de a többi kommunista párt vezetőjének is elküldték, így ők már értesülhettek a kibontakozó konfliktusról.

A JKP helyzetét egy Kominform-értekezlet keretein belül kívánták megtárgyalni. Az ülést a tervek szerint június 8–10. között tartották volna, azonban a jugoszlávok sérelmezték, hogy „a pártok vezetői, vezetőségei egyetértettek a SZKP kritikátlan vádjaival... elítélték bennünket és nem vették számba a mi leveleinket. [...] Mindez nem teszi lehetővé azt, hogy a jugoszláv párt kérdésének a megtárgyalása az egyenjogúság alapján folyjon le.”³¹⁴ Ez csupán annyiban befolyásolta az ülést, hogy végül június 21–22. között tartották meg Bukarest mellett, a jugoszláv vezetők azonban nem vettek részt rajta. Az értekezletet Zsdanov nyitotta meg, aki „Helyzet a Jugoszláv Kommunista Pártban” című beszédében megadta a jugoszláv ellenes alaphangot. Az értekezleten részt vevő kommunista vezetők egymást felülmúlva tettek tanúbizonyságot a szovjetek mellett és a jugoszlávok ellen, lelkesedésével kitűnt Rákosi.³¹⁵ Az ülésen kiderült, hogy a szocialista blokkon belül nincs helye különvéleménynek, vonal csak egy van, a Moszkvában meghatározott. A JKP-t kizárták a Tájékoztató Irodából, a határozatot június 28-án³¹⁶ hozták nyilvánosságra. A határozatban egyébként felszólították a JKP „egészséges erőit”, hogy amennyiben a vezetés nem ismeri el a hibáit, az ország élére állítsanak új vezetőséget.³¹⁷

.....
³¹¹ Lipkovics Károly: *A szovjet–jugoszláv viszony...* i. m. 15.

³¹² Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 53.

³¹³ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 128.

³¹⁴ Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér”...* i. m. 41.

³¹⁵ Uo. 42.

³¹⁶ Szent Vid napja a szerbek számára gyásznapi, 1389-ben ezen a napon volt a rigómezei csata, aminek elvesztésével török uralom alá kerültek a szerbek. Teljes bizonyossággal nem lehet kijelenteni, hogy a szovjetek szándékosan erre a napra időzítették volna a bejelentést, de nem is zárható ki.

³¹⁷ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség...* i. m.

A konfliktus közvetlen hatása a magyar–jugoszláv viszonyra (1948–1949)

A magyar vezetés már márciusban értesülhetett a Belgrád felett gyülekező viharfelhőkről, nem csupán a már említett március 27-ei levélből, hanem Rákosin keresztül Vorosilov marsall szavaiból, aki a magyar vezető figyelmét már az 1848-as forradalom centenáriumi ünnepségén felhívta az ellentétekre. A márciusban Belgrádba utazó magas szintű delegáció tagjainak a Politikai Bizottság (PB) utasításba adta, hogy úgy járjanak el minden katonai, külkereskedelmi, külpolitikai és más kérdésekben, hogy „a Szovjetunióval való viszonyunk benne a döntő”.³¹⁸ Rákosi Mátyás július 2-án tartott beszédében „leplezte le Titót”.³¹⁹ Szerinte „a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőinek zöme nem értette meg a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepét, a munkás–paraszt szövetség lényegét”,³²⁰ ezért született meg ellenük az elítélő határozat. Rákosi mintadiák volt, az elsők között állt ki nyíltan a jugoszlávok ellen. Visszaemlékezésében erről azt vallotta: „az, hogy a jugoszláv kérdést azonnal a nyilvánosság elé vittük és megmagyaráztuk, nagy megnyugvást keltett tömegeink között, amire annál is inkább szükség volt, mert ez a kérdés kezdett rohamosan elmérgesedni.”³²¹ A kérdés az volt, „hogy nem fenyegeti-e pártunkat [az MDP-t–DDF] is hasonló veszély. Nem történhetik-e meg velünk is, mint a jugoszlávokkal, hogy miközben vizet prédikálunk, bort iszunk. A felelet erre, kedves Elvtársaim, csak az lehet, hogy igen, minket is fenyegetnek ilyen veszélyek.”³²² Feltételezhetjük, hogy az elítélő határozatot követően valóban volt félelem a magyar vezetők között, Rákosi talán ezt ellensúlyozandó lépett fel erőiesen Belgrád ellen, ezért is indult nagyon durva propaganda-hadjárat Jugoszlávia ellen, ráadásul az elkövetkezendő években a két ország határán szinte mindennaposak lettek a határincidensek, a háttérben pedig az állambiztonsági szervek is összezsúrtak.

³¹⁸ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 58.

³¹⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 352/biz – 1949, 7. doboz

³²⁰ A marxizmus–leninizmus a győzelem egyetlen útja, Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártfunkcionáriusok ünnepi értekezletén, 1948. július 2. In Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*. Bp., Szikra kiadó, 1949, online, <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.pdf> letöltve: (2015. március 24.).

³²¹ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések...* i. m. 657.

³²² Uo. 656.

Az első összecsapás a magyar–jugoszláv „fronton”: Miloš Moić halála

A határozat után egy hónap sem telt el, és a magyarországi délszlávok által lakott kollégiumban történt gyilkosságot felhasználva a magyar vezetés közel járt ahhoz, hogy egy titoista pert kreáljon, azonban, mint látni fogjuk, ekkor még sem az idő, sem a (szovjet tanácsadók nélkül) összetákolts koncepció nem volt megfelelő. 1948. július 10-én, este fél 11-kor a Veres Pálné utcában található Tökölánium egyik szobájában holtan találták Miloš Moić-ot, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége (MDDSZ) intézőbizottságának tagját.³²³ „A nyomozás számai a jugoszláv követségre vezettek, s csakhamar bizonyítékok kerültek elő arra, hogy a gyilkosságot a jugoszláv követség egy tagja követte el, hogy így akadályozza meg azt, hogy az illető a magyar hatóságok előtt feltárja a jugoszláv követség bizalmas természetű és a barátságos viszonytal nehezen összeegyeztethető működését. [...] Mi követeltük, hogy az illető követségi beosztott, ha jól emlékszem, [Živko–DDF] Boarovnak hívták, jelenjen meg a kihallgatáson, a budapesti rendőrségen.”³²⁴ Így emlékezett Rákosi az ügyre, majd hozzátette, „természetesen az ilyen esetek nem voltak alkalmasak arra, hogy a jugoszláv–magyar viszonyt javítsák”.³²⁵ A valóságban a gyilkosság lehetőséget adott a magyar vezetésnek, hogy az ügyet politikai gyilkossággént a magyar–jugoszláv viszony szempontjából felhasználják, a propaganda-hadjárat ezt követően nagyobb sebességbe kapcsol, az ekkor megindult események később a Rajk-perben értek célta. A gyilkosság lehetőséget adott továbbá a magyar vezetésnek, hogy a határozatot el nem fogadó magyarországi délszlávokat rávegyék a JKP politikájának elítélésére, és nem utolsósorban deheroizálta az ellenállásukat is.³²⁶ Ahogy korábban is említettük, a jugoszláv kommunisták magyarországi elvtársaik számára példaképpül szolgálták, személyesen Rákosi is követendőnek tartotta a belgrádi politikát, éppen ezért a Tájékoztató Irodában lejátszódó események hirtelen irányváltásra készítették a magyar vezért. A jugoszláv-barát politika így hibává vált, amit utólagosan kellett *korrigálni*, és viselni a felelősséget érte Sztálin előtt. Rákosi azonban tapasztalt volt, nem szeretete

³²³ A Moić-gyilkosság mindenre kiterjedő bemutatását ld. Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 191–253.

³²⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések*... i. m. 657, szintén idézi Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 195.

³²⁵ Uo.

³²⁶ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség*... i. m.

volna a saját bőrét a vásárra vinni, találnia kellett egy (vagy több) bűnbakot, akik *félrevezették* őt, és leterelték a helyes útról. A Moić-ügy volt az első kínálkozó lehetőség, amelyből akár egy titoista pert is kreálhattak volna.³²⁷

Az, hogy mi történt azon az estén, nem rekonstruálható pontosan. Az előzményeket tekintve tény, hogy Antun Rob kizárta Moić-ot az MDDSZ intézőbizottságából, majd Péter Gábor szerint Farkas Mihály július 8-án felkereste azokat a délszlávokat, akik kiálltak a határozat mellett, és Moić-nak azt tanácsolta, hogy tegyen úgy, mintha még mindig az intézőbizottság tagja lenne, és igyekezzen meggyőzni a többi délszlávot is, hogy álljanak ki a határozat mellett. Farkas szerint Moić „úgy viselkedik, mint ahogyan egy igazi délszláv kommunistának viselkednie kell”.³²⁸ A gyilkosságot Rákosiék tehát a határozat körül kibontakozó délszláv belharcnak igyekeztek beállítani. Az eset ráadásul először nem is gyilkosságként, hanem öngyilkosságként szerepelt a kiküldött főkapitányi értesítőben, miszerint az áldozat „még meg nem állapítható körülmények között hasba lőtte magát”.³²⁹ A szakirodalomban a gyilkosság indítékeként a szerelemféltes is megjelenik.³³⁰

A nyomozást hamar elvették a bűnügyi rendőrségtől, és a politikai rendőrségnek adták, ahol dr. Tímár István ezredes, majd dr. Décsi Gyula folytatta a nyomozást. Két nappal az állítólagos gyilkosság után Ognyenovics Milánt, az MDDSZ titkárát és Lastić Ljubomirt, az MDDSZ ifjúsági titkárát is őrizetbe vették, és Szalai András igyekezett meggyőzni őket, hogy nyilatkozatban foglaljanak állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett. Ezt nem tették meg, ennek ellenére pár nap múlva szabadon engedték őket.³³¹ Ezt követően sűrű jegyzékváltásokra került sor Budapest és Belgrád között, amelyben a magyar vezetés kérte Boarov kiadatását a magyar szervezetek, amelyhez a jugoszlávok hozzá is járultak, maga Tito „utasítást adott, miszerint Boarovot ki kell adni a magyar hatóságoknak”.³³² Az ügyet közben a nyilvánosság elé vitték a magyar szervek, július 18-án a *Szabad nép* már „Boarov Zsivko, a budapesti jugoszláv követség sajtóattaséja meggyilkolta Moic Milos elvtársat” címmel közölt cikket.³³³ A kihallgatása során, augusztus

³²⁷ Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 195.

³²⁸ Uo. 194.

³²⁹ Uo. 197.

³³⁰ A. Sajti Enikő: Egy kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József. *Forrás* folyóirat, 41. évf. 2009/7–8. szám, 91.

³³¹ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség*... i. m.

³³² Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 204.

³³³ *Szabad Nép*, 1948. július 18.

6-án Boarov beismerte, hogy meggyilkolta Moić-ot. Amint említettük, a gyilkosságot egy titoista perré akarták dagasztani, azonban a JKP *kiátkozása* a táborból még túl friss volt, a Tito-ellenes rágalomhadjárat nem érte el csúcspontját, így az ügyet *csupán* propagandacélokra használták fel. Ugyan Lazar Brankov, a jugoszláv követség ügyvivője ez idő tájt még nem került célkeresztbe, azonban a bő egy évvel később megrendezett Rajk–(Brankov)-perben már a gyilkosság kitervelésének szerepét is ráosztották. A Rajk-per vádirata szerint „1948 nyarán Brankov Lázár magához rendelte a jugoszláv kémszervezet tagját [...] Zsivko Boarovot, és közölte vele, hogy Moics Milos a magyarországi jugoszlávok egyik vezetője a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglalt állást, és ezért félő, hogy leleplezi Titóék magyarországi működését. Brankov azt az utasítást adta Boarovnak, bírja rá Moić Milost, ettől a szándékától álljon el, és ha Moić Milos kitartana álláspontja mellett, akkor ölje meg. [...] Brankov Lázár tehát Zsivko Boarovot rábírta arra, hogy Moić Milost előre megfontolt szándékkal megölje, vagyis gyilkosságra való felbujtás büntetettét követte el.”³³⁴ 1955-ben felülvizsgálatot tartottak, amelyben Brankov tagadta a gyilkosságra való felbujtást, Boarov pedig amellett, hogy elismerte, hogy dulakodott Moić-tyal és leadott pár figyelmeztető lövést, tagadta, hogy ő ölte volna meg.³³⁵ A perújításra végül nem került sor.

Az ügyben olyan teória is napvilágot látott, amely szerint a magyar (esetleg a szovjet) állambiztonság követett el merényletet Moić ellen, ezt Kiss Károly, az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke 1956. június 12-én egy feljegyzésében sugallta.³³⁶ Csupán három héttel korábban, 1956. május 23-án az Egyesült Államok központi hírszerzésénél elkészült egy összefoglaló jelentés A Rajk-per háttere címmel.³³⁷ A jelentés írója a Moić-gyilkosságra is kitért röviden: „A Tito-ellenes ügy Magyarországon egy gyilkossággal kezdődött. A Veres Pálné útján volt egy kollégium, ahol a magyarországi délszláv fiatalok laktak. Ennek az ifjúsági csoportnak a vezetőjét megölték. A gyilkosságot az ÁVH követte el, majd az egészet a jugoszláv követségre kenték. [satírozás] Az ügyet Rajk László vitte végig, és Péter Gáborral, illetve Farkas Mihály akkori honvédelmi miniszterrel együtt irányították az egészet.”³³⁸ Sajnos a jelentés tevője ismeretlen, mivel

³³⁴ *Rajk László és társai a népbíróság előtt.* Budapest, Szikra, 1949, 17.

³³⁵ Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 196.

³³⁶ Uo. 200.

³³⁷ CIA-RDP83-00418R004500040003-4, Background of the Rajk Case, 1956. 05. 23. online: foia.cia.gov

³³⁸ *Rajk László és társai a népbíróság előtt.*... i. m. 16.

a források kilétét a CIA nem hozza nyilvánosságra, azonban a jelentés többi, Rajk-perre vonatkozó adata nagyrészt megfelel a valóságnak. Akármennyire logikus lépésnek is tűnt volna, hogy a magyar szerv kivitelezzen egy ilyen akciót, a jelentés nem bizonyítja, hogy Moic meggyilkolása a magyar államvédelem műve lett volna, főleg úgy, hogy Kiss feljegyzése és a CIA dokumentum időben gyanúsán közel keletkeztek egymáshoz. Ezt akár magyarázhatja az is, hogy az 1956-ra már részben megváltozott politikai légkörben egy esetleges pletyka kelt szárnyra Moic halálát illetően, amely mind Kisshez, mind a CIA informátorához eljutott. Ezek azonban csak teóriák, amelyek további bizonyító erejű források feltárásáig feltételezések maradnak.

Fokozódó szembenállás

„Viszonyunk Jugoszláviával akkor romlott meg, amikor Jugoszlávia jelenlegi vezetői elárulták a népi demokráciák békefrontját, elárulták felszabadítójukat, a Szovjetuniót és átálltak az imperialisták oldalára. Titóék ezt persze tagadják és igyekeznek port hinteni saját dolgozóik szemébe, de minket meg nem tévesztenek.”³³⁹

(Rákosi Mátyás, celldömölki beszéd, 1949. május)

Szántó Zoltán belgrádi követ 1948. július 12-én jelentést küldött Budapestre, amelyben arról számolt be, hogy a határozat miatt nagy az elkeseredettség a jugoszláv párttagok között, akik nem értik, mi történhetett. Elemzésében Szántó kitért a JKP vezető szerepére a régióban a háború után, azonban szerinte észre kellett volna venniük, hogy ez változik, és szerényebben elfoglalni az őket ténylegesen megillető helyet. Véleménye szerint a „burzsoák” örülnek, mert ha Tito szakít a Szovjetunióval, akkor a Nyugat felé kell fordulnia, és revízió alá vonják az államosítást.³⁴⁰ Nem csak a magyar vezetés „reagált” gyorsan az eseményekre, a Belgrádból Budapestre küldött követségi jelentések a határozat után közvetlenül hangnemet váltottak. Egyre elítélőbben nyilatkoztak a jugoszláviai

³³⁹ Rákosi Mátyás beszéde a Népfront választási gyűlésén, Celldömölk, 1949. május 8. In Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1951, online <http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> (letöltve: 2015. március 26.).

³⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK 1945-1964, 41/pol/res – 1948.07.12. *Jugoszláv helyzet a TI határozata után*, 15.d.

helyzetről, például a korábban még dicsért jugoszláv közellátási rendszert egyik napról a másikra „csödként” jellemezték.³⁴¹ Szántó Zoltán követ július 17-ei jelentésében a jugoszláv állaspontról írt, amely szerint „a konfliktust a Tájékoztató Irodában elsősorban a magyar és a bolgár kommunisták idézték elő Tito népszerűségére való féltékenységből. Tovább tart a nép, sőt az egyszerűbb párttagok megtévesztése azzal, hogy a Sz(b)kp és Sztálin távol áll ettől a méltatlan rágalomhadjárattól.”³⁴²

A JKP július 21–28. között tartotta az V. kongresszusát. Rákosi úgy gondolta, hogy a kongresszusra egy delegációt kellene küldenie a szocialista országoknak, mert így befolyásolhatnák az eseményeket, ezt javasolta is a Kominform Titkárságnak. Gottwald is hasonlóan gondolkodott, azonban Sztálin úgy döntött, egyik szocialista ország sem képviseltetheti magát az eseményen.³⁴³ A kongresszuson elhangzott beszédek között volt, amelyik azzal vádolta a magyar kommunistákat, hogy nem tettek meg mindent a Horthy-rezim megbuktatása érdekében, ellenben a jugoszláv kommunisták maguk „szabadították” fel Jugoszláviát.³⁴⁴ A JKP vezetősége nyolcórás beszámolót tartott, amelyen a párt dicső múltját elevenítették fel, az elítélő határozatra Tito csupán a beszéde végén tért ki, és minden vádat visszautasított.³⁴⁵ A kongresszuson elhangzott beszédek azonban rávilágítottak arra is, hogy bár a jugoszláv vezetés nem értett egyet az Kominform-határozattal, ideológiai válságba kerültek, mivel a Szovjetunió sztálinista modellje már mélyen beivódott a délszláv állam minden területébe. Tito beszédében úgy fogalmazott, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt „megingathatatlanul hűséges a Marx–Engels–Lenin–Sztálin-i ideológiához, melyet bizonyít az a tény is, hogy a JKP sosem tért le ennek az ideológiának az ösvényéről”.³⁴⁶ Milovan Đilas széles körben ismertté vált művében úgy fogalmazott, hogy „Noha a forradalmat és az egyéb realitásokat illetően egyre nyilvánvalóbbá vált az ellentét, a jugoszlávok ezekben a tényekben, különösen pedig saját forradalmi sikereikben bizonyítékot láttak arra, hogy mégis szoros szálakkal kapcsolódnak Moszkvához és a Szovjetunió által előírt ideológiai programhoz.”³⁴⁷ Sztálint „tekintették az eszme és a megál-

³⁴¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 31/pol.biz. – 1948, 2. doboz.

³⁴² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 32/pol. – 1948, 2. doboz.

³⁴³ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség...* i. m.

³⁴⁴ MNL O XIX – J – 4 – a – Belgrád 36/pol. – 1948, 2. doboz.

³⁴⁵ Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség...* i. m.

³⁴⁶ Perović, Jeronim: Josip Broz Tito. In *Mental Maps in the Early Cold War Era, 1945–68*. Szerk.: Casey, Stephen – Wright, Jonathan. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, 138.

³⁴⁷ Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal...* i. m. 12.

modott új társadalom megtestesítőjének.”³⁴⁸ A határozatot követően a párt ideológusai, Milovan Đilas és Edvard Kardelj igyekeztek ideológiailag alátámasztani a jugoszláv álláspontot, és arra jutottak, hogy a szovjet rendszer nem szocialista, hanem bizonyos államkapitalista berendezkedésű, és ezért más államokkal szemben imperialista módon lép fel.³⁴⁹

Augusztus folyamán tovább erősödött a Magyarország és a szocialista államok elleni propaganda-hadjárat. Augusztus 30-án a *Borba* közölte a Jugoszláv Külügyminisztérium jegyzékét. Ebben a belgrádi vezetés azt vetette a magyar „államférfiak” szemére, hogy hadjáratot folytatnak jugoszláv kormány és a jugoszláv nép ellen, ez pedig ellenkezik a barátsági szerződéssel. A jegyzékben³⁵⁰ az alábbiak miatt tiltakoztak:

1. a magyar vezetők – legfőképp Rákosi – felszólították a jugoszláv népet, hogy döntsék meg a Tito-rendszert;
2. Rákosi vezetésével becsmérelik a jugoszláv népet és a népfelszabadító háborút;
3. a magyar vezetés úgy állítja be Jugoszláviát, mint azt az országot, amely elszakadt az imperialistaellenes vonaltól, és valamiféle burzsoáállammá alakult;
4. a magyar sajtó elhallgatja továbbá a valós jugoszláv helyzetet. Egy szó sem esik például a zágrábi usztasa perről, amiben eddig igen sok a magyar szál, és az „biztos” érdeklí a magyar közvéleményt;³⁵¹

.....
³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 131.

³⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 625/pol.res. 1948. 08. 30., Jugoszláv tiltakozó jegyzék, 5/e, 17. d.

³⁵¹ Itt több mint valószínű, hogy a Božidar „Božo” Kavran és társai ellen 1948 augusztusában lefolytatott perről van szó. A jugoszláviai kommunista hatalomátvétel után az usztasa Független Horvát Állam (NDH) hívei főként Ausztriába emigráltak, és Keresztesek (Križari) néven csoportot alakítottak. Elszórtan szabotázs-tevékenységet végeztek a titói Jugoszláviában, ezen tevékenységének megszüntetése céljából az UDB megindította az Őrző Műveletet (Operacija Gvardijan). 1948 nyarán az usztasák azonban nagyobb szabású akciót terveztek, amelynek az Április 10. Akció (Akcija 10. travnja) nevet adták, így emlékezve az NDH kikiáltásának napjára, ennek a műveletnek a célja a titói rendszer megdöntése volt. Az UDB azonban leleplezte az akciót, és a keresztesek mind a tizenhét különböző csoportját, összesen 96 embert letartóztattak, köztük a vezetőjüket, Božidar „Božo” Kavrant is, akit 1948. augusztus végén megtartott perben három társával együtt kötél általi halálra ítélték, amit végre is hajtottak. (Tokić, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*. Purdue University Press, West Lafayette, 2020, 23.) A magyar szál a történetben az, hogy az Április 10. Akció keretében Jugoszláviába több keresztes is Magyarország irányából jutott el. (Zdenko Radelić: *Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945–1948*. *Časopis za suvremenu povijest*, 2001/1, 26.)

5. a magyar vezetők becsmérlik a jugoszláv vezetőséget, emiatt pedig rossz lesz a viszony Jugoszlávia, Magyarország és a többi szatellit állam között;
6. a délszláv kisebbség tagjaira rendőri nyomást gyakorolnak. Példának említik Antun Rob esetét, akit megfosztottak képviselőségtől, mert nem írt jugoszláv-ellenes cikket;
7. a Moić-Boarov-esetet a magyar vezetőség Tito-ellenes célokra használta fel. Boarov esetében megsértették a diplomáciai mentesség nemzetközi szabályait.

Nem sokkal később, szeptember 7-én a *Borba* ismét vezércikkében vádolta a magyar vezetést, hogy az a „Vajdaság visszaszerzésével spekulál”.³⁵² A későbbiekben sem ritka, hogy határrevízió vádjával illetik a magyar kormányt, egy esetben például úgy „bizonyították” Rákosi revíziós törekvéseit, hogy leírták, ő is tagja volt annak az 1946. júniusi magyar delegációnak, ami az USA-ba indult tárgyalni. Ezt a bizottságot Nagy Ferenc vezette, akinek a *Borba* szerint revíziós törekvései voltak Erdélyt illetően.³⁵³

1948. szeptember 15-én „Rágalmak nem szolgálhatják a demokratikus országok közötti baráti viszony megőrzését és szilárdítását” címmel szintén vezércikkben támadta a magyar vezetést a *Borba*. A cikkben a magyarokat a barátsági szerződés megsértésével vádolták, mivel a jugoszlávoknak küldött több jegyzék is „telve van goromba szitkokkal, amelyek szokatlanok a nemzetközi kapcsolatoknál, legkevésbé pedig szövetségi szerződésben álló országok között”.³⁵⁴ Vádak érték továbbá a magyar vezetést, hogy a magyarországi délszláv kisebbséget elnyomták, *demokráciaellenes* viselkedést tanúsítottak ellenük. A vádak nem voltak alaptalanok. Antun Rob az 1947-es választásokon a kommunista listáról került be a parlamentbe kifejezetten mint délszláv képviselő.³⁵⁵ A határozatot követően Farkas Mihály felszólította a képviselőt, hogy álljon ki a Tájékoztató Iroda határozata mellett, és ítélje el a JKP politikáját a *Szabad Nép*, a *Déli Csillag*, illetve a *Naše Novine*³⁵⁶ újságokban is. Rob haladékat kapott, és a jugoszláv követségre sietett, ahol azt javasolták neki, hogy utasítsa vissza a magyar követeléseket, amit meg is tett. Ezt követően Farkas a képviselői igazolványát elvette, illetve Rob másnap egy tiltakozó levél kíséretében elküldte

³⁵² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 292/biz. 1948, 3. doboz.

³⁵³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 312/biz. 1948, 3. doboz.

³⁵⁴ Uo.

³⁵⁵ Uo. 286.

³⁵⁶ A Magyar–jugoszláv Társaság, illetve az MDDSZ lapja.

neki, majd július 2-án, feltehetőleg Brankov segítségével kimenekítették az országból.³⁵⁷

A magyarországi délszlávokra nehezedő nyomás azonban ezzel még nem ért véget. A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségénél (MDDSZ) július 1-jén látogatást tett Farkas Mihály és Szalai András, és követelték a vezetőségtől, hogy foglaljanak állást a határozat mellett. A Szövetség Végrehajtó Bizottsága azonban épp ellentétesen cselekedett, nyilatkozatban tiltakoztak az ellen, hogy az egyetlen délszláv képviselőt, Antun Robot megfosztották a mandátumától, illetve nem értettek egyet a titói politika magyar elítélésével. Tiltakozó határozatukat Dinnyés miniszterelnöknek is elküldték. Az ellenállásuk azonban nem tart(hat)ott sokáig, július közepén Rajk feloszlatta a Központi Vezetőséget, a vezetőségi tagokat pedig letartóztatták. Újságukat, a *Naše Novine*t betiltották, az augusztus 10-én összehívott kongresszuson pedig új vezetőséget választottak, és állást foglaltak a JKP-t elítélő határozat mellett.³⁵⁸

Az MDDSZ mellett a Magyar-Jugoszláv Társaság (MJT) is a két ország megromló viszonyának áldozatává vált. Az első jelek már az 1948. március 20-án, az Urániában megtartott éves közgyűlésen megmutatkoztak, ahol a budapesti jugoszláv követség személyzetén kívül a magyar politikai felső vezetés is megjelent. Rajk László elnökölt, de jelen volt többek között Farkas Mihály, Révai József, Szalai András és Szőnyi Tibor is. Az ülés nem várt fordulatot vett, amikor csupán az intézőbizottság tagjait választották meg, azonban a főtitkár megválasztását későbbre halasztották. Rex József, aki maga is az intézőbizottság tagja lett, az MJT-ről írt visszaemlékezésében joggal tette fel a kérdést: „mi folyik itt, miről is van tulajdonképpen szó? Mert hisz az MJT főtitkárai nem egy ennyire fontos kérdés, hogy a fél KP-vezérkar avatkozik bele ennyi erővel.”³⁵⁹ Utólag azonban már világos, hogy az MJT szerepe az elítélő határozat után teljes fordulatot vett, „Jugoszlávia-ellenes” előadásokat tartottak a társaság szervezésében, újságjukat, a *Déli Csillagot* pedig propagandacélokra használták fel, majd 1948 novemberében megszüntették. Az MJT 1949 és 1950 folyamán még létezett, majd a Kultúrkapcsolatok Intézetébe³⁶⁰ olvasztották.³⁶¹

.....
³⁵⁷ Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát...* i. m. 60.

³⁵⁸ Uo. 61.

³⁵⁹ Rex József: *A Magyar-jugoszláv Társaság története...* i. m. 50–51.

³⁶⁰ A Kultúrkapcsolatok Intézetét 1949 júniusában hozták létre, ebben az intézetben összpontosították a külföldi kulturális kapcsolatokkal eddig külön-külön foglalkozó szervezeteket.

³⁶¹ Uo. 52–54.

A *Borba* már említett, 1948. szeptember 15-ei cikke szerint a magyar *rágalomhadjáratnak* az a célja, hogy „aláássák hazánk [Jugoszlávia – DDF] védelmi erejét és függetlenségét az imperialistákkal szemben. A jugoszlávélenes propaganda Romániában és Magyarországon, valamint a szocialista front más országaiban is lehetővé teszi az imperialistáknak, hogy fokozzák nyomásukat a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság ellen, ugyanakkor pedig rombolja a demokratikus országok népeinek bizalmát és barátságát. [...] A rágalom alapján nem lehet megszilárdítani a viszonyt a szomszédos népi-demokratikus országok között. [...] A felelősség a beállott helyzetért teljes mértékben a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság mostani kormányaira hárul.”³⁶²

A *Borba* nagyobb volumenű, illetve politikai állásfoglalást tartalmazó cikkeit a *Magyar Szó* rendre közölte, így a vajdasági magyarsághoz is eljutott a belgrádi propaganda. A követség a későbbiekben többször beszámolt a vajdasági magyaroknak a magyar vezetés iránt érzett ellenszenvéről, azonban általában olyan levelekre hivatkozott, amelyeket bár magyar dolgozók küldtek, de nem állapítható meg, hogy nem politikai nyomásra tették-e. A kutatás során úgy tűnt, hogy a levéltárak anyagát felhasználva a vajdasági magyarság helyzetét nem lehet egyértelműen pozitívan vagy negatívan megítélni a korszakban. Néhány jelentés tartalmaz információt meghurcolt jugoszláviai magyarokról, dr. Hoch Dezsőt, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség és a Szabadkai Magyar Színház volt elnökét letartóztatták, Dobos Istvánt, a vajdasági autonómia volt iparügyi megbízottját menesztették állásából és Ruma közelébe egy téglagyárba küldték, dr. Steinfeld Sándort, a *Híd* folyóirat volt főszerkesztőjét kizárták a pártból, mivel nem volt hajlandó Sztálin-ellenes cikkeket írni.³⁶³ A szovjet- és Kominform-ellenes hangulatban azonban gyakoriak voltak a hasonló eljárások a társadalom minden rétegében, a Sztálin-ellenes Tito valójában sztálinista módon számolt le ellenfeleivel, megkezdődött a *harc* a vélt vagy valós belső ellenséggel. 1948 és 1952 között hatvanezer párttagot zártak ki a JKP-ból, két szigeten, Goli-otokon és Sveti Grguron pedig internálótáborokat hoztak létre, ahova több mint tizenhatezer embert internáltak.³⁶⁴

A jugoszláv és magyar kormányok konfliktusában propaganda-eszközként a két ország állampolgárainak helyzetét gyakran felhasználták, azt igyekeztek minél sötétebbre festeni, sőt, főként a magyar

³⁶² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 312/biz. 1948, 3. doboz.

³⁶³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 456/biz. 1948, 3. doboz.

³⁶⁴ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 136.

propagandaanyagokban gyakran úgy állította be saját szerepét, mint aki a jugoszláv népet szeretné megóvni a Tito-féle politikától. A jugoszláv vezetés sem szalasztotta el a lehetőséget, sőt, többször alkalmazták azt a taktikát, hogy minden, a kormányt ért támadást egyszerű csavarral a jugoszláv nép elleni támadásként állítottak be, a JKP-t pedig az egyetlen erőnek, ami meg tudja védeni a jugoszláv lakosságot. Egy követségi jelentésben olvashatjuk, hogy a jugoszláv vezetők olyan vehemenciával támadták a Szovjetuniót és a szocialista blokkot, mint az „imperialistákat” soha. Sovinizmussal is vádolták nem csak a jugoszláv vezetőket, de a jugoszláv népet is, „a tömegekben kétségtelenül meglévő sovinizmust igyekeznek Titóék felhasználni arra, hogy tömegbázist teremtsenek maguknak a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal szemben”. Miután a hasonló jelentések megjelentek a magyar újságokban, a jugoszláv vezetés kihasználta a helyzetet, és ismét azzal támadtak vissza, hogy lényegében a Kominform-határozat a jugoszláv nép ellen irányul, és a Jugoszláviában folyó „szocialista építés ellen”.³⁶⁵

A *Magyar Szó* október 2-án közölte a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Népszkupstinája Szövetséges Tanácsának és Népek Tanácsának közös határozatát. A cikk nyilvánosságra hozta Petar Stambolić szerb miniszterelnök beszédét. Ebben Stambolić kiemelte, hogy „a kommunista világsajtóban, a demokratikus országokban pedig az egész sajtóban és a rádión keresztül rágalomhadjárat kezdődött látszólagosan Jugoszlávia Kommunista Pártjának vezetősége, tulajdonképpen pedig népeink és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság ellen”.³⁶⁶ Tito is hasonló következtetést vont le egy beszédében, melyet a bori bányában tartott október 12-én: „Ha ma kénytelenek vagyunk különféle országokban keresni és drágábban megfizetni különböző dolgokat, amelyeket eddig szövetségeseinktől kaptunk, illetve vásároltunk, ez nem csak országunk vezetőit, hanem minden népünket is sújtja.”³⁶⁷ Stambolić beszéde nem maradt egyébként visszhang nélkül, a magyar követség tiltakozó jegyzéket adott át, illetve szándékozott átadni Vladimir Popovićnak, aki azonban nem volt hajlandó átvenni azt azzal az indokkal, hogy „ilyen sértésekkel ők nem foglalkoznak”. A magyar követség még október 26-án is próbálkozott egy újabb jegyzék átadásával, melyben felszólították, hogy vonja vissza a beszédében elhangzottakat.³⁶⁸

.....
³⁶⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 108/biz. 1949, 8. doboz.

³⁶⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 365/biz. 1948, 3. doboz.

³⁶⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 386/biz. 1948, 3. doboz.

³⁶⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 380/biz. 1948, 3. doboz.

Gazdasági téren is változások álltak be a két ország között. Szeptember 17-én a New York-i rádió belgrádi tudósítója közölte, hogy a jugoszláv külkereskedelem átalakulóban van. Az információt Szántó követ a külügyminisztériumba továbbította. A változtatások lényege szerinte az volt, hogy eddig a szocialista országokkal 25%-kal magasabb vételáron kereskedtek a jugoszlávok, míg a nyugatiakkal jóval olcsóbban, és ezt a tendenciát változtatták meg a szocialista országok kárára.³⁶⁹ A magyar kormány többször vádolta Titoékat, hogy az *imperialistákkal* kereskednek, a külkereskedelem átalakítása után is ezzel a váddal illették őket. A magyar vélekedést megerősítendő Rubin Péter és Vas Zoltán követségi dolgozók egy jugoszláv kommunistával beszélgettek, akinek személyét azonban szándékosan nem fedték fel, de az elmondásuk alapján a vezető rétegbe tartozott korábban, a szovjetek melletti kiállása miatt azonban egy mellékes feladatkörbe osztották be. Véleménye megerősítette a magyarokat a jugoszlávok új kereskedelmi irányait illetően, ugyanis szerinte a belgrádi vezetők Anglia és az Egyesült Államok felé tervezték a gazdasági nyitást.³⁷⁰ A szeptember 27-ei berni megállapodás a magyar kormánynak újabb alapot adott a rágalmozásokhoz, a megállapodás alapján Jugoszlávia ugyanis kész volt összesen 75 millió svájci frankot fizetni az államosított javakért az USA-nak, Angliának, ami szerintük egyértelmű jele az *imperialistákkal* való *lepaktálással*.³⁷¹

Szeptember végén egy érdekes esemény játszódott le a magyar vasúton, amely újabb lehetőséget adott a két oldalnak a vádaskodásra. A Csehszlovákiában tanuló 3000 diák szeptember 21–26. között három transzportban a „csehszlovák hatóságok terrorisztikus magatartása” miatt vonattal hazatért Jugoszláviába, és útjuk Magyarországon keresztül vezetett. A Tanjug szeptember 22-én beszámolt a magyar hatóságok fellépéséről, eszerint Budapesten a vonatot öt órán keresztül várakoztatták, a Titót ábrázoló képet levetették a diákokkal, akik Sztálint és Titót éltették, illetve a jugoszláv-szovjet barátságot.³⁷² Érdekes, hogy a hírben külön kiemelték Sztálin és a szovjet-jugoszláv barátság éltetését, tehát ekkor még a külsőségekben nem mentek teljesen a szovjetek ellen, bár Đilas már szeptember 1-jén, a kongresszusról szóló beszámolójában nyíltan támadta őket.³⁷³

³⁶⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 318/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 322/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 426/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 343/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 63/biz. 1949, 7. doboz.

Szeptember végén Szántó megpróbálta összegezni és megmagyarázni a június 28. utáni folyamatokat. Először a JKP 1948 júliusában tartott V. kongresszuson elhangzott szovjetellenes irányvonalat emelte ki, amit később azzal próbáltak kompenzálni a jugoszlávok, hogy a Duna-konferencián a szocialista országok irányába nyitottak, másrészt a horvát-országi usztasa-perrel azt próbálták bizonyítani, hogy „antiimperialisták”. Szerinte ez a kis idő csak egy nagy propagandaoffenzíva előkészítéséhez kellett. Először Magyarországot és Romániát támadták, a két nem szláv országot, kihasználva azt, hogy a jugoszláv nép még emlékezett a Horthy- és Antonescu-rendszerre. Csehszlovákiával és Bulgáriával fennálló rossz kapcsolataikat titkolni próbálták, de nem sikerült sokáig, ettől függetlenül Bulgáriával Jugoszlávia jó viszonyt akart kialakítani. A jelentések szerint a jugoszláv vezetők először nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy a jugoszláv nép támogatta Sztálint és a Szovjetuniót, így próbálták a viszonyt látszólag javítani, azonban szeptemberre már ellenük fordultak.³⁷⁴

A jugoszláv belügyminisztérium szeptember 25-én kiadott egy közleményt azokról a román, albán, bolgár és magyar állampolgárokról, akik június vége óta Jugoszláviába szöktek. Eszerint szeptember 25. és október 25. között 64 magyar állampolgár szökött át Jugoszláviába, foglalkozásuk szerint 24 munkás, 19 paraszt, 4 tisztviselő, 2 katonai személy, 9 szabad foglalkozású, 6 ismeretlen foglalkozású. A belügyminisztérium tájékoztatója szerint többségük párttag, és politikai menekültként érkezett Jugoszláviába.³⁷⁵ Az ellenkező irányba, tehát Magyarországra menekülő személyekről is van tudomásunk. 1948. július 12-én Dudás Lajos, a JKP tagja két társával együtt Magyarországra szökött, mivel – a magyar beszámolók szerint – nem támogatták a Titót elítélő határozatot. A *Borba* egy cikkében azonban arról számolt be, hogy Dudás „magyar nacionalistaként egy ideig szimpatizált a megszállókkal”.³⁷⁶

.....
³⁷⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 345/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 457/biz. 1948, 3. doboz.

³⁷⁶ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 73.

Kiutasítások

1948. október 25-én a budapesti jugoszláv követség ügyvivője, Lazar Brankov hat munkatársával³⁷⁷ együtt emigrált a követségről.³⁷⁸ Tettével a magyar vezetés egy nagy formátumú diplomáciai személyt tudott az oldalára állítani, ezt igyekeztek is felhasználni propagandacélokra. Emigrálását követően kölcsönös jegyzékháború kezdődött, amely a következő években majd a határincidensek során folytatódott. A jugoszláv vezetés Brankov emigrálását igyekezett úgy beállítani, mintha sikkasztás miatt menekült volna el a felelősségre vonás elől. A *Borba* és a *Politika* cikkben foglalkozott az esettel, ahol azt írták, 30 ezer forinttal, 508 dollárral és a követség két autójával hagyta el a követséget.³⁷⁹ 1948. október 26-án Kádár János belügyminiszter egy levelet küldött Rajk Lászlónak, amelyben arra *utasította*, hogy Djurica Jojkić, Vaso Jovanović és Dušan Devedžić követési alkalmazottakat ki kell utasítani az országból „pár órán belül”, ugyanis ők az „U.T.B.A [sic!]” részére folytatnak hírszerző tevékenységet.³⁸⁰ Ezt követően „a magyar titkosrendőrség ügynökei betörték a Tanjug, a jugoszláv hírügynökség budapesti irodájába”,³⁸¹ ahonnan Dušan Devedžić-et a Sztálin út (ma Andrassy) 60-ba szállították, és őrizetbe vették, ami ellen a jugoszláv külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott.³⁸² Október 27-én a magyar kiutasításra válaszul Vas Zoltánt, Bárány Györgyöt és Rubin Pétert, a belgrádi magyar követség dolgozóit kiutasították Jugoszlávia területéről.³⁸³ A magyar külügyminisztérium válaszjegyzékében azt állította, hogy amint tisztázódott, hogy Devedžić diplomáciai személy, „udvariasan” elengedték.³⁸⁴ Magyar részről az ügy magyarázata lényegében az, hogy Ozren Krstonošić felmentett Tanjug tudósító értesítette a rendőrséget, akitől Devedžić a helyiség és az ügyvitel átadását kérte, a magyar szervek pedig

.....
³⁷⁷ Szintén az emigrálás mellett döntött Ozren Krstonošić, a Tanjug budapesti irodájának vezetője, Branislav Doroslovački alkonzul, Dušan Vidović őrnagy, Balassa Klára titkárnő, illetve október 27-én Milutin Stevanović és felesége, Marija Stevanović. Vukman Péter: „*Harchan Tito és Rankovics klikkje ellen*”... i. m. 45.

³⁷⁸ Lazar Brankov emigrálásáról és emigrációs szervező tevékenységéről lásd részletesen Vukman Péter: „*Harchan Tito és Rankovics klikkje ellen*”... i. m. 45–60.

³⁷⁹ Uo. 49.

³⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 767/pol.res., 48–1948. 10. 26., 3. d.

³⁸¹ Charles Peake brit nagykövet az eset kapcsán az október 25-ei dátumot említi. Idézi Vukman Péter: *Moszkvától Londonig*... i. m. 75.

³⁸² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 025-1948 Szóbeli jegyzék – 1948. 10. 26., 3. d.

³⁸³ MNL OL XIX-J-4-a-Belgrád 476/biz. 1948, 3. doboz.

³⁸⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 775/pol.res., 1948. 10. 28., 3. d.

nem felelősek a félreértésért, ugyanis nem tehetnek arról, hogy a jugoszláv követségen ilyen „zűrzavaros helyzet” van, és nem adnak pontos felvilágosítást a magyaroknak.³⁸⁵ Október 28-án a *Borba* és a *Politika* is beszámolt az ügyről, azt írták, hogy a „titkosrendőrség” behatolt a Tanjug irodahelyiségébe, és a rendőrségre vitték Devedžić-et, akit be akartak szervezni. Ő azonban el kívánta hagyni a helyiséget arra hivatkozva, hogy diplomáciai személy, amit a magyar szervek nem akartak engedni. Ezzel a magyar fél megsértette a területenkívüliség törvényét, és ezek „gengszter módszerek”.³⁸⁶ A cikk zárásaként megjegyzik, hogy a hasonló esetek oda fognak vezetni, hogy a magyar közvélemény előtt is nyilvánvalóvá fog válni, hogy a jugoszláv út a helyes út.

A cikkek megjelenésével egy napon, 28-án az ügy tovább dagadt, bár a főszereplő már nem Devedžić volt. A magyar külügyminisztérium az ezen a napon kiadott szóbeli jegyzékben kijelentette, hogy a jugoszláv követség több tagja ahelyett, hogy a Magyarország és Jugoszlávia népei közötti baráti viszonyt próbálta volna erősíteni, visszaéltek rangjukból és beosztásukból származó lehetőségeikkel. „Bebizonyosodott”, hogy „a belügyekben provokatív módon beavatkoznak”, Magyarország elleni propagandatevékenységet folytatnak, és „károsan kívánják befolyásolni Magyarország demokratikus fejlődését”, ezért az alábbi személyeket huszonnégy órán belül kiutasították:³⁸⁷

- Alojz Zokelj ezredes, katonai attasé;
- Mihajlo Ljubić helyettes kereskedelmi attasé;
- Stevan Sinanović, a Jóvátételi Bizottság vezetője;
- Lazar Torbica irodatisztviselő;
- Ivo Berenja irodatisztviselő;
- Karlo Gercej műszaki előadó.

A jugoszláv követség azon tagjai közül, akik nem emigráltak Brankovval, és kitartottak a titói politika mellett, többen hazautaztak Belgrádba. Ennek kapcsán október 29-én egy újabb jegyzékben³⁸⁸ a Jugoszláv

³⁸⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 025–1948, Szóbeli jegyzék – 1948. 10. 26., 3. d.

³⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 024–1948, 3. d.

³⁸⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 774–1948. szóbeli jegyzék, 1948. 10. 28., 3. d.

³⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 933. számú szóbeli jegyzék, 1948. 10. 29., 3. d.

Külügyminisztérium ki- és beutazási vízumot kért a követség hét,³⁸⁹ majd egy nappal később további tíz munkatársa részére.³⁹⁰

A követségi alkalmazottak hazavezető útja azonban nem volt problémamentes, Kelebiánál diplomáciai incidens történt. A magyar külügy szerint az útlevelek nem voltak megfelelően „láttamozva”, ezért Nina Spasojević titkárt és Nikola Jančić követségi tolmácsot Budapestre szállították, ahol „szabadon tartózkodhattak”.³⁹¹ A jugoszláv verzió szerint azonban Budapesten fogva tartották őket, „később pedig kettőt közülük az áruló Brankov erőszakoskodásának tettek ki”.³⁹² Brankov, Krstonošić, illetve Vidović rá akarták venni a két délszlávot, hogy álljanak ki a titói politikát elítélő határozat mellett. Spasojević ellenállt, és november 6-án, a *Borbán* adott interjújában azt állította, hogy közte és az emigráns jugoszlávok között dulakodás alakult ki. Jančić-ot szintén rá akarták venni a határozat melletti kiállásra, amit a fenyegetéssel és zsarolással el is értek.³⁹³ A magyar fél tagadta a dulakodást, és csatoltak egy orvosi látéletet is, amit dr. Fodor Imre egyetemi főorvos állított ki. Ő nem talált külsérelmi nyomot Spasojević-en.³⁹⁴

Október 31-én a *Borba* „Rendőrterror nem rendíthette meg magyarországi képviselőinket” címmel közölt vezércikket, amelyet a *Magyar Szó* november másodikán közölt. Ebben nem csupán a kelebiai incidensről írtak, hanem kitértek arra is, hogy a konfliktus hogyan befolyásolta a két ország kapcsolatát. A cikk alapvetése az volt, hogy a jugoszláv vezetés „megbocsájtotta” Magyarországnak a háború alatt viselt dolgait, gondolva itt a „vajdasági vérengzésre”, majd 1947 után, amikor a „demokratikus erők az MKP vezetésével” megszerezték a hatalmat, megköttették Budapesttel az együttműködési szerződést. Azonban a magyarok

³⁸⁹ Név szerint dr. Vladimir Gavrilović kereskedelmi attasé és helyettese Čačinović Rudolf, Snezana Sinanović (Stevan Sinanović neje), Lazar Torbicanak, Svetozar Vlajko, a jóvátételi bizottság előadója, Ivo Berenjanak, Antonia Jurišić (Joze Jurišić, a katonai attasé sofőrjének neje). Azon személyek neve mellett, akik a 28-ai kiutasítási listán is rajta vannak, egy tolvonás található a dokumentumon.

³⁹⁰ Név szerint Stevan Sinanović, Marijanka Zokelj (Alojz Zokelj felesége), Gabriella Čačinović (Čačinović Rudolf neje), Mika Judić kereskedelmi attasé helyettes, Mika Judić kereskedelmi attaséhelyettes és felesége Stana Judić, Čačinović Julianna (Čačinović Rudolf anyja), Karlo Grecelj és neje Jelena Grecelj, Milosavljević Nenad és Tatarin Plavska a jugoszláv jóvátételi bizottság előadói (MNL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 934. számú szóbeli jegyzék).

³⁹¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 210–48, 3. d.

³⁹² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 0278–48, *Borba*, 1948. 11. 11. cikk, 3. d.

³⁹³ Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen” ... i. m. 50.

³⁹⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 79–1948, 3. d.

hamarosan, a Tájékoztató Iroda határozatát kihasználva „mint valami takarót”, ami mögött végrehajthatták „sötét terveiket”, buzdítást adtak a „sovinszta és antidemokratikus elemeknek”, hogy aláássák az országok között „annyi fáradtsággal kiépített” barátság és kölcsönös együttműködés alapjait. A magyar belügyi szervekkel kapcsolatban azt írták, hogy a „magyar rendőrség ezen ügynökei méltónak bizonyultak a szentistváni rendőrség hagyományaihoz és a leigázott Vajdaságban elkövetett gaztetekhez”. Brankov emigrálását úgy magyarázták, hogy a magyar vezetés sikkasztókat támogatott, akiket aztán rávettek a Tájékoztató Iroda melletti kiállásra. A kelebiai eseményekkel kapcsolatban az elégtétel hangján szólalt meg a cikk szerzője, mint írta, „Az olyan elvadult állat, mint Kovács magyar százados,³⁹⁵ aki lecsapott a jugoszláv képviselők egy csoportjára a kelebiai állomáson való átutazásuk alkalmával [...] méltó választ kapott, méltó választ kapott mindnyájuktól, amikor azt követelték, tegye lehetővé Jugoszláviába való hazatérésüket. Magatartásuk a budapesti börtönben, ahová bekísérték néhányukat tekintet nélkül a diplomáciai sérthetetlenségre, méltó a jugoszláv kommunisták magatartásához.”³⁹⁶

Amint a kelebiai incidens példája is mutatja, a konfliktus alatt a magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok elérték mélypontjukat, a két ország álláspontja egy-egy ilyen ügynél szöges ellentétben állt egymással, és a hasonló konfliktusok feloldásának legapróbb gesztusát sem tették meg egymás irányába.

A konfliktust befolyásoló kisebb ügyek

A magyar-jugoszláv kapcsolatokról fennmaradt forrásokban számos kisebb jelentőségű ügyről számoltak be részletesen, amelyek bár csekély mértékben, de befolyásolták a két ország viszonyát. A következőkben ezekből az ügyekből ismertetünk olyanokat, amelyekkel a külügyminisztérium és így a követség is részletesen foglalkozott.

1948 októberében még 296 jugoszláv állampolgárságú hadifogoly volt Szegeden, a magyar külügyminisztérium ezért felszólította Szántó követet, hogy járjon el a jugoszláv külügyminisztériumban annak érdekében, hogy a jugoszlávok küldjenek ki egy hadifogoly-átvevő bizottságot. Nem történt az ügyben semmi, számuk viszont közben növekedett (többen Magyarországra érkeztek a keleti hadifogságból), így már 600-an voltak

³⁹⁵ Személyére vonatkozó bővebb információt eddig nem sikerült találnunk.

³⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÚK iratok 1945–1964, *Magyar Szó*, 1948. 11. 02., 3. d.

Szegeden, ezért a magyar kormány szóbeli jegyzéket küldött a jugoszláv külügyminisztériumnak.³⁹⁷ Azt is pontosan kiszámolták, hogy a hadifoglyokra 1947. július 19.–1948. november 26. között a Magyar Állam 757 826,78 forintot költött, így ennek visszatérítését is követelték a jugoszlávoktól.³⁹⁸ A jugoszláv válaszjegyzékben a hadifoglyok ügyéről már alig esett szó, ellenben a magyar kormányt ismételten támadta Belgrád: „a Magyar Köztársaság kormányának ebben a követelésében is egy újabb kísérletet lát arra, hogy mentesüljön az előbbi magyar rendszerek politikája felelősségétől, és azt a magyar agresszió áldozatára hárítsa”³⁹⁹ – a fizetést természetesen visszautasították. Az újabb magyar jegyzékben a magyar kormány visszautasította azokat a vádakat, miszerint bármi köze lenne a „fasiszta Horthy-rendszerhez”.⁴⁰⁰ Jól példázza ez az eset, hogy egy konkrét téma sok esetben két-három jegyzékváltás után hogyan alakult át egymás elleni vádaskodássá. A konfliktus azonban bár Belgrádot és Budapestet elválasztotta, a többi szocialista országot közös fellépésre sarkallta, a protokolleseményeken és a követségi fogadásokon előre egyeztetett módon, egységesen viselkedtek.

A belgrádi szovjet hősi emlékmű februári és júniusi koszorúzása például alkalmat adott a szocialista blokk országainak kifejezni a jugoszlávok iránt érzett ellenszenvüket. Februárban⁴⁰¹ a szovjet hősi emlékművet a Szovjetunió és a szocialista blokk országai egy „csellel” koszorúzták meg. Megállapodtak, hogy hivatalos értesítést nem küldenek a jugoszláv protokollosztályra, csak tíz perccel a koszorúzás előtt hívja fel a lengyel követség a protokollosztályt, hogy koszorúzni fognak. Azért a lengyel követség telefonált, mert a „baráti országok” úgy állapodtak meg, hogy csak egyik követség jelezze a koszorúzást a többiek nevében is, és erre a lengyeleket kérték fel. Smoldanka protokollfőnök természetesen rossz néven vette az eljárást, de gyorsan a helyszínre ért, és némán végig állta a koszorúzást. Az esemény után magához hívatta a követeket, akiken számon kérte, hogy miért nem szóltak korábban, hiszen ők is szívesen koszorúztak volna.⁴⁰² Június 22-én ismét koszorúzás volt, ekkor azonban a jugoszláv megemlékezés délelőtt 11-kor történt, amin a Szovjetunió és a szocialista blokk

.....
³⁹⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 31/biz. 1949, 7. doboz.

³⁹⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 2259 –1949, 7. doboz.

³⁹⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 280 –1949, 7. doboz.

⁴⁰⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 5561–1949, 7. doboz.

⁴⁰¹ Ez a nap valószínűleg február 23-a lehetett, a Vörös Hadsereg napja, de pontosan nem foglalmazták meg a jelentésben.

⁴⁰² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 121/biz. 1949, 8. doboz

külképviseleti dolgozói jelen voltak, de ők a saját koszorúzásukat délután hatkor tartották. Marjai József⁴⁰³ attasé később büszkén jelentette, hogy a februári koszorúzással ellentétben most a Szovjetunió és a szocialista blokk országainak koszorúi takarták el a jugoszláv koszorúkat.⁴⁰⁴

Nemcsak Jugoszláviában léptek fel egységesen a szocialista blokk országai, hanem az európai jugoszláv külképviseleteken is hasonló módon vettek részt. November 29-én, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság kikiáltásának negyedik évfordulóján a jugoszláv követségek szerte Európában fogadást tartottak. Róma, Hága, Varsó, Berlin, Pozsony, Prága, Stockholm magyar követi jelentést küldtek a külügyminisztériumba az eseményről, amit tájékoztatás címén továbbítottak Belgrádba, a magyar követségre. Ebből kiderül, hogy a szovjet követek, külképviseleti dolgozók sok esetben nem mentek el a fogadásokra, a magyar külképviseleti tagok, követek pedig hamar távoztak az eseményekről, ami diplomáciai nyelven juttatta kifejezésre a feszültséget a keleti blokk és Jugoszlávia között. Az eseményekről készült mindegyik jelentés negatív színben tüntette fel a jugoszláv fogadásokat.⁴⁰⁵ A konfliktus azonban nemcsak a Jugoszláviában dolgozó diplomaták, hanem a délszláv államban dolgozó magyar munkások életét is negatívan befolyásolta.

A Jugoszláviában dolgozó magyar szakmunkások, akik főleg 1947-ben utaztak ki, nem tudtak hazajutni Magyarországra. A jelentések szerint a jugoszlávok egyrészt azzal „ijesztgették” őket, hogy Magyarországon internálva lesznek, másrészt megvonták tőlük a juttatásokat. A magyar kormány szerint a probléma az volt, hogy ezek a munkások segítették a „trockista jugoszláv kormány” által irányított Jugoszláviát építeni.⁴⁰⁶ A Jugoszláviában dolgozó magyarok rossz helyzetét példával is alátámasztotta a követség

⁴⁰³ Marjai József (1923. december 18.–2014. április 22.) tisztviselőként dolgozott az érettségi után, majd a háború alatt szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza, az év júliusától a Külügyminisztériumban dolgozott. Diplomata a prágai (1948. május–november), a belgrádi (1948. november–1949. szeptember) követségen és a moszkvai (1949 nov.–1951 dec.) nagykövetségen. A Politikai Főosztályon osztályvezető (1951–1952), a Protokoll Osztály vezetője (1952. november–1956. március), az I. sz. Politikai Főosztály vezetője (1956. márc.–szept.). 1956. szeptember és 1959 áprilisa között a berni követség vezetője, az események megfilmesítésének köszönhetően széles körben ismert az ellene elkövetett 1958-as támadás. 1959–1963 között a prágai, majd 1966–1970 között a belgrádi nagykövetség vezetője volt. 1970–1973 között külügyminiszter-helyettes, majd külügyi államtitkár. 1976–1978 között a moszkvai nagykövetség vezetője, 1978–1988 között a minisztertanács elnökhelyettese. 1978-tól 1989-es nyugállományba helyezéseiig az MSZMP KB tagja (*Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990...* i. m. 219. alapján).

⁴⁰⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 454/biz. 1949, 8. doboz.

⁴⁰⁵ MNL OL XIX-J-4-a – Belgrád 21/biz. – 1949, 7. doboz

⁴⁰⁶ MNL OL XIX-J-4-a – Belgrád 51/szig.biz. – 1949, 6. doboz

azzal, hogy Horváth Gyula Jugoszláviában szerződéssel dolgozó munkás levelét továbbították. Elmondása alapján a helyzete rossz, mivel élelmi-szerjegyekből él, és sokszor nem kap élelmiszert a boltban, mivel nincs jugoszláv igazolványa, ellentétben azokkal a magyarokkal, akik átszöktek Jugoszláviába, mivel ők egyből kaptak igazolványt.⁴⁰⁷

A Jugoszláv Népfront 1949. április 9–11. között tartott III. kongresszusáról is részletesen beszámolt a követség. A gyűlésen a Szovjetuniót és Magyarországot támadó több felszólalás is volt. Magyarország és a szocialista blokk országaival kapcsolatban hangsúlyozták, hogy a gyakorlatban nem is léteznek ezekben az országokban népfrontok, ellenben Jugoszláviában igen. A kultúregyezménnyel kapcsolatban kiemelték, hogy magyar oldalról nem működik, a Magyar Jugoszláv Társaság pedig csak jugoszlávellenes propagandát terjeszt. Felhozták továbbá, hogy a magyarok elfelejtették, a jugoszlávok megbocsájtottak nekik a „Horthy-fasiszta” múlt miatt, és segítették elindulni a „népi-demokratikus” útvonalon.⁴⁰⁸

A Rajk-per

„Csak a vak vagy az örült nem látja, hogy a magyar nép egy Moszkvában kiképzett kommunista csoport teljes, mindent átfogó uralma alatt áll, amely kizárólag Moszkvához hűséges. Azt mondhatom [...], hogy ha valaki nem élt Magyarországon, [...] az elképzelni sem tudja, hogy milyen is az valójában. Nem tudom elmondani, mert az igazság felülmúl minden képzeleőröt és teljességgel leírhatatlan.”

Selden Chapin amerikai követ jellemezte így 1949 Magyarországot távozóban Budapestről, miután a Mindszenty-per kapcsán kiutasították az országból.⁴⁰⁹ Szavai nem éppen a diplomácia patikamérlegén lettek kimérve, tartalmával azonban nehéz vitatkozni, talán annyival lehet árnyalni, hogy nem kizárólag Moszkvában kiképzett kommunista csoport állt az ország élén, hiszen több olyan vezető kommunista politikus is volt, akik a háborút megelőzően, illetve a háború alatt is hazánkban működtek, ilyen volt többek között Rajk László is. A JKP-t elítélő határozat idejére a szovjet segítséggel megerősödött MKP (illetve az akkor *párnapos* MDP) már teljes mértékben átvette a hatalmat az országban. A Kominform-határozat arra készítette Rákosit, hogy az eddigieknél is jobban bizonyítsa

⁴⁰⁷ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 355/biz. – 1949, 9. doboz

⁴⁰⁸ MNL OL XIX – J – 4 – a – Belgrád 299/biz. – 1949, 9. doboz

⁴⁰⁹ Borhi László: *Megalkuvás és erőszak...* i. m. 151.

hűségét Sztálinnak, az egyre elharapódzó propaganda-háború és jugoszláv-ellenes hangulat pedig az egész táborban koncepciós perek sorát hozta, egészen pontosan három titoista pert tart számon a történelemírás: az albán Koçi Dzodze (Xoxe), a bolgár Trajcso Kosztov és a később etalonná váló magyar pert, melynek fővádlottja Rajk László volt. Ezen perek általános jellemzője, hogy a vádlottak padjára képletesen Titót ültették, a fővádlott pedig egy-egy vezető kommunista politikus volt, akik a fizikai és/vagy pszichikai kínzások hatására, illetve *rábeszélés* után tettek vallomást, ezzel alátámasztva Sztálin tézisé, miszerint folyamatos éberségre van szükség, ugyanis az *ellenség* bármikor beépülhet a pártba.⁴¹⁰ Vukman Péter hívja fel a figyelmet Adam B. Ulam tézisére, amely szerint a perek funkciója a feszültség levezetése is volt, ugyanis minden nagyobb volumenű irányváltást szükségszerűen per követett.⁴¹¹

A Tito-ellenes perek első felvonásának Albánia szolgáltatta a díszletet. Az Albán Kommunista Párt 1948. szeptember 6–7. között tartott ülésén Koçi Dzodzét, a politikai bizottság tagját, a titkosrendőrség vezetőjét felmentették belügyminisztériumi posztjából, és bár később önkritikát gyakorolt, novemberben kizárták a pártból. December 9-én tartóztatták le őt és társait, majd egy zárt ajtók mögött tartott perben 1949. június 10-én halálra ítélték, amely büntetést 11-én végre is hajtották.⁴¹²

Feljebb már részletes bemutatásra került, hogy Tito és a bolgár Georgi Dimitrov konföderációs terveket dédelgetett egészen 1948 februárjáig a moszkvai rapportig. Dimitrov azonban 1949 tavaszán gyógykezelésen tartózkodott Moszkva közelében, ahol július másodikán örökre lehunyta szemét. Ez is közrejátszott abban, hogy nem ő lett a bolgár titoista per főszereplője, azonban máig él a gyanú, hogy nem a májával kapcsolatos betegségébe halt bele, hanem sokkal inkább a szovjet titkosszolgálat emberei segítették át a túlvilágra.⁴¹³ A megfelelő szereplő kiválasztása már 1948 májusában megkezdődött, a választás végül a Bolgár Kommunista Párt második emberére, Trajcso Kosztovra esett, akinek pere 1949 decemberében kezdődött. Azzal vádolták, hogy rendőrségi besúgó volt a háború alatt, illetve az angol és az amerikai titkosszolgálatoknak jelentett, ezenkívül 1944 óta Tito ügynöke volt. Tárgyalásán bűnösnek találták, majd kötél általi

⁴¹⁰ Berend T. Iván: *Terelőúton...* i. m. 92.

⁴¹¹ Ulam, Adam B.: *Titoism and the Cominform*. Westport, Greenwood Press, 1952, 145–146, idézi Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 77.

⁴¹² Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”... i. m. 2.

⁴¹³ Szabó Ákos: *A bolgár Sztálin élete*, online: https://latoszogblog.hu/aktualis/a_bolgar_sztalin_elete/ utoljára letöltve: 2018. 09. 28.

halálra ítélték, amelyet december 16-án végre is hajtottak. A per komplexitását mutatja, hogy rajta kívül még mintegy kétszáz vádlottat ítélték el.⁴¹⁴

A titoista perek sorrendjében a második állomás Budapest volt. 1949. július 11-én Kádár János a Központi Vezetőség ülésén bejelentette, hogy „Rákosi elvtárs közvetlen irányításával [...] kétesztendő szívos munka eredményeként sikerült” leleplezni egy *trockista* kémcsoportot.⁴¹⁵ Mint később látni fogjuk a *trockizmus* vádja időközben *titoista* váddá transzformálódott a koncepció *fejlődésének* következtében. A kémcsoport vezetőjének szerepét Rajk Lászlóra osztották, aki 1948. augusztus 5-éig a belügyminiszteri posztot töltötte be, majd *felfelé bukta* külügyminiszterré nevezték ki. Rajkot május 30-án tartóztatták le, a pert pedig nagy (sajtó) nyilvánosság előtt szeptember 16–24. között tartották meg. A perben Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást halálra ítélték, az ítéletet október 15-én hajtották végre. A per forgatókönyvét Moszkvában dolgozták ki, az országba szovjet tanácsadók is érkeztek Mihail Belkin vezetésével, és a később Bulgáriában megrendezett titoista perhez *alapanyagként* használták a magyar tárgyalást.

Rajk László május 30-ai letartóztatását követően megkezdődtek a kihallgatásai, melyek többször párosultak fizikai, illetve pszichikai bántalmazással, zsarolással. Rajk a kihallgatások során tagadta az ellene felhozott vádak, azonban tudatában lehetett, hogy mi a párt célja a személyével. Mi több, a letartóztatása után, júniusban, Kádár Jánosnak és Farkas Mihálynak beszélt arról a *dilemmájáról*, miszerint „ha velem végig kell csinálni ezt a procedúrát, amit a vallomások mondanak, ítéletet kapok, mindegy, hogy milyen ítéletet, egy párthű, ártatlan ember fogja kapni azt az ítéletet. [...] Ez az egyetlen dilemma, mert ha ez a nemzetközi sajtóba kikerült, hogy én őrizetben vagyok gyanú miatt, hát természetesen akkor van itt egy kész helyzet, és kell mérlegeljem, mi a Párt érdeke, hogy ne kerüljön nehéz helyzetbe, Párt, amikor exponálja magát ebben a dologban”.⁴¹⁶ Mint volt belügyminiszter, Rajk valószínűleg tisztában lehetett vele, hogy milyen módon zajlik egy per koncepciójának kialakítása. A tényleges koncepció azonban csak útközben alakult ki, a kihallgatások során gyűjtött adatok kiszínezésével, erőszakolt következtetések levonásával. A jugoszláv szál még június közepén is, a perhez vezető út első fázisában csak mintegy

⁴¹⁴ Berend T. Iván: *Tereleőúton...* i. m. 97.

⁴¹⁵ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 149.

⁴¹⁶ Kiszely Gábor: *ÁVH...* i. m. 199.

mellékszál szerepelt az ügyben.⁴¹⁷ Ráadásul a koncepció is egyre kuszább lett, „a vizsgálatban részt vevő államvédelmi beosztottak között óvatos, de állandó beszélgetés tárgya volt, hogy a vallomások egy része teljesen valószínűtlennek hangzik”.⁴¹⁸ Ahhoz, hogy – ha csak képletesen is, de – Titót is a vádlottak padjára lehessen ültetni, szükség volt egy Rajkhoz hasonló, Magyarországon is ismert, nagy formátumú jugoszláv személyre. Ebbe a koncepcióba beleillett Lazar Brankov, akit 1949. június 21-én tartóztattak le Moszkvában.⁴¹⁹ Július 8-ai és 16-ai kihallgatása során Brankov terhelő vallomást tett a volt magyar belügyminiszterre, azt állította, hogy Rajk és Ranković között két illegális találkozó is történt.⁴²⁰

A koncepciógyártás második fázisa 1949. július elején kezdődött, ekkor érkeztek Mihail Belkin irányításával a szovjet tanácsadók Magyarországra. Feladatuk az volt, hogy biztosítsák a perek előkészítése során a Jugoszlávia- és Tito-ellenes vonalat.⁴²¹ A tanácsadók ezek után átvették az ügy irányítását, részt vettek a kihallgatásokban, Rajkot maga Belkin hallgatta ki Szücs Ernővel, a szovjetek fogalmazták a sajtóanyagokat, az államügyész, sőt a vádlottak és tanúk beszédét, meghatározták a bíró kérdéseinek körét.⁴²²

Aczél György és Nógrádi Sándor 1962-ben pártvizsgálat keretében kihallgatták Rákosi Mátyást Krasznodarban. A Rajk-per tanácsadóival kapcsolatban Rákosi kifejtette, hogy „az elvtársaknak tudniuk kell, amikor a Rajk-ügy keletkezett, én írtam a Szovjetunióba. [...] Azt mondtam, ez nagy ügy, nemzetközi vonatkozásai vannak, ezt a mieink nem tudják kibogozni. Küldjenek ide jó tanácsadókat, akik nekünk segítenek.”⁴²³ Rákosi utólag tehát a szovjet tanácsadóknak tulajdonítja a koncepció létrehozását. Azzal kapcsolatban, hogy Rajk neve hogyan merült fel először az ügyben, emlékirataiban szintén a szovjet tanácsadókra, illetve Péter Gáborra hárítja a felelősséget: „Mai szemmel nézve nem tartom kizártnak, hogy Szőnyi Rajkot Péter Gábor nyomására, esetleg valamely szovjet tanácsos segítségével keverte bele az ügybe.” Az általa vélelmezett okot is „mindjárt hozzáteszem”: „természetesen abban az iskolában nőttek fel, ahol az 1937-es események egyik tanulsága az volt, hogy az ellenséget nem utolsósorban

⁴¹⁷ Hajdu Tibor: *A Rajk-per háttere és fázisai...* i. m.

⁴¹⁸ Kiszely Gábor: *ÁVH...* i. m. 167.

⁴¹⁹ Vukman Péter: „A fordulat évei”: magyar-jugoszláv kapcsolatok (1948–1949). In *Acta Universitatis Szegediensis : acta historica* (141), 2017, 191.

⁴²⁰ Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 64.

⁴²¹ Baráth Magdolna: *A szovjet tényező...* i. m. 91.

⁴²² Uo. 92.

⁴²³ *Lehallgatott kihallgatások...* i. m. 24.

a pártba befurakodottak, s ott is a vezetők között kell keresni, s aki külföldet járt, arra már a gyanú árnyéka esik”.⁴²⁴ Rákosi utólagosan tehát igyekezett a jugoszláv (nemzetközi)- vonalat kidomborítani az ügy kapcsán, illetve úgy beállítani a történeteket, mintha azok kizárólagosan Sztálin jugoszláv-ellenes érdekeit szolgálták volna. Ezzel azonban elfedi a per, beleértve a mellékperек belügyi vonatkozásait, amelyekre a szovjeteknek nem volt szükségük, azonban lehetőséget adtak számára a párton belüli tisztogatásra. A jugoszláv-vonal nem csupán Rákosi, hanem a perben aktívan részt vevő többi közreműködő számára is *menekülő utat* jelentett a későbbi felülvizsgálatok során, mivel ennek emlegetésével el tudták hárítani a felelősséget.⁴²⁵

Rákosi többször kérte Brankov átadását a szovjet vezetéstől, amire végül július 15-én került sor.⁴²⁶ A pártvizsgálat során Rákosi az egész Rajk-ügy keletkezését Brankov érkezéséhez köti: „A Berija ebből akart csinálni egy jugoszlávellenes ügyet. Mi, mi, amikor jöttek a táviratok, akkor már jött a letartóztatott jugoszláv követ, aki hozta a vallomást, hogy ő volt az összekötő a kém Rajk és Tito között. Akkor kezdődött a Rajk-ügy. Az volt, addig nem volt.”⁴²⁷ Brankov a Rajk-per harmadrendű vádlottja lett. A már említett Moić-üggyel kapcsolatos vádpontokon kívül rá osztották a szerepet, miszerint ő volt az, aki „Rajkhoz kapcsolta Pálffy Györgyöt”, ő irányította Antun Robot, „jugoszláv kém”, ezen kívül ő volt a tolmács Rajk és Ranković 1947. decemberi Kelebián lefolytatott megbeszélésén is, továbbá „egész magyarországi tartózkodása alatt állandóan kémkedett”.⁴²⁸ Végül nem ítélték halálra, *csupán* életfogytiglani börtönbüntetést kapott, véleménye szerint azért, mert nem magyar állampolgárként nem ítélték volna el hazaárulásért.⁴²⁹ A másodrendű vádlott Pálffy György a vád szerint kapcsolatban állt a jugoszláv katonai vezetőkkel, és célja egy katonai puccs előkészítése volt, illetve Rákosi, Farkas és Gerő meggyilkolása.⁴³⁰ Pálffy György és a hetedrendű vádlott, Korondi Béla „vádlottak ellen emelt vád tárgyában megállapítja hatáskörének hiányát”,⁴³¹ ügyüket átadták a katonai bíróságnak, ahol golyó általi halálra ítélték őket.

.....
⁴²⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések...* i. m. 747.

⁴²⁵ Ötvös István: *Koncepcióváltások...* i. m. 3132.

⁴²⁶ Baráth Magdolna: *A szovjet tényező...* i. m. 92.

⁴²⁷ *Lehallgatott kihallgatások...* i. m. 24.

⁴²⁸ *Rajk László és társai a népbíróság előtt...* i. m. 17.

⁴²⁹ Vukman Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”... i. m. 72.

⁴³⁰ *Rajk László és társai a népbíróság előtt...* i. m. 15–16.

⁴³¹ Uo. 257.

A Rajk-pert követően 1951-ig összesen több mint harminc titkos tárgyalást folytattak le, amelyekben 141 vádlott szerepelt, közülük tizenöten halálbüntetést kaptak, tizenegyen életfogytiglani börtönbüntetést.⁴³²

Szerződésfelbontások, a hivatalos kapcsolatok minimumra redukálódása

A magyar kormány június 18-án felbontotta a jugoszláv–magyar ötéves kölcsönös áruszállítási egyezményt – amit 1947. július 24-én kötöttek⁴³³ – arra hivatkozva, hogy a jugoszláv fél nem teljesítette a kötelezettségeit. A jugoszláv külügyminisztérium hosszú levélben részletezte, hogy a magyarok még mennyivel tartoztak, illetve hogy a magyarok által szállított eszközök használhatatlanok, és ismét alkalmazták azt a taktikát, hogy a magyarok szemére vetették, milyen hamar megbocsájtottak a jugoszlávok a „fasiszta” magyaroknak, és segítették a magyar gazdaság fellendülését. Számításaik alapján a magyarok még 23 millió dollárral tartoztak, mivel a szállításokat előre kifizették, de a magyarok nem teljesítették azokat, és addig csak 6,9 millió dollárnyi árut szállítottak. A jugoszláv külügyminisztérium tehát felszólította Budapestet, hogy fizessen. A magyar külügyminisztérium természetesen a jugoszlávokat vádolta, hogy nem teljesítették a szerződésben foglaltakat, és a magyar fél többet szállított, mint a jugoszláv, így ez a vita is lényegében egymásra mutogatással zárult.⁴³⁴

Június elején felbontották a magyar–jugoszláv alumíniumszerződést, ezt Kossa István iparügyi miniszter szokatlan módon, levélben jelezte a jugoszláv iparügyi miniszternek. Vejvoda, a jugoszláv külügyminisztérium politikai osztályának osztályvezetője kifogásolta egy szerződés ilyen módon való felmondását. 1947. június 23-án a két állam légiforgalmi megállapodást kötött, ennek értelmében kölcsönösen használhatták egymás légterét.⁴³⁵ A Budapest–Tirana légi járaton azonban a jugoszlávok vízumkötelezettséget vezettek be, mivel a repülő leszállt Belgrádban, azok a személyek pedig, akiknek nem volt megfelelő iratuk, meg kellett szakítaniuk az utazást. A magyar kormány szerint ez ellentétes lépés volt a légiforgalmi megállapodással. A Tanjug azonban kiadott egy közleményt,

⁴³² Berend T. Iván: *Terelőúton...* i. m. 96.

⁴³³ VÉKÁS János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2011, 145.

⁴³⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 446/biz. 1949, 9. doboz.

⁴³⁵ VÉKÁS János: *Magyarok a Vajdaságban...* i. m. 142.

amiben azzal érvelt a jugoszláv fél, hogy a Budapest–Tirana vonalra amúgy sem érvényes az 1947-es megállapodás, az ugyanis csak a Budapest–Belgrád, Budapest–Zágráb és a Budapest–Szófia vonalakra vonatkozik. 1949. április 18-án pótjegyzőkönyvet csatoltak az 1947-es megállapodáshoz, ennek második szakaszában előírták az ezen a vonalon közlekedő gépeknek a leszállást Belgrádban.⁴³⁶ Május 12-én ismét jegyzéket küldött a jugoszláv külügyminisztérium a magyar külügyminisztériumnak, hogy a repülőgépek kötelesek leszállni a Zimony (*Zemun*, Szerbia)–Belgrád repülőtérén, és az utasoknak és pilótáknak kötelező átutazási vízummal rendelkezniük. Ezt természetesen a magyar kormány nem hagyhatta annyiban, így azt a „válaszhatározatot” hozta, hogy a „Magyarország felett átrepülő és Jugoszláviában leszálló gépek” számára kötelezővé tette a leszállást Budapest–Budaörs repülőtérén, a leszállás után a jugoszláv állampolgárok átutazó vízumát pedig megvizsgálták.⁴³⁷ A magyar lépés visszavonulásra készítette a jugoszlávokat, akik május 24-én közölték a külügyminisztériummal, hogy a magyar utasoknak nem szükséges az átutazó vízum.⁴³⁸

Nem szorosan, de talán még a szerződés módosításokhoz sorolhatjuk a Budapesten működő Jugoszláv Beruházási Bizottsággal kapcsolatban magyar részről felmerült problémákat. Június 9-én a magyar külügyminisztérium szóbeli jegyzéket adott át a jugoszláv követségnek, amelyben kifejtették, hogy a Jugoszláv Beruházási Bizottság aránytalanul nagy létszámmal működik, így három személynek, Kenda Ferencnek, Sudjič Lazarnak és Vrčan Jugoszlávnak június 12. éjfélig el kellett hagyniuk Magyarországot.⁴³⁹

A Kominform 1949. november 15–16 között hivatalosan Budapesten, valójában Galyatetőn tartotta III. kongresszusát, amelyen a Rajk-per *bizonnyítékaira* hivatkozva megállapították, hogy Jugoszláviában teljessé vált az árulás, és egy fasiszta rendszer jött létre, az ország vezetői pedig imperialista ügynökök.⁴⁴⁰ Immár nyíltan támadták Jugoszláviát, kiderült, hogy a helyzet a szocialista blokk, a Szovjetunió és Jugoszlávia között egyhamar nem fog rendeződni. A kongresszus után a „baráti országok” sorra bontották fel a barátsági és egyéb szerződéseket a jugoszlávokkal, illetve módosították

⁴³⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 605/biz. 1949, 7. doboz.

⁴³⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 4457 – 1949, 7. doboz.

⁴³⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 288 – 1949, 7. doboz.

⁴³⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 5629/pol.biz. – 1949, 9. doboz.

⁴⁴⁰ Juhász József: *A Kominform és Jugoszlávia...* i. m.

azokat.⁴⁴¹ Magyarország Lengyelországgal együtt a Szovjetuniót követően elsőként mondták fel a szerződést szeptember 30-án.⁴⁴²

A Rajk-per ítélethirdetését követő második napon, szeptember 26-án a magyar külügyminisztérium egy jegyzéket adott át a budapesti jugoszláv követségnek, melyben azt állították, „tudnak arról”, hogy a jugoszláv kormány támogatta a magyar vezetők meggyilkolására szerveződő csoportot és a „reakciós elemeket”. A magyar kormány állítása szerint Ranković jugoszláv belügyminiszter 1948 októberében „bizonyíthatóan” átlépte illegálisan a magyar határt, és Biritó-pusztán (Paks) találkozott a „Horthy-rendőrség, az amerikai kémszervezetek és az UDBA beszervezett kémjével”, Rajk Lászlóval, és utasításokat adott át neki a kormány fegyveres puccsal való megbuktatására és Gerő, Rákosi, illetve Farkas meggyilkolására. A kormány szerint a budapesti jugoszláv követségnek is meg volt a szerepe mindebben, ugyanis Magyarország területén kiterjedt kémhálózatot működtettek, és az információkat az angoloknak és az Egyesült Államoknak adták át. „Cáfolhatatlan bizonyítékok alapján bebizonyosodott, hogy a jugoszláv kormány már a Jugoszláv–Magyar Barátsági és Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezmény aláírásakor összeesküvést szervezett a magyar kormány megbuktatására.” A magyar kormány, megszüntetendő a jugoszláv kémhálózatot, a budapesti jugoszláv követség dolgozóit 24 órás határidővel kiutasította Magyarország területéről, név szerint:

- Dušan Sakota;
- Zecević Slavko;
- Mihajlo Kilibarda;
- Balnozan Julia;
- Duran Avdo;
- Kovač Anto;
- Lovrić Milan;
- Milosević Šima;
- Nedjelković Aleksander;
- Tatalović Cedomir követségi dolgozókat.⁴⁴³

Csak a követ, egy irodai tisztviselő, egy gépíró és egy sofőr maradt Budapesten.⁴⁴⁴

.....
⁴⁴¹ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 14.

⁴⁴² Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”...* i. m. 72.

⁴⁴³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10.159 – 1949, 9. doboz.

⁴⁴⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10.281/biz. – 1949, 9. doboz.

A válaszjegyzék sem váratott sokáig magára, szeptember 27-én megérkezett a magyar követségre. A jegyzék értelmében kiutasították a belgrádi magyar követség dolgozóinak nagy részét Jugoszláviából.⁴⁴⁵ A kiutasítottak listáját nem közölték, így abból lehet következtetni, hogy mely személyeket utasítottak ki az országból, hogy kik szolgáltatták vissza a jugoszláv személyi igazolványukat a jugoszláv külügyminisztériumnak, illetve kik adták le a futárigazolványukat. Személy igazolványukat visszaszolgáltatták.⁴⁴⁶

- Marjai József ügyvivő és neje;
- Boros Róbert;
- Vinczenik Dénes és neje;
- Bujtár János és neje;
- Nincsics Károlyné;
- Reményi György és neje;
- Börzsei János.

A futárigazolványukat visszaadták.⁴⁴⁷

- Varga György konzuli igazgató;
- dr. Köves Teofil követségi attasé;
- Kürtfalvi Frigyes segédigazgató;
- Kárpáti József irodai tiszt;
- Jonkoffné Moser Valéria irodai főtiszt.

Az emberanyagban megfogyatkozott követségnek a magyar külügyminisztérium írt egy jelentést, melyben kifejtették, hogy megpróbálják tehermentesíteni a belgrádi követséget, mivel tudják, hogy ilyen kevés emberrel nem lehet az ügyeket intézni. A követ ezután szóban jelenthet a futárnak, és a külügyminisztériumi jegyzékeket is egyből a jugoszláv követségnek fogják átadni, hogy ne terheljék a belgrádi követséget. Mint ígérik, mindenben a követ segítségére lesznek.⁴⁴⁸

A diplomáciai kapcsolatok tehát szinte teljesen megszűntek, épp hogy a minimális szinten maradtak fenn. Mindkét követség rendkívül kevés emberrel dolgozott, ellenséges környezetben.

.....
⁴⁴⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10.281/biz. – 1949, 9. doboz.

⁴⁴⁶ MNL OL XIX-J-4-a –Belgrád 410 – 1949, 9. doboz.

⁴⁴⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 410 – 1949, 9. doboz.

⁴⁴⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10.281/biz. – 1949, 9. doboz.

Ott kezdődik a háború, ahol a diplomácia véget ér (?) (1949 szeptembere–1953 márciusa)

A hidegháború kiéleződése

Az 1950-es évek elejére a hidegháborús feszültség a csúcsra jutott. A Szovjetunió már rendelkezett atombombával, Kínában győztek a kommunisták, Németország kettészakadása pedig véglegessé vált. Az új, kétpólusú világrendet Moszkva és Washington versengése határozta meg, amely többek között *proxy-háborúkban* nyilvánult meg. Az ilyen típusú háborúkban a szembenálló felek a két nagyhatalom érdekeit képviselték, amelyek támogatták is őket, akár nyíltan, akár titokban. Jugoszlávia *kiátkozása* a szocialista tömbből az 1949. novemberi Kominform-ülésem már teljessé vált, kérdéses volt tehát, hogy Sztálin tesz-e katonai lépéseket Tito rendszerének megdöntésére, amelyek akár a III. világháborúhoz is vezethettek volna. Mihail Andrejevics Szuszlov 1949-ben, a III. Kominform értekezleten kifejtette, hogy az *imperialista* hatalmak már 1947 óta készültek a III. világháborúra, amit bizonyított többek között, hogy növelték a katonai költségvetéseiket, illetve politikai lépéseket tettek Nyugat-Németország és Japán felfegyverzésére.⁴⁴⁹ Az amerikai hírszerzés, a CIA is vizsgálta a szovjet-jugoszláv szakítás lehetséges következményeit. A határozat nyilvánosságra hozatala után, 1948 novemberében úgy gondolták, hogy egy Jugoszlávia elleni katonai akció valószínűsége a nemzetközi helyzet alakulásától függ, azonban ha Belgrád és a nyugati hatalmak között szoros viszony alakul ki, kicsi az esélye egy sikeres offenzívának.⁴⁵⁰ Több mint fél évvel később, 1949 júniusában egy újabb elemzésben a CIA azt vizsgálta, hogy Jugoszláviának milyen esélyei vannak a szovjet nyomásgyakorlás ellen 1949-ben.⁴⁵¹ Úgy vélték, az év folyamán nem várható katonai támadás sem a Szovjetunió, sem a szatellit államok irányából, azonban a propaganda-hadjárat ellenségesebbé válik, és a határincidensek száma is nőni fog. Amennyiben Moszkva mégis katonai erővel kívánná elmozdítani Titót, három lehetőséggel számolt az amerikai hírszerzés:

1. a határincidensekből szervezett gerilla hadviselés alakul ki;

⁴⁴⁹ Okvát Imre: *Bástya a béke frontján...* i. m. 77.

⁴⁵⁰ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m. 114.

⁴⁵¹ CIA-RDP78-01617A003500140001-7, *Estimate of the Yugoslav Regime's Ability to Resist Soviet Pressure during 1949.*, 1949. 06. 20., online: foia.cia.gov szintén idézi Vukman Péter: *Moszkvától Londonig...* i. m.

2. direkt támadás különböző szatellit államok összehangolt akciója keretében;
3. direkt támadás a Szovjetunió részéről.

Ezen lehetőségek közül csupán az elsőt tartották valós fenyegetésnek Tito rendszerére nézve. A következő évben azonban tovább fokozódott a nemzetközi helyzet.

1950 nyarán Észak- és Dél-Korea között kitört a háború, ami a feszültségeket tovább szította. Jugoszlávia volt az egyetlen kommunista vezetésű ország, amely a koreai háború kitöréséért az északi felet tette felelőssé.⁴⁵² Több cikket is szenteltek a témának a *Borba* és a *Politika* hasábjain, elemzéseikben arra jutottak, hogy a Szovjetunió a háború kirobantásával próbára kívánta tenni az Egyesült Államokat, hogy milyen messze hajlandó elmenni szövetségesei védelmében.⁴⁵³ A sztálini vezetés Kína példájából indult ki, ahol a kommunisták győzelmével ért véget a polgárháború annak ellenére, hogy Kína hagyományosan fontos az amerikai külpolitikának. Ez is arra engedte következtetni a szovjet diktátort, hogy Korea kérdésében sem fog erős amerikai ellenállásba ütközni, azonban hamar kiderült, hogy csalatkoznia kellett terveiben.⁴⁵⁴

A hidegháborús feszültség és a koreai háború arra készítette Moszkvát, hogy a szocialista tömb haderejét egységesítse, ezért katonai tanácsadókat küldött a szatellit államokba. 1950-től kezdve a fegyvernemek parancsnokai mellé, a katonai körzetekbe, a hadtestekhez, hadosztályokhoz, honvédelmi minisztériumok központi szervezeteihez szovjet tanácsadók érkeztek.⁴⁵⁵ 1951. január 9–12. között Moszkvában megbeszélést tartottak a szocialista országok főtitkárai és honvédelmi minisztereit, az ülésen a szovjet fél ismertette a NATO országok haderejét és háborús terveit. „Az volt a lényeg, hogy 1953 végére a NATO teljesen fel lesz készülve, s ennek ellensúlyozására a szocialista országok haderejét is megfelelően fejleszteni kell.”⁴⁵⁶ 1951 júniusában elkészült Magyarországon

⁴⁵² „A külföldi hírgyűnökségek szerint ma reggel [1950. június 25.] az észak-koreai hadsereg a 38. szélességi fokot átlépve [...] megtámadta Dél-Koreát. Mindeközben, pár órával később a phenjani rádió bejelentette, hogy a Koreai Népköztársaság hivatalos jelentésében beszámolt arról, hogy az ellentámadásra a dél-koreai provokációk miatt került sor, emiatt a háború kitöréséért kizárólag Dél-Korea a felelős.” *Borba*, 1950. 06. 5., idézi Chul-Min Kim: *The View and Understanding of Yugoslavia on the Korean War: an Analysis through Illustrations. International Area Review*, Volume 12 (3): 14 – Dec 1, 2009, 48.

⁴⁵³ Uo. 44.

⁴⁵⁴ Kenéz Péter: *A Szovjetunió története...* i. m., 231–232.

⁴⁵⁵ Baráth Magdolna: *A szovjet tényező...* i. m. 58.

⁴⁵⁶ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések...* i. m. 860–861.

a Jugoszlávia elleni támadás haditerve, eszerint az országban felállított Déli Frontparancsnokság alá tartozott volna két magyar és két szovjet hadsereg. A Hercegszántó–Szeged közötti szakaszcsoport támadás indult volna Jugoszlávia ellen, amelynek során bekerítették és megsemmisítették volna a határon felállított egységeket. Ezután átkelve a Dunán Belgrád irányába folytatták volna az előrenyomulást, ahol a román és a bolgár haderővel együttműködve megszállták volna a jugoszláv fővárost.⁴⁵⁷ Király Béla visszaemlékezéseiben is egy Jugoszlávia elleni háború terveiről számolt be, mint írja, „részt kellett vennem a mozgósítási és haditervek előkészítésében. [...] A szovjetek villámháborút terveztek Jugoszlávia ellen.”⁴⁵⁸ Visszaemlékezése szerint az egész tábor együttesen támadta volna meg Jugoszláviát, a csatlós országok hadereje a folyókig, hídfőkig vonult volna, majd a szovjet egységek ezen állásokból törtek volna előre.⁴⁵⁹ A Szovjetunió és/vagy a csatlós államok által indítandó direkt támadás tervét megkérdőjelezi Ritter László egyik tanulmányában. Felhívja a figyelmet, hogy bár Király szovjet tervekre hivatkozik, ilyen tervek, ha léteztek is, biztos nem kerültek a magyar vezetés birtokába.⁴⁶⁰ Bizonyos általános információik lehettek ugyan Sztálin esetleges háborús elképzeléseit illetően, azonban Gerő Ernő 1960-as évekbeli visszaemlékezéséből is az derül csak ki, hogy három-négy éven belül a III. világháború kitörésével számoltak,⁴⁶¹ tehát konkrét tervek birtokában nem voltak. További óvatosságra ad okot, hogy egy korabeli vezető politikus sem számolt be visszaemlékezésében arról, hogy bármilyen támadást terveztek Jugoszlávia ellen, sőt, Hruscsov⁴⁶² memoárjában két okot is említ, ami miatt Sztálin nem akart támadást indítani, egyrészt a két államnak nem volt közös határa, másrészt Sztálin tartott attól, hogy az USA a délszláv állam védelmére kel.⁴⁶³ Ha léteztek is tervek Jugoszlávia megtámadására, jelenleg nem tudhatjuk, hogy a döntés-előkészítés eljutott-e a politikai döntéshozatal szintjére, vagy csupán a forgatókönyvek szintjén maradt-e meg.

.....
⁴⁵⁷ Okvát Imre: *Bástya a béke frontján...* i. m. 139–140.

⁴⁵⁸ Király Béla: *Honvédségből néphadsereg. Személyes visszaemlékezések, 1944–1956.* Magyar Füzetek, 1986, 165.

⁴⁵⁹ Uo. 166.

⁴⁶⁰ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 4.

⁴⁶¹ Okvát Imre: *Bástya a béke frontján...* i. m. 81.

⁴⁶² Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894. április 17.–1971. szeptember 11.) 1953–1964 között a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkára volt, 1958 és 1964 között pedig a Minisztertanács elnöki posztját is betöltötte.

⁴⁶³ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 5.

A nyugati hatalmak már a Tito–Sztálin-szakítást követően érdeklődni kezdtek a jugoszláv helyzet iránt, azonban Belgrád ekkor még nem számíthatott komoly nyugati támogatásra, mivel nem sokkal korábban még a Szovjetunió egyik leghűségesebb követője volt.⁴⁶⁴ A koreai háború kitörését követően azonban a jugoszláv vezetők szerettek volna katonai segítséget kapni a Nyugattól. Aleš Bebler 1950. július 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsától a koreaihoz hasonló állásfoglalást szeretett volna kapni.⁴⁶⁵ Nem sokkal később, november 17-én a brit vezérkar már egy ülés keretében foglalkozott a délszláv állam elleni lehetséges katonai támadással. Az amerikai–brit–francia háromhatalmi ülésen „bizonyos politikai és stratégiai esetben” lehetségesnek látták, hogy fegyvereket adjanak Jugoszláviának, majd 1951 áprilisában Washington már azt közölte, hogy készek jelentős mennyiségű felszerelést szállítani a jugoszlávoknak.⁴⁶⁶ 1951. augusztus 27-én a három nagyhatalom gazdasági segélyegyezményt írt alá Jugoszláviával, november 14-én pedig az Egyesült Államokkal írtak alá haderő-fejlesztési egyezményt.⁴⁶⁷ Egy 1952. január 22-ei CIA jelentésből kiderül, hogy az amerikaiak úgy vélték, hogy „A Tito-rezsim biztosan megbukott volna 1951 folyamán, ha a Nyugat [satírozás] morálisan és anyagilag nem segítette volna ki, hogy túllendüljön a gazdasági válság következményein 1950 végén.”⁴⁶⁸ 1955-ig egyébként összesen 1,2 milliárd dollár értékű gazdasági és katonai segínyt nyújtottak a nyugati hatalmak Jugoszláviának.⁴⁶⁹

Érdekes mellékszál, azonban jól mutatja, hogy a nem vezető politikusok is mennyire számítottak egy esetleges háború kitörésére, hogy az emigráns usztasa keresztetek egyik vezetője, Vjekoslav Vrančić azzal a javaslattal kereste fel a szovjet illetékeseket Buenos Aires-ben és Bécsben, hogy amennyiben a Vörös Hadsereg támadást indít Jugoszlávia ellen, a keresztetek felajánlják segítségüket a háborúban a közös ellenség, a szerb kommunisták ellen. A meglepő ajánlat háttérében az az ideológiai megfontolás állt, hogy a Szovjetunió támadását követően Jugoszlávia felbomlik, és így létrejöhét egy szocialista, ám független Horvátország.

.....
⁴⁶⁴ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 132.

⁴⁶⁵ Vukman Péter: Brit katonai segély Jugoszláviának és a háromhatalmi–jugoszláv tárgyalások (1950–1953). *Világtörténet*, 2010/1, 21.

⁴⁶⁶ Uo. 22–27.

⁴⁶⁷ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 19–20.

⁴⁶⁸ CIA-RDP82-00457R010100430009-7, *Comments on political situation in yugoslavia*, 1952. 01. 22. online: foia.cia.gov

⁴⁶⁹ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 20.

A kereszties mozgalom tagjai készek voltak leülni a szovjet diplomatákkal, hogy kidolgozzák egy Jugoszlávia elleni támadás tervét.⁴⁷⁰ Mint ismeretes, sem erre, sem a Jugoszlávia elleni katonai támadásra nem került sor. Ez részben a már ismertetett okok miatt nem történt meg, Sztálin ugyanis Korea esetéből okulhatott és láthatta, hogy az Egyesült Államok igenis hajlandó szövetségese védelmére kelni, illetve az ENSZ is fellépett az agresszió ellen. Másrészt 1950–1951 folyamán sem Magyarország, sem a szatellit államok hadereje nem volt felkészülve egy esetleges Jugoszlávia elleni katonai fellépésre.⁴⁷¹ A háború lehetősége azonban számos változást hozott a térségben, többek között Magyarországon is, amint azt az alábbiakban látni fogjuk.

Magyarország felkészítése a háborúra

Egy Jugoszlávia elleni lehetséges háború természetesen nagymértékben érintette volna Magyarországot. Sztálin célja a második világháború utáni európai status quo megszilárdítása volt, ezért a szatellit államokban – köztük Magyarországon is – nagyarányú haderőfejlesztés vette kezdetét.⁴⁷² A fejlesztés három fázisra osztható, az első 1948. január–1949. február, a második 1949. február–1950. december, a harmadik 1950. december–1953. július között ment végbe.⁴⁷³ Az 1947. őszi tervek szerint a magyar haderőnek 1952-re kellett volna elérnie a békeszerződésben engedélyezett, 70 000 fős létszámot, azonban egyrészt az új honvédelmi miniszter, Farkas Mihály,⁴⁷⁴ másrészt a szovjet tanácsadók úgy vélték, hogy a megváltozott nemzetközi helyzet és a Jugoszláviával megromlott viszony miatt csupán két, két és fél év alatt kell véghezvinni a fejlesztést.⁴⁷⁵ A haderő növelésének első fázisának végére, 1949 tavaszára a magyar hadsereg létszáma 35 920 főre, majd a második szakasz végére, 1950 novemberére 56 866 főre emelkedett.⁴⁷⁶ 1950. november elsején érvénybe lépett a „Kossuth”-hadrend, amely a hadsereg létszámát 125 000 főben határozta meg,⁴⁷⁷ így az – 1951.

⁴⁷⁰ Tokić, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism...* i. m. 29–30.

⁴⁷¹ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 17.

⁴⁷² Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában...* i. m. 15.

⁴⁷³ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 7.

⁴⁷⁴ 1948. szeptember 9-én nevezték ki. Önkényesen irányította és ellenőrizte a magyar haderőfejlesztést, elszámolással nem tartozott Magyarországon senkinek (Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában...* i. m. 23).

⁴⁷⁵ Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában...* i. m. 21.

⁴⁷⁶ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 9–12.

⁴⁷⁷ Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában...* i. m. 22.

június elsejétől új nevén – Magyar Néphadsereg létszáma 1951 októberére már elérte a 133 927 főt.⁴⁷⁸

A magyar külügyminisztérium a jugoszláv csapatmozgásokról is igyekezett információt gyűjteni, Keresztes Sándor⁴⁷⁹ belgrádi követ már 1949. szeptember elején jelentést küldött Budapestre, miszerint Jugoszláviában csapatmozgósítások vannak, és főleg a magyar határ mellé rendelték egységeket, emellett behívások is történtek minden korosztályból. Értesülései szerint a Vajdaságban már az a szóbeszéd járta, hogy a szovjet csapatok segítségével a magyarok támadást indítanak, mi több, a Drávaszögben már hűsvétra várták a bevonulást. Jelentése szerint „Zágrábban is háborús hangulat uralkodik”.⁴⁸⁰ Ennek némileg ellentmond a belgrádi brit követség jelentése, amely szerint Szabadkán „a barakkok gyakorlatilag üresek, és semmi katonai tevékenységet nem figyeltünk meg a szomszédos Palić és Bajmok városok közötti úton”.⁴⁸¹ 1950 áprilisában szintén csapatösszevonásokról számolt be a belgrádi magyar követség Nagyikindánál, illetve arról, hogy a jugoszlávok betonerődítményeket építettek a bolgár határon.⁴⁸² 1953. szeptember folyamán a Jugoszláv Néphadsereg egy nagyszabású hadgyakorlatot tartott Zágrábtól észak-nyugatra, a Lonja folyó mentén, Vrbovec, Križevci, Sveti Ivan és Žabno helységek környékén. A gyakorlatról a belgrádi magyar követség jelentést küldött a külügyminisztériumba, amelyben arról számolt be, hogy ez a vidék rendkívül hasonló a Dunántúlhoz, így valószínűleg egy Magyarország elleni támadást szimuláltak vele. Ezzel ellentétben a Jugoszláv Néphadsereg vezérezeredese, Kosta Nađ⁴⁸³ azt nyilatkozta a gyakorlatról, hogy annak célja az volt, hogy

.....
⁴⁷⁸ Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia?*... i. m. 12.

⁴⁷⁹ Keresztes Sándor (Bölcske, 1895. aug. 9.–?) hentes és mészáros. 1916-ban orosz fogságba esett, majd belépett a Vörös Hadseregbe. 1925-ben tért haza, villamosvezetőként dolgozott, azonban kommunista tevékenysége miatt 1937-ben elítélték. A második világháború végén Németországba deportálták, a háború után hazatért, majd a BSZKÁRT párttitkára (1945–1949), majd a Külügyminisztérium munkatársa lett. 1949. július–december között rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Belgrádban, 1949. december–1950. december között a szófiai követség vezetője. 1950 végén hazahívták. A forradalom után népbíró lett, a megtorlások idején 28 halálos ítélet meghozatalában vett részt. (*Főkonzulok, követek és nagykövetek, 194–1990...* i. m. 199, továbbá *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*, V. Szerk.: Balogh Sándor, Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 504.

⁴⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 71/szig. biz. Katonai mozdulatok Jugoszláviában, 1949. 09. 02. 17. d. 5/d.

⁴⁸¹ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig* ... i. m. 113.

⁴⁸² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0213/biz. 1950. 04. 19. 5/d 17. d.

⁴⁸³ Kosta Nađ (1911–1986), részt vett a spanyol polgárháborúban, majd érdemeket szerzett a jugoszláv partizánháborúban is a 3. hadsereg vezetőjeként.

egy lehetséges támadást szimuláljanak vele, amely Nagykanizsáról indul és Kapronca–Križevci–Vrbovec útvonalon keresztül Zágráb ellen irányul. A gyakorlaton egyébként nyugati megfigyelők is részt vettek, és a jugoszlávok már az Egyesült Államoktól kapott fegyvereket is kipróbálták.⁴⁸⁴

A haderőfejlesztés mellett fontos szerepet kapott a korszakban a déli, illetve nyugati határszakasz műszaki megerősítése is, az erre vonatkozó első tervek már 1948. november végén elkészültek. Eszerint egy-, illetve kétsoros drótakadályt telepítettek 1949 folyamán az említett határszakaszra. 1949 augusztusában egy újabb tervszerű alapján két ütemben erősítették tovább a műszaki határvédelmet, ekkor az egysoros drótakadályt kétsorossá bővítették, illetve a drótakadályok közötti részt felszántották és boronálták, hogy az esetleges illegális forgalom nyomait láthassák a határőrök. A második ütemben a felszántott részen gyalogsági taposóaknákat telepítettek, 604 km-en összesen 567 500 darabot.⁴⁸⁵ A határvédelmi műveletekkel párhuzamosan egy határsáv kialakításáról is döntöttek a magyar vezetők 1950. január 18-án. Háromtagú bizottságot hoztak létre, amelynek tagjai Kádár János, Kristóf Iván és Péter Gábor voltak. Javaslatuk alapján a Jugoszláviával szomszédos megyék területén egy 15 kilométeres sávot alakítottak ki, amelynek területén csak különleges igazolvánnyal lehetett tartózkodni.⁴⁸⁶ A politikailag nem megbízható egyéneket kitelepítették a területről két nagyobb hullámban, először 1950 júniusával kezdődően, majd 1951 novemberében, összesen körülbelül négyezer embert.⁴⁸⁷ Június 14-én a vasúti forgalmat Szőregen át Oroszlámos (*Banatsko-Arandelovo*, ma Szerbia), Röszkén át Horgos (*Horgoš*, ma Szerbia) és Magyarbolyon át Pélmonostor (*Beli-Manastir*, ma Horvátország) felé is azonnali hatállyal megszüntették.⁴⁸⁸

1950 novemberében Bata István altábornagy előterjesztette a honvédelmi miniszternek a déli védelmi rendszer kiépítésére tett javaslatát, amely a már említett „Kossuth”-hadrend tervével összhangban biztosította volna az ország és egy esetleges háború esetén felvonuló csapatok védelmét. Az építkezés 1951 nyarán indult el, de nagyon lassan haladt, 1953 májusában is csak a tervezett erősítés 71 %-a készült el. Egészen 1955-ig elhúzódtak az építkezések, azonban ekkora már megváltozott a külpolitikai helyzet,

⁴⁸⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00197/szig. titk.1953. Hadgyakorlat Zágráb mellett, 5/d. 17. d.

⁴⁸⁵ Okváth Imre: *Bástya a béke frontján...* i. m. 113–115.

⁴⁸⁶ Orgoványi István: *A déli határsáv...* i. m. 256.

⁴⁸⁷ Uo. 264.

⁴⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 00976/pol. – 1951. 06. 16. 5/h., 21. d.

így felszámolták a védelmi vonalat. Az egész beruházásra rendkívül magas összegeket áldozott a magyar vezetés, összesen közel 6,3 milliárd forintot, összehasonlítás-képpen a honvédelmi minisztérium 1951-es költségvetése 5,2 milliárd forint volt.⁴⁸⁹ A magyar „Maginot-vonalra” végül nem lett szükség, a háborúra nem került sor, azonban a kapcsolatok 1950 és 1953 közötti történetének vezérszála mégis a határhoz kötődött, az egyre sűrűsödő határincidensek formájában.

Határincidensek

Már 1948 végén megkezdődött az a folyamat, mely 1949-ben gyakoribbá vált, és az '50-es évek elején is a kapcsolatok nagy részét képezte, nevezetesen a határincidensek ügye. A jugoszláv és a magyar külügyminisztériumok között afféle „jegyzék-háború” bontakozott ki, amelyben a legapróbb vélt vagy valós határsértések esetében is szóbeli jegyzéket küldtek egymásnak a felek. Az esetek legnagyobb részében a jegyzékekre adott válaszokban rendre cáfolták és visszautasították a vádakát, amire újabb válaszjegyzék érkezett újabb vádakkal, és ez így folytatódott számos jegyzékváltáson keresztül.

Felmerülhet a kérdés, hogy mit is takar pontosan a határincidens fogalma, és milyen eseteket soroltak hozzá. Főleg az 1950-es évek első felében szaporodott meg az incidensekkel kapcsolatos jegyzékek száma, a legtöbbször illegális határátlépések, illetve a határőrök közötti tűzpárbaj volt a konfliktus fő oka. Többször megvádolták egymást a külügyminisztériumok, hogy kémeket dobtak át egymás országába, ennek kapcsán Szántó Zoltán követ jelentést is küldött Budapestre, ugyanis úgy vélte, a Jugoszláviába szökött magyarokat három csoportra osztották a jugoszlávok: van, akit továbbengedtek nyugatra, egy részüket engedték dolgozni Jugoszláviában, néhányukat azonban átképeztek, és kémként dobták át Magyarországra.⁴⁹⁰ Megtörtént, hogy a magyar külügyminisztérium azért küldött szóbeli jegyzéket a jugoszlávoknak, mert a határon állítólagosan hangszórókból magas hangerőn Magyarország-ellenes propagandaanyagot játszottak. Azt a „kreatív” megoldást is alkalmazták a határőrök, hogy megfelelő szélirány esetén begyűjtötták a száraz mezőt, erdőt, gabonamezőt, így a határ túlsó felén pusztított a tűz.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Okváth Imre: *Bástya a béke frontján...* i. m. 117–119.

⁴⁹⁰ MNL OL XIX-J- 4-a Belgrád 16 – 1949, 6. doboz.

⁴⁹¹ MNL OL XIX-J- 4-a Belgrád 75 – 1952, 12. doboz.

A határsértések rendkívül nagy száma miatt természetesen nem lehetséges minden esetet részletes ismertetése, egyet azonban példaként ki szeretnénk emelni, bemutatva, hogy hogyan működött a korszakban egy-egy incidens „kezelése”. 1949. május 6-án agyonlőtték a határon Kelebia mellett Horváth Pál magyar honvédet. A május 17-ei jugoszláv jegyzék (amit a *Borba* is közölt) szerint a következő történt: A magyar szervek hat főből álló csoportot akartak átdobni Jugoszláviába, a magyar határőrség feladata az volt, hogy a csoportnak segítsen a határon átjutni. Két határőrt jelöltek ki erre a feladatra, így összesen nyolcan vágtak át a határon, és 60 méteres mélységben behatoltak Jugoszláviába. Két jugoszláv határőr, miután észrevette a határsértést, tüzet nyitott, és a tűzpárbajban Horváth Pál halálos lövést kapott. Május 6–7-én éjszaka Horváth holtteste temetetlenül feküdt, amit a magyar szervek vissza akartak szerezni, de ez további tűzharccal járt. 7-én Horváth Pált a jugoszlávok eltemették hat méterre a határtól, jugoszláv oldalon. A magyar határőrök egy egy méter széles árkot ásva eljutottak a holttestig, akit magyar oldalra szállítottak. A jugoszlávok jegyzékben tiltakoztak ez ellen az „eljárás” ellen, és kijelentették, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kormánya ellenségesnek tekinti azt a politikát, amit a magyar kormány folytat.

Május 21-én megérkezett a magyar válasz egy szóbeli jegyzék formájában. Ebben tiltakoztak a jugoszlávok határprovokációi ellen. Szerintük a jugoszlávok „tudják”, milyen súlyos esetről van szó, „leplezve az igazságot” jegyzéket küldtek a magyaroknak, és elindították a rágalomhadjáratot. A magyar kormány az ügyet kivizsgáltatta, és szerintük az alábbiak történtek: május 6-án Kelebia mellett egy magyar határőr őrs jugoszláv határsértőket kísért, vissza akarták őket toloncolni Jugoszláviába. Az áttoloncoltak közül négyen visszatértek a határhoz jugoszláv határőrökkel, akik tüzelni kezdtek, és lelőtték Horváth Pált. A határőr holttestét átcipelték jugoszláv oldalra. A határőrt azért temették el, hogy a nyomokat eltüntessék. „A tényállás alapján világos, hogy jugoszláv határszervek tudatos és előre megfontolt emberölést követtek el” – állapította meg a jelentés.⁴⁹² Láthatjuk tehát, hogy egy-egy incidenssel kapcsolatban a jegyzékek alapján nehéz, sőt lehetetlen kikövetkeztetni, hogy mi történt pontosan, ráadásul számos esetben egy-egy incidens csupán ürügyet szolgáltatott a kölcsönös vádaskodáshoz.

⁴⁹² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 362/biz. – 1949, 7. doboz.

Már 1948. november 8-án átadott a jugoszláv külügyminisztérium két jegyzéket a belgrádi követségnek, majd 1948 decemberében újabb jegyzékekkel fordultak a magyar szervekhez, hogy azok szüntessék be a határsértéseket, illetve büntessék meg azt a személyt, aki ilyet elkövetett. Konkrétan négy esetet hoztak fel, amelyekben azzal vádolták a magyar határőröket, hogy átlőttek a határon, veszélyeztetve ezzel a jugoszlávokat, de a magyar külügyminisztérium mindezt tagadta.⁴⁹³ 1949. március 8-án a *Magyar Szó* közölte a jugoszláv kormány jegyzékét, amelyet Belgrád a magyar kormányhoz intézett a határincidente ügyében. Ebben „AJSzNK arra törekszik és az a kívánsága, hogy határukon Magyarország felé kifo-gástalan helyzetet teremtsen, és ezt összhangba hozza azzal, hogy itt két szomszédos szocialista államról van szó.[...]A magyar hatóságok eljárása ténylegesen a jugoszláv–magyar viszony rontására irányul. [...] Ezért a fele-lősség [...] kizárólag a Magyar Köztársaság kormányát terheli.”⁴⁹⁴ A határ-sértések azonban tovább folytatódtak, a jelentések alapján 1949 májusára már három magyar halálos áldozata volt az incidenseknek.⁴⁹⁵

Egy 1952-es összefoglaló jelentés⁴⁹⁶ szerint a magyar külügyminiszté-rium 1950 szeptembere és 1951 júniusa között tizenegy szóbeli jegyzékben összesen 104 jugoszláv határ- és légtérsértés, 1951 júniusa és 1952. július 25-e között pedig 236 szárazföldi és 32 légtérsértés ellen tiltakozott. Ezek azonban csak a fontosabb határsértések, az incidensek valódi száma magasabb volt. A jelentésben kitértek arra is, hogy tapasztalatuk alapján egyre gyakrabban használnak a jugoszláv szervek pisztolyok és puskák helyett „golyószórókat”, a repülők pedig egyre több időt töltenek a magyar légtérben, és fotózzák a határvidéket. Ezt az „ellenséges tevékenységet” három csoportra osztotta a jelentés. A különböző tevékenységek számsze-rűsítve is voltak, illetve példákat hoztak fel, hogy milyen módon zajlottak le az események:

1. *A határvidék rendjének megzavarása, háborús légkör előidézése és állandósítása, magyar határőrszervek munkájának akadályozása.* A jugoszláv határőrök 108 alkalommal átlőttek a határon, egy esetben 105 mm-es „löveget”, öt alkalommal gyújtólövedéket, azzal a céllal, hogy tüzeket idézzenek elő a határ magyar oldalán. Hat

⁴⁹³ MNL OL XIX -J-4-a Belgrád 7/biz. – 1949, 7. doboz.

⁴⁹⁴ *Magyar Szó*, 1948. március 8. online: <https://www.vamadia.rs/pdf/5661>

⁴⁹⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 362/biz. – 1949, 7. doboz

⁴⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 001280, Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1951. jún.–1952. júl., 1952. 07. 14, 5/b, 12. d.

alkalommal a földeken dolgozó embereket célozták be, egyszer pedig közéljük is lőttek, hogy ezzel akadályozzák a munkájukat. Tizennyolc egyéb olyan „támadásról” számol be a jelentés, mikor „usztító” propagandát juttattak át a határon, egy esetben a barcsi hídfőnél „nagyfrekvenciájú hangerősítőn” szólt a propaganda. Beszámoltak továbbá arról is, hogy a jugoszláv szervek beteg kutyát „usztítottak” Magyarországra, ezzel járványt szerettek volna előidézni. A kutyát a magyar határőrök agyonlőtték.

2. *A magyar határvidék részletes feltérképezése, műszaki berendezések hatástalanítását célzó kísérletek.* Számos alkalommal készítettek fotót, illetve filmfelvételt a határról a délszlávok, ezen kívül reflektorral is bevilágították a határszakaszokat. Több helyen felszedték az aknákat, illetve rudakkal élesítették azokat, de megesett, hogy kutyákat küldtek az elaknásított szakaszra, hogy az állatok alatt robbanjanak fel az aknák.
3. *A jugoszláv fegyveres erő tagjainak támadásait leplező és a jugoszláv kormány újabb ellenséges és provokatív céljait előkészítő kísérletek és határsértések.* A magyar külügyminisztérium az 1951. november 23-ai szóbeli jegyzékében 111 határsértés ellen tiltakozott, amelyet a jugoszláv szervek 1951. július 15. és november 15. között követtek el.⁴⁹⁷ Sajnos az összesítésből nem derül ki, hogy ezek az esetek a már korábban említetteken felül értendőek, vagy a két adat között van-e átfedés. A jelentést Piros László vezérőrnagy, az ÁVH Határőrség parancsnoka küldte Berei Andor külügyminiszter-helyettesnek, az egymásnak küldött jelentésekből az 1952-es határsértések miatt kiadott szóbeli jegyzékek jól követhetők.

Az afférok egy érdekes fejezete a Mura folyómedrének, illetve ez által a határ vonalának változása nyomán kialakult jegyzékváltás. 1951. december 20-án a magyar külügyminisztérium jegyzéket küldött a jugoszláv külügyminisztériumnak, ebben tiltakoztak az ellen, hogy 19-én reggel négy jugoszláv fegyveres és tíz jugoszláv polgári személy átlépte a magyar határt, és a Mura-szigeten „önkéntesen favágást végeztek. [...] A Magyar Népköztársaság kormánya megállapította, hogy előre megfontolt, tudatos provokációról van szó.”⁴⁹⁸ A szigettel kapcsolatban a jugoszláv kormány jegyzékben kifogásolta, hogy a magyar szervek a trianoni melléklet

⁴⁹⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 840/2 1951. 11. 23-as szóbeli jegyzék, 4/a, 3. d.

⁴⁹⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 01/pol. – 1952, 12. doboz

térképére hivatkozva azt állítják, hogy az Magyarországhoz tartozik, a hivatkozásuk azonban nem helyes, mivel azon a sziget nem is szerepelt. A Mura folyómedre folyamatosan változott, ezért a határ megállapítása sem volt egyértelmű. A magyar válaszjegyzékben cáfolták a jugoszlávok állításait, és „arra a közismert” tényre hivatkoztak, amit a térképek is mutattak, tehát hogy a Mura-sziget magyar.⁴⁹⁹ Ezt a jegyzéket nem vették át a jugoszlávok annak „rágalmazó és sértő tartalmánál fogva”.⁵⁰⁰ Áprilisban a jugoszlávok ismételten átadtak egy jegyzéket, amiben „erélyesen tiltakoztak az erőszakosan eltulajdonított jugoszláv területen magyar katonák további tartózkodása ellen”, és kiemelték, hogy a magyar kormány nem támogatta egy magyar-jugoszláv vegyes bizottság létrehozását az ügy megoldása érdekében.⁵⁰¹

Az egész jugoszláv–magyar határon hiányzott körülbelül 807 határkő, ezeket fel kellett újítani, hogy tiszta helyzetet lehessen teremteni, a jugoszlávok sürgették is ennek létrehozását. Korábban, 1926. július 24-én Belgrádban aláírták a határkövek megújítására vonatkozó egyezményt, 1931–32-ben egy vegyes bizottság közösen fel is újította a határköveket, azóta azonban nem történt semmi változás az ügyben.⁵⁰² A jugoszláv fél a helyzet tisztázása érdekében kérte a magyar külügyminisztériumot, hogy továbbítsák az 1943-ban, a magyar Folyammérnöki Hivatal által készített tervrajzot, amin szerepel a Mura-sziget. Áprilisban a magyarok eleget is tettek a kérésnek, és hozzáfűzték, hogy a tervrajzból kitűnik, hogy a Mura fő folyása a jugoszláv oldal és a sziget között van, így a sziget Magyarországhoz tartozik. A magyarok arra hivatkoztak továbbá, hogy az 1949-es tárgyalásokon a jugoszláv bizottság vezetője, Skrbović Boško alezredes azt mondta, hogy bár a folyó állandó változásban van, a határ a helyén marad, a jugoszlávok pedig most ennek az ellenkezőjét állítják. A magyarok kijelentették, hogy akkor segítik elő a vegyes bizottság létrejöttét, ha megszűnnek a jugoszláv határprovokációk, és az eddigi károkat megtéríti a jugoszláv kormány.⁵⁰³ A jugoszláv válaszjegyzékben a délszlávok ugyanezt követelték a magyaroktól.⁵⁰⁴ A Mura-sziget ügyében a határkijelölésig nem született megállapodás.

.....
⁴⁹⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0024 – 1952, 12. doboz

⁵⁰⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 02/pol. – 1952, 12. doboz

⁵⁰¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 42141 – 1952, 12. doboz

⁵⁰² Uo.

⁵⁰³ MNL OL XIX-J-4-a – Belgrád 00147/1 – 1952, 12. doboz.

⁵⁰⁴ MNL OL XIX-J-4-a – Belgrád 45211 – 1952, 12. doboz.

1952. április 4-én a jugoszláv külügyminisztérium egy tiltakozó jegyzékében újfent kifogásolták a megsokszorozódott határsértéseket, és a jegyzék mellékletében 502 határsértést soroltak fel részletesen, amelyeket a magyar szervek követtek el 1951. október 16. és 1952. február 29. között.⁵⁰⁵ 1951 júniusa és 1952 júliusa között egyébként tizenkét szóbeli jegyzékben összesen 800 határ- és légtérsértés ellen tiltakozott a jugoszláv külügyminisztérium. Az 1952. június 30-án kiadott magyar jegyzékben⁵⁰⁶ a magyar kormány „koholmánynak” nevezte a jugoszláv „rágalmakat”, és követelte, hogy Belgrád vonja vissza azokat. Több hibára is felhívták a figyelmet a jugoszláv jegyzékkel kapcsolatban, például hogy abban az szerepelt, hogy Muraszombattól (*Murska Subota*, ma Szlovénia) 15–16 kilométerre a magyarok rakétát indítottak jugoszláv területre. Ez a magyar fél szerint azért nem lehetséges, mert Muraszombat a határtól 24 kilométerre van.⁵⁰⁷ A jugoszláv fél a július 22-ei jegyzékében⁵⁰⁸ azzal védekezett, hogy az említett hibák csupán elírások és fordítási hibák, a lényegen azonban nem változtat semmit. Hat nappal korábban, július 16-án további 391 incidens ügyében emelt szót a jugoszláv külügyminisztérium, amelyet természetesen a magyar fél cáfolt.⁵⁰⁹ A jegyzék adok-kapok novemberben folytatódott, amikor Budapest visszautasította azokat a jugoszláv vádakokat, amelyek szerint a magyar szervek 31 határsértést követtek el, majd ezután egy újabb jegyzékben a jugoszláv fél újabb 240 esetet sorolt fel részletesen.⁵¹⁰ A határincidensekkel kapcsolatos jegyzékváltások monotonitását azonban 1952 folyamán megtörte Bálint László ügye.

1952 januárjának végén az UDB átdobta a határon Bálint Lászlót⁵¹¹ és két társát Magyarországra azzal a céllal, hogy a magyarországi jugoszláv emigráció magas rangú tagjai közül rabolják el Dušan Vidović-ot, akit február 16-án hamis ÁVH-s igazolványokkal elcsaltak otthonából,

.....
⁵⁰⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 840/5 – 1952, 43573. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék, 4/a, 3. d.

⁵⁰⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 840/4–1952, 840/52 számú magyar tiltakozó jegyzék, 4/a, 3. d.

⁵⁰⁷ Muraszombat egyébként valóban 15–16 kilométerre van a magyar határtól.

⁵⁰⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 840/4–1952, 48743. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék.

⁵⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 840/4–1952, 48105. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék, illetve ÁVH 0760.305/1952 számú átirat a cáfolattal.

⁵¹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 840/7–1952, 412259. számú jugoszláv tiltakozó jegyzék.

⁵¹¹ Bálint László ügyét részletesen feldolgozza Bálint László: *Fedőneve: „Bán László”*. Szeged, Bába Kiadó, 2005.

majd átszöktek vele a határon.⁵¹² Ezt követően a magyar államvédelem Budapesten letartóztatta a magyarországi jugoszláv emigráció hat tagját, egyrészt a Vidović, másrészt a Brankovval fennálló kapcsolatuk miatt, a magyar szervek ugyanis úgy vélték, hogy az elrabolt jugoszláv emigráns az UDB embere volt, és kémtevékenységet folytatott Magyarországon.⁵¹³ Bálintot augusztus folyamán azonban ismét átdobták a határon, hogy ezúttal Gojko Trbović-et rabolja el. Mivel azonban nem sikerült elérniük a kitűzött célt, egy másik emigránst, Boris Verstovšeket rabolták el szeptember 11-én.⁵¹⁴ Az államvédelem ezúttal azonban információt szerzett az akcióról, és egy nagyméretű embervadászat vette kezdetét, amiben több mint kilencezer fő vett részt. Szegednél sikerült Bálintékat körbekeríteni szeptember 24-én, tűzharc alakult ki, de végül elfogták az emberrablókat.⁵¹⁵ A Bálint-pert november 15–17. között rendezték meg.

Jugoszláviában először november 16-án számoltak be a tárgyalásról, azonban azt egy „megrendezett” pernek vélték.⁵¹⁶ A november 20-án átadott jegyzékükben igyekeztek cáfolni a per során elhangzottakat. Tiltakoztak az ellen, hogy Bálintot az UDB beszervezte, és hogy a követség lett volna az összekötő. Kiemelték továbbá, hogy Bálintot köztörvényesként 1949-ben négyévi börtönre ítélték Magyarországon, ami után átszökött Jugoszláviába, azonban a korábban már a délszláv államba menekült magyarok közül többen látták Bálintot Printz Gyula és Nagy József ÁVH tisztek társaságában Budapesten. A jugoszlávok szerint az elrabolt délszláv emigráns igazából nem is lett elrabolva, mivel „ugyanaz a Vidovics Dusán október 23-án beszélt a budapesti rádión keresztül 16.30-kor”.⁵¹⁷ A jugoszláv beszámoló tehát az egész Bálint-ügyet a magyar államvédelem akciójának (és provokációjának) igyekezett beállítani.

A per utolsó napján, november 17-én egy cikksorozat indult útjára a *Borbában*, amely kellemetlenül érinthette a magyar államvédelmi szerveket. Július 28-án ugyanis átszökött a határon Ujhelyi György államvédelmi tiszt, a mohácsi alosztály vezetője, és számos titkosított iratot átadott a jugoszlávoknak.⁵¹⁸ Az „ÁVH-s hírszerző vallomásaiból” összeállí-

⁵¹² Ritter László: Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. *História*, 2010/1–2, 48.

⁵¹³ Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 75.

⁵¹⁴ Uo. 81.

⁵¹⁵ Ritter László: *Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között*... i. m. 49.

⁵¹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 002278 – 1952. december 1., 5/c, 15. d.

⁵¹⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 415.161/52. sz. jegyzék – 1952.11.20, 4/a, 3. d.

⁵¹⁸ ÁBTL 3.2.5 0-8-011, 118, szintén felhasználja Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 81.

tott beszámolót öt napon keresztül közölte a *Borba*, és egy magyar jelentés is elismerte, hogy az Ujhelyi-cikksorozat hatásos volt, mert bár a „legsötétebb módszerekkel él”, a jugoszláv propagandaapparátus igen jól működött.⁵¹⁹ A cikkekben bemutattak egy térképet az állítólagos magyarországi kémközpontokról, beszámoltak a magyarországi délszlávok szerintük rossz helyzetéről, a Jugoszlávia-ellenes rágalomhadjáratról és arról, hogy a „tájékoztató irodások” támadást terveztek a jugoszlávok ellen. Ismertették továbbá a határincidenseket, illetve a dolgozók rossz életszínvonaláról és az élelmiszerek hiányáról is beszámoltak. A magyar hadsereg aktivizálásáról is közöltek információkat, bizonyítandó az „agressziós szándékot”, a Hortobágyról mint a „magyar Szibériáról” számoltak be. Színdarabot is írtak Magyarországról, *Elítéltek* címmel, melyet Sinkó Ervin rendezett.⁵²⁰

A Bálint-per kapcsán az említett jelentés *sajnálkozik*, hogy Magyarországon csak egy kémpert rendeztek, amikor a jugoszlávok olyan sokat.⁵²¹ Ezeket fel is sorolja:

- Eszéken Budai Sándort nyolc évre ítélték kémkedésért (augusztus 10.);
- Ott Anna nevű német származású magyar „kémnő” pere (augusztus 22. – helyszínt és büntetést nem írt a jelentés);
- Belováron Kaiser József és Dmitar Vitnjević négy és fél, illetve négy év börtönbüntetést kaptak kémkedésért (szeptember 1.);
- Szabadkán Ferenc János öt év, Molnár József, Haller József, Ferenc Júlia 1,5–2 év börtönbüntetést kapott kémkedésért (november 20. – A Bálint-per után közvetlenül!);
- Szarajevóban Mitar Todorović „magyar kém” 14 év büntetés kapott kémkedésért (december 1.).

A jugoszláv sajtótermékek több olyan személyről is beszámoltak, akik Jugoszláviába szöttek Magyarországról, a *Borba* október 12-ei cikke szerint eddig kétezer ilyen személy volt. A cikkről beszámoló magyar jelentés nem is tagadta ezeket a számokat, azonban azt írta, hogy „ezek kulákok és más hitvány emberek” voltak.⁵²²

A határincidensek a magyar–jugoszláv konfliktus egyik negatív csúcspontjaként értelmezhetőek, a két ország között lezajlott tűzpárbajok – amelyek halálos áldozatokkal is jártak – és a folyamatos kölcsönös

⁵¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 002278 – 1952. dec.1., 5/c, 15. d.

⁵²⁰ MNL OL XIX -J-4-a Belgrád 00265/1/szig.biz. – 1952, 12. doboz

⁵²¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 002278 – 1952. december 1., 5/c, 15. d.

⁵²² Uo.

légtérsértések magukban hordozták a konfliktus eszkalálódásának lehetőségét. Erre végül a korábban ismertetett okokból nem került sor, az 1953-as évet követően pedig a konfliktus bár lassan, de enyhülésnek indult.

A viszony normalizálódása (1953 márciusa–1956 októbere)

A szovjet–jugoszláv közeledés

„A jugoszláv vezető réteg ideológiailag és érzelmileg sokkal közelebb áll a Szovjet-Szatellit világhoz, mint a Nyugathoz, és ez az érzés egyre erősödik. Úgy gondolják, hogy az előnyükre válik, ha elhúzzák a hidegháborút, és megtesznek mindent, hogy ne forduljon át fegyveres konfliktussá, ugyanis a jelenlegi helyzetben folyamatos segílyeket kapnak az Egyesült Államoktól. Egy győztes háborút vagy egy vereséget követően, ahogy ők látják, az Egyesült Államoknak már nem állna érdekében segíteni Jugoszláviát.”⁵²³

(A jugoszláv kül- és belügy irányvonala, 1955, CIA jelentés)

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála nemcsak a Szovjetunióra és szatellit államaira, hanem az egész világpolitikára hatással volt. Moszkvában megkezdődött a harc a lehetséges „utódok” között, amelyből hosszú távon Nyikita Szergejevics Hruscsov került ki győztesen, ő lett az SZKP első titkára, azonban az ekkor még fajsúlyosabbnak tartott miniszterelnöki széket Georgij Makszimilianovics Malenkov foglalta el. Az új vezetés nekilátott a sztálini örökség felszámolásának, azonban, mivel annak létrehozásában ők is aktív szerepet vállaltak, számos dilemmával találták szembe magukat. Reformokat vezettek be az életszínvonal növelése céljából, több politikai foglyot is amnesztiában részesítettek, liberalizálták a gazdaságpolitikát, azonban a sztálini intézményeket, mint például a büntetőtáborokat, politikai rendőrséget, kollektív gazdaságokat nem számolták fel.⁵²⁴ A külpolitika is új irányvonalat kezdett követni, a szovjet vezetés belátta,

⁵²³ CIA-RDP80-00810A006000580004-1, Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február 21., online: foia.cia.gov

⁵²⁴ Kenéz Péter: *A Szovjetunió története...* i. m. 257–271.

hogy egy esetleges nukleáris háború az Egyesült Államok ellen megnyerhetetlen, ebből is következett a *békés egymás mellett élés* politikája. Az új külpolitikai irány nemcsak a két nagyhatalom, hanem a Szovjetunió és más szocialista országok közötti kapcsolatban is megmutatkozott, így lépéseket tettek a Jugoszláviával való kapcsolatfelvételre is.⁵²⁵ Molotov 1953. június 6-án közölte Dragoje Djurić-tyal, a moszkvai jugoszláv ügyvivővel, hogy elérkezettnek látják az időt egy szovjet-jugoszláv követcserére.⁵²⁶ Vaszilij Valjkov belgrádi szovjet nagykövet július 21-én érkezett Belgrádba, a leendő moszkvai jugoszláv nagykövet, Dobrivoje Vidić azonban csak szeptember végén érkezett Moszkvába.⁵²⁷ Belgrád azonban óvatos volt, a közeledés időzítését úgy értelmezte, hogy a szovjet vezetés éket akar verni Jugoszlávia és a nyugati hatalmak közé, és ahogy Tito fogalmazott június 14-én, „a követcsere nem jelent fejlődést a két állam kapcsolatában.”⁵²⁸ A délszláv állam 1954-ig kettős politikát folytatott, azonban mint ismeretes, Tito végül a *harmadik út*, az elnemi kötelezettség politikáját választotta a későbbiekben. A Nyugathoz való közeledést jelentette, hogy 1953. február 28-án létrejött egy gazdasági, technikai, kulturális együttműködés két NATO-tagállam, Görögország és Törökország, illetve Jugoszlávia között, amely 1954. augusztus 9-én katonai szövetséggé alakult, bár nem volt hosszú életű.⁵²⁹ Trieszt hovatartozásának kérdése sem dőlt még el 1953-ban, azonban a helyzet egyre feszültebbé vált és megoldásra várt. Ez szintén arra sarkallta Belgrádot, hogy a nyugati hatalmakkal fejlődő viszonyát folytassa. 1954. október 5-én azonban Londonban Jugoszlávia számára kedvezőtlenül döntöttek a város felosztásáról és a jugoszláv-olasz határvonalról. Másfelől azonban Titónak nem állt érdekében a rossz viszony fenntartása a Szovjetunióval, mivel – bár jelentős segélyeket kaptak főleg az Egyesült Államoktól – Jugoszlávia szocialista ország maradt, és nem is akart nyugati függésbe kerülni.⁵³⁰ 1954-re Jugoszlávia nemzetközi

.....

⁵²⁵ Uo. 282–283.

⁵²⁶ Rajak, Svetozar: *Yugoslav–Soviet Relations...* i. m. 49.

⁵²⁷ Uo. 53.

⁵²⁸ Uo. 51.

⁵²⁹ A Balkán-paktumról részletesen lásd Terzić, Milan: *Tito i Balkanski pakt*, In: *Spoljna politika Jugoslavije, 1950–1961*. Főszerkesztő: Selinić, Slobodan. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2008, 573–586, továbbá Kelkitli, Fatma Asli: *Sovietunion's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations with Turkey, Yugoslavia and Greece*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73/4, 2018, 1183, online: https://dergipark.org.tr/utolsó_letöltés 2021. 01. 10.

⁵³⁰ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede...* i. m. 20.

helyzete megváltozott az 1948-as állapothoz képest, Sztálin halálával már nem vetült a délszláv államra egy esetleges katonai támadás árnyéka.

1954. június 22-én meglepetésként érte Titót és körét Hruscsov levele, amelyben egy jugoszláv–szovjet vezetői találkozót javasolt, aminek keretében a nézeteltérés fő okait vitatnék meg.⁵³¹ A délszláv politikusok attól tartottak, hogy a levél csak egy újabb szovjet taktika része, és amennyiben válaszolnak rá, azt Moszkva nyilvánosságra hozza, ezzel aláásva Jugoszlávia nemzetközi megítélését.⁵³² Az, hogy a levélre Tito csupán augusztus 11-én válaszolt, jól példázza a délszláv állam megváltozott helyzetét a szovjet–jugoszláv konfliktusban. A levélben Tito kitért a jugoszláv–szovjet csúcstalálkozóra tett javaslat elől, és azt ajánlotta, hogy a kétoldalú kapcsolatokat illetően lassan, lépésről lépésre haladjanak. A vezetői szintű találkozót azonban szükséges volt az államközi kapcsolatok helyreállításához, ennek alapjait a levélváltás lehetővé is tette.

Hruscsov belgrádi látogatására – amelyet a szakirodalom találóan Canossa-járásként emleget – 1955. május 27. és június 2. között került sor. Már a zimonyi reptéren elmondott beszéde előrevetítette, hogy a két ország vezetői között még ideológiai szakadék tátong. Hruscsov a viszony 1948-as megromlásáért Beriját és helyettesét, Viktor Szemjovics Abakumovot tette felelőssé, illetve a meglevő ideológiai különbségeket kisebbnek igyekezett beállítani a valóságnál.⁵³³ Beszédét követően Titót kérte a mikrofonhoz, hogy mondja el beszédét, ő azonban a várakozó autók felé indult.⁵³⁴ A találkozó időben közel esett a Varsói Szerződés (május 14.), illetve az osztrák állam-szerződés (május 15.) megkötéséhez. Az Egyesült Államok hírszerzése június eleji értékelése szerint Hruscsov látogatásával a szovjetek egyrészt – az osztrák szerződés mellett – bizonyítani szerették volna, hogy megváltozott a külpolitikájuk, továbbá meg szerették volna szerezni Jugoszlávia támogatását a Varsói Szerződéshez. A találkozót összességében nem értékelték sikeresnek szovjet részről, mivel a delegáció hamis prekoncepciókkal érkezett Belgrádba, úgy hitték, a délszláv államot visszavezethetik a Szovjetunió szárnyai alá. A jugoszlávok célja a találkozóval elsődlegesen a formális elismertetése volt annak, hogy hamis vádak alapján izolálták

⁵³¹ Rajak, Svetozar: New Evidence from the Former Yugoslav Archives. *Cold War International History Project Bulletin*, 12/13. szám, 2001, 319–320. online: <https://www.wilsoncenter.org>, utolsó letöltés: 2021. 02. 01.

⁵³² Uo. 315.

⁵³³ Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 179.

⁵³⁴ CIA-RDP80S01540R006600090043-9, Yugoslav–Soviet meeting, jelentés, 1955. június 6. online: [foia.cia.gov](https://www.foia.cia.gov)

őket, ezen felül a kelet-európai országok irányába történő gazdasági nyitás játszhatott még szerepet a jelentés szerint.⁵³⁵

A jugoszláv és szovjet vezetők június harmadikán közös közleményt adtak ki, amelyben kimondták, hogy nem avatkoznak be egymás belügyeibe, „mert a belső politikai szervezet, a különböző társadalmi rendszerek és a szocialista fejlődés különböző formáinak kérdései kizárólag magukra az egyes országokra tartoznak”.⁵³⁶ A látogatást mindkét fél sikernek könyvelte el, Belgrád a konfliktusból Moszkvával egyenrangú félként került ki, Hruscsov pedig a Jugoszláviában elért eredményeit felhasználhatta a Molotov elleni beharcokban. Az államközi kapcsolatok helyreállítása után a pártközi kapcsolatok rendezésére Tito 1956. júniusi látogatásán került sor.⁵³⁷

Lassú javulás a magyar–jugoszláv kapcsolatokban

A Sztálin halálát követő SZKP-n belüli harcok erőviszonyainak változásai – mint a korszakban mindig – lecsapódtak a szatellit államok vezetésében is – ez különösen igaz volt Magyarországra esetében. A magyar külügyminisztériumhoz április végén érkezett jelentés a belgrádi követségről Sztálin halálának jugoszláviai visszhangjairól, amelyből a jugoszlávok „jóslatairól” is képet alkothatunk. Mivel ebben az időben a követség dolgozói még nehezen tudtak közvetlen kapcsolatot teremteni a jugoszláv lakossággal, így a jelentéstevő valószínűleg a jugoszláv sajtó anyagaira támaszkodott elsősorban. Ugyan a jelentés április 21-ére van datálva, valószínűleg a március eleje, április vége közötti időszak történéseit összegezi. Belgrád úgy vélte, a szovjet diktátor halála után „bomlás” fog megindulni mind a Szovjetunióban, mind a baráti országokban, Molotov, Berija és Malenkov között pedig hatalmi harcok kezdődnek. Sztálin halála azonban azt is jelentette, hogy ettől kezdve nem fenyegeti Jugoszláviát egy katonai támadás veszélye. A *Borba* és a *Politika* nyugati lapokat is szemlézett, és arra a következtetésre jutottak, hogy „egy Rákosi vagy Gottwald” már nem fogja úgy követni „egy Malenkov” utasításait, mint ahogy Sztálin esetében tette. Ahogy fogalmaztak, „Rákosi előbb volt tagja a Komintern Végrehajtó Bizottságának, mint ahogyan Malenkov hallott volna annak létezéséről”, ez

.....
⁵³⁵ Uo.

⁵³⁶ Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*, II. Budapest–Párizs, Magvető–Magyar Füzetek, 1991, 39, idézi Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 179.

⁵³⁷ Uo. 180–181.

azonban a követség értékelése szerint csak „uszítás”, amelynek célja, hogy éket verjenek a szatellit államok és Moszkva közé. A jelentésben sérelmezték továbbá, hogy a jugoszláv lapok „kigúnyolták” Sztálint, a „legaljasabb” cikket a „magyar nyelven megjelenő legreakciósabb fasiszta szenny-nylap”, a *Magyar Szó* közölte március 6-ai cikkében, amelyben Sztálint a történelem legnagyobb zsarnokának nevezték.⁵³⁸

A szovjet utódlási harcok alakulásával párhuzamosan az 1953 májusában Moszkvába érkező Rákosit szembesítették „országá” katasztrofális helyzetével, és felszólították, hogy a pártfőtitkári, illetve kormányfői tisztségei egyikéről mondjon le. Rákosi hazaérkezve nem látta szükségét nagyobb változtatások végrehajtásának, ezért június 13–14. között magyar kormánydelegációt hívtak Moszkvába, ahol Rákosinak ismét fejére olvasták Magyarország siralmas helyzetét, és elvárták, hogy a delegáció tagjai önkritikát fogalmazzanak meg, amelyet visszatérve Budapestre, mint párthatározat hozzák nyilvánosságra. A szovjet vezetésben fennálló erőviszonyokhoz igazodott az az utasításuk is, hogy Rákosi maradjon az MDP vezetője, a miniszterelnök pedig Nagy Imre legyen, ugyanis ekkor még Malenkov miniszterelnöki pozíciója fajsúlyosabbnak tűnt a Hruscsov pártvezetői posztjánál.

Hazatérve a kormányfővé választott Nagy Imre július 4-én tartott kormányfői programadó beszédében meghirdette az új szakasz politikáját.⁵³⁹ Ennek keretében visszafogták a túlzott iparosítást, a lakossági fogyasztási cikkek gyártásának volumenét azonban növelték, a tömegfogyasztási cikkek árait csökkentették. A gazdák helyzetén is igyekeztek javítani, mérsékeltek a beszolgáltatási kötelezettségeket, továbbá lehetővé tették bizonyos körülmények között a termelőlőszövetkezetekből való kilépést.⁵⁴⁰ Az új szakasz keretében azonban nemcsak a gazdasági élet területén, hanem politikai kérdésekben is változtatásokat léptettek életbe. 1953 őszén a kényszermunka- és az internálótáborok működését beszüntették,

⁵³⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00971 Sztálin halálának visszhangja, adta Kárpáti Tibor, 1953. 04. 21., 12. d.

⁵³⁹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 329–332.

⁵⁴⁰ Nagy Imre ígéretet tett, hogy az önkéntesség alapján, a gazdasági év végén azok a gazdák, akik szeretnék, visszatérhetnek az egyéni gazdálkodási formába, továbbá azokat a termelőlőszövetkezeteket, ahol a tagság többsége ezt kívánja, felosztatják. Ahogy arra Galambos István tanulmányában rámutat, az ígéretek a gyakorlatba nem lettek, nem lehettek átültetve. Galambos István: „Új” szakasz? A termelőlőszövetkezet elhagyásának fikciója 1953-ban. In *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*. Szerk.: Galambos István – Horváth Gergely Krisztián. Magyar vidék a 20. században sorozat, 4. Budapest, MTA-BTK-NEB, 2019, 55–62.

a kényszerlakhelyüket pedig elhagyhatták a kitelepítettek.⁵⁴¹ A koncepciók perек felülvizsgálata is elkezdődött, a rehabilitációs bizottság elnöke azonban Rákosi lett, aki így lassítani tudta a folyamatokat. 1955-ben rehabilitálták Rajk Lászlót, a döntést azonban nem hozták nyilvánosságra.⁵⁴²

A *Borba* 1953. július 2-ai számában arról írtak, hogy az, hogy a politikai változások Rákosi és Farkas Moszkvából való visszatérése után következtek be, bizonyítja, hogy ezek a Moszkvából kapott utasítások eredményei, és Nagy Imre csak eszköz Moszkva kezében a népszerűsége megszerzésére.⁵⁴³ A Belgrádból küldött jelentésében Kárpáti Tibor követségi irodavezető a Jugoszláviában folytatott beszélgetéseire hivatkozva azt írta, hogy a délszlávok úgy látták, a Szovjetunió azért kezdett békülékenyebb politikát folytatni Jugoszláviával, mert Titónak volt *igaza* a szovjet–jugoszláv konfliktus során, továbbá Moszkva és szatellit államai megijedtek a Balkáni Szövetség erejétől.⁵⁴⁴ A délszláv vezetés úgy vélte, hogy a moszkvai közlekedés hátterében az is állhatott, hogy így igyekeztek enyhíteni az elszenvetett „vereségüket”, a szocialista blokkal fennálló viszony javításakor azonban a különböző szatellit államokkal való kapcsolatuk sajátosságai alapján, a konkrét problémákat figyelembe véve fogják a továbbiakban alakítani a kapcsolataikat.⁵⁴⁵ Az, hogy a Szovjetunió békülékenyebb politikája óta szinte megszűntek a határincidensek, azt bizonyítja, hogy Magyarország nem önálló ország, hanem teljes mértékben a szovjet politikát követi.⁵⁴⁶

Az új szakasz bevezetésével a külpolitikában is enyhe irányváltás történt. Az első jelentősebb változás a két ország diplomáciájában a kölcsönös követcserével kezdődött, melynek nem titkolt célja a viszony javítása volt. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1953. szeptember 9-ei döntése értelmében Kurimszky Sándort⁵⁴⁷ felmentették tiranai

⁵⁴¹ Gyarmati György: Az „új szakasz” és a forradalom előzményei. In *Magyarország a XX. században*, I. kötet (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás). Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996, 193.

⁵⁴² Uo. 194.

⁵⁴³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964., 01540 A magyar Kormányban beállott változtatások jugoszláviai visszhangjai, 1953. 08. 03., 12. d.

⁵⁴⁴ Uo.

⁵⁴⁵ Kovačević, Katarina: Obnavljanje Jugoslovensko–Mađarskih Odnosa 1953–1954 Godine. In *Spoljna Politika Jugoslavije...* i. m. 183.

⁵⁴⁶ Uo.

⁵⁴⁷ Kurimszky Sándor (Budapest, 1907. július 21.–Budapest, 1982. július 11.) hat elemi végzett. 1925-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd 1930. augusztustól a KMP tagja lett. 1935-ben a Szovjetunióba emigrált. 1941-től önkéntes a szovjet hadseregben, majd az Urálon túla telepített üzemekben dolgozott. 1943 tavaszától az NKVD megbízásából

szolgálatára alól, és Belgrádba helyezték.⁵⁴⁸ Október 27-én reggel érkezett meg Belgrádba, és a legnagyobb előzékenységet tapasztalta a jugoszlávok részéről. Smodlanka protokollfőnöknél október 28-án tett látogatást, ahol pozitívnak értékelte a fogadást. Mivel Koča Popović⁵⁴⁹ külügyi államtitkár nem tartózkodott Belgrádban, Aleš Bebler, a helyettese fogadta október 29-én. A látogatásról írt jelentésben a követ azt írta, hogy Bebler szerint „a múltban úgy a mi [magyarok – DDF], mint az ő részükről történtek nem kívánatos cselekedetek, amin keresztül a viszony egyre romlott”. Ezzel szemben most a viszony javítása volt a cél. Kurimszky megjegyezte, hogy őt pont ezért küldték, és Bebler is kijelentette, hogy ők is ilyen irányú feladatokat szabtak ki a budapesti követüknek, Dalibor Soldatić-nak, aki november 24-én adta át megbízólevelét Dobi Istvánnak.⁵⁵⁰ November 3-án maga Popović is fogadta Kurimszkyt, és szintén a jó szomszédi viszony mellett foglalt állást. Tito november 4-ei találkozásuk alkalmával kiemelte, milyen fontos a jó kapcsolatok kialakítása a két ország között, és úgy vélte, ezen kell a jövőben dolgozniuk. A megbízólevél átadásáról fényképes cikket közölt a *Borba* és a *Politika* az első oldalon, amit azért is fontos megemlíteni, mert a bolgár követ is aznap adta át a megbízólevelét, de erről csak egy rövid közleményt adtak ki.

A két ország kapcsolatának rendezésében a később bemutatásra kerülő, 1953 szeptemberében megkötött, határincidenseket rendező egyezmény további fontos lépés volt, azonban nem jelentette azt, hogy ne történtek volna egymás területét sértő esetek. Az ilyen jellegű ügyek kezelésében azonban már megmutatkoztak a javuló viszony jelei, amelyre jó példa az 1953. február 19-én végrehajtott kényszerleszállás Belovár (*Bjelovar*, ma Horvátország) mellett. A magyar külügyminisztérium 19-én egy szóbeli jegyzékben arról érdeklődött Belgrádtól, hogy tudnak-e valamit egy MIG-15 típusú magyar gépről, ami valószínűleg műszerhiba miatt

.....
hadifogolytáborokban politikai munkatárs volt. 1945-től a Politikai Rendészeti Osztályon dolgozott, majd 1945. decembertől rendőrkapitány Rákospalotán. Tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak, az MDP-nek és az MSZMP-nek is. 1950. augusztusban lett a BM Közrendészeti Főosztály vezetője vezérőrnagyi rendfokozatban. 1952. márciusban lett tiranai nagykövet. (http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4891&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu (utoljára letöltve: 2015. 04. 06.).

⁵⁴⁸ Vukman Péter: A brit külügyminisztérium Magyarország szerepéről a szovjet–jugoszláv konfliktusban (1948 – 1953). In *Múltunk*, 2010/2, 256.

⁵⁴⁹ Konstantin „Koča” Popović (1908. március 14.–1992. október 20.) 1945–1953 között Jugoszlávia vezérkari főnöke, majd 1953–1965 között külügyminisztere.

⁵⁵⁰ MNL OL XIX -J-4-a – Belgrád 00219/szig.titk. – 1953, 14. doboz, illetve Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”... i. m. 183.

Rédics–Tornyiszentmiklóson át, Alsólendva felé átlépte a magyar–jugoszláv határt.⁵⁵¹ A megerősítő választ követően, február 26-án Kurimszky követ a Jugoszláv Külügyi Államtitkárság konzuli osztályán találkozhatott Dombi László hadnaggyal, aki a repülőt vezette. A pilóta elmondása alapján 19-én felhőrepülésre indult, amely feladat 20–25 percig tartott, azután parancsot kapott a hazatérésre. Háromszor is az irány megadását kérte, majd miután megkapta, azt követte, később viszont egy folyót pillantott meg, amiről azt gondolta, hogy a Duna, de hosszabb idő után sem látta a Dunakanyart, eközben azonban az üzemanyag kifogyott. Miután sikeresen leszállt, a falusiaktól gyufát kért, az érzékeny iratokat, térképeket elégette, majd elindult az erdő felé, a jugoszláv szervek azonban követték a nyomát, nemsokára elfogták, és Zágrádba, majd Belgrádba vitték.⁵⁵² Kurimszky későbbi, szigorúan titkos jelentésében nehezményezte, hogy Dombi nem volt kellőképpen felkészítve, illetve kiképezve egy ilyen helyzetre, még gyufa sem volt nála, amivel el tudta volna égetni az iratokat, továbbá elindult gyalog a határ felé, ahol akár le is lőhették volna. Dombi azt állította, hogy semmilyen szerb nyelvű papírt nem írt alá, viszont a nála levő térképet nem sikerült teljesen elégetnie, és egy notesz is maradt nála, amiben adatok voltak a repülőgépről, azonban véleménye szerint ezt a típusú gépet a jugoszlávok is ismerik, így ez nem jelenthet nagy problémát. Jelentését Kurimszky azzal a megállapítással zárta, hogy szerinte a jugoszláv államvédelem nem szervezte be a pilótát.⁵⁵³ A magyar fél március 15-én felajánlotta Belgrádnak, hogy a szükséges eszközöket kiszállítják Jugoszláviába, hogy a gépet szét tudják szedni és haza tudják szállítani, azonban, mint kiderült, a gépet ekkor a jugoszlávok már szétszedték.⁵⁵⁴ Kurimszky megbeszélést folytatott Tabor külügyi tanácsossal, akivel megegyeztek, hogy a gépet Szabadkán fogják átadni május 15–16-án, ami meg is történt.⁵⁵⁵ A berepülések nem voltak egyoldalúak, 1954. szeptember 28-án a hajnali órákban például a magyar vadászgépek leszállásra kényszerítettek egy C-47 típusú jugoszláv katonai repülőgépet

⁵⁵¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00552. Szóbeli jegyzék, 1954. 02. 19., 4/a, 3. d.

⁵⁵² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964., 00552/3 Feljegyzés a MIG kényszerleszállásával kapcsolatban, 1954. 02. 26., 4/a, 3. d.

⁵⁵³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964. 33/2/1954. szig titk. 1954. 03. 10., 4/a, 3.d.

⁵⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964. 00552/5, 1954. 03. 15., 4/a, 3.d.

⁵⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964. 0552/7/sz.titk. 1954. 05. 21., 4/a, 3.d.

Sármelléken. A repülőgép és ötfős személyzete azonban még aznap este visszatérhetett Jugoszláviába.⁵⁵⁶

A kapcsolatok fejlődésében a következő állomás 1954 októbere volt. Farkas Mihály október 18-án beszédet tartott Szegeden, amelyben jelezte Belgrád felé, hogy a magyar vezetés hajlandó a legmagasabb szinteken tárgyalásokat folytatni.⁵⁵⁷ Pár nappal korábban, október 14-én az MDP Politikai Bizottságának ülésén a két ország kapcsolatát javító döntéseket hozott,⁵⁵⁸ amelyeket Sík Endre külügyminiszter-helyettes 15-én közölt Soldatić követtel. Ennek alapján azonnali hatállyal kivonták a forgalomból a Jugoszlávia- és Tito-ellenes broszúrákat, beszüntették a *Za Ljudsko Zmago* című emigráns lapot, megszüntették a Jugoszláv Hazafiak Szövetsége magyar csoportjának működését.⁵⁵⁹ Utasították továbbá egyrészt a sajtót és a rádiót, „hogy a jövőben a Jugoszláviával kapcsolatos közléseket, anyagokat olyan megvilágításban hozzák, amely megfelel a két ország viszonya egészséges normalizálása szellemének, mindkét ország népei érdekeinek, a béke megvédésének”, másrészt a sport- és kulturális szervezeteket, hogy dolgozzanak ki javaslatokat arra vonatkozóan, hogy mindkét területen mi a teendő a kapcsolatok elmélyítése érdekében.⁵⁶⁰ A kapcsolatok javulásának kezdeti lendületét azonban több tényező is lassította. Egyrészt – amint a későbbiekben látni fogjuk – a kereskedelmi kérdésekben csak nagy nehézségek árán sikerült megállapodnia a két félnek 1955–1956 folyamán, amelynek oka, hogy a Rajk-per felülvizsgálata lassan haladt,⁵⁶¹ mi több, maga Rákosi személye nyomta rá bélyegét a két állam közötti viszonyra, mivel nem állt érdekében a sztálinista időkkal való szembenézés, hiszen annak aktív formálója volt. A felelősséget Péter Gábor nyakába igyekeztek varrni, az ötletet az 1954. májusi szovjet-magyar találkozón vetette fel a szovjet vezetés.⁵⁶² 1954 végére az erőviszonyok a moszkvai „trónutódlási” harcokban ismét változtak, a hidegháborús helyzet ismét feszültebbé vált, ezáltal Nagy Imre új szakasz politikája is átértékelődött. 1954

⁵⁵⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964. 001386-54, Jugoszláv repülőgép leszállítása, 1954. 10. 04., 4. d.

⁵⁵⁷ Vukman Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”... i. m. 183.

⁵⁵⁸ A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása*... i. m. 155.

⁵⁵⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945/1964, 443/-S-54. sz. feljegyzés, 1954. 10. 15., 4. d., illetve A. Sajti: *A magyar vagyonok*... i. m., 156.

⁵⁶⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 443/-S-54. sz. feljegyzés, 1954. 10. 15., 4. d.

⁵⁶¹ A Rajk-per, illetve a jugoszláv emigránsok pereinek felülvizsgálatára ld. Vukman Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”... i. m. 187–198.

⁵⁶² Gyarmati György: *A Rákosi-korszak*... i. m. 350.

decemberében Rákosi az MDP PB ülésén támadta az új politikai irányvonalat, majd 1955 januárjában Moszkvában már a szovjet vezetés is jobboldali elhajlással vádolta meg Nagyot, és felszólították, hogy nyilvánosan gyakoroljon önkritikát. Rákosi kihasználta az adandó lehetőséget, és az 1955. márciusi MDP KV ülésen jobboldali elhajlással vádolták a kormányfőt, majd április 14-én kizárták a PB-ből és KV-ből, továbbá leváltották posztjáról is.⁵⁶³ Rákosi pozícióinak megerősödésére Nagy romló egészségügyi állapota is lehetőséget adott, ugyanis csak nehezen tudta ellátni funkcióit.

A *Nagy Imre-kérdésről* Jugoszláviában is beszámoltak, azonban a követség egy feljegyzésében nehezményezte, hogy a *Borba* nem teljesen értette a politikai helyzetet, ugyanis Nagy Imre fotója helyett Nagy Ferencét közölték. Soldatić követ humorérzékét dicséri azon megjegyzése, miszerint még szerencse, hogy Rákosi helyett nem Horthy portréjával illusztrálták a cikket.⁵⁶⁴ A megváltozott politikai helyzet azonban nem adott okot az örömrre, ugyanis Rákosi győzelme a belpolitikai harcokban lassította a magyar–jugoszláv közeledést. Ennek hangot is adott Soldatić követ 1955 júniusában, egy Sík Endrénél tett látogatása alkalmával. Szerinte nem teljesült még a jugoszlávellenes könyvek bevonása, példának említi a *Kanyargós Dráva*,⁵⁶⁵ továbbá Rákosi *A békéért és a szocializmus építéséért*⁵⁶⁶ című könyveket. Az emigráns szervezetek felosztatásával kapcsolatban a jugoszláv követ nehezményezte, hogy számos jugoszláv emigráns még mindig olyan pozícióban volt, ahonnan akadályozni tudták a két ország viszonyának javulását. Sík Endre megígérte, hogy ezekkel a problémákkal foglalkoznak a jövőben, azonban a kölcsönösség alapján ő is kérte a jugoszláviai

⁵⁶³ Uo. 355–356.

⁵⁶⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, sz. n., feljegyzés, 1954.04.16.

⁵⁶⁵ Földes Péter: *Kanyargós Dráva*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. A regényért 1953-ban József Attila-díjjal jutalmazták az író. A főhőse, Zora szembeszáll az „elnyomó” titói politikával. A könyv, eltekintve műfajától, propagandakiadványnak is tekinthető, a műre jellemző idézet, amikor a jugoszláv államvédelmi tiszt „megpillantotta a réteken túl a folyó távoli csíkját, a Dráva fölött véget ért a felhő, a túlsó partot [Magyarország – DDF] fehér napfény öntötte el, s a messzeségben derűsen, pirosan ragyogtak Drávarét cseréptetői” (24). A mű továbbá a hazai olvasóközönség számára is tartalmazott népevelő sorokat, a „fináléban” Tóki Erzsébet Jugoszláviából való hazatérése előtt azt a fogadalmat teszi társainak, hogy „fogadom, hogy a ti népetek szabadságáért traktorommal két nappal a határidő előtt aratom le a részemen az idej termést, és huszonöt százalékkal emelem az ez évi termelésemet...” (419–420.)

⁵⁶⁶ Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*... i. m. A válogatott beszédek/cikkeket tartalmazó könyvben számos írás a Jugoszlávia elleni propagandakampány csúcspontján született. Ilyenek például A jugoszláv trockisták az imperializmus rohamcsapata. *Szabad Nép*, 1949. június 8. (83–99) vagy a Rajk-pert értékelő A Rajk-bandáról. Beszéd az MDP nagy-budapesti aktívájának 1949. szeptember 30-ai értekezletén (153–193) című írások.

magyarellenos kiadványok bevonását. Osman Djikić jugoszláv követségi tanácsos a belgrádi magyar követre utalva még hozzátette, „most már nyilván Kurimszky elvtárs is fel fogja fedezni, hogy Jugoszláviában szocializmust építenek”.⁵⁶⁷ Az 1955-ös év nemzetközi kapcsolatait értékelve a külügyminisztérium különösen fontosnak tartotta a szovjet vezetők belgrádi látogatását, és ezzel kapcsolatban megállapította, hogy „földrajzi helyzetünknel fogva is különös kötelességünk erősíteni mindazokat a szálakat, amelyek a szomszédos Jugoszláviához fűznek, és minden igyekezetünkkel elő kell segítenünk, hogy Jugoszlávia visszatérjen a szocialista táborba”, ennek érdekében nagyobb külpolitikai aktivitást kell mutatni Belgrád irányába.⁵⁶⁸

Határrendezés, incidensek felülvizsgálata

A Sztálin halálát követő politikai változások szele a magyar–jugoszláv határról is lassan, de biztosan elfújta a viharfellegeket. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1953. május 9-én⁵⁶⁹ az ENSZ alapszabályára és az ENSZ Közgyűlés 1951. december 14-i⁵⁷⁰ 509/VI. sz. határozat 2. c. pontjára⁵⁷¹ hivatkozva a határincidensek megszüntetésére vegyes bizottság felállítását javasolta. A magyar külügyminisztérium július 13-ai jegyzékében közölte, hogy magyar részről nincs akadály, három kérdést viszont meg szerettek volna tárgyalni:

- a határincidensek megelőzésére rendszabályokat és intézkedéseket szerettek volna hozni;
- az eltűnt vagy megrongált határjelek helyreállításának módját meg kell állapítani;
- a magyar hajóknak a Tisza jugoszláv szakaszán történő áthaladását biztosítani kell.

⁵⁶⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 2347/17-55, 1955. 06. 17., 4. d.

⁵⁶⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 007795-1955, A nemzetközi helyzet és az ebből adódó feladataink, 1955. 09. 18., 1. d.

⁵⁶⁹ MNL OL XIX-J-4- a Belgrád 00709/szig.titk. – 1953, 15. doboz.

⁵⁷⁰ A jelentésben hibásan december 11. szerepel

⁵⁷¹ A határozat a Szovjetunió, Bulgária, Magyarország, Albánia, Csehszlovákia és Lengyelország Jugoszlávia-ellenes tevékenységéről szól, 2. c. pontjának pontos szövege: Settle frontier disputes by means of mixed frontier commissions or other peaceful means of their choice (~ A határ menti vitákat vegyes bizottságok útján vagy más, általuk választott békés módon rendezzék). Forrás: Az ENSZ Közgyűlés határozatainak adatbázisa, online, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/067/64/IMG/NR006764.pdf?OpenElement> (utoljára letöltve: 2015. 04. 07.).

A magyar javaslat az volt, hogy felváltva Zomborban és Baján tartsák meg a vegyes bizottsági üléseket, először 1953. augusztus 5-én Zomborban. Augusztus 28-ig megtárgyalták a határrendezés mikéntjét, létrehoztak egy fő vegyes bizottságot, és szeptember 28-án Baján aláírták a határincidensek megelőzéséről szóló egyezményt, amit a jugoszláv kormány 1954. május 8-án, a magyar kormány pedig júniusban hagyott jóvá.⁵⁷²

Az eltűnt vagy megrongálódott határkövek felújításának ügyét is 1953-ban kezdték megvitatni a felek. Budapest egy 1953. júliusi jegyzékére reagálva a jugoszláv külügyminisztérium 1953. november 19-ei válaszjegyzékében vegyes határbizottságok felállítását javasolta, az eltűnt, ledöntött, megrongálódott határkövek újbóli megállapítására.⁵⁷³ A békeszerződés 1. pontjára hivatkoztak, hogy az alapján állítsák helyre a határköveket. Magyarország támogatta a javaslatot, mint a „Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság közötti jószomszédi viszony megszilárdításának egyik lényeges előfeltétele”.⁵⁷⁴ 1953. december 3-án találkoztak először Szabadkán a tárgyalópartnerek, ezután felváltva Szabadkán és Szegeden üléseztek. A találkozó alatt két kérdés körül is vita alakult ki:

- Egyrészt a határ bejárásának és a határkövek felállításának mikéntjéről. A jugoszlávok úgy vélték, hogy a határszakaszokat háromszor járják be, egyszer felméri a terepet, és kitűzik a határkövek helyét, majd felállítják a határköveket, utána pedig ellenőrzik a munkát. Ezzel szemben a magyar fél szerint elég lett volna egy ütemben megcsinálni ezeket a feladatokat.
- A másik vitás pont a költségek megoszlása volt, mivel a jugoszlávok a magyarok jóvátételi számlájából akarták levonni az összeget azzal az indokkal, hogy a határköveket a Horthy-hadsereg rombolta le.⁵⁷⁵ A „fasiszta Horthy-hadsereg gáztetteivel” a Magyar Népköztársaság Kormánya nem vállalt közösséget, így véleményük szerint nem voltak kötelesek az újraállítás költségeit egyedül állni.⁵⁷⁶

Az elkészült egyezményt 1954. január 30-án Nógrádi György a Magyar Népköztársaság Kormányküldöttségének elnöke és Šuman Karlo, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Kormányküldöttségének elnöke írta alá. A trianoni határfelosztást vették alapul, A–F szakaszokra osztva

⁵⁷² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 002/4 – 1954, 16. doboz, továbbá MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, Jelentés határhelyzet alakulásáról, é. n., 4/bc, 8. d.

⁵⁷³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 415 581 – 1954, 16. doboz.

⁵⁷⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00234–1954, 16. doboz.

⁵⁷⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 002144/szig.titk. – 1953, 15. doboz.

⁵⁷⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0084/szig.titk. – 1954, 15. doboz.

a határt.⁵⁷⁷ Magyarország a B, D, F szakaszokat, illetve az A szakaszon 402. kőtől a végéig, illetve az E szakaszon 335. kőtől szintén a végéig volt köteles állni a költségeket, a maradék költséget Jugoszlávia állta. A munkát 1955 végéig tervezték befejezni az egyezmény szerint. A munka elvégzésére öt-öt fős (elnök, topográfus, határőr, tolmács, jegyzőkönyvvezető) személyzetet jelöltek ki.⁵⁷⁸ A határjelek helyreállítási munkálatai 1955. augusztus 16-ára befejeződtek, a további karbantartásról pedig 1956. január 12-én írtak alá egyezményt, amelynek értelmében a határköveket ötévente felülvizsgálják. A jelentések alapján 1954-ben 348, 1955-ben 90, majd 1956 első felében már csupán 38 határincidens volt.⁵⁷⁹ A határincidensek mellett a magyar-jugoszláv viszony javulásával párhuzamosan a déli határsáv kérdését is felülvizsgálták, a Minisztertanács 1956. március 8-ai határozata értelmében „a déli országhatár mentén a belügyminiszter által létesített 15 km-es határövezetet és a határövezetre vonatkozó korlátozó rendelkezéseket meg kell szüntetni”.⁵⁸⁰

Kereskedelmi kapcsolatok, pénzügyi kérdések

Az államközi kapcsolatok fejlődésének egyik sarkalatos pontja volt a kereskedelmi kapcsolatok újraindításának, illetve a fennálló tartozások rendezésének a kérdése. A belgrádi követség 1954. évi munkatervében már szerepelt, hogy a magyar-jugoszláv kereskedelmi kapcsolatokat élénkíteni kell, de nem államközi megállapodással, hanem a külkereskedelmi vállaltok közötti kompenzációs keretben, az ehhez kapcsolódó gazdaságpolitikai kutatómunkát a követségen Halász Tiborra bízta. Az elképzelés az volt, hogy a külkereskedelmi vezetőket étterembe, rendezvényre hívják meg, és itt puhatolózhatnak a lehetőségek felől.⁵⁸¹ 1954. október 21-én tartottak is egy fogadást a követségen, ahova meghívták a „jugoszláv külkereskedelmi élet legszámtöbbi személyiségeit”.⁵⁸² A kereskedelmi kapcsolatok javításáról a magyar külügyminisztérium egy jegyzetet küldött Kurimszkynak 1954 őszén, amelyben azt írták, hogy a tárgyalások – jugoszláv kívánság szerint

⁵⁷⁷ A forrásokból sajnos nem derült ki, hogy a betűkkel jelzett határszakaszok pontosan mely területeket jelölték.

⁵⁷⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0097/1/szig. titk. – 1954, 15. doboz.

⁵⁷⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, Jelentés határhelyzet alakulásáról, é. n., 4/bc, 8. d.

⁵⁸⁰ MNL OL XIX-A-83-b 3185/1956. Az ország déli határa mentén létesített határövezet megszüntetéséről, 1956. 03. 08 online: <https://library.hungaricana.hu>

⁵⁸¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00147/szig. titk. – 1954, 15. doboz.

⁵⁸² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 27/4/szig. titk. – 1954, 15. doboz.

– államközi vagy kamaraköziek lesznek, és arra törekedtek, hogy 15–16 millió dolláros forgalmat elérjék. Soldatić jugoszláv követ Budapesten látogatást tett Háry Borisz osztályvezetőnél, ahol közölte, hogy Jugoszlávia államközi árucseré-forgalmi egyezményt kíván kötni Magyarországgal, és a tárgyalásokat 1954 decemberében szeretnék elkezdni. A jegyzetben leírták, hogy a magyar tárgyalók azt az utasítást kapták, hogy amennyiben a jugoszlávok az 1949. előtti magyar tartozásokat felvetnék, a magyarok ne menjenek bele a vitába.⁵⁸³ Az év folyamán kompenzációs szerződést írtak alá 2,5 millió dollár értékben, aminek hatására megindult a magyar és jugoszláv vállalatok közötti közvetlen kapcsolat. Magyar kereskedők utaztak Belgrádba, és jugoszlávok Budapestre.⁵⁸⁴

1955 elején Kurimszky követ egy panaszokkal teli jelentést küldött Budapestre, amelyben a Belgrádban tartózkodó magyar „kereskedelmi utazókkal” kapcsolatos problémáira hívta fel a figyelmet. Szerinte ugyanis ezek a szakemberek hónapokig maradnak Jugoszláviában, és ez alatt a követségen töltik az időt, a külképviselet anyagi forrásait élik fel, telefonálnak, használják az írógépet, a papírt, utazgatnak is „a legdrágább módokon”. Javaslatára szerint ideje lenne egy kereskedelmi kirendeltséget létrehozni Belgrádban egy felelős vezetővel, mivel a magyar kereskedelmi szakembereknek jelenleg nincs lehetőségük komoly üzleteket nyélbe ütni, mivel egy esetleges hazautazás és magyarországi egyeztetést követően hónapok telnek el, amíg újra kapnak kiutazási vízumot, ráadásul a folyamatos jugoszláviai tartózkodás miatt jobban ismernék a gazdasági helyzetet is. Tovább nehezítette a magyar szakemberek helyzetét, hogy még nem voltak kijelölve azok a vállalatok, amelyekkel tárgyalni lehetne, illetve a jugoszláv vállalatok vezetői kerülték a tárgyalásokat, mert még nem kaptak pontos utasításokat a belgrádi vezetéstől.⁵⁸⁵ Háry László külkereskedelmi miniszter szerint Kurimszky szemléletmódja nem volt helyes, mivel az 1948-ban megszakadt kapcsolatok újraindítását elő kellett volna készíteni, és a követség jelentésével ellentétben történtek üzletkötések. Az utazásokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy Jugoszláviában, föderalista állam lévén többet kell utazgatni, mivel a különböző köztársaságoknak saját központjaik vannak. Szerinte a jelentés rosszindulatú volt, azonban

.....
⁵⁸³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 001587/szig. titk. – 1954, 16. doboz.

⁵⁸⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 28/szig. titk. – 1954, 20. doboz.

⁵⁸⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 003258/1955, Magyar kereskedelmi szakemberek munkája Jugoszláviában, dátum nélkül, 1. d.

meg fogja vizsgálni, hogyan lehet takarékosabbá tenni a szakemberek külföldi tartózkodását.⁵⁸⁶

Kurimszky kívánságának (is) megfelelően 1955 áprilisában Belgrádban magyar külkereskedelmi kirendeltség kezdett el működni László István ideiglenes vezető irányításával. László április 5-én érkezett Belgrádba, majd Kurimszky és Halász követségi dolgozók kíséretében bemutató látogatást tett 6-án Marjonović-nál, a protokollhelyettesnél, ahol egy hivatalos jegyzéket is átadtak, amiben kérték, hogy a korábbi kirendeltség épületét, a Tito marsall utca 6. szám alatt visszakaphassák, de a helyettes szerint erre nem volt sok esély. Április 7-én Sajčić-nál, a Külügyi Államtitkárság keleti államokkal foglalkozó főosztályának vezetőjénél járt, amely találkozó – a jelentések szerint – pozitív légkörben telt, majd április 9-én Aleksic-nél, a Külkereskedelmi Kamara osztályvezetőjénél jártak.⁵⁸⁷ 1954. december 22-én Belgrádban megkezdődtek Magyarország és Jugoszlávia között az államközi kereskedelmi tárgyalások⁵⁸⁸ A budapesti jugoszláv követségre kereskedelmi tanácsosnak Bozidar Mojatović-ot nevezték ki, aki korábban négy évig a bécsi jugoszláv követség kereskedelmi osztályát vezette.⁵⁸⁹

A jugoszláv kormány 1955 nyarán javaslatot tett a függőben levő pénzügyi kérdések megtárgyalására.⁵⁹⁰ A Minisztertanács 1955. augusztus 26-án határozatot fogadott el a magyar–jugoszláv gazdasági és fizetési egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokról, és egy delegáció küldését határozták el, amelynek vezetését Háy László külkereskedelmi miniszterre bízták.⁵⁹¹ Júliusban, a pénzügyi tárgyalások megkezdése előtt a magyar fél áttekintette, hogy milyen kérdések vetődnek fel a szeptember 5-én kezdődő tárgyalásokon.⁵⁹² A fennálló magyar tartozás összesen 17,5 millió dollár volt, továbbá a jóvátételből eddig csak 20 millió dollár lett fizetve, így

.....
⁵⁸⁶ Uo.

⁵⁸⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10/szig. titk. – 1955, 19. doboz.

⁵⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 001223. Szovjetunió és népi demokráciák viszonya Jugoszláviához, 1955. 01. 20.

⁵⁸⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 2347/7-55, é. n., 4. d.

⁵⁹⁰ A. Sajti: *A magyar vagyonok...* i. m. 156.

⁵⁹¹ MNL OL XIX-A-83-b MNK Minisztertanácsának 4386/IX.1./1955. sz. határozata a magyar–jugoszláv gazdasági és fizetési egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokról. 1955. 08. 26 online: <https://library.hungaricana.hu>. A delegáció tagjai: Sík Endre, a külügy-miniszter első helyettese, Vörös János, a pénzügyminiszter első helyettese, Réti Károly, a Pénzügyminisztérium Deviza Főosztály vezetője, Salusinszky István, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, Kolozs Márta, a Külügyminisztérium III. Politikai főosztályának vezető-helyettese.

⁵⁹² MNL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 007124/1, Pénzügyi tárgyalások, 1955. 07. 22. 17. d.

50 milliós tartozás még fennállt. Ezt tartotta a magyar fél a legjelentősebb tartozásnak, ezeken kívül úgy vélték, az alábbi, nem jelentős tartozások állnak még fenn magyar részről:

- háborús kárigények a békeszerződés 26. cikke alapján;
- magyarországi jugoszláv vállalatok államosítása miatti kárigény;
- jugoszláv háztulajdonok (kötődik az előző ponthoz);
- második világháború alatt Magyarországra került jugoszláv tulajdont képező javak visszaszolgáltatására, illetve megtérítésére irányuló kárigény.⁵⁹³

Ezzel szemben a Magyarországnak járó kártérítések összegét magasabbnak gondolták (300 millió dollár) a jugoszláv követeléseknél, ezért ha a jugoszlávok elállnak a kártérítési igényeiktől, a magyarok is elálltak volna tőle. A tárgyalások előtt a magyar kártérítési igények a következők voltak:

- államosított magyar vállalati érdekeltségek („ez nagyon jelentős”);
- háztulajdonok, mezőgazdasági tulajdonok, ingóságok államosítása miatti kárigény (10 000 kárigény, 3000 ház, 40 000 hektár föld);
- második világháború során Jugoszláviába került magyar javak visszaszolgáltatására, illetve értékének megtérítésére irányuló igények.⁵⁹⁴

Szeptember ötödikén elkezdődtek a tárgyalások Belgrádban, a jugoszláv delegáció vezetője Mijalko Todorović volt. Az álláspontok hamar megmerevedtek, az előzetes várakozásokhoz képest a jugoszlávok igénye rendkívül magas, 523 millió dollár volt, ráadásul a gazdasági kapcsolatok megszakításából fakadó károkért is kamatot számoltak fel a magyaroknak, amitől ők elhatárolódtak. Később Todorović a kezdeti jugoszláv igényt 230 millió dollárra csökkentette, azonban ez még mindig nagyságrenddel nagyobb volt, mint amit a magyar delegáció elfogadhatott volna, Háy László ugyanis csak 45 millió dollár tíz év alatt történő kifizetésére kapott felhatalmazást.⁵⁹⁵

A tárgyalások szeptember 24-én megszakadtak, ezt követően a jugoszláv sajtó ismét élesen kezdte bírálni Magyarországot, 25-én a *Borbában* számoltak be az esetről, 26-án a *Privredni Pregled*, 29-én pedig az *Ekonomika* című lapok írtak a tárgyalásokról. Szeptember 30-án a *Politikában* Rossz jel címmel közöltek cikket. Októberben Kurimszky látogatást tett a Külügyi Államtitkárság külügyi titkáránál, Vukičević-nél, akivel a tárgyalások folytatásáról esett szó. Mičunović államtitkár-helyettes nehezményezte, hogy

.....
⁵⁹³ Uo.

⁵⁹⁴ Uo.

⁵⁹⁵ A. Sajti: *A magyar vagyonok...* i. m. 156–157.

Budapest nem válaszolt a jugoszláv jegyzékekre a tárgyalások folytatásával kapcsolatban, szerinte a fő kérdés ugyanis az volt, hogy a magyar kormány mikor folytatja a félbehagyott jóvátételi kötelezettségek fizetését. Október elsején, a korábbi baráti viszonytal ellentétben a kínai nagykövetségen tartott fogadáson a jugoszláv vezetők ellenségesen viselkedtek Kurimszkyval, jelentése szerint Todorović „elnézett felette”, Moša Pijade tudomást sem vett róla, Kardelj és Svetozar Vukmanović bár kezét fogtak, de nem beszélgettek vele, Djurić külügyi államtitkársági főosztályvezető ráadásul „goromba volt”.⁵⁹⁶ December 29-én aztán Djurić főosztályvezető magához hívatta a magyar követet, és közölte vele, hogy 1956 januárjától kezdődően akkor lehet folytatni a félbeszakadt tárgyalásokat, amikor azt a magyarok óhajtják. A tárgyalások folyhatnak Budapesten, azonban maradjanak titokban, viszont az aláírás Belgrádban történjen.⁵⁹⁷

Január 10–18. között tehát folytatódtak a tárgyalások Budapesten. A magyar fél álláspontja szerint 71–72 millió dollár összesen a Jugoszlávia irányába fennálló tartozás, amelyet tíz év alatt, egyenlő részekre osztva, áruszállítások útján fizetnének. A magyar tartozás két részből állt, egyrészt a kereskedelmi kapcsolatban fennálló tartozásokból, amelyek 21 milliót tettek ki, másrészt a jóvátételi kötelezettség fennmaradó részéből, azonban nem ismertek el semmilyen más tartozást. A négy hónappal korábbi állásponthoz képest a jugoszláv delegáció is hajlandó volt engedni, azonban a 71–72 millió dollárt nagyon alacsonynak tartották, a követelésük 150 millió dollár volt, amelyet hét év alatt kellett volna kifizetni, amennyiben azonban a tartozásait hamarabb törleszti a magyar kormány, akkor időarányosan engednek az összegből, például ha hat év alatt fizetik vissza, akkor *csak* 130 millió. A délszláv delegáció a tárgyaláson megjegyezte, hogy az sem nyújt alapot az igényeik csökkentésére, hogy „Magyarország néhány évig a nyílt háborús cselekményektől eltekintve mindent elkövetett Jugoszlávia ellen”.⁵⁹⁸ A tárgyalások ezután másodszor is félbeszakadtak.

Ezt követően Dalibor Soldatić igyekezett meggyőzni Sík Endrét és rajta keresztül a magyar kormányt, hogy tegyenek engedélyeket a jugoszláv pénzügyi követelésekkel kapcsolatban, amennyiben a magyarok hajlandóak „feljebb menni” az ajánlatukkal, úgy a jugoszlávok is engedni

⁵⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 008155/7-1955, jelentés, 1955. 12. 06., 1. d.

⁵⁹⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 267/3/1955, jelentés, 1955.12.19., 4. d.

⁵⁹⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 009764/3, Magyar–jugoszláv pénzügyi tárgyalások, 1955. 12. 19, 4. d.

fognak a követeléseikből. Márciusban Rákosinál is látogatást tett a követ, ami után a két fél álláspontja közeledni kezdett. Ezzel egy időben, február 14–25. között zajlott az SZKP híressé vált, XX. kongresszusa, ahol a magyar delegáció beszámolt a szovjet vezetésnek a megszakadt magyar–jugoszláv pénzügyi tárgyalásokról is. Vélhetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy március 10-én Soldatić közölte Sík Endrével, hogy a tárgyalás alapjául elfogadták a 85 millió dolláros összeget. A magyar delegáció április 19-én utazott Belgrádba, a tárgyalások április 29-éig zajlottak, amelynek eredményeképpen Magyarországnak összesen 85 millió dollár értékű árut kellett szállítania öt éven belül.⁵⁹⁹

A viszony javulásának további állomásai

A kapcsolatok javulásában szerepet játszó főbb eredmények (pénzügyi tárgyalások, követcsere) mellett számos olyan esemény történt, amelyek elősegítették a két állam közeledését. Dalibor Soldatić 1954. december 28-án a külügyminisztériumban tett látogatása alkalmával szóba került a Tisza jugoszláviai szakaszának megnyitása a magyar hajók előtt. Másnap szintén a külügyminisztériumban tett látogatást, ekkor a Magyarországon élő jugoszlávok hazatérésének gyorsítását kérte, illetve a Magyarországon élt jugoszlávok hazatéréséről is tárgyaltak.⁶⁰⁰

A tiszai hajózásról szóló magyar–jugoszláv tárgyalások 1955. március 2-án kezdődtek meg, a magyar delegációt Katona Antal, a közlekedési- és postaügyi miniszter első helyettese vezette, a jugoszláv delegációt pedig Miroslav Draguštin, a Tengeri és Folyami Hajózási Igazgatóság vezetője.⁶⁰¹ A Tisza jugoszláviai szakaszán történő magyar hajózást egy 1953 februárjában küldött szóbeli jegyzékben tiltották meg a jugoszlávok, amint írták, „1953. 02. 28-tól meg van tiltva a magyar hajóknak átjönni a Tisza jugoszláv szakaszába, és azok a magyar hajók, amelyek már itt vannak, az említett határidőig hagyják el Jugoszlávia területét.”⁶⁰² A magyar fél szerint ez durván sértette a nemzetközi elveket. Az 1955. márciusi hajózási tárgyalások a pénzügyi tárgyalásokkal ellentétben gyorsan haladtak, március

⁵⁹⁹ A. Sajti: *A magyar vagyonok...* i. m. 157–158.

⁶⁰⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0083-1954. Feljegyzés Szoldatity látogatásáról a Külügyminisztériumban, 1954. 12. 29., 12:00, 3. d.

⁶⁰¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0083-1954. 23/11/1955/szig. titk., Tiszai hajózási magyar–jugoszláv egyezmény, 1955. 11. 02., 4. d.

⁶⁰² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0083-1954. 41732. sz. jugoszláv szóbeli jegyzék, 1953. 02. 10., 4. d.

7-én már csak az egyezmény szövegezésén dolgoztak a felek, és a megálapodás értelmében ismét szabadon hajózhatóvá tették a Tiszát Tokajtól a torkolatig. A minisztertanács május 13-án hagyta jóvá az egyezményt,⁶⁰³ majd ezt közzétették a jugoszláv féllel, ezt követően a Népszkupstina is ratifikálta azt.⁶⁰⁴

A Soldatić követ által említett másik megoldandó kérdés a Magyarországon tartózkodó jugoszlávok hazatérése volt. A külügyminisztérium már 1954 januárjában jelezte Belgrádnak, hogy öt olyan személyt, akiknek letelt a büntetése Magyarországon, átadnák Jugoszláviának.⁶⁰⁵ Természetesen ezeken az embereken kívül is repatriáltak személyeket a délszláv államba, azonban a hazatérések ügye lassan haladt. Soldatić követ példának okáért nyolc személy hazatérésének engedélyezését kérte 1953 decemberében, érdemi választ viszont csak 1954. szeptember 27-én, egy jugoszláv szóbeli jegyzék küldését követően kapott, azonban a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) még ekkor sem adta meg az engedélyt, ezért október 14-én a jugoszláv követ Dékán István belügyminiszter-helyettesnél is kérte az ügy mielőbbi rendezését.⁶⁰⁶ Ezzel ellentétben a magyar külügyminisztérium a jugoszláv fél nem megfelelő hozzáállását emelte ki, amikor egy 1954. március 3-ai jelentésben azt írták, hogy addig 160 jugoszláv személy átadására tettek javaslatot, a jugoszlávok azonban csak 34-et vettek át. Dalibor Soldatić követ szerint ez azért történt, mert lassan halad a hazatérni szándékozók azonosítása. Ezzel kapcsolatban hozzátette, hogy tudomása szerint még 700–800 volt hadifogoly tartózkodott Magyarországon, akik Romániából kerültek az országba, ezért egy jugoszláv repatriáló bizottság Magyarországra küldését javasolta. A magyarok szerint azonban az említett személyek szabad emberek, ezért nem látták indokoltnak egy ilyen típusú bizottság felállítását az országban.⁶⁰⁷ Az 1952-ben, a jugoszláv emigráns Krstonošić és társai ellen lefolytatott perek felülvizsgálatával egy időben, 1955 elején a jugoszlávok öt személy repatriálását szerette volna elérni, köztük Ozren

⁶⁰³ MNL OL XIX-A-83-b, Minisztertanács 4157/V.13./1955. sz. határozata a Tisza folyón történő hajózás tárgyában 1935. március 9-én aláírt egyezmény jóváhagyásáról. online: <https://library.hungaricana.hu>.

⁶⁰⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0083-1954. 23/11/1955/szig. titk., Tiszai hajózási magyar–jugoszláv egyezmény, 1955. 11. 02., 4. d.

⁶⁰⁵ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0082-1954. jelentés, 1954. 01. 07. 3. d.

⁶⁰⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00246/3-1955, d. n., 4. d.

⁶⁰⁷ Uo.

Krstonošić feleségéét is.⁶⁰⁸ Dékán István miniszterhelyettes arra hivatkozva, hogy említett személyek a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző bűncselekményeket követtek el, elutasította szabadon bocsátásukat és egyúttal visszatérésüket Jugoszláviába. 1955. június 6-án Práth Károly, a külügyminisztérium főosztályvezetője azt javasolta, hogy „Jugoszlávia felé irányuló politikánk vitelét elősegítené, ha ezt az ügyet a jugoszláv kérdésnek megfelelően rendeznénk”.⁶⁰⁹ Sajnos az ügy fejleményeiről nem sikerült egyelőre további információkat találnunk.

A két állam viszonyának javításában természetesen aktív szerepet játszottak a követek, Soldatić-hoz hasonlóan 1955 augusztusában Kurimszky egy jelentésében⁶¹⁰ csokorba gyűjtötte azokat a tényezőket, amelyek véleménye szerint – a fentiekén túl – még gátolták a két ország közeledését. Ezek közül a felvetések közül a külügyminisztérium válaszában⁶¹¹ egyet sem tartott kiemelkedően fontosnak, a forrásokból az olvasható ki, hogy a minisztérium nem törekedett megoldani a fennálló problémákat. Több esetben arra hivatkoztak, hogy már folyamatban levő ügyeket terjesztett fel Kurimszky. A követ javaslatai az alábbiak voltak (mellette kurzívval a külügyminisztérium válasza):

- utazási korlátozások felülvizsgálata – *Nem tartják szükségesnek foglalkozni a kérdéssel;*
- kulturális kapcsolatok hivatalos felvétele – *Eddig is hivatalos volt, de államközi kulturális egyezményt előkészítenek a jövőben;*
- Kossuth rádión a *Baráti országok életéből* c. műsorban nincs szó Jugoszláviáról, az imperialista országokkal együtt szerepel a hírekben – *Ilyen című műsor nincs már;*
- filmhíradókban egymás híreit célszerű lenne közölni – *Jelenleg már közlik egymás híreit;*
- A két ország ifjúsága közötti kapcsolat fejlesztése (pl. csillebérci tábor) – *Foglalkoznak a kérdéssel;*
- követség nagyköveti rangra emelése – *Döntés alatt.* (A követséget 1956 októberében emelték végül nagyköveti rangra);

⁶⁰⁸ A repatriálni kívánt személyek: Negoslav Stricevič (Zombor, 1928), Lazar Jovanović (Belgrád, 1919), Diák Mihály (1924), „Krsztonosics Ozrenné” (Paula Lević, Óbecse, 1925), Farkas Sándor (Kula, 1932).

⁶⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00246/3-1955, 1955. 04. 12., illetve 00246/2/szig. titk., 1955. 06. 20. 4. d.

⁶¹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 006294/1-1955, Javaslatok Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatainak elmélyítésére, 1955. 08. 04. 1. d.

⁶¹¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 006294/1-1955, 006294-1955, d. n., 1. d.

- hadseregek közeledése (békésen), katonai attasé Belgrádba küldése – *Folyamatban*; kölcsönös katonai attasé cserére a jugoszláv kormány már 1955. február 12-én javaslatot tett, Magyarországra Milan Drobać alezredes érkezett,⁶¹² Belgrádba pedig Szabó Imre alezredes 1955 szeptemberében;⁶¹³
- postai szolgáltatások összehangolása – *Folyamatban, részletes választ későbbre ígértek*;
- tudományos és egészségügyi kapcsolatok fejlesztése – *Előkészítés alatt*;
- szakszervezeti csereüdültetés – *Nincs rá lehetőség*.

További fontos kérdés volt a két ország viszonyában a határátkelőhelyek és ezzel kapcsolatban a letenyei Mura-híd, illetve a murakeresztúri vasúti híd ügye. A Mura-hídat – a magyar szóbeli jegyzékek szerint – a jugoszlávok 1952. június 13-án aláaknázták, majd „1952. augusztus 5-én 02:05 órakor a [...] a jugoszláv fegyveres erő tagjai szándékosan felrobbantották. A robbanás következtében a magyar területen lévő, magyar tulajdont képező hídrész vízbe zuhant. A robbanás a Magyar Népköztársaságnak tetemes anyagi kárt okozott, amely még fokozódik azáltal, hogy a Mura által szállított hordalék a híd roncsain fennakadva árvízzel fenyegeti a Letenye környékén levő kb. 12 000 kt. holdnyi területet.”⁶¹⁴ A murakeresztúri vasúti hidat már 1951 folyamán aláaknázták, azonban azt nem robbantották fel. A jugoszlávok először 1953 januárjában tettek javaslatot a letenyei Mura-híd kiemelésére, azonban erre Budapest nem válaszolt, csak a viszony javulásával párhuzamosan, 1954. december 6-án tettek javaslatot a probléma megoldására. Mivel a kiemelési költségek magasak voltak,⁶¹⁵ javasolták, hogy közös teherviselés mellett építsék újra a hidat. 1955. január 20-án Letenyén, majd november 5-én Zágrábban jegyzőkönyvet írtak alá a híd kiemeléséről, a jeges ár miatt a költségek azonban az előre kalkulált 17 500 dollár helyett 25 802 dollárra módosultak.⁶¹⁶ A munka azonban 1956 folyamán már nem kezdődött meg, 1957. november 14–16. között jugoszláv

.....
⁶¹² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 006294/1-1955, 006294-1955, 001293/1-5, 1955. 02. 12., 4. d.

⁶¹³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 006294/1-1955, 006294-1955, 006975/1-1955, 1955. 09. 03., 1. d.

⁶¹⁴ *Magyar Nemzet*, 1952. augusztus 17. Jugoszláv fegyveres erő tagjai felrobbantották a letenyei hidat, online: www.arcanum.hu

⁶¹⁵ A magyarok 4.– Ft/kg költséggel számolnak. Összesen kb. 270 tonna roncsot kell megmozgatni. Ez összesen 1 080 000.– Ft lett volna.

⁶¹⁶ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 001393/1952, Letenyei Mura-híd, 4/h, 9. d.

delegáció érkezett Budapestre a híd kiemelésének újratárgyalásáról, majd a felújított hidat 1962. február 26-án adták át a forgalomnak.⁶¹⁷

Az államközi kapcsolatok viszonylagos rendezése után 1956 közepén a magyar vezetés elérkezettnek látta az időt a pártközi kapcsolatok helyreállítására is, július 18-án a Központi Vezetőség határozat fogadott el az MDP és a JKP közötti viszony rendezésének megkezdése ügyében.⁶¹⁸ Ugyanezen az ülésen – természetesen szovjet kezdeményezésre – Rákosi hivatalosan lemondott – gyakorlatilag lemondatták – első titkári posztjáról, majd az ülés után Moszkvába utazott gyógykezelésre, ahonnan már soha nem tért vissza Magyarországra.⁶¹⁹ A magyar vezetés július 19-ei keltezésű levelében, amelyet Gerő Ernő írt alá, a magyar fél javaslatot tett a két párt vezetőinek magas szintű találkozájára. Szeptember 11-én Tito válaszában október vagy november hónapot javasolt a találkozó lefolytatására. Tito már említett, a Szovjetunióban tett látogatása alatt a Krímben „véletlenszerűen” találkozott Gerő Ernővel, ahol megállapodtak, hogy a magyar delegáció október 10-én érkezik majd Belgrádba, azonban mivel hatodikán volt Rajk László újratemetése, a vezető magyar politikusok végül október 14-én utaztak a jugoszláv fővárosba.⁶²⁰ A magyar kormány elkötelezettségét jelezte a változások iránt, hogy Kurimszky Sándort követi posztjáról július 30-án visszahívták, és helyére az addigi moszkvai nagykövetet, a politikai szempontból jóval jelentősebb Münnich Ferencet ültették, aki október 6-án adta át megbízólevelét, és kezdte meg az október 3-án nagykövetségi rangra emelt képviselő vezetését,⁶²¹ a budapesti jugoszláv nagykövetség élére ugyanekkor Jovo Kapčić-ot⁶²² nevezték ki.⁶²³

.....
⁶¹⁷ Zsámboki Gábor: *Acélszerkezetű közúti hidak építése hazánkban 1945–1969 között*. Lánchíd füzetek 3., 2007, 97.

⁶¹⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00800/18sz/1956 – Magyar–jugoszláv belgrádi tárgyalások, 1956, 4/bc, 8. d.

⁶¹⁹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak...* i. m. 383.

⁶²⁰ Hegedűs Attila: *Az 1956-os forradalom és Jugoszlávia*. Zenta, VMMI, 2010, 15–18.

⁶²¹ *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. Szerk.: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Budapest, MTA BTK TTI, 2015, 106, 226.

⁶²² Kapčić, Jovo (1919. szeptember 2.–2013. december 9.) orvostanhallgató a háború alatt. 1941-től részt vett a harcokban, tartalékos vezérőrnagy. 1945-ben Jugoszlávia párizsi nagykövetségének tanácsosa, 1946-ban Montenegró belügyminisztere, majd 1947–1955 között a szövetségi belügyminisztériumban miniszterhelyettes. 1955-ben a Külügyi Államtitkárság államtanácsosává nevezték ki. *Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956–1959, II.* Szerk.: Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995, 462.

⁶²³ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, Elnöki Tanács 007572. sz. határozata, 1956. 10. 11.

A magyar delegáció, amelyet Gerő Ernő vezetett,⁶²⁴ október 14-én éjszaka indult Belgrádba, majd másnap találkoztak a jugoszláv vezetőkkel. Az első napon a legmagasabb szinteken, magával Titóval is megbeszélést folytattak a delegáció tagjai Belgrádban, ahol Gerő kifejtette, hogy a kapcsolatok szerintük jó irányba haladnak, ennek ellenére még több olyan probléma volt, amelyet meg kellett oldani mindkét részcél, a múltban elkövetett hibákat azonban már elkezdték kijavítani. A magyar fél annak a kívánságának is hangot adott, hogy a pártkapcsolatok aktívabbak legyenek, a fennálló nézeteltéréseket gyakoribb találkozókon beszéljék meg. Tito felhívta a figyelmet arra, hogy a kapcsolatok javítási szándékának őszinte gesztusnak kell lennie, és nem taktikának. A következő napokban több megbeszélést is folytattak, illetve látogatást tettek több gyárban is szerte Jugoszláviában. A magyar delegáció látogatását október 22-én egy közös nyilatkozat, barátsági és együttműködési szerződés zárta, amelyet a bellyei (*Bilje*, ma Horvátország) kastélyban írtak alá. Ugyan a nyilatkozatban elfedték az ellentéteket, azok léteztek a két párt között; amíg a magyar fél az államközi problémákra helyezte a hangsúlyt, addig a jugoszlávok a pártok, államok és emberek közötti egyenlőséget, illetve a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét tartották a legfontosabb kérdésnek.⁶²⁵ A magyar vezetők október 23-án már forrongó Budapestre tértek vissza, a forradalom újabb fejezetet nyitott a magyar–jugoszláv kapcsolatok meglehetősen vaskos könyvében.

.....
⁶²⁴ A delegáció tagjai: Gerő Ernő, Apró Antal, Hegedüs András, Kovács István, Kádár János.

⁶²⁵ Kovačević, Katarina M.: *Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953–1956...* i. m., 247–252.

Diplomácia és hírszerzés Belgrádban

A belgrádi magyar követség 1947–1956 közötti története

Kölcsönös követküldés, a külképviselet első éve

A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése már 1945 őszén felvetődött jugoszláv részről, 1946. szeptember 25-én pedig Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter jegyzékben jelezte a magyar kormánynak, hogy készek felvenni a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, október 4-én pedig a SZEB vezérkari főnöke, Ivan Ivanovics Levuskin is arról tájékoztatta magyar vezetést, hogy nincs kifogásuk ez ellen.⁶²⁶ A jugoszláv–magyar diplomáciai kapcsolatok újbóli felvételére hivatalosan 1947 februárjában került sor, amikor Szántó Zoltán követ a párizsi békeszerződés aláírása előtt pár nappal, február 7-én átadta megbízólevelét a Jugoszláv Népköztársaság elnökének, Ivan Ribarnak. A magyar küldöttség megérkezése időpontjában a követségi épülete rendkívül romos állapotban volt, melyben a diplomáciai teendőket nem lehetett megfelelően elvégezni, így az egyik legfontosabb feladata az új követnek az épület helyrehozása volt. A magyar külügyminisztériumnak folyamatosan beszámolt a tarthatatlan állapotokról, amint írta, „záporosó után úszik az egész épület”, ráadásul minden csupa sár volt, sem diplomáciai vendégeket nem tudtak fogadni, sem az ügyintézkést nem tudták lefolytatni ilyen állapotok között.⁶²⁷ További problémát jelentett, hogy a követség épületének rossz állapota miatt a dolgozókat hotelben szállásolták el, a drága szobaárak miatt a kiadások rendkívül magasak voltak, ráadásul az ügyfeleket is két átalakított hotel-szobában fogadták.⁶²⁸ Gépkocsival sem rendelkeztek, ezt Szántó többször is sérelmezte jelentéseiben, és sürgette a probléma megoldását, április 17-ei jelentésében például az alábbiakat írta: „Gyakran kellett szégyenkezniem, hogy sáros lábbal állítottam be egy-egy követ vagy miniszter dolgozószobájába. Megtörtént, hogy megsajnálta, és autón küldtek haza.

.....
⁶²⁶ A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény...* i. m. 7–8.

⁶²⁷ MNL OL XIX -J-4-a Belgrád 57–1947, 1. doboz.

⁶²⁸ MNL OL XIX -J-4-a Belgrád 40–1947, 1. doboz.

Az is megtörtént, hogy rossz időjárás következtében, az utolsó pillanatban le kellett mondanom látogatásokat, mire autót küldtek értem. Nem jó dolog, ha egy követ munkakörülményei sajnálkozást váltanak ki kollégái körében.”⁶²⁹ Az épület helyreállításának sürgetésekor többször hivatkozott arra, hogy a belgrádi követség a magyar külpolitika szempontjából fontos hely, mivel „itt ellenünk irányuló nyomást kell ellensúlyoznunk”, és mivel a magyar külügyminisztérium nem sürgette az épület felújítását, félő volt, hogy a jugoszláv vezetésben az a kép alakul ki, hogy Magyarországnak nem fontos Belgrád.⁶³⁰ A követség épületének romos állapota ellenére az ügyfél-forgalom folyamatosan növekedett, Szántó jelentése alapján naponta átlagosan 40–50 ember fordult meg náluk,⁶³¹ azonban nagyon kevesen dolgoztak a követségen, a követtel együtt négy hivatalnokkal és egy altiszt-tel kezdte meg a működését.⁶³² A követségi dolgozók Jugoszlávián belüli mozgásukban ekkor még nem voltak korlátozva.

Szántó Zoltán Belgrádba érkezését követően, miután hivatalosan átadta a megbízólevelét Ribarnak, a szokásoknak megfelelően bemutatkozó látogatást tett több magas rangú jugoszláv vezetőnél Sztankay Zoltán követi tanácsossal. A jugoszláv külügyminisztériumban Stanoje Simić külügyminiszter fogadta őket, aki „kifejezést adott a magyar követség megérkezése feletti örömének, mondván, hogy így jobban elő tudjuk segíteni a két ország közötti jó viszony fejlődését”.⁶³³ Milovan Đilas és Edvard Kardelj, ígéretet tett a magyar követnek, hogy közbenjárnak a csehszlovák sajtóban megjelent magyarellenes cikkek eltüntetéséért. Maga Josip Broz Tito is fogadta a magyar követet, és szintén kiemelte, hogy véleménye szerint a jugoszláv–magyar viszony jó irányba haladt.⁶³⁴

A Kominform-határozat következménye a diplomáciai kapcsolatokra

A jugoszláv–magyar kapcsolatok romlásával a belgrádi magyar követség dolgozóinak élete is megváltozott, nehezebbé vált. Az 1947-től 1948 júniusáig terjedő időszakban naponta átlagosan 40–50 főt fogadtak, és mozgásukban sem voltak korlátozva, csupán a határ mentén 15 kilométeres

⁶²⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 40–1947, 1. doboz.

⁶³⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 57–1947, 1. doboz.

⁶³¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 108–1947, 1. doboz.

⁶³² A. Sajti Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben...* i. m. 101.

⁶³³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 1–1947, 1. doboz.

⁶³⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 25–1947, 1. doboz.

sávban, és Macedónia déli részén nem utazhattak engedély nélkül.⁶³⁵ A belgrádi lakosság ellenséges viselkedését sem tapasztalták, ez az állapot azonban június 28-a után megváltozott. Egy 1948. január 31-ei lista alapján a követségi dolgozók létszámát 10 főre tehetjük,⁶³⁶ közülük később ketten, Sztankay Zoltán követségi titkár és Hommonay László követségi tanácsos disszidáltak. Sztankay családjával a „halálos beteg” nagymamát indult meglátogatni Ausztriába,⁶³⁷ Hommonay pedig Olaszországba utazott a szabadsága ideje alatt, de egyikük sem tért vissza Belgrádba.⁶³⁸

Az iratok alapján a követségnek rengeteg munkája akadt, a nyár folyamán az ügyvivő arról számolt be a külügyminisztériumnak, hogy mivel a jugoszláv posta nem továbbított külföldre, nekik kellett a félmillió jugoszláviai magyar kisebbség ügyeit intézni. A követségi dolgozók UDB általi megfigyeléséről szóló információval először egy augusztus 10-ei jelentésben találkozhatunk, amelyben Szántó annak a véleményének adott hangot, amely szerint a követséget „állandóan figyelik”,⁶³⁹ szeptember 26-án pedig Péry Jenő futárral kapcsolatban jelentették, hogy a futárt nagyon nyíltan követik.⁶⁴⁰ Buzási József attasénak megtiltották a lakásról való telefonálását a jugoszláv hatóságok, emellett – véleménye szerint – megfigyelték a rendőri szervek, a követség azonban tanácstalan volt, hogy mit tegyen az ügyben. A megfigyeléseken kívül azt is észrevették a követségi dolgozók, illetve a „baráti” követségekkel való információcsera után arra a következtetésre jutottak, hogy a jugoszláv hatóságok megtiltották a jugoszláv állampolgároknak a szocialista blokk képviselőivel való kapcsolatteremtést, kapcsolattartást.⁶⁴¹ Az „ellenség behatolásának megakadályozására, a szervezettebb és tervszerűbb hálózati munka feldolgozására, valamint ezen objektum [belgrádi követség – DDF] anyagának összpontosítása céljából”⁶⁴² létrehozott dossziében több olyan esetet is feljegyeztek,

.....
⁶³⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 307/biz. – 1948, 2. doboz.

⁶³⁶ A követség minden dolgozóját kitüntették, a kitüntetettek listáját pedig egy jelentésben közölték, ebből következtetünk a tízfős létszámra. A követség dolgozói: Szántó Zoltán követ; Sztankay Zoltán I. oszt. követségi tanácsos; Hommonay László I. oszt. követségi titkár; Varga György konzuli igazgatási felügyelő; Gamz Oszkárné irodafőtiszt; Kürtfalvi Frigyes irodatiszt; Jonkoff Istvánné irodatiszt; Bujtár János irodatiszt; Sebők Sándor tiszteltdíjas; Fenyvesi József altiszt; Mezei Béla altiszt, MNL MOL XIX-J-4-a Belgrád 29–1948, 2. doboz.

⁶³⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 94–1948, 2. doboz.

⁶³⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 95–1948, 2. doboz.

⁶³⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 229–1948, 2. doboz.

⁶⁴⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 336/biz. – 1948, 2. doboz.

⁶⁴¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 417/biz. – 1948, 3. doboz.

⁶⁴² ÁBTI 3.2.5.0 Zenta-8-046-1, Belgrádi magyar követség.

amelyek során követségi dolgozókat akarták beszervezni a jugoszláv állambiztonsági szervek. A jelentések szerint 1949. július 16-án Mezei Béla követségi altisztet egy villába szállították ismeretlenek, és aláírtattak vele egy nyilatkozatot, amelynek értelmében követségi iratokat kellett volna az UDB részére átadnia. Miután az esetet a követségen jelentette, a külügyminisztérium engedélyezte számára a hazautazást.⁶⁴³ Hasonló történt Lipták István konzuli igazgatóval is, akit kevesebb mint egy hónappal később, augusztus 9-én próbáltak beszervezni a jugoszláv szervek, azonban neki „sikertelennek” kellett lennie, így semmilyen papírt nem írt alá,⁶⁴⁴ azonban szeptember 12-én egy szerbül beszélő ember hívta telefonon a követségen. Keresztes Sándor követ a külügyminisztériumhoz írt jelentésében kételyeinek adott hangot, amely szerint lehet, hogy Liptákot sikeresen szervezte be az UDB, ugyanis mind a telefonhívásról, mind a személyes incidensről később értesítette őt. Sajnos egyelőre nem találtunk iratokat a további vizsgálatokkal kapcsolatban, de érdekes volna tudni, hogy a magyar államvédelem egy-egy ilyen beszervezési kísérlet után mennyire tartotta szoros felügyelet alatt a személyeket, bizonyos esetekben ugyanis megszakították a kapcsolatokat a vélelmezetten konspirálókkal. Példa erre Janus Endréné külkereskedelmi dolgozó esete, akinek férjét is megpróbálta beszervezni az UDB. Elmondásuk alapján egy jugoszláv férfi előbb meg akarta győzni Janust, hogy önszántából készítsen jelentéseket a követség munkájáról, majd miután ellenállt, fegyverrel fenyegette. Mivel Janusné jelentette az esetet, a követség a külügyminisztérium segítségét kérte, hogy mi legyen a további sorsuk, mivel Janus Endréné jó munkaerőnek számított.⁶⁴⁵ Szeptember 8-án egy rövid jelentésben közölték a követséggel, hogy Janusékkal minden kapcsolatot szakítsanak meg.⁶⁴⁶ Berényi Júliát, a követségen alkalmazott mosónőt is be akarták szervezni, elmondása alapján egy ballonkabátos férfi követte a tömegközlekedési eszközökön, aki részletes információkkal rendelkezett róla. Berényi kérelmezte, hogy tízéves gyerekével együtt hazatérhessen Magyarországra, a kérvényt azonban az államvédelem nem támogatta, mivel a mosónő vőlegénye aktív jugoszláv katonatiszt volt, és lehetségesnek tartották, hogy sikerrel szervezték be Berényit, és ez egy átdobási kísérlet volt.⁶⁴⁷

.....
⁶⁴³ ÁBTL 3.2.5. 0-8-046-1 Belgrádi magyar követség, 35–36.

⁶⁴⁴ Uo.

⁶⁴⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 64/szig. biz. – 1949, 6. doboz.

⁶⁴⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 565/szig. biz. – 1949, 6. doboz.

⁶⁴⁷ ÁBTL 3.2.5. 0-8-046-2 Belgrádi magyar követség, 6.

1948 novemberére tovább romlott a helyzet, már a belgrádi lakosok is ellenségesen viszonyultak a követség dolgozóihoz, megtörtént például, hogy a piacon nem szolgálták ki őket. „Az elmúlt hetekben nagyon érezhetővé vált Belgrádban a Magyarország–Jugoszlávia közötti viszony rendkívüli feszültsége”⁶⁴⁸ – írta Szántó. A kapcsolat a jugoszláv külügyminisztérium és a követség között a minimumra redukálódott, a követ több helyről is olyan értesülést kapott, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok teljesen megfognak szakadni, több külföldi újságíró is szeretett volna ebben a témában interjút készíteni vele. Szántó látogatást tett Koča Popović külügyminiszter-helyettesnél is, akivel „szívélyes beszélgetést” folytattak a kapcsolatok javulásáról, az ezt gátló tényezőkkel kapcsolatban azonban nem értettek egyet, a magyar követ ugyanis úgy vélte, hogy a jugoszlávok aknamunkájával ez nem fog sikerülni, Popović pedig azt állította, hogy a magyar rendőrség brutalitása mindennek az oka.⁶⁴⁹

1949 januárjában még mindig folyt az épület felújítása, amin magyar munkások dolgoztak. Szántó jelentései szerint a követséget folyamatosan figyelték, a követségi dolgozókat követték a városon belül, még a lakásokon is hívogatták telefonon az alkalmazottakat, általában így tudakolva meg, hogy otthon vannak-e – a követségi dolgozók legalább is erre következtettek. Feltételezhetjük, hogy a Magyarországon is bevált, alapos munkát végző házfelügyelő besúgó hálózat Belgrádban is működött, a házmesterek ugyanis szokatlanul nagy érdeklődést tanúsítottak a követségi dolgozók irányába, ami gyanús lett az alkalmazottaknak.

A kapcsolatok romlásával és a magyar belpolitikai helyzet változásával párhuzamosan alakult a követség személyi összetétele is, 1949 májusában egy listát küldtek arról, melyik dolgozó nem megfelelő „ebben a kiélezett jugoszláv–magyar helyzetben”, azonban azt nem közölték, hogy az adott személyek miért nem felelnek meg a külügyminisztériumnak.⁶⁵⁰ Az okok a budapesti események alakulásával szorosan összefüggenek, hiszen a követségi munkaállomány átalakítását a Rajk-perrel is alátámasztották, „amíg a külügyminisztérium élén Rajk és társai állottak, érthető volt, hogy a belgrádi követség személyzeti megerősítését elszabotálták...”,⁶⁵¹ most azonban „ideológiailag megbízható” emberekkel kellett megerősíteniük a követséget. Ennek az átalakításnak eredményeként vezetőváltás is történt,

.....
⁶⁴⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 113/pol. – 1948, 3. doboz.

⁶⁴⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 450/biz. – 1948, 3. doboz.

⁶⁵⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 43/szig. biz. – 1949, 6. doboz.

⁶⁵¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 59/szig. biz. – 1949, 6. doboz.

Szántó Zoltán követ, akit jelentéstételre hívtak Budapestre, nem tért vissza szolgálati helyére, helyette 1949. július 10-én Keresztes Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter érkezett Belgrádba. Július 13-án adta át a megbízólevelét Ribarnak „hűvös hangulatban”, ahogy ő írta. A következő napokban végigjárta a külképviseleteket, de Titónál és Kardeljnél nem tudott látogatást tenni, mivel hivatalosan nem tartózkodtak Belgrádban, azonban a hírekből kiderült, hogy azokban a napokban fogadta Tito az olasz képviselő emberét, tehát az információkkal ellentétben csupán nem kívánták fogadni őt.⁶⁵²

A követség mindennapi munkavégzését számos kisebb tényező is nehezítette, a jugoszláv posta például nem küldte a leveleket és újságokat rendszeresen, volt, hogy másfél hónapot is késtek a kézbesítéssel.⁶⁵³ Ezzel kapcsolatban már korábban kérték a postát, hogy az este nyolc után érkező táviratokat csak reggel hatkor kézbesítsék, mivel nem állt módjukban átvenni, a postást ugyanis nem engedhették be az épületbe, kis átvevő ablak pedig nem volt. A magyar külügyminisztérium szerint ezzel a kéréssel „legalizálták a Posta szabotázsakcióit”.⁶⁵⁴ Megoldásnak az bizonyult, hogy egy kémlelőablakot szereltek a főbejáratra, így elkerülhették, hogy este idegenek járjanak be a követségre, és át tudták venni a táviratokat is. Az ehhez hasonló, kisebb ügyek rendezése rendkívül hosszan elhúzódott, és nagyon részletesen jelentették a fejleményeket a követség dolgozói.

A Magyar Rádió 1948. augusztus 30-ától minden este 23 órakor 10 perces szerb nyelvű adást kezdett sugározni. A külügyminisztérium feladatul osztotta ki a követségnek, hogy minden esetben hallgassák meg a műsort, és ötleteikkel, bírálataikkal segítsék azt, illetve később már az anyagot is ők szolgáltatták. Jugoszláviában a követi jelentés szerint „nagy felhördülést” okozott az adás, amiről a *Politika* és a *Borba* is beszámolt,⁶⁵⁵ azonban valószínűbb, hogy a követi jelentés a politikai igényeket szeretne volna kielégíteni, mivel egyrészt a késői időpont és a rövid adásidő nem tekinthető komoly propagandatevékenységnek, ezen kívül Jugoszlávia nagy részén valószínűleg fogni sem lehetett az adást. A Rajk-per idején gyakran napi 185 percet is sugároztak szerb nyelven.⁶⁵⁶

⁶⁵² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 479/biz. – 1949, 9. doboz.

⁶⁵³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 458/biz. – 1949, 7. doboz.

⁶⁵⁴ MNL OL XIX-J-4 a Belgrád 48/biz. – 1949, 7. doboz.

⁶⁵⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 53/biz. – 1949, 8. doboz.

⁶⁵⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10 061/biz. – 1949, 8. doboz.

A magyar követség iránt érzett ellenszenvet a jugoszlávok néhány esetben elég sajátságos módon fejezték ki. Jól mutatja ezt az az 1949. június 17-ei eset, amikor délután öt órakor Börzsei János altiszt a követség kertjében a *Politika* 1944. december 28-ai számába csomagolt 2X5 db töltényt talált. A *Politika* adott számában egyébként Budapest ostromáról számoltak be, és a magyar–német csapatok kettévágásáról. A következő évben a követségi dolgozók szerint az épület elleni „támadások” mindennaposak lettek, a helyi gyerekek kövekkel dobálták az épületet, illetve a gépjárműveket, és folyamatosan hívogatták telefonon a dolgozókat, trágár szavakat kiabálva a telefonba, mi több, „egy alkalommal gépkocsiból több egyén szállt ki, és Rákosi-elvtársat (sic!) és az ügyvivőt trágár szavakkal illették, és már több ízben kiáltottak be ilyen szavakat a követségre.”⁶⁵⁷

A budapesti jugoszláv követség 1949 nyarán a magyar külügyminisztériumnak szerbül kezdte küldeni a jelentéseket, a korábban alkalmazott francia nyelv helyett. Válaszul július 19-én azt közölte a külügyminisztérium a belgrádi magyar követtel, hogy ezen túl a jugoszláv külügyminisztériumnak intézett jegyzékeket a francia helyett magyar nyelven nyújtsák át, így nehezítve meg egymás munkáját.⁶⁵⁸

Diplomáciai kapcsolatok a mélyponton

Ahogy korábban részletesen bemutattuk, a Rajk-pert követően a két állam kölcsönösen kiutasította a követségi dolgozók nagy részét a területéről, így a belgrádi követségen szeptember 27. után csak Keresztes Sándor követ, Gamz Oszkárné tisztviselőnő és Radnai György sofőr maradtak.⁶⁵⁹ A követet a magyar külügyminisztérium táviratban biztosította, hogy ebben a nehéz időszakban minden segítséget meg fognak számára adni,⁶⁶⁰ azonban Keresztes Sándort visszarendelték Budapestre, aki a követséget 1949. december 12-én hagyta el. Az 1950–1951-es év követségi munkáját nehéz rekonstruálni, ugyanis a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának vonatkozó dossziéiban egy-két jelentéktelen kivételtől eltekintve nem maradtak fent iratok. Egyetlen kapaszkodót találtunk kutatásunk során, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, egy 1954-es iratban az szerepel, hogy „a titkos és a szigorúan titkos minősítéssel ellátott

.....
⁶⁵⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-046-1 Belgrádi magyar követség, 1950. 10. 14., 34.

⁶⁵⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 7226/biz. – 1949, 9. doboz.

⁶⁵⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 10 281/biz. – 1949, 9. doboz.

⁶⁶⁰ Uo.

valamennyi irattári anyagokat Kárpáti Tibor elvtárs megsemmisítette.”⁶⁶¹ A kutatásaink során eddig nem derült fény arra, hogy miért, illetve kinek az utasítására semmisítette meg az anyagot, azonban azt tudjuk, hogy Kárpáti a HM IV. Főcsoportfőnökségének telepített ügynöke volt.⁶⁶² Az iratanyag hiányosságai miatt az is kérdéses, hogy mikor érkezett a követségre Hrabec István,⁶⁶³ és mikortól látta el az ügyvivői feladatait. A belgrádi távozásának időpontját azonban pontosan tudjuk rekonstruálni, ugyanis 1951. március 31-én, este 9 órakor Belgrádban egy közlekedési incidens zajlott le, amelynek főszereplője ő és Radnai György követségi sofőr voltak.

A követségi és külügyminisztériumi iratok már említett hiánya miatt az ügy felgöngyölítése során a sajtó cikkeire is támaszkodnunk kellett, mivel több szóbeli jegyzéket is szó szerint közöltek. A *Szabad Nép* április 3-ai számában „Aljas titoista provokáció a belgrádi magyar ügyvivő ellen”⁶⁶⁴ címmel közöltek cikket az esetről. A magyar kormány szerint az UDB „provokációs merényletet” követett el, „megtámadták Radnai gépkocsivezetőt, kirántották a gépkocsiból, földre tiporták, megtaposták és ütlegettek. Az ügyvivő [...] a közelben álló rendőrhöz fordult segítségért. Erre a merénylők az ügyvivőre vetették magukat, és revolvereikkel többször fejbe verték, úgyhogy arcát és ruháit vér lepte el.” Az ügyvivőt a sérülései ellátása végett hazarendelték Budapestre, felesége és három hónapos gyermeke azonban Belgrádban maradt, a jugoszláv külügyminisztérium megtagadta számukra a kiutazási engedély kiadását.⁶⁶⁵ Az ügyben a cikk megjelenése előtti napon, április 2-án tiltakozott a magyar külügyminisztérium Jugoszlávia budapesti ügyvivőjénél, Dinko Denovskinál. Az incidenssel kapcsolatban a cikk írója az eset bemutatása után még hozzáfűzte, hogy „Az útonállás, a banditizmus nyert polgárjogot a titoista szerveknél.”⁶⁶⁶ A jugoszláv külügyminisztérium április 4-én adta át szóbeli jegyzékét, amelyben tiltakozott a magyar jegyzék hangneme ellen, és választ a saját vizsgálatuk lefolytatása utánra ígért. Jegyzékükből azonban kiderül, hogy szerintük Radnai kezdte a verekedést, amibe Hrabec beavatkozott, de a külügyminisztérium protokollosztályának kérdéseire nem adott választ,

⁶⁶¹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, Jelentés a követségi irattárról, 1954. 01. 11.

⁶⁶² Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 149.

⁶⁶³ Hrabec István életével, diplomáciai karrierjével kapcsolatban eddig sajnos nem találtunk információkat, az egyébként nagyon részlet gazdag, általunk is felhasznált Gecsényi-Baráth szerkesztette „diplomata lexikonban” sem szerepel róla információ, még ideiglenes ügyvivőként sincs feltüntetve a neve Belgrádban.

⁶⁶⁴ *Szabad Nép*, 1951. április 3., 3, online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁶⁵ *Szabad Nép*, 1951. április 8., 3, online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁶⁶ *Szabad Nép*, 1951. április 3., 3, online: <https://adtplus.arcanum.hu>

„hanem elhagyta a jugoszláv területet, kikerülve ezzel minden érintkezést a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külügyminisztériuma szerveivel.”⁶⁶⁷ Április 5-én a diplomáciai incidens magasabb szintekre került a háttérben, ugyanis Rákosi Mátyás levélben tájékoztatta Sztálint az eseményekről. Közölte, hogy pár napon belül újabb jegyzéket szándékoznak átadni a jugoszláv követségnek, amelyben újra választ követelnek az április 3-ai magyar jegyzékre. Ha azonban a jugoszlávok erre sem válaszolnak, „akkor ellenintézkedés gyanánt megszüntetjük a budapesti jugoszláv ügyvivő sérthetlenségét, s nem kapja meg a kiutazási vízumot”. Hozzátette továbbá, hogy „e tervünkkel összhangban, abban az esetben, ha a jugoszláv kormány ezt megelőzően visszahívja ügyvivőjét, ugyancsak megtagadjuk tőle a kiutazási vízumot.”⁶⁶⁸ A jugoszláv ügyvivő még aznap kérte is a kiutazási vízum kiadását, ezt azonban megtagadták tőle.⁶⁶⁹ Ez ellen április 7-én a jugoszláv kormány egy jegyzékben tiltakozott,⁶⁷⁰ amelyre válaszul április 11-én a magyar kormány jegyzéket küldött, amiben Hrabec Istvánné hazaengedését követelték.⁶⁷¹ Az ügygel kapcsolatban a külügyminisztériumi iratok között – mint említettük – kevés dokumentum található, azonban egy április 12-ei keltezésű jugoszláv jegyzékből megtudhatjuk, hogy szerintük Radnai szándékosan idézett elő incidenst, mivel lefékezett az úton „hol itt, hol ott”, ezután nekiment egy jugoszláv állampolgár taxisofőrnek, majd kiszállt az autóból, „lefaszta”, illetve gyomron vágta a taxisofőrt, emellett jugoszláv-ellenes szavakat kiabált. Ezután tört ki a verekedés.⁶⁷²

Miután egyik fél sem engedett a követeléseiből, Rákosi május 8-án újabb levelet írt Sztálinnak, amelyben azt kérte tőle, hogy „közölje véleményét ez ügyben”.⁶⁷³ A magyar vezető felhívta Sztálin figyelmét arra is, hogy amennyiben a jugoszláv ügyvivőt hazaengedik, úgy a budapesti jugoszláv követségen és a belgrádi magyar követségen is csak egy-egy adminisztratív személy marad. A fennmaradt dokumentumokban nem nevezik meg pontosan, hogy ki ez a személy, azonban a dolgozói névsorokat összehasonlítva úgy véljük, Kárpáti Tibor irodavezetőről – és mint említettük,

⁶⁶⁷ *Szabad Nép*, 1951. április 8., 3, online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁶⁸ Rainer M. János: Távirat „Filippov” elvtársnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949–1952. In *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete közalapítvány Évkönyve*, VI., 1998, 115–116.

⁶⁶⁹ *Magyar Szó*, 1951. április 9. online: <https://www.vamadia.rs>

⁶⁷⁰ *Magyar Szó*, 1951. április 14. online: <https://www.vamadia.rs>

⁶⁷¹ *Szabad Nép*, 1951. április 12., 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁷² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 00404. pol., 00847/1951. sz. jugoszláv jegyzék, 1951. 04. 12., 12. d.

⁶⁷³ Rainer M. János: Távirat „Filippov” elvtársnak... i. m. 117.

hírszerzőről – volt szó, azonban Farkas Vladimir visszaemlékezéseiben más személyt nevezett meg. *Nincs mentség* című művében ugyanis Radványi Jánosról,⁶⁷⁴ a később emigráló washingtoni ügyvivőről elejtett mondata szerint „őt tartottuk a legalkalmasabbnak arra, hogy a legkiélezettebb politikai helyzetben, egyetlen magyar diplomataként Belgrádban az ÁVH hírszerzése számára dolgozzon”. Radványi belgrádi jelenlétére azonban semmilyen iratot nem találtunk, még említés szintjén sem, ráadásul 1950 és 1953 között Párizsban majd Bernben látott el diplomáciai szolgálatot, előtte azonban Ankarában szolgált, ezért feltételezhetően onnan akarták Belgrádba helyezni.

Visszatérve Rákosi és a szovjet vezető levelezésére, Sztálin válasza május 23-án érkezett meg, ebben Rákosinak azt ajánlotta, hogy „ne élezze a jugoszlávokkal az ügyet, s várják meg a jugoszláv választ. Amennyiben a jugoszlávok nem válaszolnak, a jugoszláv ügyvivőt ne engedjék ki addig, amíg a jugoszlávok nem engedik el az Önök ügyvivőjét.” Végül Belgrád engedett, június 2-án a Hrabecet *persona non grat*ának nyilvánították Jugoszláviában, ezért feleségét gyermekével együtt hazaengedték Budapestre, ahova június 4-én megérkeztek. Denovski egyúttal közölte, hogy kormánya visszahívja őt, helyére valaki mást küldenek.⁶⁷⁵ A közlekedési incidensként indult ügy záróakkordjaként a budapesti jugoszláv ügyvivőt június 6-án huszonegy órás határidővel kiutasították Magyarországról.⁶⁷⁶ A két ország közötti diplomáciai kapcsolat elérte a legmélyebb pontját, változás csak 1951. december 10-én állt be, amikor megérkezett Kovács József⁶⁷⁷ követ-

⁶⁷⁴ Radványi János (Budapest, 1922. 09. 04.–2016. 01. 11.), 1947-ben került a külügyminisztériumba, diplomata az ankarai (1948–1949), párizsi (1950–1951) és berni (1951–1953) követségeken, 1954-ben azonban elbocsájtották, csak 1957-ben került vissza a külügyminisztériumba, 1957–1958 között a damaszkuszi főkonzulátust vezette. 1962–1967 között ideiglenes ügyvivő a washingtoni követségen, állomáshelyét azonban elhagyta, és menedékkert az Egyesült Államokban, majd megkapta az állampolgárságot, és letelepedett. Távollétében Magyarországon halálra ítélték (*Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990...* i. m. 243 alapján).

⁶⁷⁵ Rainer M. János: *Távírat „Filippov” elvtársnak...* i. m. 117.

⁶⁷⁶ *Szabad Nép*, 1951. június 6., 3. online: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁶⁷⁷ Kovács József (Újcsanálós, 1907. június 23.–Budapest, 1989. június 11.) vasöntő, autószerelő. Debrecenben dolgozott vasöntőként, majd 1926-ban kivándorolt Kanadába, ahol szintén vasöntőként dolgozott. A *Kanadai Magyar Munkás* c. kommunista lap kiadóhivatali vezetője, majd a montreali magyar kommunista pártszervezet titkára. 1932-ben a Szovjetunióba költözött, ahol autószerelőként dolgozott Moszkvában és a Krímben. A világháború alatt vöröskatonaként frontszolgálatot teljesített. 1946-ban tért haza Magyarországra, a Szovjet Javakat Kezelő Hivatal osztályvezetője, majd a Külügyminisztérium főelőadója lett. 1951 augusztusa–1952 júliusa között belgrádi ideiglenes ügyvivő, 1953–1958 között első beosztott a moszkvai nagykövetségen. 1958–1961 között a Protokoll Osztály helyettes

ségi titkár, ideiglenes ügyvivő és Patkó Mihály gépkocsivezető a nejével.⁶⁷⁸ A belgrádi rezidentúra – később részletesebben bemutatott – iratai alapján úgy véljük, hogy Patkó Mihály azonos Pintér Mihállyal, aki az ÁVH VIII. Főosztály (határon túli hírszerzés) telepített ügynöke volt a követségen.⁶⁷⁹

A jelentések alapján tudhatjuk, hogy a követségi dolgozók szerint a követségi épülettel szemben levő épületből folyamatosan figyelték a követséget az UDB emberei. A fogadóórák ideje alatt két-három rendőr állt a követség bejáratánál, hogy elriassza azokat, akik be akartak menni. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki kétszer ment a követségre, általában egyszer ment, és utána többet nem látták az épület közelében. Pavlovics Miklósné másodszorra is volt a követségen, és elmesélte, hogy az első látogatása után egy rendőr igazoltatta, és megkérdezte, hogy mit keresett ott. Január 1-jétől június 31-ig összesen 103 látogatója volt a követségnek. A Budapestről érkező csomagokat, amelyeket hetente kétszer-háromszor kaptak, sok esetben felbontották még a kézbesítés előtt, ezen kívül bár nyíltan nem kísérték, de biztosak voltak benne, hogy nagyon figyelték a követségi dolgozókat. Az információszerzés is nehezen ment, az emberek ugyanis nem mertek szóba állni velük.⁶⁸⁰ Akik magyar állampolgárságot szerettek volna kérni, azoknak elhúzták az ügyintézkést, nem adták meg a szükséges papírokat, sőt, sokszor a kérvényezőket „eltüntették”, a követ szerint ez nem kevesebbet jelent, mint hogy internálták, börtönbe zárták őket.⁶⁸¹ A külügyminisztérium arra kérte az ügyvivőt, hogy részletesebben számoljon be a provokációkról és a jugoszlávok magyarellenos tevékenységéről.⁶⁸² Egy esetben lábnymokat vettek észre a követség kiskertjében, amik az egyik ablakig tartottak, így azt feltételezték, hogy a jugoszlávok ilyen módon hallgatták ki a beszélgetéseket.⁶⁸³ A követségen nagyon kevés látogató fordult meg, március 29. és április 15. között például egy ügyfelük sem volt,⁶⁸⁴ ezen kívül a dolgozók a követséget csak 30 kilométeres körzetben hagyhatták el.⁶⁸⁵

.....
vezetője volt, 1961–1966 között pedig phenjani nagykövet (*Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990...* i. m. 207–208. alapján).

⁶⁷⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0152/biz. – 1951, 12. doboz

⁶⁷⁹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, Feljegyzés Kemény József magatartásáról, 22.

⁶⁸⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00208/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

⁶⁸¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00108 1952, 12. doboz.

⁶⁸² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 133/1/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

⁶⁸³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00145/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

⁶⁸⁴ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00145/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

⁶⁸⁵ MNL OL XIX-J-4-a – Belgrád 00159/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

A külügyminisztérium 1952 folyamán a rádió hallgatását ismét kötelezővé tette számukra, amelynek célja egyrészt, hogy véleményt mondjanak róla, másrészt, hogy anyaggal lássák el az adást, ahogy írták, „a Magyar Rádió szerb–szlovén nyelvű adásai ma igen nagy jelentőséggel bírnak a Tito-fasizmus elleni harcban”.⁶⁸⁶ Küldtek a követség számára Tito-ellenes broszúrákat is 20–25 példányban, viszont azokat nem tudták terjeszteni, mert a látogatóik féltek, hogy a jugoszláv hatóságok megtalálják náluk, és emiatt börtönbe kerülnek, a kiadványokat azonban a követség épületén belül kirakták.⁶⁸⁷ A budapesti Bálint-pert követően 1952 novemberében kiutasították Miljan Komatina budapesti jugoszláv ügyvivőt Magyarországról, aminek hatására 1952. november 27-én Kovács József belgrádi ügyvivőt –kevesebb mint egy év szolgálati idő után – szintén kiutasították Jugoszlávia területéről.⁶⁸⁸ A követség így ismét ügyvivő nélkül maradt, azonban a következő évben bekövetkező események a külképviselet helyzetét is megváltoztatták.

A kapcsolatok rendeződésének hatása a követségre

Sztálin halála nem hozott hirtelen javulást a kapcsolatokban, de az év folyamán – ha kis mértékben is – megfigyelhető volt egy lassú tendencia, ami a feszült viszony enyhülésével járt a magyar–jugoszláv kapcsolatokban. A munkavégzés a követségen az év elején a feszült viszonyoknak megfelelően nehezen zajlott, nagyon kevés volt a látogató, két hónap alatt csak 19 személy,⁶⁸⁹ többek között a már említett zaklatások miatt nem keresték fel másodsorra sokan a külképviseletet. Csak júliusban kezdett el nőni valamelyest a látogatók száma, akkor 29 látogatójuk volt, a jelentésben pedig egyértelműen a javuló helyzetnek tudták be a látogatószám-növekedést.⁶⁹⁰ A követség épülete mellé rendőrbódét állítottak, és folyamatosan figyelték őket, a dolgozókat pedig továbbra is kísérték a városon belül. A mozgásterük is csupán a város vámhatárain belülre szorítkozott, kivételt csak az Avala-hegy jelentett, ahol kirándulhattak.⁶⁹¹

Júliusban a külügyminisztérium jelentést kért azzal kapcsolatban, hogy milyen változások vannak a követség életében. Korábban ilyen direktan

⁶⁸⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 002214/szig. biz. – 1952, 12. doboz.

⁶⁸⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0217/biz. – 1952, 13. doboz.

⁶⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 002052/1-1952, 1952. 11. 28, 5/e, 17. d.

⁶⁸⁹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 0036/szig. biz. – 1953, 14. doboz.

⁶⁹⁰ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00154/szig. titk. – 1953, 14. doboz.

⁶⁹¹ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00161/szig. biz. – 1953, 14. doboz.

nem érdeklődtek változásokról, így egyértelmű, hogy a Sztálin halála utáni konszolidálódás mértékére voltak kíváncsiak. Ekkor azonban az ügyvivő még csak annyi változást látott, hogy a rendőr, aki megfigyeli őket, köszön. Mint ismertettük, a viszony javulásának egyik első állomásaként Kurimszky Sándort felmentették tiranai szolgálata alól, és Belgrádba helyezték, ahova 1953. október 27-én érkezett meg.

1953. december végére a követséget kevésbé figyelték (vagy nem vették észre, ahogy ők írták), a rendőr viszont néha még felírta a rendszámukat, de tisztelgett is, amit már nagy változásként értékeltek. A protokolleseményeken kedvesen fogadták a követségi dolgozókat,⁶⁹² ráadásul augusztusban már utazhatnak Belgrádon kívül is engedéllyel, ezt onnan tudhatjuk, hogy augusztus 18–20. közötti időpontra engedélyt kaptak a Zomborba való utazásra.⁶⁹³ November 10-én már azt jelezte Kolozs Márta,⁶⁹⁴ a külügyminisztérium osztályvezetője a követségnek, hogy megszűnt a korlátozás az utazásokra, egyben felszólította a követet és a követségi dolgozókat, hogy minél jobban használják ki ezt a lehetőséget, és utazzanak, ismerjék meg jobban Jugoszláviát és persze a gazdasági, politikai helyzetét, a tömegek hangulatát.⁶⁹⁵

A feszült viszony, ha nehezen is, de enyhülni kezdett, erre jó bizonyítékok a bemutatott események, illetve a külügyminisztérium 1953. negyedik negyedéves munkatervének 1. pontja, amely szerint „további lépéseket kell tenni a Jugoszláviával való viszony normalizálására a kapitalista országokkal való békés együttlétezés lehetőségének elve alapján”.⁶⁹⁶ Ezzel kapcsolatban a külügyminisztérium javaslatot tett a követség jelentőmunkájának új módszereire, mivel a Jugoszlávia és a „népi demokráciák” közötti javuló viszonyba Magyarországnak is be kellett kapcsolódnia, azt azonban a „régimódszerekkel” nem lehetett véghezvinni. A problémát abban látta Budapest, hogy a jugoszláv politikai és gazdasági életről szóló jelentések nem tükrözik vissza a valós helyzetet, nagyon egyoldalúan vizsgálják azt, így hamis, megtévesztő képet nyújtanak a délszláv helyzetről, hozzátették azonban, hogy „ebbe a hibába egyébként sokáig a Központ is beleesett.

⁶⁹² MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00251 – 1953, 15. doboz.

⁶⁹³ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00176/szig. titk. – 1953, 14. doboz.

⁶⁹⁴ Kolozs Márta a Külügyminisztérium Európai kapitalista országok II. osztály osztályvezetője volt. Sáringer János: Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből (1944–1951). *Grotius online folyóirat*, http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf (utolsó letöltés: 2016. 02. 01.).

⁶⁹⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 002061/1/szig. titk. – 1953, 14. doboz.

⁶⁹⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 26 – 1953, 14. doboz. Fontos megjegyezni, – ahogy a jelentésből is kitűnik – hogy Jugoszláviát ebben az időben nem tekintették szocialista országnak.

[...] Nem arról van szó, hogy mi a jugoszláv helyzetet most valamilyen formában»szépitni« igyekszünk, hanem kizárólag arról, hogy reális képet akarunk látni.” Ezzel összefüggésben közölték, hogy mely területekkel kell a követségnek a továbbiakban részletesebben foglalkoznia.⁶⁹⁷ A követ válaszában arról számolt be, hogy a külügyminisztérium által felvetett problémákat megvitatták, és ezen túl jobban odafigyelnek, hogy reálisabb képet fessenek Jugoszláviáról, azonban hozzátette, hogy „az értekezleten kijött az, hogy bár Jugoszláviában élünk, még sem egyszerű számunkra az a tény, hogy majd hat éven keresztül a jugoszláviai helyzetről párt és állami vonalon csak elítélő formában kaptuk a tájékoztatást”.⁶⁹⁸ A követség működésében valóban voltak olyan gátló tényezők, amelyek nehezítették a viszony javulását. Már 1954 januárjában javaslatot tett a külügyminisztérium, „hogy a normalizálódás érdekében ésszerű lenne a belgrádi követség diplomáciai beosztottjait fokozatosan kicserélni”, ezzel kapcsolatban pedig „a Személyzeti Főosztály sürgősen gondoskodjon szerb-horvát nyelvet beszélő káderekről”.⁶⁹⁹ Nem véletlenül említette a jelentés azt, hogy szerb-horvát nyelvet beszélő kádereket kell Belgrádba küldeni, ugyanis a követségen ebben az időben csak Kárpáti Tibor tudott szerbül. Kádár József⁷⁰⁰ is megerősítette 1954 májusában, hogy ezen a téren probléma van, amikor azt írta, hogy „feltétlenül szükséges lenne, hogy valaki jöjjön a követségre, aki beszél valami nyelvet is, mert úgy a diplomaták között mozogni

⁶⁹⁷ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 0178/szig. titk. – 1954, javaslat a követség jelentőmunkájának új módszereire, 1/b, 1. d. A feldolgozandó főbb kérdések a következők voltak: Kommunista Szövetségének szerepe az ország vezetésében és irányításában; a jugoszláv munkásosztály tényleges részvétele a hatalomban; a jugoszláv szakszervezeti tanács szerepe az ország ügyeinek intézésében; a munkás-önigazgatás gyakorlati tevékenysége egy üzemen belül, hatása a termelésre, a dolgozók szociális helyzetére; az Egyesült Államoknak és általában az imperialista hatalmaknak tényleges befolyása a jugoszláv gazdasági és politikai életre.

⁶⁹⁸ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 002369/1955, 1955. 01. 20.

⁶⁹⁹ ÁBTI 3.2.6. OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra Jelentés a belgrádi magyar követségen tett látogatásról.

⁷⁰⁰ Kádár József (1923. 04. 23.–?) műszerész, 1947-ben került az államvédelemhez, 1950-ben az ÁVH I/4-e (szabotázs elhárítás – vasúti és országúti közlekedés alosztály) alosztályvezetője lett. 1952–53-ban elhárító tanfolyamon vett részt a Szovjetunióban, majd 1953–1956 között a BM II. osztály alosztályvezetője volt, párhuzamosan a belgrádi rezidentúra vezetője. 1958-ban a bécsi rezidentúrán tartózkodott, ahonnan kiutasították. 1960-ig a BM II/3. osztályán alosztályvezető, majd 1962-ig osztályvezető-helyettes. 1962-ben leszerelték, ezután a külügyminisztériumban töltött be állást, főként a berlini követségen, amelynek 1978–1980 között rendkívüli és meghatalmazott nagykövete volt. (<https://neb.hu/asset/phpPbbjVO.pdf> alapján (utoljára letöltve 2021. 02. 11.).

nem lehet.”⁷⁰¹ A diplomáciai dolgozók lecserélésének kérdése még 1955 novemberében is napirenden volt, a külügyminisztérium szerint a jugoszláv–magyar kapcsolatok „visszafejlődésének” is az egyik oka, hogy amíg a különböző szatellit államok követségi személyzete le lett cserélve, addig a magyar nem.⁷⁰² A követség, a rezidentúra, illetve a külügyminisztérium iratanyagából kirajzolódik számunkra, hogy a követ, illetve a beosztottak között is konfliktus volt, a jelentésekben azonban azok írói a saját, szubjektív benyomásukat közölték Budapesttel. Dömény József⁷⁰³ kultúrattasé, aki valójában a rezidentúra beosztottja volt, egy 1954. júniusi jelentésében azt írta, hogy „a követség egyetlen beosztottja sem szeret, i illetve nem tiszteli úgy Kurimszky elvtársat, ahogy kellene tisztelnie egy kommunista vezetőt, funkcionáriust”. Ráadásul a dolgozók hibáit – szerinte – azok háta mögött beszélte ki, a külügyminisztériumnak írt jelentéseiben pedig elferdítette a valóságot.⁷⁰⁴

A követségen fennálló problémák mellett azonban a kapcsolatok – a korábban ismertetett módon – javultak 1954 folyamán, Kurimszky Sándor találkozott Mile Milatović-tyal, a Külügyi Államtitkárság Politikai Főosztályának vezetőjével, aki megkérdezte, hogy van-e bármi kifogásolható a követség működésével kapcsolatban, majd nemleges válasza azt mondta, hogy „a múltban történetekre fátylat kell borítani és nem előszedgetni”.⁷⁰⁵ Felvetődött a követség nagykövetségi rangra emelésének kérdése, Belgrádban ugyanis a „baráti országok” közül csak az albán és a magyar követség nem volt nagykövetség. Kurimszky megjegyezte, hogy tisztában van vele, hogy ezt nem szabad elkapkodni, de véleménye szerint az előkészületeket időben meg kell tenni.⁷⁰⁶ Amint ismeretes, erre végül majd csak 1956 októberében került sor.

Hruscsov 1955-ös „Canossa-járásáról” beszámolt a követség is, leírták, hogy a jugoszláv emberek láthatóan örültek és reménykedtek, hogy ez a találkozó elősegíti a jugoszláv gazdaság erősödését. A követ beszámolt a szovjet követség rendezte fogadásról, és hogy milyen fesztelenül telt

⁷⁰¹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Jelentés a belgrádi magyar követség helyzetéről, 1954. 05. 11.

⁷⁰² MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 0010061 Jugoszlávia viszonya a Szovjetunióhoz, 1955. 11. 25., 5/b, 12. d.

⁷⁰³ Dömény József (Budapest, 1927. október 25.–?) életútjáról a kutatások eddigi szakaszában nem tudunk meg adatokat.

⁷⁰⁴ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Jelentés a követség beosztottjainak egymáshoz való viszonyáról, 1954. 06. 28.

⁷⁰⁵ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 00245/szig.titk. – 1954, 15. doboz.

⁷⁰⁶ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 93/szig. titk. – 1954, 16. doboz.

az egész este. Összegezve azt írták, hogy a szovjet delegáció látogatása rendkívül nagy érdeklődést váltott ki egész Jugoszláviában, véleményük szerint az egyszerű emberek örültek a kapcsolatok ilyen irányú változásának. Beszámoltak arról is, hogy voltak, akik emlékeztettek, hogy a szovjetek miatt romlott meg a helyzet, és nekik nem tetszik a viszony javulása, azonban számuk „jóval kisebb, mint a becsületesen, egészségesen gondolkodó emberek száma”.⁷⁰⁷

1955-ben a követség élete a korábbi évekhez képest könnyebb volt, az ügyfelek száma napi átlag 20–25 főre növekedett,⁷⁰⁸ augusztus hónapban összesen 705 ügyfelet fogadtak. Megfigyelést, követést már nem tapasztaltak, amit egyértelműen a jó viszonynak tudtak be. 1955 februárjában 14 fő dolgozott a követségen. A magyar delegáció 1956. októberi jugoszláviai útja előtt a követséget nagyköveti rangra emelték, illetve júliusban visszahívták Kurimszky követet, aki ezt július végén közölte Popović-tyal, egyúttal agrémentet kért dr. Münnich Ferencnek.⁷⁰⁹ A jelentések tanúsága szerint Popović azt kérdezte, hogy nem lesz-e már túl öreg az akkor 70 éves Münnich a feladathoz?⁷¹⁰ Az új követ október 6-án kezdte meg – kérészetűnek bizonyuló – belgrádi szolgálatait, a megbízólevele átadásakor elmondta, hogy a történelem során sok közös pont volt a két ország között, és sajnálatát fejezte ki, hogy az ismert okokból a kapcsolat megszakadt, de „országaink szocialista társadalmi rendszeréből következően ma kibontakozóban vannak a két szomszédos nép közös érdekeit szolgáló új politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatok”.⁷¹¹ Hivatalosan november 12-éig volt a belgrádi követség vezetője, azonban már október végén a budapesti eseményekben töltötte be széles körben ismert szerepét.

.....
⁷⁰⁷ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 187/szig. titk. – 1955, 21. doboz.

⁷⁰⁸ MNL OL XIX-J-4-a Belgrád 223/1/szig. titk. – 1955, 21. doboz.

⁷⁰⁹ Münnich Ferenc (Seregélyes, 1886. november 18.–Budapest, 1967. november 29.) 1922–1936 között a Szovjetunióban élt, majd harcolt a spanyol polgárháborúban. 1945-ben tért vissza Magyarországra, 1946–1949 között Budapest rendőrfőkapitánya volt, 1956-ban rövid ideig az akkor már belgrádi nagykövetség vezetője. A forradalom alatt belügyminiszter, a Kádár-kormányban miniszterelnök-helyettes volt.

⁷¹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 218/1956. szig. titk., 1956. 07. 30.

⁷¹¹ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok 1945–1964, 006520/3 – Münnich Ferenc megbízólevelének átadásakor mondandó beszédének a tervezete, 1956. 10. 05.

A belgrádi rezidentúra felállítása és működésének nehézségei (1953–1955)

Kis magyar hírszerzési szervezettörténet

A szovjet–jugoszláv konfliktus kialakulása, majd eszkalálódása szinte minden téren érintette a „frontországga” vált Magyarországot, elég csak a már említett Rajk-perre, a háborús hisztériára, a határsáv kialakítására, illetve a határincidensekre gondolni. Nem volt kivétel ez alól a magyar állambiztonság sem, amelynek átszervezése és működése szorosan összefüggött a konfliktus következtében megváltozott kül- és katonapolitikai légkörrel. A magyar állambiztonság történetét a korszakban két részre oszthatjuk, 1945 és 1950 között Moszkva az ellenőrzést még „közvetett” módon gyakorolta a kommunista párt, illetve a vezetésben jelenlevő ügynökök által, 1950 elejétől kezdve azonban közvetlen kapcsolat jött létre a magyar és a szovjet szervek között.⁷¹²

A világháború után a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonapolitikai Osztályának feladata volt a hírszerzés, illetve elhárítás, majd 1947-től a Pálffy György vezette Katonapolitikai Csoportfőnökség V. osztálya foglalkozott a humán hírszerzéssel. 1949-ben megszervezték a Katonai Elhárító Főcsoportfőnökséget, az V. osztály pedig IV. (hírszerző) csoportfőnökségként működött tovább.⁷¹³ A következő évben azonban nagy változások történtek az állambiztonság területén, egy 1949. december 28-ai minisztertanácsi rendelet alapján a BM Államvédelmi Hatóságból és a Honvéd Határőrségből létrehozták az ilyen formában 1950–1953 között működő Államvédelmi Hatóságot, amelynek vezetője Péter Gábor altábornagy lett, azonban jelentési kötelezettséggel tartozott a honvédelmi miniszternek.⁷¹⁴ A valóságban a szervezet a párt vezetőinek irányítása alatt állt, és „az 1950–1953 nyara közötti időszak [...] valóságos hadjáratot jelentett az ország lakosságával szemben”.⁷¹⁵ A Pálffy-pert követően a szovjet tanácsadók úgy vélték, hogy a honvédségnél még mindig jelen volt a *szovjet-ellenes* vonal, és a katonai elhárító munka minőségét is rossznak ítélték

⁷¹² Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 136.

⁷¹³ Dr. Hajma Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2001, 151–152. Köszönöm Horváth Miklós tanár úr segítségét, aki felhívta a figyelmemet a jegyzetre.

⁷¹⁴ Kiszely Gábor: ÁVH... i. m. 215.

⁷¹⁵ M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban...* i. m. 148.

meg,⁷¹⁶ így az I. (elhárító) csoportfőnökség átkerült az ÁVH szervezetébe.⁷¹⁷ Az ezt követően létrejött HM IV. főcsoportfőnökség kizárólag katonai hírszerzéssel foglalkozott, majd 1953-ban – párhuzamosan a háborús hisztéria elmúlásával – az átszervezéseket követően a IV. főcsoportfőnökség Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK) 2. csoportfőnökség néven folytatta tovább a katonai hírszerzést.⁷¹⁸

Amint a Rajk-perrel kapcsolatban már részletesen kitértünk rá, a Rákosi-korszak Magyarországnak szinte minden fontos területét, így az állambiztonsági szervek munkáját is szovjet tanácsadók *segítették*.⁷¹⁹ Szergej Nyikolajevics Kartasov vezetésével már 1949 szeptemberében érkezett tizenkét szovjet tanácsadó Magyarországra, nem sokkal később pedig Péter Gábor és Farkas Vladimir tettek látogatást Moszkvában, ahol Farkas visszaemlékezései szerint a szovjet és magyar delegációk az állambiztonsági szervek együttműködéséről írtak alá szerződést. „Mivel a kapott információk szerint az ÁVH ezen a téren szakismeretekkel és tapasztalatokkal nem rendelkezik, a szovjet politikai felderítés szakértőket küld hozzánk, hogy segítsék a szervezet kialakítását, a felderítőmunka beindítását és működtetését”⁷²⁰ – az együttműködés „közvetlen” szakasza tehát kezdetét vette. A két ország állambiztonsági szerveinek együttműködése három főbb irányt foglalt magában: egyrészt az információk cseréjét, másrészt a Jugoszlávia és a kapitalista országok elleni harcban való együttműködést, harmadrészt szükség esetén a közös akciók végrehajtását.⁷²¹ A minisztériumi rangra emelt ÁVH-n a politikai hírszerzés az I. (hálózati) főosztályon belül önálló osztályt kapott I/5. (külső hírszerző) osztály néven, melynek I/5-a alosztálya foglalkozott a Jugoszlávia elleni hírszerzéssel. Az elnevezés azonban kérésére bizonyult, ugyanis 1950 augusztusában az osztályt Péter Gábor parancsára X/3. osztályra nevezték át, a feladatok azonban nem változtak, így a korábbi I/5a (Jugoszlávia) alosztály X/3a (Jugoszlávia) alosztály lett.⁷²² Az alosztály feladata a jugoszláv állambiztonsági szervek Magyarországon, illetve a baráti országok ellen folytatott tevékenységének felderítése, az országba küldött ügynökök elfogása, ezen kívül a jugoszláv

⁷¹⁶ Baráth Magdolna: *A szovjet tényező...* i. m. 97.

⁷¹⁷ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Az Állambiztonsági Hatóság szervezeti változásai...* i. m.

⁷¹⁸ Dr. Hajma: *A katonai felderítés...* i. m. 157.

⁷¹⁹ A szovjet tanácsadóknak a magyar állambiztonságban betöltött szerepéről részletesen ld. Baráth Magdolna: *A szovjet tényező...* i. m. 93–107.

⁷²⁰ Farkas Vladimir: *Nincs mentség...* i. m. 287.

⁷²¹ Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban...* i. m. 47.

⁷²² Palasik Mária: *A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. Betekintő folyóirat*, 2011/2, 1–2.

vezetés és a nyugati országok közötti kapcsolatának, illetve a délszláv vezetők Magyarország elleni tevékenységének megismerése volt, de ide tartozott az ellenséges propagandatevékenység kifejtése is déli szomszédunk irányába.⁷²³ Az X/3. osztályt 1951. szeptember 28-án VIII. főosztállyá alakították, amelynek VIII/1. osztálya foglalkozott a Jugoszlávia irányába történő hírszerzéssel, vezetője Török Pál⁷²⁴ áv. százados, majd Vértés János⁷²⁵ áv. őrnagy volt. A főosztályt Farkas Vladimir vezette, aki – önmenetegőztől sem mentes – visszaemlékezésében kitért arra is, hogy akkoriban ő sem értette teljesen, hogy a délszláv szomszédunk elleni hírszerzés miért kívánt meg egy egész osztályt, a főosztály mellé rendelt szovjet tanácsadók vezetője, V. D. Filatov ezredes azonban felvilágosította, „hogy az áruló Jugoszlávia a legveszedelmesebb ellenségünk.”⁷²⁶ A konfliktus eszkalálódásával a Jugoszláviával közös határszakasz szerepe felértékelődött, így az ÁVH 1950 januárjában átvette az addig a honvédség alá tartozó határőrséget, annak feladataival és állományával együtt, a felderítést a Határőrség Parancsnokság Felderítő Osztálya végezte.⁷²⁷ A felderítő munka két részre tagolódott, a külső, tehát a határon túli és a belső vonalra. Jugoszlávia irányába a határtól számított 15 kilométeres mélységben végeztek információszerzést, a magyarországi, szintén 15 kilométeres határsávbán pedig igyekeztek elfogni az esetleges jugoszláv ügynököket.⁷²⁸

Az 1953-ban megváltozott politikai légkör hatására és Péter Gábor „bukását” követően, 1953 júliusában az 500/6/1953. számú, nem nyilvános Minisztertanácsi határozat értelmében egyesítették az ÁVH-t és a Belügyminisztériumot, a hírszerzés a II. osztályhoz került. A Jugoszlávia elleni hírszerzéssel a BM II/2. (jugoszláv) alosztálya foglalkozott, amelynek

⁷²³ Tóth Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata...* i. m. 3.

⁷²⁴ Török Pál (1964-től Hárs László) (Budapest, 1923. 07. 03.–?) 1946-tól nyomozó az ÁVO-n, 1951. 05. 11-től alosztályvezető az X/3-a (Jugoszlávia) alosztályon, majd 1952 áprilisáig a VIII/1. (Jugoszlávia) osztály osztályvezetője. 1952–55-között washingtoni rezidens, 1962–67 között a tokiói, 1973–75 között az Islamabadi, 1976–81 között az accrai (Ghána) követségeken dolgozott (www.neb.hu alapján).

⁷²⁵ Vértés (Werb) János (Budapest, 1920. 11. 01.–?) 1952 áprilisától 1953. január 14-ig a VIII/1. (Jugoszlávia) osztály osztályvezetője, 1970–1973 között pakisztáni, 1977–1981 között indiai nagykövet (www.neb.hu alapján).

⁷²⁶ Farkas Vladimir: *Nincs mentség...* i. m. 294.

⁷²⁷ Orgoványi István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség, I. rész...* i. m.

⁷²⁸ Uo. 3.

vezetője Sipos Károly⁷²⁹ év. százados, majd 1954 júniusától Szikla Péter⁷³⁰ év. százados voltak. Az alosztály 1955 októberében szűnt meg, természetesen a jugoszláv–szovjet viszony javulásával párhuzamosan.

A belgrádi rezidentúra felállítása, feladatai és munkatervei

1950 őszén megkezdődött a külföldi rezidentúrák felállítása,⁷³¹ először a bécsi követségen, majd Londonban, Párizsban, Washingtonban, Brüsszelben, Rómában, Bernben és Buenos Airesben is. A belgrádi rezidentúrát a kölcsönös követcsere és így a diplomáciai kapcsolatok újraindítását követően 1953 második felében állították fel, a rezidentúra szervezési dossziéjának létrehozására 1953. december 27-én tettek javaslatot a már említett BM II/2. (jugoszláv) alosztályon, amire a jelentésekben központként hivatkoztak, így ezt az elnevezést mi is átvettük. A dossziéba a rezidentúrával dolgozó ügynökök anyagai, a munkatervek, illetve a rezidentúrával kapcsolatos jelentések kerültek be. A központ és a rezidentúra között a kapcsolatot belgrádi részről a rezidens,⁷³² Budapestről pedig az első időszakban Hornyán János⁷³³ operatív beosztott tartotta. 1954 júniusában új alosztályvezetőt neveztek ki Szikla Péter személyében, aki a továbbiakban az instrukciókat küldte Budapestről. Bizonyos esetekben osztályvezetői szintről is érkeztek iratok, egyrészt Gazdik Gyula⁷³⁴ év. alezredestől,

⁷²⁹ Sipos Károly (Fülöpszállás, 1922. 07. 02.–?) asztalossegéd, 1946-ban került a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Gazdasági Rendészeti Ügyosztályához, majd az államvédelmi ranglétrán haladva 1953 közepétől lett a BM II/2. (jugoszláv) alosztály vezetője. 1954–1956 októbere között a római rezidentúrát vezette. 1966. júniusi nyugállományba helyezéseig a BM állományában szolgált (www.neb.hu alapján, 2021. 03. 02.).

⁷³⁰ Szikla (szül.: Plesz/Riba) Péter, 1964-től Szolnok Péter (Budapest, 1928. 12. 12.–2000. 09. 24.) már 1947-től a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának dolgozott, 1948-tól hivatalosan is tagja lett. 1947-től a Magyar Kommunista Párt tagja. 1950–1953 között az elhárításnál dolgozott az amerikai alosztály vezetőjeként (I/3-a). 1954 júniusától 1955-ig a BMII/2. (jugoszláv) alosztály vezetője, elvégezte a Külügyi Akadémiát, majd 1955–1959 között a londoni rezidentúra vezetője, illetve 1959-ben londoni ideiglenes ügyvivő volt. 1975-ben helyezték nyugállományba. (www.neb.hu, továbbá Unger Gabriella: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után”. Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után, 1968-ban. In *Betekintő* folyóirat, 2007/2, online: www.betekintő.hu alapján, 2019. 01. 20. Köszönettel tartozom Székér Nórának, hogy figyelmembe ajánlotta a tanulmányt.)

⁷³¹ Ahogy az előzőekben már kitértünk rá, a legális rezidentúra létrehozása előtt a magyar hírszerzésnek már volt embere Belgrádban.

⁷³² 1953–1955 között végig Kádár József év. örgy.

⁷³³ Életrajzát a kutatások eddigi szakaszában nem sikerült megismerni, nevét néha Hornyán alakban írták.

⁷³⁴ Gazdik Gyula (Budapest, 1911. 09. 23.–Budapest, 1981. 12. 13.) már az általános iskolát is a Szovjetunióban végezte, ahol 1940-ben tartalékos tiszt lett, az északi fronton harcolt.

aki a BM II. osztályának vezetője volt 1953 júliusa és 1954 áprilisa között, majd 1954. szeptember 18-tól utódjától, Hárs István⁷³⁵ év. ezredestől is.

A belgrádi rezidentúra felállításakor még csak az első lépések történtek meg a magyar–jugoszláv kapcsolatok helyreállítását illetően, így az 1954-es és – a viszony javulásával párhuzamosan – az 1955-ös év munkatervei lényegi eltéréseket mutatnak. Az aktákban szereplő első jelentés 1953. szeptember 19-ével van keltezve, ebben a rezidentúra általános és az ügynökökre közvetlenül vonatkozó feladatokat írták le.⁷³⁶

Általános feladat volt a jugoszláviai helyzet megismerése, az ügynök-helyzet tanulmányozása, ezen kívül a központi jugoszláv objektumok és a magyar vonatkozású szervezetek központjainak felderítése és tanulmányozása. További feladat volt a konspiratív találkozóhelyek és tárgyi postaládák felderítése, szervezése, illetve ezzel kapcsolatban a belgrádi vendéglátó-ipari vállalatok felderítése és tanulmányozása is. Az információszerezést elősegítendő a különböző követségi fogadásokat, kiállításokat és rendezvényeket rendszeresen látogatniuk kellett. A rezidentúra beosztottjainak közvetlen feladata volt többek között a követségi épület ellenőrzése technikai szempontból, a követségi bizalmas és konzuli irattár anyagainak felülvizsgálata, továbbá a társadalmi kapcsolatok kiépítése. 1953 decemberében a fentiekén kívül feladatul adták ki, hogy a biztonságos munkavégzés feltételeit teremtsék meg.⁷³⁷ Budapestről küldtek olyan beosztottat, aki át tudta vizsgálni a követség épületét biztonsági szempontból. A rezidentúra dolgozóinak védekezniük kellett a lehallgatások ellen,⁷³⁸ ezen kívül a rejtjelkulcsokat őrző széf védelmét is meg kellett szervezniük.

.....
1946-ban tért vissza Magyarországra, 1947-től a Starter Akkumulátorgyár gyárigazgatója, majd a Magyar Siemens Művek vezérigazgató-helyettese volt. 1951 júliusában kerül az ÁVH-hoz, 1953. július 22.–1954. április 21. között a BM II. osztályának vezetője. 1962-ben helyezték nyugállományba.

⁷³⁵ Hárs István (1924. 09. 15–2014. 12. 04.) fémesztergályos, az MKP majd az MDP pártközpontjában, majd 1952-ben az MDP KV Adminisztratív osztályának helyettes vezetőjeként dolgozott. 1954 szeptemberében ezredessé nevezték ki, a belügyminisztériumban az I. (Hírszerző) osztályt, majd főosztályt vezette. 1955 decemberében belügyminiszter-helyettes, egyben az I. (Államvédelmi) főcsoportfőnökség vezetője lett. 1957 júniusától a Magyar Rádió Agitációs és Propaganda főosztályának vezetője lett, 1959 októberében a Magyar Rádió és Televízió első elnökhelyettesévé nevezték ki, később, 1974–1988 között a Magyar Rádió elnöke volt (Tóth Eszter: *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata...* I. m. 30. alapján).

⁷³⁶ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Jelentés a rezidentúra közeljövőben végrehajtandó feladataira. 1953. 12. 27., 10.

⁷³⁷ Uo. 1953.12.27., 12.

⁷³⁸ Például a beszélgetéseket felhangosított rádió mellett folytatták le. Uo. 13.

Habár a rezidentúra 1953–56-os fennállása alatt az iratok tanúsága szerint nem történt beszerzés, mégis érdekesnek tartjuk megvizsgálni, hogy milyen személyeket terveztek megkönyékezni az ügynökök. Egyrészt természetesen a jugoszláviai magyarok voltak a „célpontok”, mint például a „Pur János” fedőnéven említett személy, aki a jugoszláviai magyarokról szerezhetett volna információkat, vagy „Zentai Anna”, akinek a szülei Magyarországon éltek, és aki a tanulmányai elvégzése után „Jugoszlávia egyik legnagyobb atomkutató intézetének alkalmazásába került”. Szintén itt dolgozott Takács vagy Csoma István, fedőnevén „Nagy Gergely”, akit ugyancsak tanulmányozásra érdemesnek ítélték meg. A beszerzési kívánság egyének másik csoportja a különböző diplomáciai képviselőket dolgozó személyekből állt, ilyen volt például Varga Józsefné („Fehér Katalin”), Agah Aksel belgrádi török nagykövet házvezetőnője és állítólagos szeretője vagy Szabó János („Zimonyi Pál”) az angol nagykövet gépkocsivezetője, de az iratok tanúsága szerint megkönyékeztek Philippe Daudyt („Londoni”) is, az AFP belgrádi irodájának vezetőjét.⁷³⁹ Olyannyira fontos feladatnak tartották a „Fasiszta Magyar Emigráció” (sic!) megfigyelését és az ellene folytatott kutatómunkát, hogy az 1954-évi második hat havi munkatervnek már ez volt az elsődleges pontja, megelőzve az UDB és a Külügyi Államtitkárság ellen végzett kutatómunkát is, azonban ezen a téren (sem) sikerült érdemi előrelépést elérniük az ügynököknek.⁷⁴⁰

A szovjet–jugoszláv viszony javulásával párhuzamosan a belgrádi hírszerző munka jellege is megváltozott, az 1955. évi első hat havi munkatervben a korábbiaktól eltérő elemek is megjelentek a rezidentúra feladatai között, alapvetésként megfogalmazták, hogy a normalizációhoz alkalmazkodva a hálózat a munkát annak alávetve fogja végezni. Az állandó és legfontosabb feladat a normalizáció alakulásának figyelemmel kísérése, értékelése és az ezekről való jelentéstétel, ezzel párhuzamosan felhagytak a jugoszláv állampolgárok beszerzési kísérleteivel, törekedtek a baráti kapcsolatok kialakítására, a „sötét” hírszerzési módszereket⁷⁴¹ már nem alkalmazták. A munkaterv alapján ügynökséget a továbbiakban nem

⁷³⁹ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, 1954. második hat havi munkaterv, 166–167.

⁷⁴⁰ Uo. 163.

⁷⁴¹ „Sötét” hírszerzés: a hírszerző vagy ügynök beszélgetés során szerez meg értékes adatokat, értesítéseket olyan módon, hogy a partner nincsen tudatában annak, hogy ellenséggel áll szemben, és számára jelentős híryanagot szolgáltatott ki. Nem ismeri az ellenség „sötét” szándékát. A beszélgetést a hírszerző vagy az ügynök megtervezi és előkészíti. Gergely Attila: Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. BM Könyvkiadó, 1980, 83 (online: <http://www.titoktan.hu>).

foglalkoztattak, azonban a Jugoszláviában tartózkodó külföldi személyek felé aktív ügynökségépítő munkát végeztek. A hírszerzési objektumokról csak „legális” módon szerezhettek információt, baráti beszélgetésekből, „legális” forrásokból. Aktív tevékenységet végeztek a javuló kapcsolatok szélesítése, mélyítése terén, a konzuli ügyekben beérkező ügyfelekkel csak a konzuli ügyekkel kapcsolatban foglalkozhattak, ha önmaguk elmondanak információkat, azt használják fel, de „ne kérdezzessenek”.⁷⁴²

Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az iratok tanúsága szerint érdemi változást a nagypolitika irányváltása sem hozott, ugyanis kézzelfogható eredményeket sem 1955 előtt, sem az után nem tudott produkálni a belgrádi rezidentúra. Az 1955. évről szóló jelentésében például Kádár József vázolja a normalizáció helyzetét, főbb állomásait, és leírja, hogy az évben a rezidentúra hírszerző tevékenységet nem végzett, de ettől függetlenül információszerzés zajlott.⁷⁴³

Személyi ügyek

A rezidentúra természetesen nem választható el az azt alkotó ügynököktől, akik fedőmunkájuk árnyékában éltek mindennapjaikat a belgrádi követségen. Mint már korábban kitértünk rá, a kapcsolatok mélypontján a követség egyetlen beosztottja – véleményünk szerint – Kárpáti Tibor volt, aki egyben a HM IV. főcsoportfőnökség telepített ügynökeként tevékenykedett, információkat azonban csak más diplomatákkal folytatott beszélgetésekből, illetve a sajtóból tudott szerezni.⁷⁴⁴ A VIII. főosztály első kiküldött ügynöke Pintér („Patkó”) Mihály gépkocsivezető volt, aki 1951 decemberében érkezett a követségre. A rezidentúra felállításkor a követségen a következő személyek kezdték meg a fedett munkát:⁷⁴⁵

⁷⁴² ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra. A rezidentúra 1955 első hat hónapjának munkaterve, 196.

⁷⁴³ Uo. Jelentés a belgrádi rezidentúra 1955-ös munkájáról, 1956. 01. 17., adta: Kádár József, 306.

⁷⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia TÜK iratok, 1945–1964, 00566-1953, 5/e, 17. d., szintén idézi Ritter László: *Titkos háború...* i. m. 149.

⁷⁴⁵ Külön nehézséget jelentett számunkra elkülöníteni az egyes személyeket, mivel a jelentésekben és feljegyzésekben felváltva használták a valódi és a fedett neveket. Szükséges megjegyeznünk, hogy a fenti „névjegyzék” több forrás ütköztetésével készült, azonban – főként az alacsonyabb beosztású személyek esetében – nehezebb volt megállapítani a valós és a fedett nevet, ugyanis amennyiben a későbbiekben nem töltöttek be komolyabb tisztséget, más forrásokból nem rekonstruálható belgrádi tevékenységük.

- Kádár József áv. őrnagy (fedőneve Kertész József, jelentéseit *Fekete J.*-ként szignózta), fedőmunkája a követségen I. osztályú követségi titkár. Rezidens;
- Kádár Józsefné⁷⁴⁶ (fedőneve Kertész Józsefné);
- Dömény József áv. szds. (fedőneve Kemény József, jelentéseit *Dán*-ként szignózta) fedőmunkája kultúrattasé, a rezidentúrán beosztott;
- Dömény Józsefné⁷⁴⁷ (Kemény Józsefné) a rejtjelező feladatokat végezte;
- Rácz Pál⁷⁴⁸ (fedőneve Arany János) a követségen II. osztályú követ-ségi titkár, a rezidentúrán titkos munkatárs;
- Kocziha Miklós⁷⁴⁹ áv. szds. (fedőneve Szabó).

A beosztottak kiutazásuk előtt fel lettek készítve a külföldi hírszerző munkára, ⁷⁵⁰ továbbá a valós és a fedőmunka ellátásával kapcsolatban egy decemberi jelentésben Hornyán János arra hívta fel a beosztottak figyelmét, hogy viselkedésük ne különbözzön a követségi dolgozókétól,

.....
⁷⁴⁶ Kádár Józsefné, szül. Nagy Mária (Budapest, 1932–?) .

⁷⁴⁷ Dömény Józsefné, szül. Fehér Katalin, (1932–?).

⁷⁴⁸ Rácz Pál (Bors, Románia 1928. január 4.–Budapest, 1986. március 22.) 1948 októberétől a külügyminisztérium beosztottja, 1950–1953 között a berni, 1953–1955 között a belgrádi, 1955–1957 között a washingtoni, 1957–1960 között a párizsi követség II. osztályú titkára. Az állandó magyar ENSZ Képviselő felállításában vett részt, majd annak állandó tagja lett. 1957-ben kiutasították az Egyesült Államokból. 1960 és 1968 között több különböző követség vezetője, majd 1970-ig a Protokoll osztály vezetője. 1970-ben, majd 1974–1976 között külügyminiszter-helyettes, 1970–1973 között belügyminiszter-helyettes és rendőr vezérőrnagy. 1980-tól haláláig a New York-i állandó ENSZ képviselő vezetője (*Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990...* i. m. 242–243. alapján).

⁷⁴⁹ Kocziha Miklós (Békéscsaba, 1926. október 31.–Budapest, 2006) 1949–1952 között az ÁVH Személyzeti osztályának munkatársa, 1952–1953 között a moszkvai Állambiztonsági Főiskolán volt hallgató. 1954–1960 között különböző külföldi állandóhelyeken volt hírszerző tiszt, majd 1962-ben a koncepciók perekben való részvétele miatt leszerelték, ezt követően 1968-ig a IBUSZ munkatársa. 1968–1971 között a Magyarok Világszövetségének főmunkatársa, majd az ottawai követségen beosztott diplomata 1975-ig. 1981-től 1986-os nyugalmazásáig a New York-i főkonzulátus vezetője volt (*Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990...* i. m. 203. alapján).

⁷⁵⁰ Képzésük kiterjedt: rejtjelezés, fényképezés, gépkocsivezetés, az ügynökjelöltek kiválasztásának módszerére, ügynökjelöltek tanulmányozásának módszerére, ügynökjelöltek beszervezésének módszereire; a figyelés felderítésének és lezárásának módjára, az összeköttetési feladatok módszerére; a rezidentúrákkal kapcsolatos pénz és egyéb iratok kezelésének módjára; a találkozások módjára; a rezidentúrán dolgozó operatív beosztottak által készített jelentések elkészítésének módjára; a társadalmi kapcsolatok kiépítésének jelentőségére és módszerére; az UDB mint elhárítószervnek a módszereire; követségen belüli elhárítás és konspiráció módjára. ÁBT. 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Hornyán János op. beosztott jelentése, 1953. 09. 19., 11.

mert az az UDB-nek szemet szúrhat.⁷⁵¹ Dömény és Rácz 1953. július 27-én, Kádár József rezidens december 28-án, Kocziha Miklós pedig 1954. június 24-én érkezett a követségre.⁷⁵²

A követségen 1955 februárjában a rezidenseken kívül tíz beosztott dolgozott, valószínűsíthetjük, hogy a rezidentúra felállítása idejében is ilyen létszámmal „üzemelhetett” a követség, ugyanis a viszony javulásának kezdeti aktusa, a kölcsönös követcsere már 1953 szeptemberében megtörtént. A követség (külügyminisztériumi hatáskör) és a rezidentúra (belügyminisztériumi-államvédelmi hatáskör) alkalmazottjain kívül a követségen dolgozott még Halász János attasé is, akiről egy jelentés alapján tudhatjuk, hogy az MNVK 2. csoportfőnökség alkalmazottja, tehát a katonai hírszerzésnek dolgozott.⁷⁵³

Mielőtt Kádár rezidens a követségre érkezett volna, Dömény és Halász között már feszültség volt, bár ennek az iratokban kevés nyoma maradt.⁷⁵⁴ Kádár József érkezése után közte és Halász János között a fő konfliktusforrás – az általános feszültségeken túl, amely a különböző civil és katonai hírszerző/elhárító szervek között fennállt – az volt, hogy melyikük kapja a konzuli feladatokat. A központtól kapott jelentés alapján ez azért fontos – és Kádárnak a követtel való megbeszélésekor, a feladatok elosztásakor azért kellett erre törekednie –, mert így tudnak majd további személyeket keresni, akiket be tudnak szervezni. A látogatókkal kapcsolatban azt az utasítást kapta a rezidens, hogy a félforgalmat növelni kell, akár hivatalosan is be kell hívni állampolgárokat ügyintézésre, az ügyfelekkel kedvesnek kell lenni, az ügyeiket minél gyorsabban kell elintézni.⁷⁵⁵ A látogatók száma egyébként alacsony volt, csupán heti 8–10 ember.⁷⁵⁶ Problémaként

⁷⁵¹ Uo. Hornyan János op. beosztott jelentése, 1953. 12. 27., 15.

⁷⁵² ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra összefoglaló jelentés 1954. 08. 20., 29.

⁷⁵³ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Jelentés. A rezidentúra eddigi működésének értékelése, 1954. 03. 20. adta: Hornyan János. áv. hgy., 72.

⁷⁵⁴ Sajnos az előzményeket nem ismerjük, de Dömény az egyik jelentésben a személyét ért támadásokkal kapcsolatban a következőket hozza fel saját védelmére: [Hogy több hibát elkövet – D. D. F.] Ennek oka azonban az, hogy sok mindennel nem értek egyet a „munka” szervezése terén a követségen. A munka szót azért tettem idézőjelbe, mert a valóságban alig van követési munka. Biztos vagyok abban, hogy minden futár után kapni fogok ilyen jellegű kritikákat mindaddig, amíg nem csinálom, és is azt, amit Halász elvtárs csinál, hogy reggel 8 órától este 6–7 óráig ücsörögjek bent, iktatgassak ide-oda, soha sehová ne menjek el egyedül a mozin, illetve más közös szórakozáson kívül. Ha én is így teszek, akkor biztos, hogy nem fogok többé hazulról olyan bírálatot kapni, hogy húzódozom a követési munkától.” ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/3 Belgrádi rezidentúra. Levelezési dosszié, 6.

⁷⁵⁵ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra, 76.

⁷⁵⁶ Az ügyfélforgalom további alakulása: 1954 februárjáig nőtt a félforgalom, de csak kis mértékben. Márciustól visszaesett, hetente 5–6 fő. A jelentés szerint az UDB fenyegetettség

jelölték meg, hogy magyarok főként a Vajdaságban élnek, ami messzebb van Belgrádtól, továbbá az „UDB terrorja miatt a lakosság fél felkeresni a követséget”.⁷⁵⁷ Olyan személyeket kellett elsősorban keresniük:

- akik a vizsgálendő objektumokban dolgoznak;
- Jugoszláviában élő rokonaik beszervezhetők;
- volt VKF/2-es tisztek közül olyanokat, akiknek lehet hálózata Jugoszláviában;
- Magyarországon élő jugoszláv emigránsok otthon maradt, magasabb beosztásban dolgozó rokonai, ismerősei.⁷⁵⁸

Visszatérve a személyi konfliktusokhoz, problémát jelentett, hogy Halász és Kádár egy helyiségben voltak elhelyezve, így az érzékeny adatokat vagy a beszervezettekkel történő kapcsolattartást sem tudták kivitelezni. A konzuli feladatok intézését végül Kádár kapta meg.⁷⁵⁹

A Halász és Kádár közötti konfliktuson kívül a rezidentúra és a követség beosztottjai sem tudtak megfelelő minőségben együtt dolgozni. Dömény József egyik, 1954. júniusi jelentésében Kurimszky Sándor követet tette ezért felelőssé.⁷⁶⁰ Felvetette, hogy bár a követségi kollektíva nagyon javult, a viszony jó, a legfőbb probléma Kurimszky követ, aki kijelentette korábban is, hogy mint volt rendőr vezérőrnagy sok ellentéte volt az ÁVH akkori vezetőivel. Kurimszky Dömény szerint a rezidentúra tagjait igyekezett egymás ellen hangolni, továbbá a katonai hírszerzést és az ÁVH-sokat. Bár a jelentést tekinthetjük egy szubjektív véleménynek, mivel Budapestre is eljutott, jelzi, hogy nem volt minden rendben. Kurimszky követ szerint Dömény fölényeskedő és agresszív, Halász attasé a legfegyelmeltebb.⁷⁶¹ 1955. január 9–10. között Hajdú József⁷⁶² látogatást tett a követségen, akinek

.....
miatt nem mennek az emberek, ugyanis az UDB zaklatja a követségről kijövőket. A budapesti jugoszláv követség látogatottsága ezzel szemben az ötszörösére nőtt, havi 350–400 fő. Ennek oka lehet az is, hogy a Belügyminisztérium nem figyelteti és vizsgálja a látogatókat. Az engedmények ellenére az UDB ugyanúgy figyeltet, és „durva módszerekkel ellenőrzi a követség beosztottjait”. Csonka István á.v. hdgy. még azt is javasolja, hogy akkor Budapesten is figyeltessék le a követségi alkalmazottakat és a követségi látogatókat is. (Jelentés a belgrádi magyar követség helyzetéről (1954. 04. 09.), adta Csonka István á.v. hdgy.). Arról egyébként, hogy mennyi magyar élt pontosan Jugoszláviában, nem volt pontos kimutatásuk, uo. 72.

⁷⁵⁷ Uo. 72.

⁷⁵⁸ Uo. 78.

⁷⁵⁹ Uo. 72.

⁷⁶⁰ Uo. Jelentés. A követség beosztottjainak egymáshoz való viszonya (1954. 06. 28., adta: Dömény József), 201–203.

⁷⁶¹ Uo. Feljegyzés Kemény József magatartásáról (adta: Gazdik Gyula á.v. alezr.), 22.

⁷⁶² Hajdú (Ehman) József (Rákospalota 1898. július 12.–Budapest 1966.) ebben az időben a külügyminisztérium főosztály-vezetője.

jelentéséből megtudhatjuk, hogy Kurimszky Sándor tele volt panasszal. Szerinte beosztottjai nem fogadták el utasításait, míg „másik vonalról” utasítást nem kaptak. Ez a másik vonal a Kádár vezette rezidentúra volt. A rezidens nem vette tudomásul, hogy Kurimszky a követség vezetője. A követ szerint merevségben és önfejűségben Kádárt Dömény követte. A rezidens egy másik beosztottja, Rácz pedig nem szeretett a követségen lenni, mert tudott franciául, de itt nem tudta kamatoztatni, ezért javasolták, hogy helyezték vissza a külügyminisztériumba, francia vonalra. A jelentésben már a személyzet fokozatos lecserélését is javasolták, külön kiemelve Kádárt.⁷⁶³ Itt szükséges megjegyeznünk, hogy ez a jelentés is jól mutatja, a központ szerint az akkori alkalmazottak nem követték megfelelően a normalizációval járó irányváltást, meglehetősen bizonytalanság uralkodott közöttük, és nem értették ezt az új „vonalat”. Úgy gondolták, hogy a normalizáció nem „őszinte”, csak „etetés” mind a Szovjetunió és szatellit államai, mind Jugoszlávia részéről.⁷⁶⁴

A személyzeti konfliktusok sorában még egy jelentést kell megemlítenünk, melyet Kádár rezidens küldött a központba 1955 januárjában, tehát már a normalizációs folyamat közepén.⁷⁶⁵ Ebben Kurimszkyról azokat az információkat írta le, miszerint a követnek korábban gondjai voltak az ÁVH-val, Péter Gáborral is vitázott, még „Farkas Vladi elvtársra (sic!)” is tett gúnyos megjegyzéseket. Kurimszky állítólag azt mondta, hogy a belügyi vonal veszélyezteti a normalizációt, és állítása szerint ő egyébként sem akart a külüghöz kerülni, még Gerő Ernő is ígéretet tett neki, hogy le fogják innen váltani, és áthelyezik a külügyminisztériumból.

A Jugoszlávia elleni hírszerző munka hiányosságai a belgrádi rezidentúra munkájának tükrében

„a hírszerzés. Ez az én legnagyobb bánatom. [...] Ez különösen a titoista Jugoszláviára vonatkozik. Mintegy félmillió magyar él Jugoszláviában, Belgrádban kb. 10 ezer magyar él. Nagyon sokan ezek közül szemben állnak a Tito-rendszerrel, és szívesen dolgoznának nekünk. Erre meg van a lehetőségük is. A titoista Jugoszláviának Magyarországgal van a leghosszabb közös határa. [...] Az adottságok ellenére a helyzet az,

⁷⁶³ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2 Belgrádi rezidentúra. Jelentés a belgrádi magyar követségen tett látogatásról, dátum nélkül, 135–136.

⁷⁶⁴ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Rácz Pál jelentése, 1954. 11. 26., 286.

⁷⁶⁵ Uo. Fekete J. jelentése, 1955. 01. 21., 138.

hogy a titoista Jugoszláviával kapcsolatban a hírszerzés vonalán még saját szükségletünket sem látjuk el, pedig nagy és komoly kötelezettségeink vannak az egész béketábor számára is.”⁷⁶⁶

Rákosi Mátyás jellemezte így a Jugoszlávia elleni hírszerzést az Andrássy út 60.-ban tartott beszédében 1952 májusában. A magyar állambiztonság jugoszláviai hírszerző munkája a források alapján valóban nem tekinthető sikeresnek, a probléma azonban sokrétű és a magyar állambiztonság egész szervezetében keresendő. A kommunista hatalomátvételt követően a rendszer természetéből fakadóan ideológiailag megbízható személyekkel igyekeztek feltölteni az államapparátust, ide értve természetesen az államvédelmet is, azonban az évek alatt nem alakult ki egy jól képzett, megbízható szakembergárda. Beszédes adat, hogy 1954-ben a központi operatív tisztek 83 %-ának, a megyei főosztályok dolgozóinak pedig 85 %-ának csupán nyolc elemi vagy ennél alacsonyabb iskolai végzettségük volt.⁷⁶⁷ A levéltári forrásokban megtalálható, a korszakban született jelentések gyakran hemzsegek a helyesírási hibáktól,⁷⁶⁸ ráadásul a dokumentumokból érződik, hogy készítőjük igyekezett több-kevesebb sikerrel a korszakra jellemző ömlengő pártzsargont használni, amelynek következtében a mondanivaló gyakran elveszett a mondatok között. Egy hálózat kiépítése, a kapcsolattartás, konspiráció, a beszélgetések közbeni finom információszerzés mind olyan terület, amely gyors észjárást és átlagon felüli értelmet kíván meg. Farkas Vladimir önéletírásában visszaemlékezett, hogy a szovjet tanácsadók vezetője szerint a hírszerző munkához „nagy műveltségre, nyelvtudásra, bátor helytállásra, átlagon felüli alkalmazkodási és döntési készségre van szükség még. Ezen kívül alapos emberismeret és kapcsolatteremtési képesség kell.” Farkas szerint megoldhatatlan feladat volt ilyen személyeket találni a hivatalos állomány feltöltésére.⁷⁶⁹

További problémát jelentett az ügynökök és informátorok *minősége* és beszerzésük módja. Amennyiben egy hírszerző tiszt talált egy személyt, akit beszerzésre alkalmasnak ítélt, kérelmet írt az alosztályvezetőnek,

⁷⁶⁶ Rákosi Mátyás beszéde az Andrássy út 60.-ban, 1952 májusa, idézi Müller Rolf: *Politikai rendőrség...* i. m., 48.

⁷⁶⁷ Kajári Erzsébet: Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban...* i. m. 167.

⁷⁶⁸ Müller Rolf politikai rendőrségről szóló munkájában is kitért az államvédelmi dolgozók körében tapasztalható műveletlenségre, megemlíti, hogy volt olyan vidéki osztályvezető, aki Szalacsi Richárd *Helyesírási gyakorlatok* c. könyvét adta ki kötelező olvasmánynak (Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban...* i. m. 203).

⁷⁶⁹ Farkas Vladimir: *Nincs mentség...* i. m. 293.

aki felterjesztette a kérést az osztály-, illetve főosztályvezetőnek, akik továbbították a szovjet tanácsadóknak. Pozitív elbírálást követően került a miniszter elé a kérelem.⁷⁷⁰ Ez a hosszadalmas procedúra természetesen nem segítette elő a hatékony hálózatépítést. A mennyiség kontra minőség elve is hátráltatta az eredményes hírszerző munkát. A katonai elhárításnál, majd a Határőrség Felderítő Osztályánál az ügynököket, illetve informátorokat az anyagi érdekeltség alapján szervezték be,⁷⁷¹ vagy – a legtöbbször csempészeket vagy elfogott határsértőket – pressziós alapon, zsarolás útján. Ezek az egyének a későbbiekben nem voltak megfelelően tartva, ráadásul – ahogy egy későbbi fejezetben látni fogjuk Urbán Aranka példáján – nem is készítettek megfelelő környezettanulmányt róluk, így megeshetett, hogy a jugoszláv állambiztonság által már beszervezett egyént foglalkoztattak a magyar szervek.

Ahogy már a korábbi fejezetekből is körvonalazódott, a belgrádi rezidentúrán nem folyt érdemi hírszerzési munka, illetve a munka minősége nem volt megfelelő, az iratok tanúsága szerint ennek számos oka volt. Például a biztonsági feladatokat, bár látszólag jól megoldották, akadtak homokszemek a gépezetben, szemléltetésnek kiváló Horváth Erzsébet takarítónő ügye, akiről azt gyanították, hogy az UDB beszervezte. Már 1954. január 21-én⁷⁷² kérték eltávolítását a követségről, de egy augusztus 21-ei⁷⁷³ jelentésben is azt olvashatjuk, hogy Horváth még mindig az épületben dolgozott. Ez azt jelenti, hogy egy valószínűsített UDB ügynök/informátor *minimum* hét hónapon keresztül járt szabadon a követség/rezidentúra épületében. Nem a biztonsági terület volt az egyetlen, ahol a rezidentúra nem remekelt. Amint már említettük, sem a követség, sem a rezidentúra dolgozóinak döntő többsége nem beszélt semmilyen délszláv nyelvet, nem szükséges részletezni, hogy a nyelvismeret hiánya egy külföldi hírszerző állomás információszerző képességeit milyen mértékben csökkenthette. Sem a helyi lakossággal,⁷⁷⁴ sem a különböző követségi fogadásokon (*coctailokon*) nem tudtak szóba elegyedni más ország képviselőivel, pedig

.....
⁷⁷⁰ Palasik Mária: *A Hírszerző Osztály...* i. m. 4.

⁷⁷¹ Orgoványi István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség*, I. rész... i. m. 7.

⁷⁷² ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1 Belgrádi rezidentúra. Jelentés a belgrádi rezidentúra közeljövőben végrehajtandó feladatairól, 1954. 01. 09., adta: Hornyan János, 68–69.

⁷⁷³ Uo. Jelentés Fekete József eddigi munkájáról, 1954. 08. 21., adta: Kádár J., 231–240.

⁷⁷⁴ Természetesen figyelembe kell venni, hogy a rezidentúra fennállásának idején a magyar–jugoszláv viszony meglehetősen rossz jellege miatt a jugoszláv lakossággal nem feltétlenül volt kapcsolata a követség/rezidentúra dolgozóinak.

Budapestről Szikla Péter külön felhívta erre a lehetőségre a figyelmüket.⁷⁷⁵ Ugyan a konkrét „terepmunkáról” szóló jelentések – valószínűleg ezek alacsony száma miatt – ritkán fordulnak elő a rezidentúra dossziéjában, a Halász János és Dömény József 1954. októberi útjáról mégis maradt fent irat, azonban ennek oka az ott vétett konspiratív hiba volt. Az egyik Neretva-hídon például fotózni kezdtek, azonban egy közelben álló személy felírta a rendszámukat. Ezt követően Dubrovnikban Halász a hotelszobájában felejtette a fényképezőgépét, amelynek filmjét kicserélte valaki, mire visszamentek érte.⁷⁷⁶

1954. szeptember 17-én egy szokatlanul hosszú, 32 oldalas jelentésben⁷⁷⁷ értékelte Szikla Péter a rezidentúra eddigi munkáját. A véleménye lesújtó mind a központban, mind a Belgrádban dolgozó beosztottakról, a rezidentúra ugyanis nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Jugoszláviában tevékenykedő munkatársak bár meg tudták teremteni a légkört a munkához, a gyakorlati hírszerző tevékenységet már nem tudták megkezdeni részben azért, mert tapasztalatlanok voltak, és nem tudták, hogyan fogjanak neki. Nem hajtottak végre beszervezést, csupán egy-két embert figyeltek meg, ráadásul nagyon kevés információt küldtek tovább a központnak. Egyik beosztott sem lett az ország szakértője, specialistája, egy-egy részfeladatba merültek el, és nem látták át az egész politikai helyzetet. Senki nem mélyült el például Jugoszlávia történetében, földrajzában, gazdaságában, de még a politikában sem, nem végeztek adagyűjtést, sőt arra módszert sem dolgoztak ki. A Külügyi Államtitkárságról, az UDB-ről vagy a jugoszláviai „Fasiszta Magyar Emigrációról” szinte semmi információjuk sem volt, bár ezt a központ többször is kérte. Ráadásul Budapest a feladatokat úgy osztotta ki, hogy az a felelős munkatárs követési munkájával is kapcsolatban legyen. Hibájuknak rótták fel, hogy nem tervszerűen végezték a munkájukat, csupán ötletszerűen, nem látták a tágabb perspektívát, politikai képzésük nem volt rendszeres, nem voltak tisztában a magyar–jugoszláv kapcsolatok – és így a párt politikájának – változásaival.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ A jelentésben Szikla saját tapasztalatból írja, hogy ilyen alkalmakkor, főleg ha szeszfogasztás is történt, sok információt meg lehet tudni. Jelentés Dömény nyolc hónapos munkájáról, 1954. 07. 22., adta: Szikla Péter áv. hdgy., 204–205.

⁷⁷⁶ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2. Belgrádi rezidentúra, 87.

⁷⁷⁷ ÁBTL 3.2.6 OL-8-006/2. Belgrádi rezidentúra. Jelentés – a rezidentúra munkájának értékelése és javaslatok a munka megjavítására, 1954. 09. 17., adta: Szikla Péter áv. hdgy. 39–70.

⁷⁷⁸ Ahogy a jelentés fogalmazott: „Ideológiai lemaradásuk is károsan befolyásolja munkájuk eredményességét” (uo., 50).

A hálózat „másik végét”, a központot is hibásnak találták számos dologban. Nem volt felelősségteljes a hozzáállásuk a belgrádi beosztottakhoz. A gyenge minőségű munkát tudomásul vették, és nem törekedtek annak javítására, az átdobott ügynököket képtelenek voltak összekötni a belgrádi rezidentúrával, így ők nem tudták segíteni a külföldi *munkájuk* megkezdésében. A rezidentúra védelmére felhozható, hogy a központ is elismerte felelősségét a hibák miatt a későbbiekben, ugyanis belátták, hogy „a belgrádi rezidentúra az a terület, ahol az összes rezidentúrák között a legnehezebb operatív munkát végezni”.⁷⁷⁹

A hibák felsorolása mellett javaslatokat is tettek azok kijavítására. Ezek szerint egyrészt Budapestnek komolyabban kellett volna vennie a belgrádi „munkatársakat”, másrészt a rezidensnek, Kádárnak jobban össze kellett volna fognia a munkát, biztosítania kellett volna a megfelelő, „harcos, lendületes, aktív” munkaszellemet, harmadrészt a belgrádi beosztottaknak változtatniuk kellett volna a hanyag hozzáálláson, több kreativitásra és öntevékenységre sarkallták őket, például kötelező lett mindenkinek munkaterv kidolgozása, ezen kívül minden objektumnak külön felelőse lett. Érdemi javulás a rezidentúra munkájában azonban nem következett be, 1955 végére befejezte működését, a szervezési dossziéját 1956. augusztus 3-án lezárták.

Jugoszláv hírszerző szervek

A szovjet–jugoszláv konfliktussal párhuzamosan megromlott magyar–jugoszláv viszony egyik rendkívül érdekes következménye a két állam között kialakult „ügynökháború” volt. Mindkét ország sztálinista vezetése szovjet típusú titkosszolgálati szerveket hozott létre, a két állam szerveinek vezetői pedig jól ismerték egymás módszereit, a konfliktus előtt tapasztalataikat megosztották egymással, sőt, személyes kapcsolat is volt köztük.⁷⁸⁰ A téma kutatását azonban számos tényező nehezíti, amelyek közül a legfontosabb, hogy a jugoszláv államvédelem iratai a mai napig

⁷⁷⁹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1. Belgrádi rezidentúra. Jelentés Dömény nyolc hónapos munkájáról, 1954. 07. 22., adta: Szikla Péter áv. hdgy., 205.

⁷⁸⁰ Ritter László: *Titkos háború*, Történelmi szemle...i.m. 133.

csak részlegesen kutathatók.⁷⁸¹ Ezzel ellentétben a magyar állambiztonság által a korszakban képzett nagymennyiségű iratanyagból – a gyakran hiányos vagy egymásnak ellentmondó adatok ellenére – képet kaphatunk a jugoszláv állambiztonság Magyarország elleni munkájáról. A következőkben a jugoszláv állambiztonsági szervek felépítését és Magyarország elleni tevékenységüket mutatjuk be.

Kis jugoszláv hírszerzési szervezettörténet

A jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítéséről és módszereiről részletes jelentések olvashatók a magyar (állambiztonsági) levéltári dossziékban,⁷⁸² amelyek „átállt” ügynökök, illetve a magyar hírszerzési eredmények alapján lettek összeállítva. Ezzel kapcsolatban azonban több problémára is fel szeretnénk hívni a figyelmet. Egyrészt a szovjet és magyar állambiztonsági együttműködés gyakran egyoldalú volt, a megszerzett információkat a szovjetek nem minden esetben osztották meg a magyar féllel.⁷⁸³ Másrészt a disszidált jugoszláv ügynökök, illetve tiszték által átadott információk nehezen voltak ellenőrizhetők, ráadásul gyakran nagyon hiányosak voltak. Egy esetben például egy V/4020 fedőnevű jugoszláv vezérkari őrnagytól nem tudtak választ kapni arra, hogy a KOS (*Kontraobaveštajna služba* – kémelhárító szolgálat) szervezetén belül működik-e hírszerzés, a kihallgató szerint ez akár arra is utalhatott, hogy az őrnagy dezinformálni próbálta a magyar szerveket.⁷⁸⁴ Harmadrészt a jelentéseket gyakran az adott politikai helyzethez szabták, amelyben nem a tények ismerete, hanem az aktuális koncepció alátámasztása volt az elsődleges szempont.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ 2010. július 8-án Andrey Kovatchev, Tőkés László, Milan Zver és Cristian Dan Preda kérdést nyújtott be az Európai Parlamentben „Az egykori jugoszláv kommunista titkosszolgálat (UDBA) levéltári iratai” tárgyában. Arra hívták fel a figyelmet, hogy „Egy uniós tagállam, Szlovénia állampolgárai nem kapnak hozzáférést a jugoszláv totalitárius kommunista rendszerbeli múltjukkal kapcsolatos levéltári iratokhoz”, amelyek egy olyan országban találhatók (Szerbia), amely kérelmezte felvételét az Európai Unióba (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2010-5105_HU.html?redirect=utoljara letöltve: 2021.01.12.).

⁷⁸² Kötetünkben a következő, a jugoszláv hírszerző szervekről szóló, összefoglaló jellegű állambiztonsági dossziékat használtuk fel: ÁBTL 4.1 A-2127/24 Hírszerzés-történeti kutatás. A jugoszláv titkosszolgálat – UDB – Magyarország elleni tevékenysége; ÁBTL 4.1. A-694 Jugoszláv BM szervek felépítése; ÁBTL 3.2.4.-K-903 Jugoszláv hírszerző szervek; ÁBTL 3.2.5.-O-8-004/2 „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei; ÁBTL 3.2.5.-O-8-014/1-4. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek;

⁷⁸³ Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 136.

⁷⁸⁴ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, 109.

⁷⁸⁵ Jó példa erre a Lazar Brankov és Živko Boarov kihallgatásáról készült feljegyzés, amelynek a jugoszláv állambiztonságról szóló részei alapján jelentést írtak, a Rajk-per koncepciói

A második világháború alatt, az első „összjugoszláv” állambiztonsági szolgálat létrejötte előtt a felderítő-elhárító munkát több különböző csoport végezte, például a Katonai Kémelhárító Szolgálatot (*Vojno obavještajna služba* – VOS), amelyet 1941 augusztusában hozták létre szlovén területen, ekkor azonban még nem volt elkülönítve a hírszerzés és az elhárítás, illetve a politikai és a katonai vonal.⁷⁸⁶ A szervezet szabotázsakciókat hajtott végre német és olasz célpontok ellen, 1941 decemberétől pedig a kollaboránsok ellen szerveztek merényleteket.⁷⁸⁷ 1944-ben,⁷⁸⁸ a magyar források szerint viszont csak 1945-ben⁷⁸⁹ alakult meg a Jugoszláv Néphadsereg Vezérkarának II. (hírszerző) Igazgatósága (*Jugoslavenska narodna armija, II. Uprava*), amely a Jugoszlávia határain kívül folyó katonai hírszerző munkát szervezte és irányította, ezen kívül információt gyűjtött olyan fegyveres, kormányellenes szervezkedésekről, amelyek esetleg jugoszláv területen működtek. A II. igazgatóságnak öt osztálya volt:⁷⁹⁰

- I. osztály – stratégiai hírszerzés. Öt alosztályból állt, az 1. alosztálya foglalkozott a Tájékoztató Iroda országai elleni hírszerzéssel a konfliktus 1949-es eszkalálódása után.⁷⁹¹ Az I. osztály foglalkoztatta a katonai attasékat is.⁷⁹²
- II. osztály – hadászati hírszerzés. A katonai alakulatokon, hadtesteken, hadosztályokon belül végzett hírszerzést, hálózati munkával

.....
 azonban kitűnnek belőle. Állításaik alapján az OZNA-t a brit titkosszolgálat hívta életre, vezetője, Ranković a Gestapo embere volt. A háború után a jugoszláv vezetők engedték, hogy az OZNA usztasákkal, csetnikekkel, királypártiakkal legyen tele, különösen a Vajdaságban és Horvátországban. „Az UDB tehát megalakulásától kezdve nagy szerepet játszott abban, hogy az angol–amerikai imperialisták tervei szerint Jugoszláviában Titóék uralomra jussanak”, a szálakat pedig így Ranković mozgatja. ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek, Brankov Lazar és Boarov Zsivko vallomása, 1950. június 28., 216.

⁷⁸⁶ Krpič, Nada: *Organizacija obveščevalne službe nov in po slovenije 1941–1945*. Diplomamunka. Ljubljana, Ljubljana Egyetem, 2016, 1 (online: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Krpic-Nada.PDF> (utoljára letöltve: 2021. 03. 03.).

⁷⁸⁷ Tomašević, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford University Press, 2001, 97.

⁷⁸⁸ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 12.

⁷⁸⁹ ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése, 105, szintén közli: Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 140.

⁷⁹⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről, ész. nélkül (valószínűleg 1953), 106–107.

⁷⁹¹ ÁBTL 3.2.4. – K-903. Jugoszláv hírszerző szervek... Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése, 105, szintén közli: Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 140.

⁷⁹² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről. É. n. (valószínűleg 1953), 106.

azonban külföldön nem foglalkozott. A Magyarországra szökött jugoszláv tisztek beszámolóí alapján a hadászati hírszerzés az 1950-es évek elejétől kezdve – ahogy a háború lehetősége egyre fenyegetőbb árnyként vetült a két országra – elkezdte kiválogatni a legjobb ügynököket, akik a háború esetén a visszavonuló jugoszláv csapatok után eredeti lakhelyükön maradnának, és onnan hajtanának végre feladatokat;

III. osztály – tengerészet;

IV. osztály – légügy;

V. osztály – kapcsolat az országban levő katonai attasékkal.

1944. május 13-án a boszniai Drvarban – amely ekkor a jugoszláv partizánhadserg parancsnoki központja volt – életre hívták a Népvédelmi osztályt (*Odeljenje za zaštitu naroda* – OZNA), amely a hátszágban végzett politikai hírszerzést, és már születésénél ott bábáskodtak a szovjet tanácsadók.⁷⁹³ Szervezetileg járási, körzeti, illetve köztársasági OZNA szervezetek működtek, ezek a központi (belgrádi) OZNA-nak voltak alárendelve.⁷⁹⁴ Az újonnan alakult központi szervezetbe beolvasztották a VOS-t is annak feladataival együtt.⁷⁹⁵ Pár hónappal később, 1944. augusztus 15-én a Jugoszláv Népvédelmi Hadtest (*Korpus narodne odbrane Jugoslavije* – KNOJ) is létrejött, a szervezet a partizánok által elfoglalt területeken biztosította a rendet, majd a háború után határőrséggé funkcionált. A KNOJ az OZNA alá volt rendelve, annak parancsait teljesítette. A jugoszláv állambiztonsági szerveket az OZNA megalakulásától kezdve egészen 1966-os kegyvesztettségéig Aleksandar Ranković vezette. Ugyan a leendő tagköztársaságok még nem álltak teljes mértékben a partizánok irányítása alatt 1944-ben, a különböző tagállamok OZNA szervezeteinek vezető pozícióit azonban már kiosztották olyan személyeknek, akiknek voltak szovjet kapcsolataik. 1944 második felétől felgyorsultak az események, október 20-án Tito partizánjai a Vörös Hadsereg katonáival együtt visszafoglalták Belgrádot, a kommunista vezetés így a politikai élet még több részére rátehetette a kezét, és az OZNA kiépíthette szervezeteit Közép-Szerbiában és a Vajdaságban is. 1944. október 31-én Belgrádban egy találkozó keretében lefektették az OZNA strukturális alapjait. Megjelent a katonai elhárítás mint harmadik osztály, és egészen 1946 tavaszáig, a KOS megalakulásáig az OZNA kötelékében is maradt. Az OZNA-nak öt osztálya volt, a hírszerzés,

⁷⁹³ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 10.

⁷⁹⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-903. Jugoszláv hírszerző szervek. Jugoszláv hírszerző szervek fejlődése, 107.

⁷⁹⁵ Jozo Tomašević: *War and...* i. m. 32. lábjegyzet.

katonai elhárítás, kommunikációs, gazdasági és technikai ügyek. 1944 és 1948 között körülbelül 3000 jugoszláv katonai személy tanult valamelyik szovjet akadémián, illetve 29 OZNA-tiszt tanult az NKVD akadémiáján, Moszkvában. Hat hónapos képzésen vettek részt, majd hazatérve kurzusokat tartottak a szervezet többi tagjának. Az egyik legfontosabb itt tanult irányelv az ún. „lefedés” volt, amely azt jelentette, hogy minden tíz állampolgárra kellett jutnia egy OZNA-ügynöknek, és jelen kellett lenniük az állam minden intézményében a minisztériumoktól a gyarakig bezárólag.⁷⁹⁶ 1946 tavaszára tehát Jugoszláviában mind katonai, mind polgári vonalon „harcedzett”, a szovjet módszereket ismerő és használó állambiztonsági szervezetek jöttek létre. Az 1945-ös jugoszláviai választásokat követően, 1946 januárjában kihirdették az új alkotmányt,⁷⁹⁷ amelynek következtében az OZNA két részre vált: egyrészt a politikai hírszerzést végző Állambiztonsági Igazgatóságra (*Uprava državne bezbednosti* – UDB), másrészt a katonai elhárítást végző szervre (*Kontraobaveštajna služba* – KOS).⁷⁹⁸

A KOS kémelhárító munkát végzett a jugoszláv hadseregben és a hadiparban, ezen kívül hírszerzést folytatott az idegen államok hírszerző, elhárító és rendőri szerveiben. Minden fegyvernemnél, katonai területeknél, katonai iskoláknál, hadivállalatnál és a hadiparban léteztek KOS alosztályok, struktúrája igazodott a hadsereg felépítéséhez.⁷⁹⁹ A szervezet központja Belgrádban volt, a szervezetet a belgrádi katonai főparancsnokság KOS osztálya irányította, vezetője egészen 1964-ig a korábban az OZNA III. osztályát vezető Jefto Šašić ezredes volt, aki a honvédelmi miniszter-helyettes alá volt rendelve.⁸⁰⁰ Több alosztályáról is rendelkeztek a magyar szervek ismeretekkel, de részletesen csak kettőt tudtak beazonosítani, az I. alosztályt, amely a központi nyilvántartást vezette, illetve a IV. alosztályt, amelyik a katonai hírszerzésért volt felelős.⁸⁰¹ Ezen kívül létezett külföldi, helyőrségi, vizsgálati és felderítő alosztály is.

⁷⁹⁶ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 10.

⁷⁹⁷ Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések. Küzdelem az új Jugoszlávia elismeréséért és függetlenségéért, 1944–1957.* Újvidék, Fórum Kiadó, 1981, 190.

⁷⁹⁸ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 12. Az ÁBTL 3.2.4. – K-903. Jugoszláv hírszerző szervek dossziében az OZNA kettéválását 1945-re datálják.

⁷⁹⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Feljegyzés a jugoszláv hírszerző szervek működéséről, évsz. nélkül [valószínűleg 1953], 108.

⁸⁰⁰ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 12.

⁸⁰¹ 3.2.5 – O-8-014/1. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Adatok a jugoszláv hadsereg szervezetéről (1949. január 25.), 14.

A körzetparancsnokságok KOS osztályainak voltak alárendelve a katonai körzet területén levő hadsereg- és hadosztályparancsnokságok KOS osztályai, a hadosztály szintű KOS osztályoknak pedig az ezred- és zászlóalj szintű KOS tisztek. Szervezetileg az ennél kisebb hadseregrészeknél a KOS informátori (b-egyén) hálózatot tartott fenn. Minden szakaszban legalább egy informátor dolgozott.⁸⁰² 1948-at követően a KOS szervezeti felépítésében megjelent a „XII.” előtag, amely a későbbiekben a hadseregen belül jelölte a KOS-részlegeket.⁸⁰³

A polgári hírszerzés, az UDB a jugoszláv belügyminisztérium egyik osztályaként működött, szervezeti felépítése Jugoszlávia közigazgatási felépítésével volt azonos, központja Belgrádban volt. A belügyminiszternek három helyettese volt, amelyből kettő az UDB-vel, a harmadik helyettes a közigazgatással foglalkozott. A belgrádi központi szervhez kapcsolódtak a köztársaságok belügyminisztériumainak UDB osztályai, amelyeknek székhelye az illető köztársaság fővárosa volt. A tagköztársasági belügyminiszternek két helyettese volt, egyik az UDB-vel, másik a közigazgatással foglalkozott, a fontosabb jelentéseket a köztársasági belügyminiszter küldte tovább Ranković-nak.⁸⁰⁴ A központi UDB-k területe járásokra oszlott, a járási UDB kirendeltségek rendszerint a járás közigazgatási központjában voltak felállítva. A nagyobb városokban önálló UDB-kirendeltségek működtek, amelyek közvetlenül a köztársasági UDB alá voltak rendelve. A járási és a nagyobb városok UDB-kirendeltségei a köztársasági UDB-osztályoktól kapták az utasításokat, és jelentéseiket is oda terjesztették fel.⁸⁰⁵ Falvakban „általában” a tanácselnökök, illetve minden hivatalban „általában” az egyik vezetőhelyettes az UDB embere volt.⁸⁰⁶ A jugoszláv állambiztonsági lexikon⁸⁰⁷ alapján az UDB-nek a következő osztályai voltak:⁸⁰⁸

.....

⁸⁰² Uo.

⁸⁰³ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 12.

⁸⁰⁴ ÁBTL 4.1 A-694 Jugoszláv BM szervek felépítése, 13.

⁸⁰⁵ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik. Feljegyzés, 1950. június 30., 8.

⁸⁰⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, A Belügyminisztérium mellett működő UDB, 104.

⁸⁰⁷ Đorđević, Obren: *Leksikon bezbednosti*. Beograd, Privredapublik, 1986, 61–62.

⁸⁰⁸ A magyar állambiztonsági iratokban az osztályok számozása és elnevezése nem teljesen egyezik az állambiztonsági lexikonban található adatokkal. Ez utóbbi forrást tekintettük hitelesebbnek, azonban az osztályokhoz tartozó bővebb információkat a magyar iratokból szereztük be.

- I. osztály – *külföldi politikai hírszerzés*; átszervezése után (1950-ben) az első osztályok végezték a szomszédos országok elleni munkát, de csak jugoszláv területről. Két részlege volt:
 1. alosztály – Tájékoztató Iroda országai (IB)
 2. részleg – nyugati országok;⁸⁰⁹
- II. osztály – *belföldi hírszerzés*;
- III. osztály – *elhárítás*; a Kominform határozata előtt a legaktívabb részleg az Amerikai Egyesült Államok elleni részleg volt. 1948-ban létrehozták a Tájékoztató Iroda (IB) nevezetű speciális részleget a Szovjetunió és szatellit államai képviselteinek „feldolgozására”. A jelentős mennyiségű munka miatt két részre osztották az osztályt:
 1. országhatáron belüli külföldi objektumok (pl. követségek) elleni hírszerzés és elhárítás;
 2. külföldi hírszerzés;⁸¹⁰
- IV. osztály – *technika*; telefon-, illetve szobalehallgatás, levélcenzúra, fotólaboratórium, vegyészeti laboratórium, rádió elhárítás, híradó;⁸¹¹
- V. osztály – *gazdaság*.
A későbbiek folyamán az alábbi osztályokkal bővült az UDB:
- VI. osztály – *biztonság*;
- VII. osztály – *rejtjel*;
- VIII. osztály – *káder*.

Ahogy már ismertettük, az ÁVH az 1950-es évek elejére vált története során a legönállóbbá, mintegy állammá az államban, továbbá ekkor lett módszereiben a legkegyetlenebbé is. Ez természetesen nem választható el a jugoszláv-magyar viszony és a jugoszláv-ellenes belföldi propaganda csúcsra járatásától, illetve a háborús hisztériától. A határ másik oldalán is hasonló tendencia volt megfigyelhető, az UDB 1948-ban rendőrségi hatáskört kapott, nyomozást folytathattak, letartóztatást eszközölhettek, dossziét nyithattak a megfigyelt állampolgárokról. Az Egyesült Államok hírszerzése is úgy értékelte, hogy „az UDB a valódi kormány Jugoszláviában”.⁸¹² Érdekesség, hogy az UDB-t bár a belügyminisztérium vezette, azonban a honvédelmi minisztérium alá volt rendelve. Az UDB költségvetése

⁸⁰⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A Belügyminisztérium mellett működő UDB, 103.

⁸¹⁰ ÁBTL 4.1 A-694. Jugoszláv BM szervek felépítése, 3–4.

⁸¹¹ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 12.

⁸¹² CIA-RDP80-00810A006000580004-1, Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február 21., online: foia.cia.gov

a védelmi költségvetés része volt, az UDB-n belül katonai rendfokozatokat alkalmaztak és katonai egyenruhát viseltek.⁸¹³ A szovjet–jugoszláv kapcsolatok megromlása érzékenyen érintette a jugoszláv hírszerző szerveket (is), ugyanis mind a hadseregben, mind az államapparátusban elkezdtek kiszűrni a Szovjetunióval szimpatizáló, esetleg együttműködő egyéneket.⁸¹⁴ Ekkor hozták létre – elsősorban a politikai foglyok számára – Goli otokon (*Kopár-sziget*) a hírhedt kényszermunkatábort is, ahova az első elítélteket 1949 júliusában szállították.⁸¹⁵ Jugoszláviában az 1949 és 1953 között a Szovjetunióval, illetve a Tájékoztató Irodával való szimpátia vádjával letartóztatottak számát az alábbi táblázatban közöljük:⁸¹⁶

Év	Letartóztatottak száma (fő)	Szabadrálbra helyezettek száma (fő)
1949	4046	1449
1950	3398	1557
1951	2527	2442
1952	1251	1893
1953	371	2710

Mivel a hírszerzéssel 1950-ig több szervezet is külön-külön foglalkozott (UDB első osztálya, a Vezérkar II. igazgatósága, KOS, KNOJ), a munka nem volt túl hatékony, ezért 1950 augusztusában a határon dolgozó II. igazgatóság tisztjeit átadták az UDB első osztályainak. A jövőben csak ez a szerv végezhetett határon túli hírszerzést.⁸¹⁷ A centralizált információgyűjtés megteremtése mellett az egyesítés azért is volt célszerű, mert a katonai szervezeteknek nem volt könnyű kapcsolatot teremtenie a lakossággal, a polgári

⁸¹³ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 13.

⁸¹⁴ A CIA értesülése szerint a Vezérkar és az UDB vezető tisztjei titkos találkozót tartottak, amelyen a Tito iránti feltétlen hűség irányvonalát határozták meg, azonban a jelentés kitért arra is, hogy nagy volt a bizonytalanság és a kölcsönös bizalmatlanság mind a Vezérkar, mind az UDB tisztjei között. CIA-RDP82-00457R002100570011-8, Tito's Attempted Rapprochement; Attitudes within Yugoslavia, 1948. december 9. online: foia.cia.gov

⁸¹⁵ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 17.

⁸¹⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Jelentés a Belügyi Államtitkárság 1954-es költségvetéséről alapján. A forrásokból nem derül ki, hogy honnan származnak az adatok, azokat más forrásból visszaellenőrizni a kutatás eddigi pillanatáig nem sikerült.

⁸¹⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A Belügyminisztérium mellett működő UDB, 104, továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903 Jugoszláv hírszerző szervek, Magyarország elleni munka (é. n.), 118, szintén közli Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 140.

hírszerzés viszont katonai téren nem volt túl képzett, nem gyűjtött elegendő anyagot.⁸¹⁸

Az 1952. november 2–7. között tartott VI. pártkongresszus főként az új öngazgatási modell bevezetésének elfogadása miatt híresült el,⁸¹⁹ azonban már a kongresszus előtt megkezdődött az UDB átalakítása, aminek oka többek között az volt, hogy – a magyarországi helyzethez hasonlóan – a jugoszláv állambiztonság is kezdett túlnőni önmagán, és állammá válni az államban. Ranković már a JKP KB 1951. júniusi IV. plénümán (állítólag) azzal érvelt az UDB átalakítása mellett, hogy annak „nem szabadna sem az állam, sem a törvények felett állnia [...] Az 1949-ben Jugoszláviában történt letartóztatások 47 %-a jogszerűtlen volt”.⁸²⁰ 1952 decemberében a belügyminisztériumot belügyi államtitkársággá szervezték át, ennek egyik igazgatósága lett az UDB. Ezt követően polgári alapokra helyezték a szervezetet, a katonai rangokat adminisztratív beosztásokra cserélték, és – a magyar források szerint – letartóztatások is történtek. Az UDB városi és járási szervei függetlenek maradtak, és nem lettek alárendelve a városi és járási belügyi szerveknek.⁸²¹ Amíg a háború után a megbízható párttagokat, partizánokat alkalmazták a hírszerző munkára, a Kominform-határozat után főleg középiskolát végzettekkel töltötték fel a soraikat. Az új hírszerzők képzése egy Belgrádtól nem túl távoli, speciális diplomáciai főiskolán folyt.

Az 1950-es évek elején az informátori hálózatban is történtek bizonyos változások, ugyanis a „királyi, usztasa” rendőrség irattárából az UDB szervek előkeresték a királyi hírszerzés ügynökeit, és újra beszervezték őket, ez segítette, hogy a Tito-ellenes elemeket könnyebben felkutassák.⁸²² Szintén 1952-ben még egy új hírszerző osztályt hoztak létre a jugoszláv külügyminisztériumon belül, koordinációs osztály néven, személyzetét az UDB I. osztályának tisztjei adták. Feladata a jugoszláv követségekre és kereskedelmi kirendeltségekre beérkező információk feldolgozása volt, amennyiben az értesülések a szomszédos szatellit államokat érintette, akkor azokat az UDB I. osztályának küldték tovább. A koordinációs

⁸¹⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A Belügyminisztérium mellett működő UDB, 104.

⁸¹⁹ Juhász József: *Volt egyszer...* i. m. 134–135.

⁸²⁰ Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services...* i. m. 18.

⁸²¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Az UDB szervezeti felépítése, 126.

⁸²² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/2. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A Belügyminisztérium mellett működő UDB, 104.

osztály havonta egy hírszerzési közlőnyt adott ki és küldött meg az érintett intézményeknek.⁸²³

Összességében, a fentiek alapján elmondható, hogy a jugoszláv hírszerzés szervezeti fejlődése más utat járt be, mint a magyar. Állományukban gyakorlottabb tisztek és ügynökök dolgoztak, a szovjet s így a magyar módszereket ismerték, azonban nem álltak Moszkva irányítása alatt. Amíg az ÁVH átalakításait mindig vezetői személycserék követték, addig Ranković egészen 1966-ig az UDB élén tudott maradni, és a szervezetet úgy sikerült átalakítania, hogy az nem járt együtt az eltávolításával.

A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenysége

A második világháborút követően Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata aszimmetrikus természetű volt, amíg Budapest diplomáciai szempontból el volt szigetelve, addig Belgrád a SZEB jugoszláv misszióján keresztül Magyarországról naprakész információkkal rendelkezett.⁸²⁴ Az elítélő határozatot követő első összefoglaló jelentés a jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni munkájáról 1948 októberében készült el, azonban a magyar szerveknek csak az 1950-es évek elejétől „kezdt kialakulni” egy átfogó kép a jugoszláv állambiztonságról,⁸²⁵ másrésről azonban, mint már említettük, ugyanúgy szovjet típusú állambiztonsági szervek voltak, így egymás módszereit ismerték. A konfliktus kezdeti szakaszában készült jelentésben megerősítették, hogy a jugoszlávok már a világháború vége óta folytattak információgyűjtést politikai, gazdasági és katonai kérdésekben Magyarország területén, ráadásul 50–60 kilométeres mélységben felderítést is végeztek. A jelentés alapján az ügynökök kiválasztásának módja a mennyiségi és nem a minőségi elveket követte, ugyanis mindenkit beszerveztek, aki a „kezüik ügyébe” került, de elsősorban a kettős birtokosokat.⁸²⁶ Elkezdtek emellett a titkos ügynöki hálózat kiépítését is, pressziós, illetve elvi alapon. A kommunista internacionalizmus érdekes logikájába enged betekintést az elvi alapú beszervezéssel kapcsolatos megjegyzés, amely szerint „Magyarországon igen sok a fasiszta, a hatalom kérdése még nem dőlt el, tehát mint kommunistáknak kötelességük ügynöki munkával

⁸²³ Uo. 106, továbbá Ritter László: Titkos háború. Történelmi szemle.... i. m. 140.

⁸²⁴ Lásd a kötet Szövetséges Ellenőrző Bizottságról szóló fejezetét.

⁸²⁵ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. A titoista hírszerzés elleni harc vizsgálati tapasztalatai 1945-től 1954. január 1-jéig, 72.

⁸²⁶ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/1. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Összefoglaló jelentés az OZNA működéséről, 1948. 10. 09.

támogatni Jugoszláviát, mert ezzel egy időben a Magyar Kommunista Pártot is támogatják.”⁸²⁷

A Rajk-per a hírszerző-háborúban is fordulópontot jelentett, amíg a „Rajk-banda leleplezése” előtt az ügynökök feladata főleg a propagandatevékenységekre⁸²⁸ irányult, és a szóbeli propagandaterjesztésre, addig a per után a katonai, gazdasági, politikai információgyűjtés, illetve a határőrség felderítése vált a fő irányvonallá. Az ügynökök feladata volt továbbá a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok, katonai objektumok, fegyverzet és létszám megállapítása is. A magyar levéltári források alapján 1949-től kevesebb, de jobban képzett ügynököt dobtak át a határon a jugoszlávok.⁸²⁹ 1950-ben az átdobott ügynökök főleg a magyar nemzetiségűek köréből kerültek ki, céljuk az említett felderítésen kívül a magyarországi jugoszláv emigrációba való beépülés volt.⁸³⁰

Az 1950-es évek elejére tetőzött a két ország konfliktusa, a háború is valós lehetőséggé vált, így a hírszerzés iránya is mindinkább a hadsereg felé mutatott. Az 1951-es év folyamán a határ menti UDB központok még aktívabb felderítőmunkát folytattak, feladatuk elsősorban a szovjet és magyar katonai alakulatok és csapatok, laktanyák, repülőterek, távíróközpontok, távbeszélő központok és a hadiipar felderítése volt. Ezen kívül információkat gyűjtöttek a magyar és szovjet csapatok mozgásának irányáról és felszereltségéről, létszámuk nagyságáról, arról, hogy milyen fegyvernemhez tartoztak, a parancsnokok rangjáról és személyazonosságukról is. Külön hangsúlyt fektettek azon kérdések megválaszolására, hogy a határon állomásozó szovjet/magyar csapatoknak támadó vagy védekező fegyverzete volt-e, illetve, hogy „messze hordó” lövegekkel rendelkeztek-e. A magyar hadseregben belül titoista hálózatot igyekeztek létrehozni.⁸³¹

A magyar állambiztonság rendkívül sok és részletes információt gyűjtött az UDB-ről általában és a különböző járási/városi kirendeltségekről egyenként is. Az alapvető feladatokon kívül feljegyezték a dolgozói névsort és

⁸²⁷ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Az OZNA/UDB aknamunkája 1945-től a Tájékoztató Iroda határozatáig, 73.

⁸²⁸ A propagandatevékenységekre ld. részletesen Ritter László: *Titkos háború. Történelmi szemle...* i. m. különösen 141–144.

⁸²⁹ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik, 1950. 06. 30., 10.

⁸³⁰ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. UDB MO elleni aknamunkája a TI határozatától 1954. jan. 1-jéig, 78.

⁸³¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. UDB Magyarország elleni aknamunkája a Tájékoztató Iroda határozatától 1954. jan. 1-jéig, 80.

életrajzokat, a konspirált lakások címeit, az informátorok („besúgók”) nevét, a kirendeltségek tárgyi felszereltségét, de több esetben alaprajzokat is közöltek az UDB épületeiről. Amennyiben a vonatkozó szerbiai levéltári források kutatása lehetővé válna, érdekes lenne összehasonlítani a magyar információkat az UDB forrásaival, addig azonban csupán a magyar állam-biztonság jelentéseire hagyatkozhatunk. Ennek alapján a Magyarország elleni hírszerző munkát az alábbi UDB kirendeltségek végezték.⁸³²

Szerb köztársasági UDB	Újvidék tartományi UDB	zentai UDB
		szabadkai UDB
		zombori UDB
Horvát köztársasági UDB	Eszék körzeti UDB	kaproncai UDB
		varasdi UDB
Szlovén köztársasági UDB	Muraszombat járási UDB	maribori körzeti UDB
		lendvai járási UDB

Az iratokban külön kitértek arra, hogy az UDB 1950. augusztusi szervezeti átalakítása előtt mely kirendeltségek végezték a Magyarország elleni hírszerző munkát, azonban ezek a települések kizárólag a Horvát Köztársaság területén található, mint Bellye (*Bilje*), Pélmonostor (*Beli manastir*), Valpó (*Valpovo*), Alsómiholjac (*Donji Miholjac*), Szalatnok (*Podravska Slatina*), Szentgyörgyvár (*Đurđevac*), Verőce (*Virovitica*), Perlak (*Prelog*), Csáktornya (*Čakovec*) települések UDB kirendeltségei. Az 1950-es átszervezés után a személyi állományt a táblázatban feltüntetett horvát köztársasági UDB kirendeltségei vették át.⁸³³

A magyarországi információszerzés egyik fontos központja volt a budapesti jugoszláv követség, amelyről feltételezhetjük, hogy rezidentúraként is működött. A magyar iratok szerint a követségi diplomata kivétel nélkül UDB-ügynökök voltak, a rezidens pedig Lazar Brankov volt, azonban amíg ez utóbbi állítást nem is tudjuk megcáfolni, a belgrádi magyar követség állományából kiindulva nem valószínű, hogy a budapesti követségen dolgozó összes diplomata UDB-tiszt lett volna. A jelentések alapján a követség pincéjét fogdának használták, és ott tartották fogva azokat a magyarországi

⁸³² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Az UDB szervezeti felépítése, 130 alapján, továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903. Jugoszláv hírszerző szervek. Magyarország elleni munka (é. n.), 118, szintén közli Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 140.

⁸³³ K-903. Jugoszláv hírszerző szervek. Magyarország elleni munka (é. n.), 118.

délszlávokat, akik nem voltak hajlandók hírszerző feladatokat vállalni. A követség beszerkezési módszereiről is voltak információik, az iratok alapján például azok a délszláv személyek, akik haza akartak utazni rokonaikhoz, a követségen a forintot válthattak dinárra, majd miután elhagyták a követség épületét, visszahívták, és mint valutázót formálisan őrizetbe vették, majd pressziós alapon beszerkeztek őket. Egy 1954-es jelentésben azonban a magyar hírszerzés is beismerte, hogy a követséggel kapcsolatban kevés volt a vizsgálati tapasztalat.⁸³⁴

A jugoszláv ügynökök beszerzésével és tartásával kapcsolatban is rendelkezett információval a magyar állambiztonság. A baloldali érzelmű személyeket elvi alapon, azonban a volt királyi Jugoszláviával kapcsolatban álló, „fasiszta, horthysta, délszláv nacionalista, kettősbirtokos, kulák” személyeket pressziós alapon szervezték be.⁸³⁵ Minden UDB-tisztnek több rezidense is volt, ezeken kívül közvetlenül is tartottak néhány informátort. Azon járásokban, amelyek határosak más országokkal, különleges feladatokkal megbízott UDB-tisztek voltak, akiknek feladatát képezte a külföldön bevetésre kerülő ügynökök felkutatása, beszerzése, kiképzése, bevetése, fogadása és kihallgatása. Ezek a tisztek kéthetenként küldtek jelentéseket az UDB központba. Határ menti kérdésekben a köztársasági UDB központokból is érkeztek tisztek ellenőrizni a helyzetet. Külföldi szolgálatra alkalmas ügynököket részben hálózaton, részben pedig a rendőri közigazgatási és pártszerveken keresztül kutatták fel. Az átdobáskor a határra UDB-tiszt kísért el, és egy meghatározott helyen és időben várta vissza az ügynököket, ezután személyesen tettek jelentést.⁸³⁶ A Magyarországon lakó vagy telepített ügynökkel futár útján érintkeztek.⁸³⁷ A határozat után nagy számban érkeztek Magyarországra a Szovjetunióhoz hű, Tito-ellenes kommunisták mint menekültek, és minden bizonnyal volt közöttük, aki az UDB-ügynökeként érkezett. Igyekeztek beszervezni azokat is, akik Magyarországról köztörvényescselekményekmiatt átszöktek Jugoszláviába, és gyűjtőtáborokban helyezték el őket. Amennyiben sikeresen ellátta

⁸³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A budapesti jugoszláv követség szerepe, 76.

⁸³⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Az UDB szervezeti felépítése, 130 alapján, továbbá ÁBTL 3.2.4. – K-903. Jugoszláv hírszerző szervek. Magyarország elleni munka (é. n.), 118, közli Ritter László: Titkos háború. Történelmi szemle... i. m. 139.

⁸³⁶ A jugoszláv ügynökök illegális határátlépésének módszereit részletesen ismerteti Orgoványi István: *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség*, I. rész... i. m. főként 9–13.

⁸³⁷ ÁBTL 3.2.5 – O-8-014/2. „Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek. Jugoszláv titkosszolgálati szervek felépítése, feladataik, módszereik, 1950. 06. 30., 9.

a feladatát az adott személy, letelepedhetett Jugoszláviában. Az ügynökök nagy része időleges feladat elvégzésére lett átdobva, megadott időközönként pedig be kellett jelentkezniük. Erre sok módszer létezett, például bizonyos időre, egy előre megadott jugoszláv címre levelezőlapra be kellett jelentkezniük, hogy tudják, lebuktak-e, esetleg a magyar rádió „szív küldi” műsorában tudtak kódolt üzenetet átadni. Telepített ügynökkel általában futárokon keresztül tartották a kapcsolatot.⁸³⁸

1952-ben a beszervezett ügynökökkel kapcsolatban egy jelentésben úgy fogalmaztak, hogy „mindenfajta közönséges bűnöző felhasználása fokozottabban előtérbe lépett”,⁸³⁹ 1953-ban az átdobott ügynökök száma bár csökkent, de több volt a „minőségi”, jól kiképzett ügynök, akik célirányosabban dolgoztak, és a korábbiakkal ellentétben inkább egy-egy konkrét feladatot hajtottak végre. Új jelenség volt a „páros ügynökök” alkalmazása, akik közül az egyik jó helyismerettel rendelkezett a határon, a másik pedig a konkrét feladatot hajtja végre. Nem utolsósorban így könnyebb is volt ellenőrizni az ügynökök munkáját. Az oktatásuk is alaposabbá vált, a fizikai, illetve a technikai felkészítést (pl. aknák felszedése, szerkezetének tanulmányozása, lőfegyver kiképzés/gyakorlat) hatékonyabbá vált.⁸⁴⁰

A Sztálin halála után megkezdődött normalizáció a hírszerző-háborúra is hatással volt. A kölcsönös követcserét követően a hírszerzés a rezidentúrákon is folyt, így az illegális hírszerzés, ha nem is szűnt meg, de aktivítása csökkent.⁸⁴¹ A magyar elhárítás tisztában volt azzal, hogy a normalizálódás során létrejövő új intézmények esetében is számolni kell a hírszerző tevékenységekkel. Jelentéseik alapján a viszony javulásával előtérbe került a jugoszláv követség hírszerző tevékenysége, az átdobott ügynökök esetében pedig a „telepítésre” törekedtek, tehát nem csupán egy-egy feladattal küldték át őket a határon, ennek következtében a statisztikákban csökkent a határon elfogott ügynökök száma.⁸⁴²

A jugoszláv hírszerzés Magyarország elleni tevékenységéről a magyar elhárításnak sok és részletes információja volt, köszönhetően a határon túli hírszerzésnek, a Magyarországra szökött jugoszláv ügynököknek,

⁸³⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Kapcsolattartás módja, 102.

⁸³⁹ Uo. 104.

⁸⁴⁰ Uo. 120–125.

⁸⁴¹ Ritter László: Titkos háború. *Történelmi szemle...* i. m. 158.

⁸⁴² ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. Jelentés a hírszerzés elleni harc vizsgálatának tapasztalatairól 1954. január 1.–1955. január 1. között, 141.

illetve a szovjetektől kapott információknak. Ezek valóságtartalma azonban a visszaellenőrzés jelenleg szinte lehetetlen volta miatt nem állapítható meg, azonban úgy véljük, a fejezetben bemutatott források átfogó képet adnak a két ország közötti állambiztonsági konfliktusról, és a későbbiekben akár délszláv történészek munkáját is segítheti.

A zágrábi kémper története és Urbán Aranka szerepe

Kötetünk záró fejezetében a Zágrábban 1951. március 26–28. között lezajlott kémper és az ahhoz vezető eseménysort, illetve az Urbán Aranka kettősbirtokos⁸⁴³ ellen lefolytatott vizsgálatot és pert próbáljuk meg rekonstruálni a fellelhető iratok alapján. A zágrábi per a korábban ismertett „ügynökháborúba” enged betekintést, ugyanis három Magyarországra szökött KOS-tiszt történetét ismerhetjük meg belőle, amíg az Urbán Aranka elleni vizsgálat annak a szomorú példája, hogy a konfliktus esetenként milyen hatással volt azon állampolgárok életére, akik akarva-akaratlanul az események sodrásába kerültek. A történések megértéséhez elengedhetetlen az előzmények ismertetése, mivel azonban a két ügy szorosan összefügg, azokat párhuzamosan mutatom be. Az egyik szál Urbán Aranka⁸⁴⁴ kettősbirtokos ügye, amely egy feltételezett kettősügynök vizsgálata, a másik vonal pedig három Magyarországra szökött KOS-tiszt beszerzésének és munkájának a története. Ez a két szál együttesen vezetett a zágrábi perig. Urbán ügyének irataiból következtethetünk arra, hogy az állambiztonság számos hibát vétett, ezt megerősíteni látszik a nyomozást követő belső vizsgálat,⁸⁴⁵ azonban teljes bizonyossággal nem jelenthetjük ki, ugyanis nem ismerjük a jelentés készítőjének motivációit, illetve nem tudjuk biztosan, hogy az eltelt idő alatt nem kerültek-e ki lapok a dossziéból.

.....
⁸⁴³ A kettősbirtokosoknak Jugoszlávia és Magyarország területén is voltak birtokaik, a két ország között gyakran jártak. A titkosszolgálatok gyakran szervezték be őket, mivel jelenlétük a másik országban kevésbé volt feltűnő. A kettősbirtokosok helyzetéről részletesen ír Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv...* i. m. 328–331.

⁸⁴⁴ Urbán Aranka (*1915, Szabadka–i?) apjának Szabadkán volt bádogosműhelye. Két év gimnázium elvégzése után apja műhelyében, mint bádogos segéd dolgozott. 1936-ban férjhez ment Bódic József bádogoshoz, akivel 1941-ben elváltak. Anyja halála után 1941-benompára, majd még a háború vége előtt Szabadkára költözött, ahol a háború vége érte. Mint kettősbirtokos átjártompára. Rokonainak nagy része Jugoszláviában élt. 1949–1950 folyamán az UDB-nek és az ÁVH-nak is végzett feladatokat. 1953 novemberében letartóztatta a magyar állambiztonság, majd 1954-ben halálra ítélték. Az ítéletet később enyhítették, majd eltörölték. További életútja ismeretlen. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. Urbán Aranka és tsai. és V-116701.

⁸⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 302–305.

A perhez vezető út

Urbán Aranka kettősbirtokosként 1948 elejétől rendszeresen járt Magyarországra, cigarettát, fésűt, cérnát, zoknit, kerékpárgumit, később Friedstein Ede szabadkai ékszerész megbízásából aranyat, drágaköveket is csempészett.⁸⁴⁶ Urbán Friedstein lakásán ismerkedett meg 1947 őszén Perl Ipollyal, aki korábban partizán volt, de csalódott a titói rendszerben. 1948 nyarán Perl megkérte Urbánt, hogy vigyen el egy levelet Magyarországra, és adja fel, ő azonban a levelet átadta Kiss Ferenc⁸⁴⁷ határőr tisztnek, akivel szerelmi kapcsolata volt, és aki mint alkalmi informátor alkalmazta a nőt. Miután Kiss megkapta a levelet, arra kérte Urbán Arankát, hogy a továbbiakban is tartsa fenn a kapcsolatot az ékszerésszel, így a nő a továbbiakban a futár szerepét töltötte be Perl és Kiss között egészen 1948 szeptemberéig, amikor Urbánt a jugoszláv szervek letartóztatták a határon cigaretta-csempészés miatt, és tíz hónapra elítélték. Három hónapot Szabadkán, öt hónapot pedig Rezsőházán (*Kričanin*, Szerbia), mezőgazdasági munkatáborban raboskodott. Ez a letartóztatás a későbbiekben kulcsfontosságú lesz, ugyanis a későbbi vád szerint ekkor szervezte be az UDB. Eszerint Szabadkán egyedül helyezték el egy pincében, majd másnap a cellájában egy Nikola Kludjelović nevű UDB-tiszt látogatta meg, aki megígérte, hogy segít neki kiszabadulni, de előbb információt kell szolgáltatnia, hogy milyen ismerősei vannak Magyarországon. Urbán vallomása szerint ekkor említette Kiss Ferenc határőrt is. Két nap múlva újra kihallgatták, ekkor szervezte be Stevan Čurin UDB-tiszt. Urbán későbbi kihallgatása során azt vallotta: „kijelentettem, hogy hajlandó vagyok az UDB megbízásából Magyarországra jönni bármilyen feladattal”,⁸⁴⁸ bár a korábbi kihallgatások alatt a beszerzés vádját következetesen tagadta. Beszerzése után szabadon engedték, majd nagynénjéhez, Neorsics Mátyásnéhoz ment, akivel közölte a beszerzése tényét. Saját házában az UDB részéről Kludjelović és Čurin többször felkeresték, feladatot kapott, hogy térjen vissza Magyarországra, és vegye fel újból a kapcsolatot Kiss Ferencel, miközben megzsarolták a családjával, amennyiben a magyar szerveknek bármit is elárul a beszerzéséről. Arra az eshetőségre is gondoltak, ha esetleg nem tudná felvenni a kapcsolatot Kiss Ferencel, ekkor Kisszálláson

.....
⁸⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 171.

⁸⁴⁷ Kiss Ferenc (*1920 Péterréve–†?) őrmester, majd törzsőrmester. Egy jelentés szerint azért kapott előléptetést, mert Urbán Arankát beszerzte (3.1.9. V-116701/1. 13).

⁸⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 173.

kellett volna letelepednie és dolgoznia egészen addig, amíg valaki fel nem keresi a jugoszláv állambiztonság részéről. Ehhez adtak neki egy hamisított, üres bejelentőlapot, amit a későbbi, ellene lefolytatott perben mint bizonyítékot használtak fel. Mielőtt átszökött volna Magyarországra, ismét találkozott Perl Ipolyal, aki egy levelet küldött vele Kissnek, a levelet azonban a nő megmutatta Stevan Čurin UDB-tisztnek.

Urbán 1949. szeptember 20-án⁸⁴⁹ tért vissza Magyarországra, felvette a kapcsolatot Kiss Ferencel, aki ismét levelet küldött Perl Ipolynak. Ezt a feladatot a nő végrehajtotta, majd még három alkalommal ment Perlhez. Minden útján felvette a kapcsolatot az UDB-vel, és Palicsan egy konspirált lakásban jelentéseket írt „A-II”⁸⁵⁰ névvel. Radovan Luković tanúvallomásából tudjuk, aki Klaudjelović-tyal és Čurinnal is beszélt korábban, hogy az UDB célja az volt, hogy Urbánon keresztül beszervezik Kisst. Ebből a vallomásból derül ki továbbá, hogy Urbánnal Josip Jakubec „Boro”⁸⁵¹ UDB-ezredes, majd Milan Milenko⁸⁵² UDB-százados tartotta a kapcsolatot.⁸⁵³ A nőt 1949 novemberében Kiskunhalasról Budapestre vitték, munkát szereztek neki, de a tanúvallomások alapján nem volt egyszerű, „szellemi képességeinél fogva”,⁸⁵⁴ végül a Budapesti Épületbádogozási Vállalatnál helyezték el. Urbán Aranka történetének egy érdekes fordulata, hogy Budapesten a HM IV. főcsoportfőnökség⁸⁵⁵ beszervezte, a kapcsolatot Garai Tibor⁸⁵⁶ tartotta vele. A nő ügynökként való foglalkoztatása valószínűsíthető, hogy a magyar hírszerzés nem végzett teljes körű környezettanulmányt vele kapcsolatban, a zágrábi perrel kapcsolatos iratokban a vizsgálati munka elemzésekor kiemelték, hogy „Urbán Aranka ellenőrzés nélkül került az ügynöki hálózatba, kritika nélkül elfogadták legendáját.”⁸⁵⁷ A magyar szervek azzal a feladattal küldték Jugoszláviába, hogy vegye fel a kapcsolatot Paravina Trivo KOS-tiszttel.⁸⁵⁸ Paravina Trivo személye

⁸⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

⁸⁵⁰ Uo. 20.

⁸⁵¹ Az újvidéki UDB I-es alosztályának a vezetője. 1943-ban beépült az usztasa titkosrendőrséghez, ahol a pártszervezetnek dolgozott. ÁBTL 3.2.4. K-903. Jugoszláv hírszerző szervek alapján.

⁸⁵² Vajdasági tartományi UDB I. alosztály helyettes vezetője. 1950–1951-ben a szabadkai hírszerzőközpont vezetője lett. ÁBTL 3.2.4. K-903.

⁸⁵³ Uo. 19.

⁸⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 25.

⁸⁵⁵ Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség.

⁸⁵⁶ Garai Tibor (1913. Palánka–?) anyja neve; Liszauer Regula.

⁸⁵⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-004 „Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, 166.

⁸⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

a későbbiekben fontos szerephez jutott, ugyanis rajta keresztül vádolták meg Rade Mrđenović-et⁸⁵⁹ és Stojan Nježić-et⁸⁶⁰ a zágrábi perben, emiatt azonban át kell térnünk a történet másik szálára, a három KOS-tiszt Magyarországra szökésére.

Kolundia Bosko⁸⁶¹ KOS-százados, Ante Rak⁸⁶² KOS-hadnagy és Rade Mrđenović KOS-főhadnagy 1948. november 17-én szöktek Magyarországra,

⁸⁵⁹ Rade Mrđenović (*1925. 02. 24, Zut-í?) apja neve Dimitar, anyja neve Rakasz Anna (Ana Rakas). Nős, felesége Pujelj Anna horvát származású. 1941-ben került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1941 novemberétől Skoj-tag (jugoszláv ifjúsági szervezet). 1942 júniusában önként partizánnak jelentkezett. 1943. január 10-én felvették a JKP-ba. 1948 novemberéig KOS-tisztként különböző alakulatoknál szolgált. 1948 júniusa után a Kominform mellett foglalt állást, ezért őrizetbe vették. 1948. december 17-én szökött Magyarországra, ahol a magyar államvédelem besorozta D-M/2 fedőnéven. Egy feladatot vállalt, majd átadták a tolonc ügyosztálynak. A zágrábi perben ő lett az elsőrendű vádlott. Halálra ítélték, az ítélet végrehajtásáról, illetve további életútjáról nem rendelkezünk adatokkal. Érdekes, hogy 1952. 11. 19-én a jelentésben azt írták: „vele való foglalkozás céltalan, jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen”. Ez a zágrábi pert követően több mint másfél évvel volt. ÁBTL 3.2.4. K-862. [„D-M/2”] alapján. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

⁸⁶⁰ Stojan Nježić életútja eddigi kutatásaim alapján ismeretlen.

⁸⁶¹ Kolundia Bosko (*1923. 01. 05., Doljni Lapac-í?) apja neve Jovan, anyja Milica Slavaković, felesége Sofia Javorina. 1941-ben került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1942 májusáig a Skoj tagja, 1942 májusa–1942 novembere között partizán a likai partizánegységben, 1943 júniusáig másik egységben, majd később az OZNA-osztályon. Apját 1945-ben a csetnikek megölték. Az 1948 júniusában azonnal állást foglalt a Kominform határozata mellett. 1948 augusztusában, mint Kominform-szimpatizánst, őrizetbe vették. Ezután azt tervezte, hogy Magyarországon keresztül a Szovjetunióba szököik. 1948. november 17-én átszökött Magyarországra, ahol a magyar szervek besorozták D-K/2 fedőnévvel, és egy feladattal visszaküldték Jugoszláviába. Ezen kívül több feladatot nem vállalt. Egy aktájában található, 1952. 11. 10-ei kérdőjegyen azt írják róla: „A politikai emigráción belül egy frakciónak tagja. Romboló destruktív tevékenységet fejt ki. Szoros kapcsolatot tart Milutin Velimir hírszerzőgánus személlyel.” 1963. 08.18-ai kérdőjegyből kiderül, hogy egyetemi tanársegédként dolgozott Budapesten. További életútja ismeretlen. ÁBTL 3.2.4. K-563. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

⁸⁶² Ante Rak (*1921. 02. 02., Dubrava-í?) apja neve Ivan, anyja neve Ulin Stena, horvát származású. 1942 februárjában kerül kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1942. februárban önként jelentkezett partizánnak. 1943 júniusáig partizán, aztán Skoj-tag. 1943 szeptemberében lépett be a JKP-ba. 1944 elején ellentétek alakultak ki egy feljebbvalójával, ezért március 22-én kizárták a pártból, 1945 januárjában azonban visszavették. A hadseregben anyagi tiszt, a zágrábi lőszerraktár gyalogsági lőszer alosztályának vezetője volt. 1948. július 17-én egy vitában a Kominform mellett foglalt állást, ezért augusztus 28-án ismét kizárták a pártból. Őrizetbe vették, átadták a katonai ügyészségnek, ahol rövid idő után szabadon engedték. Itt ismerkedett össze Mrđenović-tyal, akivel együtt határozták el, hogy Magyarországra szöknék. 1948. december 17-én szökött Magyarországra. Egy feladattal járt Jugoszláviában, a magyar államvédelem D-R/5 fedőnévvel alkalmazta. Később az jugoszláv emigráció tagja lett. 1952. november 10-ei kérdőjegen az szerepel, hogy egyetemi hallgató, továbbá „A politikai emigráción belüli frakciónak a tagja. Romboló, destruktív tevékenységet fejtett ki. Szoros kapcsolatban állt egy hírszerző gyanús személlyel.” További életútja ismeretlen. ÁBTL 3.2.4. K-680. Az életrajzot nem ellenőrizte az ÁVH, az bemondásra készült.

majd menedékjogot kértek. Céljuk, elmondásuk alapján az volt, hogy Magyarországról továbbutazzanak a Szovjetunióba, azonban ehhez a magyar szervek előtt először bizonyítaniuk kellett, hogy nem jugoszláv ügynökök. Ezt úgy teheték meg, ha vállalnak egy feladatot az ÁVH katonai elhárításának (II. főosztály) a megbízásából, és visszaszöknek Jugoszláviába. Mivel Kolundriának széles ismeretségi köre volt Zágrábban, ezért feladatuk volt, hogy egy ottani KOS-ismerőst beszervezzék.⁸⁶³ Ezt Mrđenović és Kolundria elvállalta, így már beszerezett magyar ügynökként 1949. március 23-án két gépkocsival elindultak a határhoz. Az autókban a két jugoszlávon kívül még négy magyar államvédelmi tiszt utazott. A két autóból az egyik elromlott, így március 24-én Pécsen maradtak, majd továbbhaladtak Siklósrá. Az átdobás Old-Eperjesnél történt éjfél körül.⁸⁶⁴ Feladtuk az volt, hogy megszerezzék a jugoszláv támadólagos elhárítás szervezési táblázatát, beosztottak névsorát, a magyarországi ügynökök névsorát, címét, a hálózatuk működését, áttevő helyeket.⁸⁶⁵ Az útjukról március 30-án tértek haza, erről részletes beszámolót is készítettek, azonban az akciónak csak az lett az eredménye, hogy Stojan Nježić-et, a zágrábi tűzértszti iskola párttitkárát beszervezték, és azt a feladatot adták neki, hogy Kuka Ranko KOS-századoson és Milan Cvetanović KOS-hadnagyon keresztül adatot szerezzen a zágrábi KOS-iskoláról.⁸⁶⁶

A zágrábi útról készült beszámoló azonban több kérdést is felvetett a magyar államvédelemnek. Túl könnyen mozogtak például a határon keresztül, ráadásul a beszámoló alapján Zágrábban a tiszt iskoláján dörömböltek, nem félve a lebukástól. A jegyzetek alapján jártak Kolundria feleségénél is, a magyar szerveknek pedig az volt feltűnő, hogy Kolundria emigrálása után miért nem tartóztatták le a nőt.⁸⁶⁷ Összességében „D-K/2 [Kolundria – D. D. F] és D-M/2 [Mrđenović – D. D. F] munkájával kapcsolatban túlzott minőségi és időbeli reményeket táplált a hatóság. Visszatértük alkalmával hozott anyag jelentéktelen volt”.⁸⁶⁸

.....
⁸⁶³ ÁBTL 3.2.4. K-680 [„D-K/2”] 7.

⁸⁶⁴ Uo. 5.

⁸⁶⁵ Uo. 8; az áttevő hely az a helyszín a határon, ahol az adott feladattal megbízott személy átlépi az államhatárt, illetve az államhatáron mesterségesen kialakított (műszaki határázár) vagy természetesen jelen levő (pl. folyó) akadályt. Az áttevő helyeken történik az „átdobás”, a célszemély átjuttatása az adott országba.

⁸⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-004 „Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei, 158.

⁸⁶⁷ ÁBTL 3.2.4. K-563, 9–23.

⁸⁶⁸ Uo. 8.

A két tisztet újabb feladattal akarták Jugoszláviába küldeni, azonban ezt nem vállalták, saját maguk helyett Ante Rak KOS-tisztet ajánlották, ezért őket átadták a Tolonc Ügyosztálynak. Ante Rak elvállalta a feladatot, hogy átszökik Jugoszláviába, a Kolundiaék által szervezett informátorhoz, Nježić-hez megy, átveszi tőle az anyagot, és átad neki egy borítékot a benne található utasításokkal.⁸⁶⁹ Ante Rak 1949. április 25-én lépte át a magyar–jugoszláv határt Torjanc (*Torjanci*, Horvátország) községnél, majd Alsómiholjácba (*Donji Miholjac*, Horvátország) ment Mrđenović-ék házához, mivel úgy gondolta, a kapott feladatát nem képes elvégezni, azzal mást kell megbízni. Mrđenović testvére elvállalta a feladatot, április 26-án elutazott Zágrábba, felvette a kapcsolatot Nježić-tyel, majd április 28-án érkezett vissza. Rak ezután elindult vissza a határ felé vasúton, a határt április 29-én lépte át.⁸⁷⁰ Nježić információkat küldött a zágrábi tűzértszti iskoláról, így az akció sikeresnek tekinthető. Újabb feladattal akarták megbízni, ezt azonban nem vállalta, így őt is átadták a Tolonc Ügyosztálynak 1949. május 11-én.⁸⁷¹

Stojan Nježić 1949 nyarán további két embert szervezett be Jugoszláviában, Milan Rudić belgrádi vezérkari őrnagyot és Trivo Paravina KOS-főhadnagyot, majd négy hónap szervezeti munka után Nježić jelezte, hogy illegalitásba vonul, így vele megszakadt a kapcsolat.⁸⁷² Ezután a magyar államvédelem fel szerette volna venni a kapcsolatot az általuk szervezett két tiszttel, ezért Milan Rudić-hoz Ivan Matić politikai emigránst küldték futárként, Trivo Paravinához pedig Urbán Arankát. A történet két szála Trivo Paravina személyében összefut.

Urbán Arankát 1949. november 4-én a HM IV. főcsoportfőnökség mint futárt küldte Jugoszláviába, hogy vegye fel a kapcsolatot Paravinával. A magyar államvédelem tehát egy olyan nőt küldött futárként, akit már korábban foglalkoztatott a jugoszláv államvédelem, azonban az iratok tanúsága szerint erről a katonai elhárítás nem tudott. Határátlépése után Urbán jelentkezett Josip Jakubec „Boro” KOS-tisztnél, aki azt mondta, a kapott feladatokat hajtsa végre. Útja után Palicsón (*Palić*, Szerbia) jelentést tett, amit „U-2” fedőnévvel írt alá. 1950 decemberéig még öt alkalommal (tehát összesen hatszor) volt küldetésben Paravinánál. Első útja alkalmával Paravina még nagyon ideges és óvatos volt, a magyar szervek által küldött

.....
⁸⁶⁹ ÁBTL 3.2.4. K-680. 3.

⁸⁷⁰ Uo. 4.

⁸⁷¹ Uo.

⁸⁷² ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 296.

levelet is elégette,⁸⁷³ később azonban hozzáállása megváltozott. Egyik későbbi útja alkalmával Paravina kissé ittasan arról beszélt Urbánnak, hogy az általa Magyarországra küldött adatok hamis információk. Szerinte ez az UDB által kitervelt akció azért történik, mert Magyarországon megtartották a Rajk-per-t. A zágrábi KOS-tiszt úgy gondolta, hogy ezért őt elő fogják léptetni.⁸⁷⁴ 1949 decemberében, harmadik útja alkalmával Urbán rádiókészüléket vitt Paravinának, ekkor a nő átdobása után vele Milan Milanko,⁸⁷⁵ Josip Jakubec „Boro” és Zmajić⁸⁷⁶ KOS-tisztek is egy-két napot eltöltöttek egy konspiratív lakásban, Palicson, majd útnak indították Zágrábba. A magyar államvédelem Paravinától arról érdeklődött, hogy „mi lesz majd a hadse-regekkel, hadtestek megalakulásával, és hol fognak a hadtestek megalakulni”.⁸⁷⁷ Ezekre a kérdésekre a hamis információkat tartalmazó válaszokat Dusan Radujo és Milorad Delić, az UDB III. osztály tisztjei dolgozták ki. Ezen az útján Nikola Klauđelović feladatul adta Urbánnak, hogy minden hónap utolsó szombatján, Budapesten, az akkori Május 1. moziban⁸⁷⁸ menjen el a fél hetes előadásra, ahol az UDB részéről majd valaki felveszi vele a kapcsolatot, azonban Urbán szerint ez nem történt meg. A nő az UDB-vel minden jugoszláviai útján felvette a kapcsolatot, amikor Szabadkára ért, telefonált az összekötő tisztjeinek. Állítása szerint 1950 decemberében, utolsó útja alkalmával az UDB-vel fenntartott viszonya megszakadt, ezután Magyarországon sem keresték.⁸⁷⁹

Az Urbán Aranka és Trivo Paravina közötti kapcsolatról sok információ olvasható a levéltári forrásokban, azonban nem lehetünk biztosak benne, hogy az események a fent bemutatott módon történtek. A két személy közti kapcsolat bizonyítása azért volt fontos a magyar szerveknek, mivel Paravina Urbán Aranka jelentése miatt került az UDB látóterébe, Mrđenović pedig Paravina tanúskodása alapján lett az elsőrendű, az általa beszervezett Nježić pedig a másodrendű vádlott.⁸⁸⁰ A könnyebb átláthatóság érdekében az alábbiakban ábrázoltuk a beszervezések menetét:

.....
⁸⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 122.

⁸⁷⁴ Uo., Urbán Aranka cellatársának jelentése, 108.

⁸⁷⁵ A vajdasági tartományi UDB I-es alosztály helyettes vezetője, 1952-ig a szabadkai UDB-központ vezetője. ÁBTL 3.2.4. K-903.

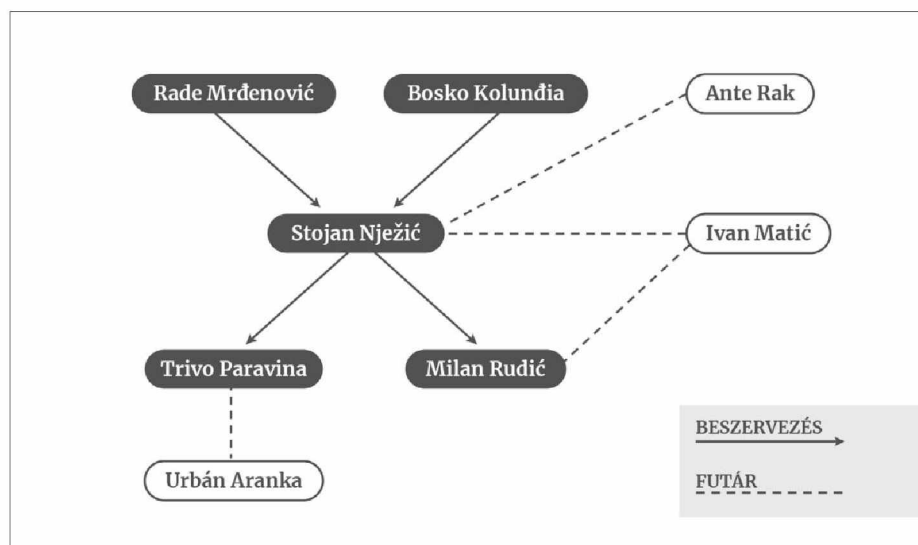
⁸⁷⁶ 1950. október környékén az újvidéki UDB-központ vezetője. ÁBTL 3.2.4. K-903.

⁸⁷⁷ ÁBTL 3.2.4. K-903. 14.

⁸⁷⁸ Ma Átrium Filmszínház.

⁸⁷⁹ ÁBTL 3.2.4. K-903. 213.

⁸⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 299.

A zágrábi per

1950. november 4-én Rade Mrđenović és Anton Kopic jugoszláv politikai emigránsok a HM IV. főcsoportfőnökség megbízásából illegálisan, immár harmadszor mentek Jugoszláviába azzal a feladattal, hogy Tito politikájával egyet nem értő személyeket szervezzenek be. Utazásuk előtt azonban Trivo Paravina és Stojan Nježić részletesen beszámolt magyarországi kapcsolataikról az UDB-nek, így Mrđenović jugoszláviai rokonait és barátait a jugoszláv államvédelem⁸⁸¹ megfigyelés alatt tartotta. Amikor Mrđenović-nak feltűnt, hogy megfigyelés alatt állnak, Anton Kopic-tal külön váltak, de később elkapták őket. A perben elhangzó tanúvallomások szerint az ügynökök Ignac Balikić és Tadia Prikić parasztnál szerettek volna elbújni, de ők ezt jelentették a jugoszláv katonai hatóságoknak. Mikor Kopic-ot igazoltatták, a tanúvallomás szerint kézigránátot dobott a hatóság felé, ezzel négy embert megsebesített.⁸⁸² A perről szóló tudósításokban erősen ki van emelve, hogy a jugoszláv állampolgárok mennyire elleneztek az ügynökök által végzett tevékenységet, ezzel is érezhetően azt szerették volna kidomborítani, hogy a jugoszláv nép mennyire kiállt a titói politika mellett. A per megtartásához egyrészt az ügynököknél talált fegyvereket, másrészt a Paravina által a jugoszláv szervek kezére juttatott

⁸⁸¹ Az iratokból nem derül ki, hogy a jugoszláv államvédelem melyik részlege folytatta a megfigyelést.

⁸⁸² Uo. 271.

eredeti magyar hírszerzési papírokat és a korábban részére küldött rádiót használták fel.

Elsőrendű vádlottként Mrđenović-ot a következőkkel vádolták meg: „1948. december 17-én Magyarországra szökött [...] a magyar hírszerző szolgálattól feladatokat kapott a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elleni harcra [...] Katonai és államtitkokat adott ki [...] a feladat szerint Jugoszláviába kellett jönnie kémcsoporthoz létrehozni, a rádiót a csoport vezetőjének átadni és kioktatni.”⁸⁸³

A másodrendű vádlott Stojan Nježić lett, a perről készült magyar vizsgálati összefoglalóban azt a megállapítást tette az ÁVH, hogy azért nem Milan Rudić vezérkari őrnagyot tették a fővádlotti pozícióba, mert az ő szerepeltetése „nem lett volna politikus”.⁸⁸⁴ Nježić-et azzal vádolták, hogy a Paravínának és Rudić-nak küldött feladatokat ő hajtotta végre.

A harmadrendű vádlott Antun Kopic volt, aki háromszor járt feladattal Jugoszláviában, kémtevékenységgel és Mrđenović-nak való segédkezéssel vádolták. A negyed- és ötödrendű vádlott Hatvalic Júlia és Stojan Drača lettek, őket a kémek bűjtatásával és a nekik nyújtott segítséggel vádolták.⁸⁸⁵ Stojan Drača egyébként Mrđenović rokona volt.⁸⁸⁶

A per nagy nyilvánosság előtt zajlott, a jugoszláv rádió naponta többször közvetített róla. A zágrábi rádió magyar nyelvű adása is többször adott hírt a perről. Ezzel szemben a kutatás jelenlegi állása szerint egyetlen újságcikket vagy beszámolót sem találtunk a korabeli magyar sajtóban. Sőt érdekesség, hogy a per ítélethirdetése után másfél évvel, Mrđenović kutató dossziéjában még találunk egy kérdőjegyet, melyen tartózkodási helyét ismeretlenként jelölik meg, és foglalkoztatását a továbbiakban haszonlatannak ítélik. Ettől eltekintve szinte teljesen kizárható, hogy a magyar államvédelem ne tudott volna a perről. A tárgyalásról az Associated Press is tudósított, ezt a tudósítást pedig az Egyesült Államok, illetve Kanada több lapja is lehozta.⁸⁸⁷

⁸⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. Idézet a vádbeszédből, 300.

⁸⁸⁴ Uo.

⁸⁸⁵ Uo.

⁸⁸⁶ *The Evening Sun*, Baltimore, 1951. március 29., 2. (online: www.newspapers.com)

⁸⁸⁷ A teljesség igénye nélkül a perről beszámolt az Egyesült Államokban és Kanadában 1951. március 26-án a *Des Moines Tribune*, *Fort Lauderdale News*, *The Evening Sun*, *The Ithaca Journal*, március 27-én az *Alabama Journal*, *Austin American Statesman*, *Democrat and Chronicle*, *Fitchburg Sentinel*, *Northwest Arkansas Times*, *The Corpus Christi Caller Times*, *The Montgomery Advertiser*, *The Portsmouth Herald*, *The Winona Republican Herald*, március 29-én ismét a *The Evening Sun*, majd március 30-án az *Albuquerque Journal* és a *Detroit Free Press*. Az újsághírek jellemzően csak pár mondatos beszámolókat (www.newspapers.com).

A „magyar diverzánsok és kémek” perében a vádat Ahmer Hajrović alezredes, a jugoszláv néphadsereg főügyésze, a védelmet pedig egy Tlaker nevű őrnagy képviselte. A bíróság elnöke Djuro Polak őrnagy, tagja pedig Djure Ljudojekić főhadnagy volt. A vádiratban Hajrović beillesztette a pert a korábbi „bizonyító perek”⁸⁸⁸ sorába, „amelyekről már ítéletet mondtak Niš-ben, Szkopjében, Belgrádban, Újvidéken.”⁸⁸⁹ Már a magyar szervek által a perről szóló vizsgálati anyagban is szerepelt, hogy a pernek egyik célja, hogy egy megkésétt választ adjon a Rajk-perre,⁸⁹⁰ erről a vádirat is tesz említést: „[a magyar politikai vezetők – D. D. F] az agressziós és nem békeszerető politikájukat nem takarhatják a mi népeink előtt és az egész világ demokratikus nyilvánossága előtt semmilyen rendezett és hazug Rajk-típusú perek”.⁸⁹¹ Ahogy a Rajk-per esetében a vádlottak padjára Rajkon (illetve Brankovon) keresztül lényegében Titót ültették, úgy a zágrábi per vádbeszédében sem hiányozhatott Sztálin magyar helytartójának megemlézése: „A magyar hatóságok azok, akik [...] fenyegetik Jugoszlávia népeinek függetlenségét és szabadságát. Az a tény, hogy ezt a Szovjetunió sugallata és irányítása [...] mellett teszik, nem csökkenti felelősségüket a világ, a történelem és saját magyar népük előtt, amely ma le van igázva, és amelynek Rákosi politikájával elvették szabadságát és függetlenségét.”⁸⁹²

A per lefolyásáról a magyar szerveknek a perről sugárzott adások leiratai rendelkezésre álltak, főként a TANJUG⁸⁹³ tudósításai. A vádlottak és a bíróság elnöke közötti párbeszédnek részletesen megtalálhatók ezekben a dokumentumokban.⁸⁹⁴ A vádlottak a tárgyalás alatt nem tagadták bűnösségüket, lényegében mindegyikük elismerte a magyar szerveknek végzett munkáját, illetve a két polgári személy azt, hogy szállást adtak az ügynököknek. A per első napján, március 26-án Mrđenović-ot és Nježić-et hallgatták meg. Csak a per tudósításából ismerjük Mrđenović és Kopic második jugoszláviai feladatát, amely szerint a szlavóniai Papuk hegységben kellett volna felkeresniük egy Tito-ellenes gerillacsoportot, és a vezetőit rávenni arra, hogy szökjenek Magyarországra, ahonnan a továbbiakban megszervezhették volna a Tito-ellenes partizánakciókat.⁸⁹⁵ A hegyekben

⁸⁸⁸ Perek, amelyek „bizonyítják” a Tájékoztató Iroda országainak Jugoszlávia ellen folytatott ellenséges akcióit és a Tito-rendszer megdöntésére tett erőfeszítéseiket.

⁸⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 280.

⁸⁹⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 156.

⁸⁹¹ Uo. 285.

⁸⁹² Uo.

⁸⁹³ Telegrafiska agencija nove Jugoslavije, Jugoszláv Távirati Iroda.

⁸⁹⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 261–292.

⁸⁹⁵ Uo. 266.

azonban senkit nem találtak. A periratokban olvashatunk továbbá arról, hogy Mrđenović-ot is ugyanaz a Garai Tibor százados tartotta, aki Urbán Arankát. Nježić-ről a per irataiból derül ki, hogy nem tudta eljuttatni a szükséges információkat a magyar szerveknek, illetve az esetlegesen eljuttatott adatok szinte semmilyen hasznos információt nem tartalmaztak. Ezt a vád annak tudta be, hogy „Nježić a hírszerző tevékenységekben ügyetlen volt, és nem tudott senkit sem beszervezni”.⁸⁹⁶

A per második napján, március 27-én Anton Kopicót hallgatták meg. A tanúvallomásaiban beszámolt arról, hogy őt a jugoszláv parasztok egyik útja alkalmával megverték, mert emigráns sajtót terjesztett. A bíró cinikus megjegyzése a veréssel kapcsolatban jól példázza, hogy az egész per általunk ismert része milyen hangnemben zajlott le: „Hát hol van akkor a nemzetnek az elégedetlensége, amely arra vár, hogy maga felszabadítsa?”⁸⁹⁷ Kopicó beszámolt továbbá arról is, hogy Magyarországra szökése után, miután letartóztatták, egy konspiratív lakásban élt, ahol a jugoszláv emigránsok vezetői keresték fel, és gyakran ők adtak számára feladatot. Budapesten több kihallgatást is Žarko Ljubojev folytatott le, továbbá szó esett Gojko Trbović-ról és Milutin Velimirről,⁸⁹⁸ akik Kopicó jugoszláviai útja után negatívan értékelték az általa megszerzett információk minőségét.⁸⁹⁹ A fentiek részletes megjelenését a perben értékelhetjük úgy, mint egy kvázi vádirat az emigránsok ellen, amivel őket is a bűnösök padjára ültették.

A harmadik napon, március 28-án főként jugoszláv polgári személyeket, falusi parasztokat hallgattak ki tanúként, akik részt vettek az ügynökök elfogásában. Ezután a főügyész záróbeszéde következett, melyből részleteket már az előbbiekben idéztünk. Hajrović szerint a per bizonyította a vádlottak bűnösségét, azt, hogy Mrđenović és Kopicó a magyar államvédelem ügynökei voltak, és az ÁVH kiképezte őket, hogy Jugoszlávia ellen végezzenek kémtevékenységet. Ők három alkalommal jártak feladattal a délszláv államban. Bizonyította a per továbbá, hogy Nježić 1949. május 4. és 1950. január 1. között a magyar hírszerző szervek részére adatokat gyűjtött, a két polgári személy, Hatvalic és Drača pedig bújatták az ügynököket úgy, hogy tudták, hogy a magyar államvédelemnek dolgoznak.⁹⁰⁰

⁸⁹⁶ Uo. 270.

⁸⁹⁷ Uo. 272.

⁸⁹⁸ A három személy a magyarországi jugoszláv emigráció kollektív vezetőségét alkotta 1949. június 8. és 1950. május 13–14. között. Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*... I. m. 271.

⁸⁹⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-004. 276.

⁹⁰⁰ Uo. 283.

Az ítélethirdetésre március 29-én, 17.00-kor került sor. A magyar levéltári forrásokban eddigi kutatásaim során nem találtam sem az ítéletekre, sem azok végrehajtására vonatkozó adatokat, azonban a korabeli egyesült államokbeli sajtóban található használható információk, melyek beszámolnak a per utolsó napjáról.⁹⁰¹ Eszerint Mrđenović-ot golyó általi halálra, Antun Kopic-ot húszt,⁹⁰² Nježić-et tizenöt, Stojan Drač-at négy évre ítélték, Hatvalic Júliát pedig tizennyolc hónapra. A per vizsgálati dossziéja egy helyen tett említést arról, hogy a per után Trivo Paravinát kivégezték,⁹⁰³ azonban ezt más forrásból megerősíteni eddig nem sikerült.

Urbán Aranka pere

„De már szóltak a hírek s az ágyuk, mondd, az életük miért lenne más;
És mi mindent két bőröndbe gyűrtünk, de már nem ment az elindulás.
Már csak csendesén nézik a tévét, ahol ragyog egy másik világ;
És ők nem kérik senkin se számon, az elrabolt évek sorát.
Pedig semmiért vesztek el álmok, mint a zálogban hagyott ruhák.
Volt egy tánc.”

(Sztevanovity Zorán: *Volt egy tánc*)

Urbán Aranka ellen a magyar államvédelem 1951 májusában kezdett vizsgálódni a HM IV. főcsoportfőnöksége jelentése alapján. A nő cellatársának jelentéséből tudjuk, hogy Urbán már jugoszláviai útja alatt is nagyon félt attól, hogy lebukik a magyar szervek előtt, legutolsó feladatakor azt mondta jugoszláv összekötőjének, hogy „[...] többé semmilyen körülmények között nem jövök Jugoszláviába, mert nagyon félek. Előző utamról való visszatérésemkor is majdnem lebuktam, Garai megkérdezte, hogy hallottam-e az autózúgást [ti. az UDB autóval szállította a határig Urbánt – D. D. F]. Különben is a magyar hatóságok előtt kezd gyanússá válni az egész ügy [...] Annyi gyanús körülmény van már, hogy én magam csodálkozom

⁹⁰¹ Legrészletesebben a *The Evening Sun* nevű baltimore-i lap számolt be az ítéletről. *The Evening Sun*, Baltimore, 1951. március 29., 2. (online: www.newspapers.com)

⁹⁰² Vukman művében 25 éves büntetés szerepel. Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”*... i. m. 269.

⁹⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 204.

rajta, a magyar hatóságok nem jöttek rá eddig, hogy tulajdonképpen mi történik, és nem tartóztattak le.”⁹⁰⁴

1951 őszén elvi alapon beszervezték Farkas Zoltánt,⁹⁰⁵ aki Urbán Arankával élt egy háztartásban 1950 májusa és 1952 decembere között, hogy információkat gyűjtsön a nőről.⁹⁰⁶ Farkas Zoltánnak külön vizsgálati dossziéja található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban, ugyanis 1954 februárjában feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt őrizetbe vették. Farkas már beszervezésekor sem közölte a hatóságokkal, hogy tudott róla, hogy Urbán az UDB-nek dolgozott, ráadásul elárulta a nőnek, hogy megfigyelés alatt áll.⁹⁰⁷

Urbán Arankát 1953. november 27-én vették őrizetbe.⁹⁰⁸ 1953. december 11. és 1954. április 24. között huszonnyolc alkalommal hallgatta ki Kujalek János áv. hadnagy. A kihallgatások Urbánra gyakorolt hatását is nyomon tudtuk követni, ugyanis cellatársa folyamatosan jelentett róla, továbbá a vizsgálati és kihallgatási tervekből az is kiderült, milyen irányba tervezték folytatni a nyomozást és a kihallgatást. A feljegyzésekből tudhatjuk, hogy Urbánt megviselték a kihallgatások, ráadásul vallomásának megfelelően kapott engedményeket vagy épp szigorításokat.⁹⁰⁹ Kujalek kemény, érzéketlen kihallgatónak bizonyult, „Urbánnak kifejezetten halálfélelmei vannak”,⁹¹⁰ jelentette róla a cellatársa, ráadásul nem tudott aludni, néha hisztérikus sírásban tört ki. Volt, hogy kihallgatója az akasztások menetéről

.....

⁹⁰⁴ Uo. 187.

⁹⁰⁵ Farkas Zoltán Győző (*Zalaszentő, 1926. 01. 31.–?) anyja Pents Rozália, apja Farkas István. 1949-től az Épületbádogozó Vállalatnál dolgozott mint szakmunkás. 1951-ben irodai munkát kapott, az iratok szerint azért, mert munkáját jól végezte. 1952-ben lett párttag, bevásztották az üzemi pártszervezet vezetőségébe. 1953 őszén alapszervi párttitkár lett, ebben az évben három hónapos pártiskolát végzett. A Budapesti Hadbíróság 1954. június 11-én tartott zárt tárgyaláson államtitoksértés és kémkedésre irányuló feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntetésében bűnösnek találta, és főbüntetéséként tizenkét évi börtönre, mellékbüntetésként teljes vagyonekobzásra és tíz év közügyektől eltiltásra ítélte. 1957. április 1-jén a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az ítéletet hatályon kívül helyezte, de államtitoksértés büntette miatt 2 évi börtönbüntetésre ítélte, amit azonban nem kellett letöltenie. További életútja ismeretlen. ÁBTL 3.1.9. V-116704. Farkas Zoltán vizsgálati dossziéja.

⁹⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116704. 4.

⁹⁰⁷ Uo.

⁹⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 16.

⁹⁰⁹ Január 12-én például Trivo Paravinával való kapcsolatáról beszélt, ezután tíz szál cigarettát adtak be a cellájába, január 29-én pedig plusz két darab pokrócot, „típuskosztot” és napi 15 darab cigarettát határoztak meg számára. Példa a szigorításra március 30., amikor az UDB-vel való kapcsolatáról kérdezték, ekkor mind a szépirodalmi könyveket, mind a cigarettát megvonták tőle. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 203.

mesélt neki, ami tovább rontott a nő lelkiállapotán. Urbán szerint kihallgatója buta, tapasztalatlan és szadista volt, nem tudott az emberek nyelvén beszélni. Egy jelentésen ismeretlen személy a következő megjegyzést írta: „Kujalek e! Vizsgálja felül saját taktikáját, én úgy gondolom, e periódusban nem célszerű ennyire feszíteni a húrt.”⁹¹¹ Bár ismerjük a kihallgatási terveket és jegyzőkönyveket, mégis nehéz rekonstruálni, hogy pontosan melyek azok a tettek, melyeket Urbán a lelki megpróbáltatások hatására vallott be, és melyek azok, amelyeket ténylegesen elkövetett.

1954. június 11-én tartották Urbán zárt tárgyalását a budapesti hadbírószágon. A vád szerint „a terhelt 1949 szeptemberétől 1950 decemberéig folyamatosan kémtevékenységet fejtett ki a Magyar Népköztársaság ellen az UDB részére. Tudatos tevékenysége eredményeként 1951 márciusában, Zágrábban az UDB által megrendezett politikai per a Magyar Népköztársaság érdekeit súlyosan sértette. Kémtevékenysége eredményeként az UDB több katonai és polgári személyt tartóztatott le és ítéltetett el többévi börtönre.”⁹¹² Bizonyíték volt tevékenysége ellen egy üres bejelentőlap, melyet az UDB-től kapott, hogy Magyarországon felhasználhassa, egy Doxa óra, amelyet szintén a jugoszláv titkosszolgálattól kapott, továbbá Garai Tibor, Bodoglári Lajosné,⁹¹³ Farkas Zoltán és Stocker Ferencné⁹¹⁴ tanúvallomásai.⁹¹⁵

A bíróság bűnösnek mondta ki Urbán Arankát folytatólagosan elkövetett hűtlenség bűntettében, és ezért főbüntetésként kötélalatti halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte.⁹¹⁶ 1954. július 24-én elutasították a fellebbezését, azonban július 31-én az Elnöki Tanács kegyelemből a halálbüntetést életfogytig tartó börtönre enyhítette tíz év közügyektől eltiltás és teljes vagyonelkobzás mellett. Majd egy évvel később, 1955. december 4-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az Igazságügy-minisztérium előterjesztésére a börtönbüntetés hátralevő részének végrehajtását kegyelemből elengedte.

.....

⁹¹¹ Uo. 203.

⁹¹² ÁBTL 3.1.9. V-116701. 205.

⁹¹³ Bodoglári Lajosné (szül. Neorsics Irén, *1925. Kishegyész-t?) anyja neve Fehér Ilona. Urbán Aranka unokatestvére. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹¹⁴ Stocker Ferencné (szül. Neorsics Teréz, *1924. 09. 06. Szabadka-t?) anyja Fehér Ilona, apja Neorsics Mátyás. Urbán Aranka unokatestvére. Négy osztály középiskolát végzett, a Délvidék visszatértekor Kiskunhalasra, majd Budapestre költözött. ÁBTL 3.1.9. V-116701/1.

⁹¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-116701/1. 243.

⁹¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116701. 217.

Urbán Aranka további életútját sajnos nem sikerült megismernünk, további vele kapcsolatos források a levéltárakban nem találhatók.

Állambiztonsági önellenőrzés

A zágrábi per iratai között megtalálható pár lap, amelyben az ÁVH sorra veszi azokat a hibákat, amelyeket a hírszerzés, az elhárítás és a vizsgálat elkövetett, és így sor kerülhetett a zágrábi perre. A dokumentumon nem szerepel a készítőjének neve, azonban számolnunk kell annak a lehetőségével is, hogy a jelentés írója az előde(i) munkáját próbálta a valóságosnál negatívabbnak beállítani.

A hírszerzés részéről az ügynök kiválasztása nem megfelelő, nem végeztek megfelelően környezettanulmányokat, például nem ellenőrizték eléggé Urbán Arankát, pedig az ismerősei közül mindenki tudta, hogy kapcsolatban állt az UDB-vel. A hálózat tartása is rossz volt, ugyanis az ügynököket/informátorokat nem vizsgálták folyamatosan, ráadásul túlértékelték a hálózat megbízhatóságát is. Evidensnek tűnhet, azonban az ÁVH mégsem vizsgált egy sor gyanús jelet, például motorzúgást lehetett hallani a határon, amelyet valószínűleg az Urbánt az áttevő helyhez szállító UDB-s autó okozott.⁹¹⁷ Az elhárítás is vétett súlyos hibákat, ezek főleg az Urbán Aranka ellen folytatott vizsgálatot érintették. Már az esettanulmányozásoknál, illetve a megfigyeléseknél dekonspirálódtak, ráadásul ezekről a lebukásokról csak később szereztek tudomást. Ezek következtében Urbán Aranka tudomást szerzett az ellene folyó munkáról.⁹¹⁸ A vizsgálat részéről az ügy alapos áttanulmányozása nem történt meg.

Összességében – a jelentés szerint – a per megmutatta, milyen károkat tud okozni az ellenség beépülése és az „éberég hiánya”, amely a perhez vezetett, a per pedig hű tükörképét adta a jugoszláv kormány bel- és külpolitikai céljainak: a kapitalizmus teljes visszaállítása és harc a Szovjetunió és szatellit államai ellen.⁹¹⁹

.....
⁹¹⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1. „Abbázia” Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei. A zágrábi per, 1951 márc. 26–28., 1954. március 22., 166–167.

⁹¹⁸ Uo.167.

⁹¹⁹ Uo.168.

A per értékelése

Ahogy a kötet bevezetőjében is részletesen kitértünk rá, az állambiztonsági források kutatása és értékelése nehéz feladat, erre kiváló példa a zágrábi, illetve az Urbán-per. A bemutatott események az iratok alapján szinte teljesen kerek történetet rajzolnak számunkra, azonban ha kritikusan szemléljük a forrásanyagot, akkor több kérdés merül fel, mint amennyire választ kaphatunk belőle. Nem tudjuk, hogy Urbán Aranka valóban elkövette-e a kémkedést, mivel végleges vallomása hosszas vallatás eredménye. Ha feltételezzük, hogy az UDB ügynöke volt, akkor is felmerül a kérdés, hogy nem lehetett-e Trivo Paravina már a kezdetektől fogva jugoszláv ügynök, és tevékenysége csak provokáció volt, ebben az esetben az Urbán Aranka elleni vádaknak csak egy súlyában kisebb része lenne valós, hiszen nem rajta keresztül lepleződött le Mrđenović és Nježić.

A három Magyarországra szökött KOS-tisztről sem tudhatjuk, hogy nem a jugoszláv titkosszolgálat megbízásából érkeztek-e az országba. Az sem kizárható, hogy a per megtartása érdekében „feláldozták” Mrđenović-ot, hiszen ezek a módszerek nem álltak távol egyik ország vezetésétől és államvédelmétől sem. Ráadásul arra sincsen forrás jelenleg, hogy az ítéletet végre is hajtották. Lehetséges, hogy a KOS-tisztek magyarországi ténykedése egy nagyobb állambiztonsági játszma részét képezték, esetleg éppen egy nagyobb volumenű eseményről terelték el vele a figyelmet.

Sajnos nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy az események a leírt módon történtek, azonban így is fontosnak tartottuk bemutatni a pereket, ugyanis egy érdekes fejezetét jelentették a magyar–jugoszláv konfliktusnak. Reményeink szerint a további kutatások választ adhatnak számos kérdésre, azonban ehhez előbb a jugoszláv titkosszolgálati iratanyagnak is kutathatóvá kell válnia.

Összegzés

A jelen kötetben célunk a magyar–jugoszláv kapcsolatok bemutatása a második világháborút követő bő egy évtizedben, részletes figyelmet szentelve a diplomácia és a hírszerzés kérdésének. A második (szocialista) Jugoszlávia létrejöttéhez vezető partizánháború időszakában a későbbi tagállamok más-más történeti utat jártak be, előzményként a – történelemtudományban mai napig vitákat generáló és a kapcsolatokat később részben meghatározó – délvidéki eseményeket mutatjuk be. A háborút Magyarország és Jugoszlávia különböző oldalon fejezte be, hazánk vesztes országgént diplomáciai elszigeteltségbe süllyedt, a nagyhatalmak a SZEB keretein belül felügyelték és irányították az országot, elsősorban a szovjet érdekek mentén. A Bizottságban Jugoszlávia is képviseltette magát egy misszióval, amely a későbbi Jóváérteli Bizottsággal együtt 1947-ig a legfontosabb csatornának bizonyult a két ország között, bár a felek nem voltak egyenrangúak, ugyanis Jugoszlávia szinte minden információt legálisan be tudott szerezni Magyarországról, amíg hazánknak semmiféle képviselete nem volt Belgrádban. Ez 1947 februárjában megváltozott, amikor ismét megkezdte működését a belgrádi követség Szántó Zoltán vezetésével, amelynek 1947–1956 közötti történetét részletesen tárgyaljuk a kötetben.

1948-ban több olyan esemény is történt, amely egymástól nem választható el, és alapjaiban változtatta meg Magyarország és Jugoszlávia viszonyát. Egyrészt hazánkban véglegessé vált a kommunista hatalomátvétel, így a külpolitika is teljes mértékben a moszkvai (sztálini) iránymutatás szerint működött. Másrészt egyre feszültebbé vált a Sztálin és Tito közötti viszony, amelynek következtében a Jugoszláv Kommunista Pártot kizárták a Kominformból és így lényegében a szocialista blokkból. Ahogy később kiderült, Sztálin terve nem vált be, az elszigeteléssel nem sikerült megdöntenie Titót és a hozzá hű jugoszláv vezetést, sőt, a Nyugathoz való közeledéssel Belgrád hosszú távon – gondolva itt az elnemkötelezettség politikájára – nyertesen került ki a konfliktusból. Rákosi Mátyás Tito egyik első és leghangosabb kritikusává lépett elő, ezzel együtt megkezdődött a jugoszláv-ellenes kampány, amely nem csupán a kül-, de a belpolitikát is jelentősen érintette, ugyanis – ahogy például a Rajk-per esetén

is bemutattuk – a belpolitikai célokat a kialakult konfliktussal igyekeztek palástolni. Ismertettük a két ország elhidegülésének fontosabb mérföldköveit, amelyek a kapcsolatok szinte teljes megszűnéséig vezettek. Az 1950–1951-es évek eseményeinek rekonstruálását nehezítette, hogy a korábbi (és későbbi) relatív gazdag iratanyaggal ellentétben nem maradtak fent nagy számban források, azonban a korabeli újságcikkek, illetve a szakirodalom segítségével igyekeztünk minden felmerülő kérdésre választ adni. Az 1950–1953-es évek vizsgálatakor elsősorban a hadtörténelmi kérdésekre összpontosítottunk, ugyanis a hidegháború fokozódásával egy esetleges jugoszláv–szovjet háború árnyéka vetült Magyarországra, mint leendő frontországra. Mindennapossá váltak a határincidensek a két ország között, több esetben fegyveres tűzharc is kialakult, amely emberáldozatokat is követelt. Az ország védelme érdekében a határ menti területeken határsávot alakítottak ki, és 15 kilométeres mélységben számos, politikailag megbízhatatlannak bélyegzett civilt telepítettek ki. Megkezdődött a „magyar Maginot-vonal” kiépítése is, amely irreális összegeket emésztett fel, ennek ellenére már építésekor is elavultnak számított, és szerencsére a háború sem tört ki, emiatt éles „bevetésére” nem került sor.

1953. március 5-én meghalt Sztálin, amelynek következtében új fejezet kezdődött a szovjet–jugoszláv és így a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetében is. A viszony normalizálódása azonban hosszú folyamat volt, Belgrád és Moszkva kölcsönös bizalmatlansága csak Hruscsov 1955. májusi belgrádi látogatásával csökkent valamelyest. Hazánk és a délszláv állam viszonya rendeződésének útjában azonban számos akadály állt, elsősorban Rákosi Mátyás személye, aki elsődleges formálója volt a magyarországi jugoszlávellenes kampánynak. A viszony javulását gátolta továbbá a Rajk-per elhúzódó vizsgálata, azonban ez nem választható el a már említett magyar diktátor visszatérésétől a hatalomba. Az 1953. márciusa–1956. októbere közötti időszakban részletesen ismertettük, hogy milyen lépéseket tett a két állam a viszony helyreállítása érdekében, külön fejezetben ismertetve a pénzügyi kérdések körül kialakult vitákat, amelyek az egymás irányában fennálló tartozások kapcsán robbantak ki. A kapcsolatok áttekintését a Gerő Ernő vezette magyar delegáció 1956. októberi jugoszláv látogatásának ismertetésével zártuk, amelyről a magyar vezetők a forradalom első napján, október 23-án értek vissza Budapestre.

A következő nagyobb fejezetben a diplomácia és a hírszerzés témakörét jártuk körbe. A belgrádi követség a két ország közötti kapcsolat egyik alappillére volt, így a kapcsolatokban bekövetkező változások rendkívül

érzékenyen érintették a követség dolgozóit. A diplomáciai érintkezés 1950–1951-re szinte teljesen megszűnt Belgrád és Budapest között, így a követség is minimális személyzettel működött egy ellenséges országban, azonban a kétoldalú kapcsolatok javulásával párhuzamosan a követség dolgozói és látogatói létszáma is nőtt. Bemutattuk a belgrádi magyar rezidentúra működését és személyi összetételét, illetve a dolgozók között kialakult konfliktust. A rezidentúra bár érdemi hírszerző tevékenységet nem folytatott, a munkaterveiből mégis képet alkothatunk arról, hogy a magyar állam milyen területeken, milyen módszerekkel tervezett információkat szerezni déli szomszédunkról. A fejezetben helyet kapott a magyar hírszerzés 1945–1956 közötti szervezettörténeti áttekintése, amelyben a Jugoszlávia ellen hírszerző/elhárító tevékenységet végző csoportok/osztályok történetét ismertettük. Összességében elmondható, hogy a magyar állambiztonság nem végzett sikeres hírszerzőmunkát, ennek azonban több oka is volt. Egyrészt a háborút követően nem alakult ki egy jól képzett szakembergárda, ugyanis gyakran alacsony végzettségű, gyakorlattal nem rendelkező káderekkel töltötték fel az állományt. Másrészt a szervezet túlbürokratizált volt, nem lehetett rugalmasan beszervezni informátorokat, ügynököket, ráadásul sokszor nem készítették megfelelő környezettanulmányt róluk, és a későbbi munkájukat sem ellenőrizték megfelelően, emellett a nyelvtudás hiánya is komoly akadályt jelentett. A fejezet második részében az ellenséges, jugoszláv hírszerző szervek felépítését és történetét mutattuk be, illetve ismertettük a Magyarország elleni tevékenységüket. Ahogy Sztálin halálával a kétoldalú kapcsolatok javulásnak indultak, úgy ért véget fokozatosan a „hírszerzőháború” is.

Kötetünk záró fejezetében az 1951 márciusában lezajlott zágrábi pert, illetve az ahhoz vezető utat mutatjuk be. 1948 végén három KOS-tiszt szökött Magyarországra, ahol a magyar szervek beszervezték, majd feladattal visszaküldték őket Jugoszláviába, hogy így bizonyítsák szovjet-hűségüket. Ezzel párhuzamosan egy Urbán Aranka nevű magyar kettősbirtokest – akit csempészésért ítélték el – a jugoszláv szervek beszerveztek, majd Magyarországra küldték feladattal. Budapesten azonban a magyar állambiztonság is beszervezte a nőt, így már kettősügynökként tért vissza Jugoszláviába. Délszláv útjai alkalmával Urbán – állítólagosan – mindenről beszámolt a jugoszláv szerveknek, akik ezen információk alapján fogták el a KOS-tiszteket, és ítélték el őket a perben. A bemutatott események jól példázzák a hírszerzőháború során a magyar államvédelem által vétett hibákat, például Urbán Arankát úgy szervezték be a magyar szervek, hogy

korábban már az UDB „alkalmazásában” állt, továbbá a KOS-tisztekről sem készült kellő minőségű környezettanulmány. Az Urbán Aranka elleni eljárás, a kihallgatásai, illetve a per szomorú példája annak, hogy a két ország közötti konfliktus milyen tragikus módon befolyásolta a civilek életét is.

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 közötti története során a két ország egészen a háború kapujáig jutott. A konfliktus azonban – eltekintve a határon bekövetkezett szórványos fegyveres összetűzésektől – nem került a háború fázisába, hanem áttevődött a diplomácia és a hírszerzés szférájába. A Kominform-konfliktus során mind a két ország politikáját a Sztálinhoz való viszonyulás határozta meg, míg Magyarország számára ez a szovjet politika feltétel nélküli kiszolgálását, addig Jugoszlávia számára a Nyugathoz való közeledést, majd a külön utas politikát jelentette. Ebből kifolyólag a konfliktus aktívan formálta az érintett országok kül- és belpolitikáját, gazdaságát és katonapolitikáját is.

A korábbiakban részletesen ismertettük a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetét a második világháború után, azonban a jövőbeli kutatások reményeink szerint tovább fogják árnyalni a képet. A belgrádi levéltárak ma még korlátozottan hozzáférhető iratanyagai segítségével – összevetve a kutatott magyar forrásokkal – a konfliktus több szelete is visszaellenőrizhető lesz, továbbá a jugoszláv szempontok is markánsabbá válnak.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom feleségemnek, Szabinának, hogy megajándékozott türelmével és átsegített a nehezebb időszakokon, továbbá szüleimnek és testvéremnek, hogy lehetővé tették tanulmányaim végzését.

Köszönöm Bank Barbarának, Fejérdy Gergelynek, Horváth Gábornak, Horváth Miklósnak, Juhász Józsefnek, Ötvös Istvánnak, Szekér Nórának és Vukman Péternek, hogy egyengették az utamat a tanulmányaim során, szakmai és emberi segítségükre mindig számíthattam. Köszönöm továbbá Leo Marić-nak, Luka Pušić-nak, Pócs Nándornak és Szokolay Domokosnak, hogy tudásukkal, meglátásaikkal, tanácsaikkal és ötleteikkel hozzájárultak a könyv elkészültéhez.

Köszönöm Nyári Gábornak, hogy lehetővé tette a kötet megjelenését.

Névmutató

A

Aczél György **91**

A. Sajti Enikő **13, 14, 17, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 38, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 71, 119, 135, 136**

B

Bakách-Bessenyei György **25**

Balikić, Ignac **188**

Bálint László **109**

Balnozan, Julia **95**

Balogh Sándor **15, 101**

Bano, Andrejev **59**

Bárany György **82**

Barthou, Louis **24**

Bata István **103**

Bebler, Aleš **59, 99, 117, 118**

Belkin, Mihail **90, 91**

Berei Andor **107**

Berend T. Iván **13, 89, 92**

Berenja, Ivo **83**

Berényi Júlia **138**

Bíró László **17, 31**

Boarov, Živko **71, 72, 76, 167**

Bodoglári Lajosné **194**

Borhi László **15, 88**

Boros Róbert **96**

Börzsei János **96, 141**

Brankov, Lazar **15, 48, 49, 50, 53, 62, 72, 76, 81, 82, 84, 90, 91, 92, 167, 177**

Budai Sándor **111**

Bujtár János **96, 137**

Buzási József **137**

C

Chapin, Selden **88**

Cicmil, Obrad **48, 49, 53**

Čurin, Stevan **182, 183**

Cvetanović, Milan **185**

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó **19, 151, 209**

Cseresnyésné Kiss Magdolna **14, 27, 29, 31, 32**

D

Daudy, Philippe **156**

Dáni János **21**

Décsi Gyula **71**

Dékán István **130**

Delić, Milorad **187**

Denovski, Dinko **144**

Devedžić, Dušan **82, 83**

Đilas, Milovan **20, 32, 35, 41, 61, 62, 66, 67, 74, 75, 80, 136**

Dimitrijević, Bojan **19, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173**

Dimitrov, Georgi **64, 66, 67, 89**

Dinnyés Lajos **30, 44, 60, 62, 63**

Djikić, Osman **121**

Djurić, Dragoje **112, 127**

Dobi István **60, 118**

Dobos István **78**

Dombi László **118**
 Dömény József **158, 160, 164**
 Drača, Stojan **189, 191**
 Draguštin, Miroslav **129**
 Drobać, Milan **131**
 Dudás Lajos **81**
 Duran, Avdo **95**
 Dzodze, Koçi (Koçi Xoxe) **88**

E

Edgecumbe, Oliver P. **47**
 Erőss János **49**

F

Faragho Gábor **42**
 Farkas Mihály **71, 72, 76, 77, 90, 101, 119**
 Farkas Nándor **34**
 Farkas Vladimir **20, 144, 152, 153, 162**
 Farkas Zoltán **193, 194**
 Feitl István **15**
 Fejtő Ferenc **13, 114**
 Ferenc János **111**
 Ferenc Júli **111**
 Filatov, V. D. **153**
 Fodor Imr **84**
 Földesi Margit **15, 42, 47, 48, 49, 50, 51**
 Friedstein Ed **182**

G

Gamz Oszkárné **137, 141**
 Garai Tibor **183, 191, 194**
 Gascoigne, Alvary Douglas Frederic **47**
 Gavrilović, Vladimir **48, 83**

Gazdik Gyul **154, 160**
 Gercelj, Karlo **83**
 Gerő Ernő **15, 54, 57, 60, 61, 62, 99, 132, 133, 161, 198**
 Gibianszkij, Leonyid **16, 65, 66, 67**
 Gömbös Gyul **24**
 Gulyás László **26, 31**
 Gyarmati György **15, 18, 21, 43, 44, 46, 47, 89, 116, 120, 132**
 Gyöngyösi János **30, 49, 53, 56, 59**

H

Hajdú József **160**
 Hajdu Tibor **16, 90, 210**
 Hajrović, Ahmer **190, 191**
 Halász János **159, 164**
 Halász Tibor **124**
 Hárs István **155**
 Hatvalic Júlia **189**
 Háy Borisz **124**
 Hebrang, Andrija **42**
 Hitler, Adolf **25, 26**
 Hoch Dezső **78**
 Hommonay László **137**
 Hornyák Árpád **14, 17, 23, 25, 26, 31, 33, 55, 56, 58, 181**
 Hornyán János **154, 158**
 Horthy Miklós **24, 30**
 Horváth Erzsébet **163**
 Horváth Gyul **87**
 Horváth Miklós **18, 101, 151**
 Horváth Pál **104, 105**
 Hoxa, Enver **66**
 Hrabec Istvánné **143**
 Hrabec István **142, 143**
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics **16, 99, 112, 113, 114, 116, 149, 198**

J

Jakubec, Josip „Boro” **183, 186, 187**
 Jančić, Nikola **84**
 Janus Endréné **138**
 Javorski, Mihajlo **48**
 Jelavich, Barbara **13**
 Jojkić, Djurica **82**
 Jonkoffné Moser Valéri **96**
 Jontovics Rudolf **33**
 Jovanović, Vaso **82**
 Juhász József **13, 16, 17, 27, 28, 39,**
40, 41, 65, 66, 67, 68, 75, 78,
94, 99, 100, 113, 173

K

Kádár János **45, 82, 89, 90, 103, 133**
 Kádár József **154, 157, 158, 159**
 Kaiser József **111**
 Kánya Kálmán **25**
 Kapčić, Jovo **133**
 Karadorđević, I. Sándor **24**
 Karadorđević, II. Péter **27, 38**
 Karagics Antal **55**
 Kardelj, Edvard **41, 56, 57, 61, 75,**
127, 136, 169
 Kárpáti József **96**
 Kárpáti Tibor **21, 115, 116, 142, 143,**
148, 157
 Kartasov, Szergej Nyikolajevics **152**
 Katona Antal **129**
 Kenda Ferenc **94**
 Kenéz Péter **14, 98, 112**
 Keresztes Sándor **101, 138, 140, 141**
 Kertész István **56**
 Key, William S. **47**
 Kidrič, Boris **42**

Kilibarda, Mihajlo **95**
 Király Béla **98, 213**
 Kis Ferenc **33, 34**
 Kiss Ferenc **182, 183**
 Kiss Károly **72**
 Kiszely Gábor **18, 90, 151**
 Klaudjelović, Nikola **182, 183**
 Kocziha Miklós **158, 159**
 Kolozs Márta **126, 147**
 Kolundia, Bosko **11, 184, 185**
 Komatina, Miljan **146**
 Kopic, Anton **188, 189, 190, 191,**
192
 Korondi Béla **92**
 Kossa István **93**
 Kosztov, Trajco **88**
 Kovač, Anto **95**
 Kovač, Pal **48**
 Kovačević, M. Katarina **17, 117, 134**
 Kovács József **144, 146**
 Köves Teofil **96**
 Kristóf Iván **103**
 Krstonošić, Ozren **81, 82, 84, 130**
 Kujalek János **193**
 Kurimszky Sándor **117, 133, 147, 149,**
160, 161
 Kürtfalvi Frigyes **96, 137**

L

László István **125**
 Levuskin, Ivan Ivanovics **55, 135**
 Lipták István **138**
 Ljubić, Mihajlo **83**
 Ljubojev, Žarko **191**
 Ljudojekić, Djure **190**
 Lončar, Jovan **48**
 Lovrić, Milan **95**

Luković, Radovan **183**

M

Malenkov, Georgij Makszimilianovics
112, 115, 116

Marjai József **86, 95**

Marosán György **45**

Matić, Ivan **186**

Mátyás László **21**

Mezei Béla **137, 138**

Mihailović, Dragoljub „Draž” **28, 40**

Milanić, Djordje **48**

Milatović, Mile **149**

Milenko, Milan **183**

Milosević, Šima **95**

Mindszenty József **30, 40**

Moić, Miloš **7, 70, 71, 72, 73, 76, 92**

Mojatović, Bozidar **126**

Molnár Erik **60, 61, 62**

Molnár József **111**

Molnár Tibor **13, 14**

Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics **112, 114, 115**

Mrazović, Karlo **60, 61**

Mrdenović, Rade **184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196**

Mussolini, Benito **24, 25**

Müller Rolf **18, 19, 152, 162**

Münnich Ferenc **133, 150**

N

Nađ, Kosta **102**

Nagy Ferenc **43, 44, 76, 120**

Nagy Imre **43, 62, 116, 120**

Nagy József **110**

Nedić, Milan **28**

Nedjelković, Aleksander **95**

Nemes Miklós **34**

Neorsics Mátyásné **182**

Nincsics Károlyné **96**

Nježić, Stojan **184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196**

Nógrádi György **123**

O

Ognyenovics Milán **71**

Okváth Imre **17, 97, 98, 99, 102, 103**

Orgoványi István **18, 103, 153, 163, 178**

Ott Anna **111**

Ötvös István **16, 92**

P

Pállfy György **92**

Paravina Trivo **183, 184**

Patkó Mihály **145**

Pavlovics Miklósné **145**

Perl Ipoly **183**

Péry Jenő **137**

Péter Gábor **71, 72, 91, 103, 120, 151, 152, 153, 161**

Pfeiffer Zoltán **45**

Pijade, Moša **127**

Piros László **21, 107**

Polak, Djuro **190**

Popović, Koča **117, 118, 139, 150**

Popović, Rajko **48**

Popović, Vladimir **79**

Práth Károly **130**

Prikić, Tadia **188**

Printz Gyula **110**

R

Rács Pál **158, 161**
 Radnai György **141, 142**
 Radujo, Dusan **187**
 Radványi János **144**
 Rajak, Svetozar **16, 112, 113, 207, 211**
 Rajk László **48, 53, 62, 72, 77, 82, 88, 90, 92, 95, 116, 133**
 Rak, Ant **11, 184, 186**
 Rákosi Mátyás **15, 20, 38, 42, 45, 46, 53, 62, 64, 69, 70, 73, 91, 98, 121, 143, 162, 197, 198**
 Ranko, Kuka **185**
 Ranković, Aleksandar **28, 29, 41, 91, 92, 94, 167, 168, 170, 173, 174**
 Ravasz László **46**
 Reményi György **96**
 Révai József **77**
 Rex József **40, 50, 61, 71, 77, 208**
 Ribar, Ivan **27**
 Ripp Zoltán **17, 53, 68, 70, 71, 74, 133**
 Ritter László **18, 19, 99, 100, 101, 109, 142, 151, 157, 165, 166, 167, 168, 173, 174, 175, 176, 177, 178**
 Rob, Anton **62, 71, 76**
 Rubin Péter **80, 82**
 Rudić, Milan **186, 189**
 Rukavina, Ivan **29**

S

Sakota, Dušan **95**
 Šašić, Jefto **170**
 Schoenfeld, Arthur **47**

Sebestyén Pál **54, 60**
 Sík Endre **119, 120, 121, 126, 128**
 Simić, Stanoje **55, 135, 136**
 Sinanović, Stevan **83**
 Sinkó Ervin **110**
 Sipos Károly **154**
 Skrbović, Boško, **108**
 Soldatić, Dalibor **118, 119, 120, 124, 128, 129, 130**
 Spahić, Grujo **48**
 Spasojević, Nina **84**
 Stambolić, Petar **79**
 Stefano Bottoni **13, 37, 43, 44**
 Steinfeld Sándor **78**
 Stepinac, Alojzije **40**
 Stilinović, Marijan **61**
 Stocker Ferencné **194**
 Šubašić, Ivan **39, 56**
 Sudjić, Lazar **94**
 Šuman, Karlo **123**
 Szabó Imre **131**
 Szabó János **156**
 Szabó Pál Csaba **14, 27, 29, 31, 32**
 Szakasits Árpád **45, 60**
 Szalai András **71, 77, 90**
 Szántó Zoltán **38, 59, 60, 61, 63, 73, 74, 104, 135, 136, 137, 140, 197**
 Szikla Péter **154, 164, 165**
 Szombathelyi Ferenc **26**
 Szőnyi Tibor **77, 90**
 Sztálin, Jozsif Visszarionovics **11, 16, 17, 18, 38, 43, 45, 56, 65, 66, 67, 70, 74, 78, 80, 82, 89, 91, 97, 99, 100, 101, 112, 113, 115, 121, 143, 144, 146, 147, 178, 190, 197, 198, 199, 200**
 Sztankay Zoltán **136, 137**

Szuslov, Mihail Andrejevics **97**
 Szücs Ernő **91**
 Szviridov, Vlagyimir Petrovics **47**

T

Tatalović, Cedomir **95**
 Tildy Zoltán **43, 62**
 Tímár István **71**
 Tito, Josip Broz **11, 13, 16, 18, 19, 27, 28, 30, 32, 35, 38, 39, 40, 41, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 84, 89, 91, 92, 94, 97, 99, 100, 101, 109, 110, 113, 114, 118, 119, 120, 125, 132, 133, 136, 140, 146, 161, 169, 172, 174, 178, 188, 190, 191, 192, 197**
 Todorović, Mijalko **127**
 Todorović, Mitar **111**
 Torbica, Lazar **83**
 Tóth Eszter **19, 153, 155**
 Török Pál **153**
 Trbović, Gojko **109, 191**
 Truman, Harry S. **45**

U

Ujhelyi György **110**
 Ulam, Adam B. **89**
 Urbán Aranka **8, 163, 181, 182, 183, 186, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199**

V

Valjkov, Vasziliy **112**

Varga Béla **43**
 Varga György **96, 137**
 Varga Józsefné **156**
 Vas Zoltán **62, 80, 82**
 Velebit, Vladimir **40, 54, 61, 62**
 Velimir, Milutin **184**
 Veres Péter **60**
 Vértés János **153**
 Vidić, Dobrivoje **112**
 Vidović, Dušan **81, 84, 109**
 Vilfan, Jože **56**
 Vinczenik Dénes **96**
 Vitnjević, Dmitar **111**
 Vorosilov, Kliment Jefremovic **43, 47, 62, 69**
 Vrančić, Vjekoslav **100**
 Vrčan, Jugoslav **94**
 Vukmanović, Svetozar **127**
 Vukman Péter **14, 16, 17, 40, 48, 53, 54, 58, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 76, 81, 82, 84, 89, 91, 92, 94, 97, 99, 102, 109, 110, 114, 117, 118, 119, 120, 191, 192**
 Vukotić, Mirko **48**

W

Werth Henrik **26**

Z

Zecević, Slavko **95**
 Zinner Tibor **15, 38, 68, 70, 71, 72, 89**
 Zokelj, Alojz **83**
 Zsdanov, Andrej Alekszandrovics **45, 66, 68**

Források és felhasznált irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.5. Operatív dossziék

ÁBTL 3.1.5. O-6021/21 *Jugoszláv politikai emigránsok*

ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék

ÁBTL 3.1.9. V-1051462 *Urbán Aranka és tsai.*

ÁBTL 3.1.9. V-116701 *Urbán Aranka*

ÁBTL 3.1.9. V-116704 *Farkas Zoltán*

ÁBTL 3.2.4. Kutató dossziék

ÁBTL 3.2.4. K-563 *Kolundia Bosko*

ÁBTL 3.2.4. K-680 *Ante Rak*

ÁBTL 3.2.4. K-862 *Rade Mrđenović*

ÁBTL 3.2.4. K-903 *Jugoszláv hírszerző szervek/1–2*

ÁBTL 3.2.5. Operatív dossziék

ÁBTL 3.2.5. O-8-004/1–2. *„Abbázia” – Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság titkosszolgálati szervei*

ÁBTL 3.2.5. O-8-008 *„Adria” Zombori UDB*

ÁBTL 3.2.5. O-8-014/1–4. *„Ordasok” Jugoszláv titkosszolgálati szervek*

ÁBTL 3.2.5. O-8-046 *Belgrádi magyar követség*

ÁBTL 3.2.6. Rezidentúra dossziék

ÁBTL 3.2.6. OL-8-006/1–3. *Belgrádi rezidentúra*

ÁBTL 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

ÁBTL A-2127/24 *A jugoszláv titkosszolgálat – UDB – Magyarország elleni tevékenysége*

ÁBTL A-694 *Jugoszláv BM szervek felépítése*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL XIX-A-83 Minisztertanács

MNL OL XIX-A-83-a *Jegyzőkönyvek és mellékleteik*

MNL OL XIX-B-13 Magyar Államrendőrség

MNL OL XIX-B-13-a *Budapesti Főkapitányság: Fogház és Tolonc
Ügyosztály*

MNL OL XIX-J-1 Külügyminisztérium

MNL OL XIX-J-1-j Jugoszlávia *TÜK-iratok*

MNL OL XIX-J-1-k Jugoszlávia Általános iratok

MNL OL XIX-J-4 Belgrádi nagykövetség

MNL OL XIX-4-J-a Belgrádi követség *TÜK-iratok*

MNL OL XIX-4-J-b Belgrádi követség *adminisztratív iratok*

Central Intelligence Agency (CIA) online közzétett archív dokumentumai (foia.cia.com)

Background of the Rajk Case, 1956.05.23.,
CIA-RDP83-00418R004500040003-4.

Estimate of the Yugoslav Regime's Ability to Resist Soviet Pressure
during 1949, 1949. 06. 20., CIA-RDP78-01617A003500140001-7.

Comments on political situation in Yugoslavia, 1952. 01. 22.,
CIA-RDP82-00457R010100430009-7.

Orientation of Yugoslav Foreign and Domestic Politics, 1955. február
21., CIA-RDP80-00810A006000580004-1.

Yugoslav-Soviet meeting, 1955. június 6.,
CIA-RDP80S01540R006600090043-9.

Tito's Attempted Rapprochement; Attitudes within Yugoslavia, 1948.
december 9. CIA-RDP82-00457R002100570011-8.

Forráskiadványok, dokumentumközlések

A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945–1949. Szerk.: Balogh Sándor – Földesi Margit. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság, 1945 – 1947. Szerk.: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

- A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*, V. Szerk.: Balogh Sándor. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.
- Hornyák Árpád: *A Horthy-korszak Magyarország jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról, 1919–1941*, Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, MTA BTK TTI, 2016.
- Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*. Szerk.: Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó–ÁBTL, 2013.
- Rajk László és társai a népbíróság előtt*. Budapest, Szikra, 1949.
- Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1951, online <http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> (letöltve: 2015. március 26.).
- Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*. Budapest, Szikra Kiadó, 1949, online, <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.pdf> (letöltve 2015. március 24.).
- Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956–1959. II.* Szerk.: Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István. Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995.

Monográfiák

- A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvideki magyarok*. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2010.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- Bálint László: *Fedőneve: „Bán László”*. Szeged, Bába Kiadó, 2005.
- Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.
- Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944–1990*. Budapest, Vince kiadó, 1999.
- Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó–MTA TTI, 1997.
- Cseres Tibor: *Hideg napok. Vérbosszú Bácskában*. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2014.
- Dr. Hajma Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2001.
- Dr. Mészáros Zoltán: *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története. Parancstól parancsig*. Budapest, Pannónia Nyomda Kiadó, 2013.

- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története, I–II.* Budapest–Párizs, Magvető–Magyar Füzetek, 1991.
- Földes Péter: *Kanyargós Dráva*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953.
- Földesi Margit: *A megszállók szabadsága. A hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.
- Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, Aula Kiadó, 1998.
- Gábor Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51.* Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2013.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon, 2013.
- Hegedűs Attila: *Az 1956-os forradalom és Jugoszlávia.* Zenta, VMML, 2010.
- Hornyák Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, 2010.
- Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története, II. kötet.* Budapest, Osiris Kiadó–2000, 1996.
- Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Budapest, Aula kiadó, 1999.
- Kenéz Péter: *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig.* Budapest, Akkord Kiadó, 2006.
- Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története.* Budapest, Korona Kiadó, 2000.
- Kovačević, Katarina M.: *Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953–1956.* Doktori disszertáció. Belgrád, Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, 2018 (online: <https://nardus.mpn.gov.rs> (utoljára letöltve 2021. január 23.)).
- Krpič, Nada: *Organizacija obveščevalne službe nov in po slovenije 1941–1945,* Ljubljana, Ljubljana Egyetem, diplomamunka, 2016 (online: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Krpic-Nada.PDF> utoljára letöltve: 2021. 03. 03.).
- Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalomban.* A Jugoszláviáról szóló részt írta Godó Ágnes. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- Magyarország története.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.
- Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949).* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2001.

- Mészáros Zoltán: *A korai titoizmus propagandája, 1944 ősze–1946 januárja*. Szabadka, Életjel Könyvek, 2008.
- Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.
- Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika, 1948–1956*. Budapest, Aquila Könyvkiadó, 1998.
- Ötvös István: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2012.
- Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, Pannonica, 2000.
- Rajak, Svetozar: *Yugoslav-Soviet Relations, 1953–1957: Normalization, Comradeship, Confrontation*. PhD disszertáció. London School of Economics and Political Science, 2004.
- Spoljna Politika Jugoslavije, 1950–1961*. Főszerkesztő: Selinić, Slobodan. Beograd, Institut za Noviju Istoriju Srbije, 2008.
- Standeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.
- Stefano Bottoni: *A várva-várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014.
- Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- Tokić, Mate Nikola: *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*. West Lafayette, Purdue University Press, 2020.
- Tomašević, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford University Press, 2001.
- Törköly István: *Akikért nem szólt a harang. Vajdasági magyar frontharcosok vallomása*. Szabadka, Életjel Kiadó, 2001.
- Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest–Pécs, Kronosz, 2017.
- Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953)*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, 2010.
- Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér”. A Rajk–Brankov-ügy, I–II. kötet*. Budapest, Saxum Kiadó, 2013.
- Zsámboki Gábor: *Acélszerkezetű közúti hidak építése hazánkban 1945–1969 között*. Lánchíd füzetek 3., 2007.

Tanulmányok

- A. Sajti Enikő: „A nemzeti lelkiismeret őrállója”. Cseres Tibor: Hideg napok és a „még hidegebb napok”. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 97–108.
- A. Sajti Enikő: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Szerk.: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor. Szeged–Zenta, 2013, 133–161.
- A. Sajti Enikő: A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken: a történetírás eredményei és kérdőjelei. In *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. Szerk.: Biernacki Karol – Fodor István. Szeged–Zenta, Csongrád Megyei Levéltár–Zentai Történelmi Levéltár, 2010, 9–24.
- A. Sajti Enikő: Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon. Rob Antal. In *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012, 277–289.
- A. Sajti Enikő: Egy kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József. *Forrás* folyóirat, 41. évf., 2009/7–8. szám, 89–109.
- A. Sajti Enikő: Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 2015, II. évf., 1. sz., 5–25.
- A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Budapest–Győr, Magyar Nemzeti Levéltár, 2012, 587–604.
- Baráth Magdolna: Iratkezelés és selejtezések. In *A Szakértői Bizottság jelentése (Kenedi-jelentés), 2007–2008*. A Bizottság vezetője Kenedi János. 2008, 122–148.
- Bank Barbara: Mit kell tudni a partizánokról? In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk, 1944–45 Alapítvány, 2012, 75–81.
- Bíró László: Pártdirektívák és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 55–84.

- Botlik József: Magyarellenes atrocitások a Kárpát-medencében. Különös tekintettel a rác- és oláhjárásokra, 1268–1848/1849. In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2012, 11–28.
- Chul-Min Kim: The View and Understanding of Yugoslavia ont he Korean War: an Analysis through Illustrations. *International Area Review*, Volume 12 (3), 14–Dec. 1, 2009, 43–56.
- Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő* folyóirat, 2009/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020. 12. 10.).
- Dimitrijević, Bojan: *Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966*. *Istorija* folyóirat, 2/2019, 9–28.
- Dr. Gulyás László: A 20. századi magyar–szerb közös történelem vitás pontjai (1918–1945), különös tekintettel a délvidéki magyarirtásra (1944–45). In *Délvidéki magyar Golgota, 1944–45*. Szerk.: Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba. Budapest–Szeged, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2012, 27–30.
- Farkas Péter: A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948). In *Belvedere*, 2004/XVI, 7–8, 9–20.
- Föglein Gizella: Magyar–jugoszláv népcsera egyezmény tervezet (1946). In *Századok*, 1996/6. sz., online: www.researchgate.com, utoljára letöltve: 2018. 03. 02., 1553–1570.
- Galambos István: „Új” szakasz? A termelőszövetkezet elhagyásának fikciója 1953-ban. In *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*. Szerk.: Galambos István – Horváth Gergely Krisztián. Magyar vidék a 20. században sorozat, 4. Budapest, MTA-BTK-NEB, 2019, 55–62.
- Gibianszkij, Leonyid: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. *Múltunk*, 1994, 4. sz., 116–121.
- Gyarmati György: Az „új szakasz” és a forradalom előzményei. In *Magyarország a XX. században*, I. kötet (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás). Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996, 192–203.
- Gyarmati György: Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban. In *Remény és realitás. Magyarország, 1945*. Szerk.: Horváth Zsolt – Kiss Réka. Budapest, NEB, 2017, 35–54.
- Gyarmati György: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem? *Kommentár* folyóirat, 2012/6, 64–79.

- Hajdu Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 2012/11, online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1992/adatok.html (letöltve 2020.11.11.), 17–36.
- Honvári János: *Magyar jóvátételek a II. világháború után*. In *Rubicon*, 2012/11, online http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovattetel_a_2_vilaghaboru_utan (letöltve: 2015. március 24.).
- Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 315–336.
- Hornyák Árpád: Jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarságképe, 1918–1945. In Hornyák Árpád: *Találkozások–ütközések*. Pécs, Bocz Nyomdaipari Kft., 2010, 87–101.
- Juhász József: A Kominform és Jugoszlávia. *Grotius* online folyóirat: http://www.grotius.hu/doc/pub/KXXUHH/2013-10-14_juhasz-jozsef_a-kominform-es-jugoszlavia.pdf (utoljára letöltve: 2019. 03. 19.).
- Juhász József: A titói Jugoszlávia első évtizede. In *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Szerk.: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor. Szeged–Zenta, 2013, 7–24.
- Juhász József: Királyságból a szocialista föderációba. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 19–38.
- Kajári Erzsébet: Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000, 157–186.
- Kovačević, Katarina: Obnavljanje Jugoslovensko-Mađarskih Odnosa 1953–1954. Godine. In *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950–1961*. Főszerk.: Selinić, Slobodan. Beograd, Institut za Noviju Istoriju Srbije, 2008, 168–187.
- Kelkitli, Fatma Asli: *Sovietunion's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations with Turkey, Yugoslavia and Greece*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73/4, 2018, 1177–1201, online: <https://dergipark.org.tr> (utolsó letöltés 2021. 01. 10.).
- Lipkovich Károly: A szovjet–jugoszláv viszony és a Tájékoztató Iroda. *Múltunk* folyóirat, 1990/1, 5–32.

- M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000, 135–156.
- Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk* folyóirat, 2005/1. szám, 33–88.
- Mészáros István: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele. *Vasi Szemle*, 2. sz., 189–208. online: <http://www.vasiszemle.hu/2002/02/mesaros.htm> (utoljára letöltve 2018. 03. 02.).
- Orgoványi István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*. Bács-Kiskun megye múltjából, 17., 2001, 253–285.
- Orgoványi István: Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között, I–II. rész. *Betekintő* folyóirat, 2015/1–2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés: 2020. 12. 01.).
- Pál Tibor: Az igazság útján. Az 1941-től 1948-ig tartó időszakban történt események valósághű feltárására alakult tartományi tényfeltáró bizottság munkájáról. In *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. Szerk.: Biernacki Karol – Fodor István. Szeged–Zenta, Csongrád Megyei Levéltár–Zentai Történelmi Levéltár, 2010, 89–95.
- Pálvölgyi Balázs: Az állam felelősségének nyomában. A marseille-i merénylet (1934) jogi dimenzióinak értelmezése a magyar kormány számára készült egykorú tanulmányokban. *Jogtörténeti Szemle*, 2012, 2. szám, 13–19.
- Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő* folyóirat, 2011/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020., 12., 10.).
- Perović, Jeronim: Josip Broz Tito. In *Mental Maps in the Early Cold War Era, 1945–68*. Szerk.: Casey, Stephen – Wright, Jonathan. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, 32–63.
- Rainer M. János: Távirat „Filippov” elvtársnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949–1952. In *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány Évkönyve*, VI. 1998, 103–118.
- Rajak, Svetozar: *New Evidence from the Former Yugoslav Archives*. Cold War International History Project Bulletin 12/13. szám, 2001, 319–320, online: <https://www.wilsoncenter.org>. (utolsó letöltés: 2021. 02. 01.).
- Rex József: A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október–1949 vége). Sajtó alá szedte: A. Sajti Enikő. *Forrás* folyóirat, 2011/2, 29–56.

- Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In *A fordulat évei, 1947–1949*. Szerk.: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1998, 45–62, online: <http://www.rev.hu> (utoljára letöltve 2020. 04. 05.).
- Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955. *Történelmi Szemle*, LIV, 2012/1, 133–159.
- Ritter László: Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. *História*, 2010/1–2, 48–51.
- Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategy*, online: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/coll_tito/documents/introduction_ritter.pdf. (utoljára letöltve: 2020. 09. 09.).
- Sáringer János: Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből (1944–1951). *Grotius* online folyóirat, http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf (utolsó letöltés: 2016. 02. 01.).
- Szabó Ákos: *A bolgár Sztálin élete*. Online: https://latoszogblog.hu/aktualis/a_bolgar_sztalin_elete/ (utoljára letöltve: 2018. 09. 28.).
- Terzić, Milan: Tito i Balkanski Pakt. In *Spoljna Politika Jugoslavije, 1950–1961*. Főszerkesztő: Selinić, Slobodan. Beograd, Institut za Noviju Istoriju Srbije, 2008, 573–586.
- Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő* folyóirat, 2011/2, online: <https://betekinto.hu> (utolsó letöltés 2020. 12. 10.).
- Unger Gabriella: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után”. Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után 1968-ban. In *Betekintő* folyóirat, 2007/2, online: www.betekinto.hu alapján, 2019. 01. 20.
- Vizi László Tamás: „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. In Közép-európai közlemények, (6) 4, 2013, 7–38.
- Vukman Péter: „A fordulat évei”: magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949). In *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica*, (141), 2017, 179–194.
- Vukman Péter: Barátból ellenség – ellenségből barát(?). A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In *Fejezetek a titói*

- Jugoszlávia korai szakaszából.* Szerk.: Molnár Tibor. Zenta, Történelmi Levéltár, 2016, 45–80.
- Vukman Péter: Brit katonai segély Jugoszláviának és a háromhatalmi–jugoszláv tárgyalások (1950–1953). *Világtörténet*, 2010/1, 20–35.
- Vukman Péter: Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov. *Századok*, 148 (4), 959–981.
- Vukman Péter: Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon, 1948–1949. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948.* Szerk.: Hornyák Árpád – Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 373–405.
- Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója, 1948. február 10.* Documenta Historica 64., 2004, online: http://acta.bibl.u-szeged.hu/38306/1/doc_064.pdf (utoljára letöltve 2018. 08. 05.).
- Zdenko Radelić: Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945–1948. *Časopis za suvremenu povijest*, 2001/1, 19–39.

Visszaemlékezések

- Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal.* Budapest, Magvető Kiadó, 1989.
- Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió, 1990.
- Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések. Küzdelem az új Jugoszlávia elismeréséért és függetlenségéért, 1944–1957.* Újvidék, Fórum Kiadó, 1981.
- Király Béla: *Honvédségből néphadsereg. Személyes visszaemlékezések, 1944–1956.* Budapest, CO-NEXUS, 1986.
- Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956, I–II. kötet.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

Lexikonok, kronológiák

- Đorđević, Obren: *Leksikon bezbednosti.* Beograd, Privredapublik, 1986.
- Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.* Szerk.: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos Budapest, MTA BTK TTI, 2015.
- Gergely Attila: Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. BM Könyvkiadó, 1980.
- Kenyeres Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990.* Budapest, Arcanum kiadó, 2001.
- Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban, 1944–1954. Kronológia.* Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2011.

Summary

One of the most interesting parts of the post-war Europe's history – that have a major impact on the socialist countries – is the conflict between the Yugoslav and Soviet leadership that influenced both the internal and foreign affairs of Hungary.

In June 1948, the conflict between Tito and Stalin led to the exclusion of the Yugoslav Communist Party from the Cominform. Mátyás Rákosi was one of the first communist leaders who attacked the Yugoslav politics and during the Conflict he served the Soviet interests. Hungary became a "front-line country", the diplomatic relations between Budapest and Beograd reduced to the minimum level. In the early 50s, the armed incidents on the border happened on a daily basis; furthermore, a war between Yugoslavia and the Socialist Block became a possibility.

During the conflict, in the background an "intelligence-war" evolved, the services of the two countries tried to collect more and more information about each other. Stalin's death became a turning point in the relationship of the two countries, between 1953 and 1956 a slow-paced procession of normalization happened between the Soviet Block and Yugoslavia. The final act of the normalization was a high-ranked Hungarian political delegation's visit to Yugoslavia in October 1956.

The introduction of every aspect of the Hungarian-Yugoslav relation would fill several books, therefore I focused my research mainly on three topics:

- In the first part of the book, I introduced the political-historical aspects of the Hungarian-Yugoslav relationship, mainly in chronological order, and added the economic, social and military information if it was necessary.
- The second part of the book is about the history of the Hungarian Embassy in Beograd, introducing the relationship of its members and the investigation of the question of how the embassy could work during the conflict.
- The third main topic of the book is about the "intelligence-war", the history of the state security services and its comparison with the similar Hungarian services.

The history of the Hungarian–Yugoslav relations between 1945 and 1956 has a relatively rich Hungarian literature, but unfortunately in the ex-Yugoslav countries the historians didn't take much interest in the topic, therefore the specialized literature is not as significant as in Hungary. The primary sources of the book are the documents located in the Hungarian archives, mostly in the National Archives of Hungary. Among other things, I researched the papers of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and the papers of the Hungarian Embassy in Beograd. Unfortunately, the document located in the Serbian archives are only partly researchable or completely unresearchable.

The documents about the intelligence services and the “intelligence-war” are very special forms of the historical sources. There are plenty of documents in the Historical Archive of the State Security Services about the Hungarian–Yugoslav relationship, but the analysis and the assessment of the documents is complicated. First of all, there is no possibility to compare the statements of the papers with the similar papers found in the Serbian archives. Secondly, the documents were born in a conspirative environment, therefore the statements in the papers didn't always meet with the real world's events. Furthermore, the documents are not complete, over the decades a lot of the papers were destroyed or simply disappeared from the archives. Beside the problems detailed above, in my opinion the usage of the state security papers is reasonable because it introduces other aspects of the conflict, too.

The reports of the Central Intelligence Agency (CIA) are researchable online. To this day lots of documents are still secret, but the researchable papers show us a third point of view to the events.

The history of the Hungarian–Yugoslav relations between 1945 and 1956 has been split in four parts in the book, mostly in chronological order. The first part is from the end of the war until the decision of the exclusion of the Yugoslav Communist Party from the Cominform in July 1948. The next two parts are about the relationship during the conflict, while the fourth bigger part is about the process of the normalization between 1953 and 1956.

The first part of the book mostly leans on the literature; however, it has been completed by the result of the new resources, because the documents of the Hungarian Embassy in Beograd gave a lot of new information. The papers of the state security services provided several new information about the conflict and about the incidents happened at the

Hungarian-Yugoslav border. The papers of the Hungarian Embassy helped to nuance our knowledge about the period of the normalization, therefore it is shown in the book what kind of obstructive factors slowed the normalization between the two states.

In the second part of the book a lesser-known aspect of the relationship has been shown: the history of the Hungarian Embassy in Beograd and the intelligence-war between the two states. The legation restarted its work in 1947, but the conflict has changed the daily life of the diplomats in Beograd because they had to work in a hostile environment. About the years 1950 and 1951 there are only a few papers in the archives and only one paper from 1953 gives an answer to this hiatus. According to it, one agent of the Hungarian military intelligence service who worked in Beograd destroyed all the papers by fire. In the document of the embassy became conspicuous that most of the diplomats were unprofessional and they didn't speak foreign languages and this deficiency impacted the quality of their work and influenced the relationship of the countries.

The Hungarian residency in Beograd worked between 1953 and 1956 but it didn't function well. The agents of the residency couldn't reach any result in the field of intelligence. It was not only their fault but the headquarters' one in Budapest, too. In the book the organizational history of the Hungarian and Yugoslav state security services is presented and also compared. Unfortunately, there are only a few available literatures in the topic of the Yugoslav state security services, even so by the Hungarian documents about these services seems to be enough to picture its organizational history. I'm aware of the fact that in the future new papers can be presented about the Yugoslav state security services that will add more information about the topic.

In the final chapter of the book the history of the lesser-known Zagreb trial has been presented. During the trial, three former KOS officer were convicted because they worked for the Hungarian services. Aranka Urbán was one of the main characters of the event, whose story is a sad example of how the conflict affected the life of the citizens. During the research of the papers, it became obvious that the state security services' archive documents raise more questions than they answer.

Kiadja a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet
és Levéltár Nonprofit Kft.

Nyomdai munka: Olvasni Menő Kft.
Felelős vezető: Csabai Márk

ISBN: 978-615-6541-01-7

KÉNYSZERPÁLVÁK ÉS KÜLÖN UTAK

Hírszerzés, diplomácia és a magyar-jugoszláv kapcsolatok 1945–1956

A második világháborút követően a Sztálin és Tito között kialakult konfliktus alapjaiban rengette meg a szocialista tömböt. Rákosi Mátyás az elsők között határolódott el a jugoszláv vezetéstől, Magyarország pedig frontországgá vált, a szovjet-jugoszláv viszály nem csak hazánk kül-, de belpolitikájára is nagymértékben hatott. „Tito, az imperialisták láncos kutyája” – a közemlékezetben talán ez a mondat ragadt meg leginkább a korszakot illetően, azonban a „háború” nem csak a propaganda szintjén folyt, az 1950-es évek elejére a konfliktus háborúvá eszkalálódása valós lehetőséggé vált és a kapcsolatok egészen Sztálin 1953-as haláláig egyre rosszabbra fordultak. Domján Dániel Ferenc részletesen ismerteti a kapcsolatok megromlásának, majd javulásának állomásait, megállapításait pedig számos új kutatási eredménnyel támasztja alá. A politikatörténeti ismertető mellett a szerző a diplomácia és a hírszerzés kérdéskörébe is betekintést nyújt, ami talán a kötet egyik legnagyobb novuma. A belgrádi magyar követség mindennapjai mellett a belgrádi rezidentúra működésébe is bepillantást nyerhet az olvasó, a két ország között kibontakozó ügynökháborún keresztül pedig a jugoszláv hírszerző szervekről és azok módszereiről szerezhetünk újabb ismereteket.

9 786156 541017

4 200 Ft

DOMJÁN DÁNIEL FERENC KÉNYSZERPÁLVÁK ÉS KÜLÖN UTAK

RETÖRKI